Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь

Установа адукацыі
«Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Францыска Скарыны»

БЕЛАРУСЬ У XIX–XXI СТАГОДДЗЯХ: ЭТНАКУЛЬТУРНЫЯ ТРАДЫЦЫІ І НАЦЫЯНАЛЬНА-ДЗЯРЖАЎНЫЯ ПРАЦЭСЫ

Зборнік навуковых артыкулаў

Гомель
ГДУ імя Ф. Скарыны
2017

УДК 94:39:323.1(476)„18/20“(082)

Беларусь у XIX–XXI стагоддзях: этнакультурныя традыцыі і нацыянальна-дзяржаўныя працэсы : зборнік навуковых артыкулаў / рэдкал.: В. А. Міхедзька (адказны рэд.) [і інш.] ; М-ва адукацыі Рэспублікі Беларусь, Гомельскі дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2017. – 273 с.
ISBN 978-985-577-384-0

У зборніку разгледжаны разнастайныя аспекты сучаснай айчыннай гістарыяграфіі, этнаканфесійнай, сацыяльна-эканамічнай і палітычнай гісторыі Беларусі ў XIX–XXI стагоддзях, асвятляюцца праблемы нацыянальна-дзяржаўнага будаўніцтва, пытанні сучаснага сацыя-культурнага развіцця.
Адрасаваны навукоўцам, настаўнікам, аспірантам, студэнтам.
Зборнік выдаецца ў адпаведнасці з арыгіналам, падрыхтаваным рэдакцыйнай калегіяй, пры ўдзеле выдавецтва.

Рэдкалегія:

В. А. Міхедзька (адказны рэд.), М. М. Мязга, А. Р. Яшчанка,
В. П. Пічукоў, М. І. Старавойтаў

Рэцэнзенты:

доктар гістарычных навук А. А. Макушнікаў,
кандыдат гістарычных навук С. А. Юрыс

ISBN 978-985-577-384-0

© Установа адукацыі
«Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска
Скарыны», 2017

УДК 94:352.075:070(476.2-25) «19»

Г. А. АЛЕКСЕЙЧЕНКО
(Гомель, УО «Гомельский государственный
университет имени Ф. Скорины»)

МУНИЦИПАЛЬНАЯ ВЛАСТЬ И ПРЕССА ГОРОДА ГОМЕЛЯ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

В статье рассматриваются основные принципы и формы муниципальных органов и отдельных независимых газет г. Гомеля, отношение прессы к практике формирования муниципальной власти, их управленческой деятельности и эффективности решения городских проблем.

В изучении городской повседневности, хозяйственной и общественно-культурной жизни Гомеля местная периодика давно и достаточно продуктивно использовалась в качестве комплекса «текстов-источников» [1–4]. Изучение взаимоотношений городских органов власти и прессы пока не выходит за рамки локальных документально-информационных и хроникальных фрагментов и требует своей специальной разработки.

Актуальность такого исследования обусловлено тем, что институты общественного самоуправления и независимая пресса (в том числе на региональном и местном уровне) представляли собой два важных сегмента формировавшегося гражданского общества, а их взаимодействие показывало степень активности и устойчивости этого процесса.

К началу XX века органы муниципальной власти находились в достаточно сложных политических и административно-правовых условиях. Принятое в 1892 г. новое Городовое положение усиливало бюрократические механизмы в организации городской власти, а также ставило ее в рамки более жесткого административного контроля со стороны губернских органов [5, с. 44]. Кроме того, повышение имущественного ценза вызвало серьезное сокращение контингента избирателей из мелких и средних торгово-промышленных слоев города. По-прежнему были лишены возможности участвовать в формировании органов самоуправления квартиронаниматели, т. е. подавляющая часть городской интеллигенции.

Наконец, жесткие ограничения в системе выборов и представительства в самоуправлении городов были приняты в отношении

лиц «нехристианского вероисповедания», квота которых в составе муниципальных органов понижалась до1/10 от общего числа избранных гласных [5, с. 45]. При этом для евреев вводилась крайне сомнительная в моральном плане процедура выборов в думу по предварительному назначению губернской администрации. Складывалась абсурдная ситуация, когда еврейское население, насчитывавшее в Гомеле, по данным на 1912 г., почти 57,5 тыс. человек при 102 тыс. населения города в целом, было представлено в городской думе одним (в 1902–1906 гг.) или двумя гласными (1906–1914 гг.) [6, с. 59]. Характерно, что на протяжении всех этих лет были хронические недоборы гласных «по безуспешности выборов». В 1910 г. в Гомеле власти вынуждены были обратиться к крайней мере – ходатайству о назначении правительства в городскую думу 12 гласных прежнего созыва, которые составили 1/2 общего собрания [7, л. 107–108]. Реальным выходом из сложившейся ситуации служила модель «прагматического плюрализма» [8, с. 221–223], которая строилась на конструктивном диалоге, учете и согласовании разных позиций и была нацелена на формирование «надфракционного» механизма деятельности думских гласных в общегородских интересах. В истории Гомельской думы 1870-х–1890-х гг. опыт такой муниципальной политики дал свои положительные результаты [6]. Главной формой массового выражения и представления национальных, сословных и общественно-групповых интересов горожан в рамках такой модели выполняла местная пресса.

Основные гомельские издания стали возникать в период 1908 по 1911 гг., который в контексте общих условий существования прессы в Российской империи с предельной точностью и изящным сарказмом охарактеризовал корифеев российского газетного мира рубежа веков В. А. Гиляровский: «Стали опять поговаривать о “свободе печати”, той печати, которая свободно припечатывала бы каждое свободное слово, воскресла цензура и принялась “припечатывать”» [9, с. 130]. На гомельские издания к тому же распространялись дополнительные цензурные ограничения, связанные с действием «Обязательных постановлений для жителей Могилевской губернии» от 30.12.1911 г. и др. [10, с. 130].

Тем не менее, уже в 1909 г., на стадии своего становления, гомельские газеты «Гомельский вестник» (редактор Г. А. Казаков), «Полесская мысль» (редакторы Г. М. Нейман, З. Л. Каганский) «Полесская жизнь» (редактор Г. М. Нейман) и «Полесье» (редактор В. А. Скловский) среди приоритетов своей редакционной политики

выделили проблемы развития города, положение и интересы горожан и систему муниципальной власти. Хронику и анализ деятельности городского управления во всех газетах обеспечивал объемный документально-информационный блок, связанный с работой городской думы и ее постоянных комиссий, городской управы и ключевых учреждений и объектов городского хозяйства (городской общественный банк, ломбард, пожарная служба, «доходные статьи», городские пристани, бойня, торговая инфраструктура и др.).

На обеспечение гласности муниципальной политики в Гомеле существенно повлияла инициированная в 1909 г. редакциями газет «Полесье» и «Полесская жизнь» практика регулярной публикации репортерских записей с заданий городской думы, в которых детально фиксировались ход обсуждения и принятие решений по основным вопросам повестки дня [11, 12]. Эта практика позднее была взята на вооружение многими гомельскими газетами.

Обеспечивая стабильный и достаточно качественный информационный канал внутри города, гомельская пресса не ограничивалась этой задачей. В редакционных статьях, разделах хроники, корреспонденциях и других газетных материалах уже в 1909–1910 гг. редакциями были солидарно определены и взяты под контроль общегородские и локальные проблемы жизни Гомеля.

Отдельной группой в этом комплексе стояли проблемы благоустройства города и модернизации его коммунального хозяйства, которая предлагалась по таким ключевым направлениям, как поэтапная электрификация города, устройство трамвайного транспорта, расширение водопроводной сети, а с 1912–1913 гг. – развитие городской телефонной связи.

Фронтальный просмотр комплектов основных гомельских газет этого периода позволяет вывести некую единую «формулу участия» прессы в реализации этих программ, которая включала инициирование и популяризацию принимаемых решений, постоянное информационно-консультативное сопровождение и контроль за их практической реализацией. Именно в этом ключе в 1910–1913 гг. редакция газет «Полесье», «Гомельская копейка» (выходила с 07.07.1911 г.), опираясь на обобщенный опыт других городов и компетентные оценки специалистов, к повестке дня очередных заседаний городской думы или ее комиссий публиковали рекомендации по развитию разных отраслей коммунального хозяйства.

В 1900 г. «летописец» нового Гомеля Л. Виноградов с гордостью отметил, что городское управление «приступает к сооружению

водопровода по системе артезианских колодцев, долженствующего покрывать улицы на протяжении 19 верст» [13, с. 36]. Однако реализация этого стратегического плана затягивалась, упираясь в ряд конкретных бюджетно-финансовых и организационных проблем. Активное обсуждение сложившейся ситуации в прессе на протяжении 1909–1910 гг. повлияло на принятие городской думой 24 августа 1910 г. важного решения о направлении всех целевых бюджетных сумм в строительство водопроводной магистрали. Дальнейшие этапы реализации этой важнейшей программы жизнеобеспечения города находились в поле пристального внимания гомельского газетного мира.

Редакции гомельских газет в период с 1909 по 1915 гг. предлагали различные варианты практического решения проблемы электрообеспечения города [14–16].

Квалифицированная позиция, представленная редакцией «Гомельской мысли» по вопросу о преимуществах выкупа телефонной сети в собственность города повлияла на положительное решение городской думы по данному вопросу, которое окончательно было утверждено могилевским губернатором 20 июля 1913 г. [17, л. 3–6 об.].

Ряд серьезных предложений был высказан в материалах гомельских газет по вопросам повышения городских доходов в период сезонных ярмарок, оптимизации работы городского общественного банка, эксплуатации городских пристаней и хозяйственной инфраструктуры торгового сегмента центра Гомеля [18–20].

Определенную с декабря 1908 года газетой «Гомельский вестник» редакционную стратегию, нацеленную на постановку целого комплекса проблем культурного развития и духовной жизни горожан, активно поддержала вся гомельская пресса. Так, 23 июня 1910 г. накануне выборов городского головы и членов городской управы в редакционной статье «Полесской жизни» перед новым руководством города символически ставилась триединая задача – «устройства электричества, трамвая и театра».

Не ограничиваясь наличием в Гомеле театра-цирка Слободова, сцены коммерческого клуба, летней площадки на трэке и др. [1, с. 42], пресса выступала за достаточно смелый в тех условиях вариант создания стационарного городского театра «по образцу столичных городов» [19]. Газеты активно поддержали создание в городской думе специальной «театральной комиссии» во главе с гласным И. П. Максимовым, освещали ход ее работы над проектом театра, высказывали предложение [22]. Конкретное решение этого вопроса текущие

и неотложные проблемы города, а затем война и революция «переместили» в область неопределенных перспектив. Однако театральная тема дала толчок к обсуждению в периодике деятельности музыкально-драматического общества, актуализировало зону критики театральных антерпренеров, репертуара и сценического мастерства гастролировавших в Гомеле коллективов. Одновременно в газетах активно освещалась музыкальная жизнь города, взыскательно оценивался репертуар кинематографа, с особым вниманием представлялись и поддерживались любительские общественно-культурные мероприятия (концерты, вечера, праздничные балы и др.) [23–26].

В этом контексте видится закономерной попытка гомельской прессы поставить перед «отцами города» (газетный термин) комплексную «проблему досуга и его духовного содержания» для большинства горожан. Автор этой формулировки М. Витлин в статье «Назревший вопрос» подчеркивал, что, исключая очаги т. н. корпоративного отдыха (4 клуба) и культурную жизнь учебных заведений, рядовые гомельчане в основной своей массе «лишены осмысленной духовной жизни» [27]. Критически оценивало состояние культурной жизни города и редакция еженедельника «Гомельские отклики» [28]. Во многом под влиянием активной позиции прессы Гомельская городская дума своим решением 5 ноября 1911 г. завершила первый этап создания городской публичной библиотеки им. Н. В. Гоголя и выделила значительную сумму (4 тыс. руб.) на комплектование книжного фонда, временно позаимствовав ее из так называемых «мостовых» бюджетных ассигнований [29].

Таким образом, гомельская дореволюционная пресса выступала в качестве средства актуализации многих направлений муниципальной политики, выполняла информационно-консультативную роль по ряду актуальных проблем жизни города, а также выполняла роль посредника между выборными городскими властями и общественностью. Гомельская журналистика начала XX века стала ярким феноменом в истории общественно-культурной жизни города, многие аспекты которого еще ждут своего достойного исследователя [6, с. 60].

Список использованных источников и литературы

1 Мальцаў, У. Тэатральная геаграфія Гомеля / У. Мальцаў // Тэатр. – 1993. – № 11. – С. 41–45.

2 Яшчанка, А. Р. Формы правядзення вольнага часу жыхарамі Гомеля ў пачатку XX ст. (па матэрыялах друку) / А. Р. Яшчанка // Гомельшчына: старонкі мінулага. – Нарысы. – II выпуск. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 1996. – С. 166–172.

3 Яшчанка, А. Р. Гомель у другой палове XIX ст.: гісторыка-этнаграфічны нарыс / А. Р. Яшчанка. – Гомель, 1997. – 80 с.
4 Ященко, О. Г. Памятные даты и юбилеи как отражение общественной и культурной жизни населения Гомеля в начале XX века / О. Г. Ященко // Гістарычнаму факультэту – 20 гадоў. Зб. навуковых прац. – Гомель : УА «ГДУ імя Ф. Скарыны», 2009. – С. 174–182.
5 Юрочкин, М. А. Реформа городского самоуправления в Беларуси во второй половине XIX – начале XX вв. / М. А. Юрочкин. – Гомель : БНИЦЭ, 2002. – 152 с.
6 Алексейченко, Г. А. Городское самоуправление и еврейская общественность г. Гомеля во второй половине XIX – начале XX вв. / Г. А. Алексейченко // Евреи в Гомеле. История и культура (конец XIX –начало XX веков). – Гомель, 2004. – С. 56–60.
7 Дело о выборах и списки гомельской городской управы (1912 г.) // Национальный исторический архив Беларуси (НИАБ) – Ф. 2100. Оп. 1. Д. 41.
8 Commerce in Russian urban culture. 1861–1914. – Baltimore: J. Hopkins Univ. Press, 2001. – 239 p.
9 Гиляровский, В. А. Москва газетная. Друзья и встречи / В. А. Гиляровский. – Минск : «Наука и техника», 1989. – 384 с.
10 Могилевский вестник. – 1912. – 17 апреля.
11 Полесье. – 1909. – 20 декабря.
12 Полесская жизнь. – 1909. – 21 декабря.
13 Виноградов, Л. Гомель. Его прошлое и настоящее. 1142–1900. – М. : Тип. Н. Н. Шарапова, 190. – 48 с.
14 Полесская жизнь. – 1910. – 14 июля.
15 Гомельская копейка. – 1911. – 23 июня.
16 Полесье. – 1912. – 3 и 5 мая.
17 Дело по договору с телефонной концессией гомельской городской управы // НИАБ. – Ф. 2100. Оп. 1. Д. 48.
18 Полесская жизнь. – 1910. – 8 января.
19 Полесская жизнь. – 1910. – 14 июля.
20 Гомельская копейка. – 1911. – 9 июля.
21 Полесская жизнь. – 1909. – 9 декабря.
22 Гомельская копейка. – 1911. – 30 июня.
23 Полесская жизнь. – 1909. – 4, 9, 12 декабря.
24 Полессье. – 1909. – 22 декабря.
25 Гомельские отклики. – 1910. – 31 июля.
26 Гомельская копейка. – 1911. – 5 ноября.
27 Полеская жизнь. –1910. – 6 января.
28 Гомельские отклики. – 1910. – 24, 31 июля.
29 Гомельская копейка. – 1911. – 5 ноября.

УДК 94 (476.1) «1916/1917» : 351.862.223

А. М. БАБКОВ
(Гомель, УО «Гомельский государственный
университет имени Ф. Скорины»)

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МИНСКОЙ ПОДКОМИССИИ ПО ЭВАКУАЦИИ В 1916–1917 ГОДАХ

Проанализирован комплекс подготовительных и организационных мероприятий по обследованию и планированию эвакуации промышленности Минской губернии, установлены ее масштабы, показаны трудности в деятельности Минской подкомиссии.

Весной 1916 г. командование российской армии планировало осуществить ряд наступательных операций, в том числе на территории Беларуси, что вызвало необходимость ускорить подготовительные работы по планированию эвакуации материальных ценностей из районов предполагаемых боевых действий. К этому времени из белорусских губерний вглубь Российской империи была вывезена небольшая группа предприятий, имеющих оборонное значение. Большинство заводов местной промышленности, в том числе имеющих ценное техническое оборудование, оставалось не эвакуированными.

Единым государственным органом по эвакуации в Российской империи являлось Особое совещание по обороне государства, при котором осенью 1915 г. была создана эвакуационная комиссия во главе с председателем Государственной думы М. В. Родзянко. Учитывая негативный опыт «эвакуации промышленности Западного края, приведшей в крайне печальное состояние большинство эвакуированных предприятий, и в целях предотвращения повторения подобного явления в будущем, а также для упорядочения восстановления предприятий в новых местах» Особым совещанием по бороне государства 2 октября 1915 г. было утверждено «Положение о комиссиях по эвакуации». Им намечалось образовать в местностях, «угрожаемых нашествием неприятеля», особые районные комиссии по эвакуации. Причем предполагалось, что для «ближайшего заведования этим делом районные комиссии образуют в отдельных местностях подкомиссии». На них возлагались задачи практической подготовки к эвакуации промышленности на отдельных участках фронтов. В то же время «Положением» было предоставлено право военно-промышленным

комитетам, находившимся в районе деятельности комиссии по эвакуации, образовать особые подготовительные комиссии для предварительной разработки вопросов, связанных с эвакуацией промышленности в прифронтовой полосе [1, л. 107].

Несмотря на принятые государственные решения об организации районных комиссий, в последующие четыре месяца они не были созданы. 11 февраля 1916 г. на заседании эвакуационной комиссии Особого совещания по обороне острой критике подверглось бездействие властей «в отношении подготовки к эвакуации полосы, угрожаемой нашествием неприятеля». Отмечалось, что «до сих пор не образованы районные подкомиссии по эвакуации». Эвакуационная комиссия констатировала, что «дальнейшее промедление в этом деле совершенно недопустимо». Поэтому своим решением эвакуационная комиссия при Особом совещании по обороне государства постановила «учредить районные подкомиссии по эвакуации в городах: Ревеле, Пскове, Витебске, Смоленске, Минске, Киеве, Житомире и Одессе». Ею была разработана специальная «Инструкция для районных подкомиссий по эвакуации». Согласно п. 1 инструкции «районные подкомиссии немедленно после своего учреждения должны приступить к обследованию промышленных предприятий подведомственного им района» [2, лл. 51–53]. После окончания обследования подкомиссии должны были распределить предприятия в порядке важности для нужд обороны. В своем заключении эвакуационная комиссия Особого совещания по обороне внесла изменения в «Положение о комиссиях по эвакуации» от 2 октября 1915 г. и постановила, что районные подкомиссии учреждаются постановлением председателя Особого совещания», а в их состав входят местный фабричный инспектор, по одному представителю от казенной палаты, ВПК и каждой из обслуживающих район железных дорог, Главного комитета по снабжению армий, представителей местного городского и губернского самоуправлений [3, л. 52].

31 марта 1916 г. Отдел промышленности эвакуационной комиссии Западного фронта обратился к старшему фабричному инспектору Минской губернии А. А. Алексееву с поручением принять безотлагательные меры по образованию подкомиссий. Выполняя его, А. А. Алексеев разослал соответствующим учреждениям приглашение назначить в подкомиссию своих представителей [4, л. 8].

16 апреля 1916 г. состоялось учредительное заседание Минской подкомиссии по эвакуации под председательством старшего фабричного инспектора Минской губернии А. А. Алексеева. На нем присутствовали представители Минской казенной палаты Я. П. Смирнов,

губернской земской управы – И. И. Свенцицкий, городской управы – М. М. Обезерский и ВПК – Г. А. Каплан. А. А. Алексеев проинформировал участников заседания о положении дел по эвакуации промышленности в Минской губернии и деятельности эвакуационной комиссии при Минском ВПК, а также о проведенных предварительных работах по обследованию торгово-промышленных предприятий губернии. Участники заседания были ознакомлены с «Положением о подкомиссиях по эвакуации», инструкциях и других нормативно-правовых актах. На заседании был определен штат технических работников подкомиссии в составе четырех инженеров и восьми техников, а также предварительная сумма расходов в размере 6 тыс. рублей в месяц [5, л. 13]. Обязанности председателя Минской подкомиссии по эвакуации возлагались на старшего фабричного инспектора А. А. Алексеева, который был утвержден в этой должности 26 августа 1916 г. приказом председателя эвакуационной комиссии Западного фронта. В состав подкомиссии вошли представители городского и губернского земского самоуправлений – член управы М. В. Запольский-Довнар, гласный городской думы М. М. Обезерский, члены губернской земской управы, крупные землевладельцы М. А. Скирмунт и И. И. Свенцицкий. От Александровской и Либаво-Роменской железных дорог в состав комиссии вошли И. С. Александров и П. И. Денисенко-Зубченко. Казенную палату представлял Е. П. Смирнов, а Главный комитет по снабжению армий – В. В. Вырубов [6, лл. 6–7].

В связи с возросшей военной активностью российских войск летом 1916 г. в Беларуси Минская подкомиссия направила главные усилия на обследование остававшихся на территории губернии предприятий. Однако при формировании персонала для проведения технических работ у подкомиссии возникли трудности с набором специалистов, т. к. многие из них были задействованы в многочисленных управлениях, размещавшихся в Минске. К обследованию предприятий были привлечены фабричные инспекторы Минской губернии Н. Гипп и В. Горбунов.

Работа подкомиссии была затруднена тем, что через Минскую губернию проходила линия фронта. Назначенный в 1916 г. губернатором Минской губернии князь В. А. Друцкой-Соколинский неожиданно для себя столкнулся с запутанностью управления в губернии, двойной подчиненностью ее органов военным и гражданским властям. В своих воспоминаниях он писал: «Западная часть губернии, а именно уезды Пинский, Слуцкий и Новогрудский, через которые проходила линия окопов, была в административном отношении

в полном параличе. Города Пинск и Новогрудок были в руках немцев; уездные съезды в них и в городе Слуцке были эвакуированы; воинские присутствия также были эвакуированы; вся уездная полиции была измотана вконец… Западная часть губернии, приблизительно по линии Припяти, находилась в районе фронта, по этой части моей губернии, я был подчинен Главному начальнику снабжения армии, остальная часть губернии считалась на театре военных действий с подчинением ее, а тем самым и меня Главному начальнику Минского военного округа… затем в Петрограде у меня было мое мирное начальство мирного времени – Министерство внутренних дел». Губернатор пришел в ужас от увиденного в губернии хаоса: «Помимо этой административной полицейской анархии, царившей в прифронтовой полосе и лишавшей население законной судебной и административно-полицейской защиты… это же население, голодное и холодное, лишено было и духовного утешения и помощи. Все до последнего приходские священники бросили свои приходы, свою паству и покинули этот район горя и слез [7, сс. 110–111, 119–120]

К тому же, «район к западу от линии Мозырь (включительно), Минск (исключая), Полоцк (исключая)» был объявлен запрещенным для въезда всем лицам, не имеющим специальных разрешений. В указанном районе могли проживать только владельцы недвижимостью, лица, занимающиеся торговлей и промыслами, а также состоявшие на казенной, гражданской и общественной службе, в т. ч. железнодорожные служащие. Виновные в нарушении установленных правил подвергались в административном порядке денежному штрафу в размере до 3 тыс. рублей [8, л. 63].

6 июня 1916 г. старший фабричный инспектор Минской губернии А. А. Алексеев в донесении в отдел промышленности эвакуационной комиссии Западного фронта сообщал «о больших затруднениях» в работе Минской подкомиссии по эвакуации. Если «при эвакуации в сентябре–октябре 1915 г. все военные и гражданские власти оказывали бывшей эвакуационной комиссии полное содействие, теперь же, наоборот, почти на каждом шагу встречаются препятствия, крайне стесняющие деятельность подкомиссии». А. А. Алексеев также указывал на трудности, связанные с ограничениями на въезд технического персонала в западные уезды губернии. «Целый месяц я хлопочу о выдаче инженерам и техникам разрешения на право въезда в этот район – для обследования промышленности. Дело пока окончательно не разрешено… А западная часть губернии остается не обследованною и пока ни о какой подготовке к ее эвакуации не может быть

и речи» [9, с. 82]. Только в середине июня 1916 г. инженеры и техники получили от военных властей разрешение на въезд в прифронтовую полосу для обследования предприятий.

Общее руководство по подготовке к эвакуации промышленности в прифронтовых губерниях Особым совещанием по обороне государства возлагалось на фронтовые эвакуационные комиссии, в подчинении которых находились районные подкомиссии. В феврале 1916 г. приказом председателя Особого совещания по обороне генерала А. А. Поливанова были «учреждены четыре эвакуационные комиссии: в Пскове – для Северного фронта, Минске – для Западного, в Бердичеве – для Юго-Западного, Одессе – для Одесского военного округов. На должности председателей эвакуационных комиссий фронтов были назначены соответственно генерал-майор Вершинин, генерал-майор Павлов, генерал-лейтенант Толмачев и генерал Холодовский» [10, л. 17]. В состав эвакуационной комиссии Западного фронта входили представитель военного ведомства – комендант штаба Главного начальника сообщений армии подполковник Мирбах; МВД – Г. Г. Скворцов. Министерство торговли и промышленности направило в эвакомиссию старшего фабричного инспектора А. А. Алексеева; Министерство финансов – управляющего Минской казенной палатой И. А. Комарова; Министерство путей сообщения – начальника коммерческой службы Либаво-Роменской железной дороги П. И. Денисенко. Минскую городскую управу представляли М. В. Запольский-Довнар и В. Ф. Цывинский, а губернскую земскую управу – Р. А. Скирмунт и И. И. Свенцицкий. Минский ВПК представлял в эваккомиссии ее председатель Б. Н. Самойленко, а также Г. А. Каплан и К. О. Фалькович [11, л. 1].

Осенью 1916 г. Минская подкомиссия завершила технические работы по обследованию предприятий губернии и подготовила окончательный план их эвакуации. Столкнувшись с отсутствием полных списков торговых и промышленных предприятий Минской губернии (имелись только данные о предприятиях, подлежавших надзору фабричной инспекции), подкомиссия составила дополнительные списки предприятий по уездам губернии. Например, в Речицком уезде в дополнительный список были включены 22 винокуренных, 2 спиртоводочных и 1 пивоваренный заводы; 6 лесопильных заводов, 2 паровые мельницы с указанием численности работающих на них и адресами размещения [12, лл. 11, 12а]. На местах были составлены схемы эвакуации предприятий с установлением очередности вывоза оборудования, а также приведения в негодность остающейся части.

В целом, к октябрю 1916 г. Минская подкомиссия по эвакуации обследовала 521 предприятие губернии, в т. ч. по Минску – 112 предприятий, среди которых преобладали винокуренные и деревообрабатывающие. Учтенные предприятия можно распределить по отраслям производства на следующие группы:

1. Деревообрабатывающая (лесопильные, бочарные, фанерные)...... 98
2. Пищевая:
   – винокуренные 172
   – мукомольные 73
   – колбасные, дрожжевые, кондитерские 52
3. Бумажное производство (обойные, типографские, гильзовые фабрики) 48
4. Стекольное и кирпичное производство 10
5. Металлообрабатывающая 8
6. Кожевенная 4
7. Спичечные фабрики 4
8. Другие 4
9. Торговые предприятия 28

Из всех обследованных предприятий 410 подлежали полной или частичной эвакуации. 111 предприятий не планировались к вывозу из-за изношенности оборудования, отдаленности их от транспортных путей [13, лл. 15, 17], [14, с. 140]. Для вывоза фабрично-заводского оборудования требовалось 610 вагонов, из них 339 вагонов для обязательной эвакуации за счет государства (таблица 1).

Таблица 1 – Запланировано для эвакуации фабрично-заводского оборудования Минской губернии (октябрь 1916 г.)

Показатели	Очередность	Количество вагонов	Платные	Вес (в пудах)
Принудительно	I	283	244	28 266
	II	56	118	404
За свой счет	I	13	41	–
	II	197	175	3 540
	III	61	49	430
Всего		610	627	32 640

На уплату эвакуационных пособий рабочим и служащим выделялось: за разборку и упаковку – 91 437 руб., за доставку к пунктам эвакуации – 66560 руб. и за погрузку – 13 237 руб. [15, л. 17].

В связи со стабилизацией положения на российско-германском фронте к осени 1916 г., когда стало ясно, что немецкое наступление едва ли произойдет, подготовительные работы к эвакуации были временно приостановлены. Однако с ухудшением в 1917 г. военно-стратегической обстановки на Западном фронте эвакуационные мероприятия вновь активизировались. Эвакуационная комиссия Западного фронта переехала из Минска в Могилев, откуда продолжала осуществлять контроль за деятельностью Минской подкомиссии и сформированной под ее руководством Могилевской подкомиссии. 7 апреля 1917 г. председатель эвакуационной комиссии Западного фронта генерал Павлов в рапорте помощнику военного министра по делам Особого совещания по обороне доложил, что подготовительные работы «по району Минской подкомиссии закончены» [16, л. 29].

26 августа 1917 г. на заседании эвакуационной комиссии Западного фронта был утвержден план эвакуации Минской губернии, представленный Минской подкомиссией по эвакуации. По плану территория губернии была разделена на 3 зоны в зависимости от степени угрозы со стороны немецких войск. Всего по Минской губернии подлежало к принудительной эвакуации 1 039 900 пудов груза по железной дороге и 1 396 водным путем. Для этого требовалось 5 465 вагонов, в т. ч. для беженцев 3 426 вагонов [17, л. 73], [18, с. 141]. К плану прилагались списки торгово-промышленных предприятий по уездам с указанием станций, на которые должны быть направлены грузы, а также количество транспортных средств. План был согласован с генерал-квартирмейстером штаба Главнокомандующего Западным фронтом и начальником снабжения армий фронта. В изменившейся военно-политической ситуации после революции 1917 г. в России составленный Минской подкомиссией план эвакуации промышленности губернии не пришлось приводить в исполнение, а собранные сведения использовались в военно-хозяйственной деятельности.

Список использованных источников и литературы

1 Российский государственный военно-исторический архив (далее РГВИА). – Ф. 369. Оп. 6. Д. 276.
2 РГВИА. – Ф. 369. Оп. 6. Д. 2.
3 РГВИА. – Ф. 369. Оп. 6. Д. 2.
4 РГВИА. – Ф. 369. Оп. 6. Д. 153.
5 Национальный исторический архив Беларуси (далее НИАБ). – Ф. 62. Оп. 1. Д. 2.
6 РГВИА. – Ф. 369. Оп. 6. Д. 153.

7 Друцкой-Соколинский, В. А. На службе отечеству. Записки русского губернатора (1914–1918) / В. А. Друцкой-Соколинский. – Орел : РКФ «3 июля». РИГ «Невероятный мир», 1994. – 405 с.
8 РГВИА. – Ф. 12601. Оп. 1. Д. 132.
9 Беларусь в годы Первой мировой войны (1914–1918) : сборник документов / сост. В. В. Врублевский [и др.] ; ред.кол. : В. А. Адамушко (председ.) [и др.] – Минск : Беларусь, 2014. – 355 с.
10 НИАБ. – Ф. 62. Оп. 1. Д. 2.
11 НИАБ. – Ф. 62. Оп. 1. Д. 2.
12 НИАБ. – Ф. 62. Оп. 1. Д. 2.
13 РГВИА. – Ф. 369. Оп. 6. Д. 153.
14 Бабков, А. М. Эвакуация промышленности Беларуси в годы Первой мировой войны / А. М. Бабков // Гісторыя, культуралогія, мастацтва-знаўства : Матэрыялы III Міжнароднага кангрэса беларусістаў “Беларуская культура ў дыялогу цывілізацый”, 21–25 мая 2000 г. – Мінск : Беларускі кнігазбор, 2000. – С. 135–141.
15 РГВИА. – Ф. 369. Оп. 6. Д. 153.
16 РГВИА. – Ф. 369. Оп. 6. Д. 280.
17 РГВИА. – Ф. 369. Оп. 6. Д. 280.
18 Бабков, А. М. Эвакуация промышленности Беларуси в годы Первой мировой войны. / А. М. Бабков // Гісторыя, культуралогія, мастацтва-знаўства : Матэрыялы III Міжнароднага кангрэса беларусістаў “Беларуская культура ў дыялогу цывілізацый”, 21–25 мая 2000 г. – Мінск : Беларускі кнігазбор, 2000 . – С. 135–141.

УДК [94 (091)] «1919/1921»

В. М. БАРОЎСКАЯ
(Мінск, ДНУ «Інстытут гісторыі НАН Беларусі»)

ПРАВЯДЗЕННЕ ПОЛЬСКІМ БОКАМ РАЗВЕДВАЛЬНА-ПАДРЫЎНАЙ І КОНТРРАЗВЕДВАЛЬНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ Ў 1919–1921 ГАДАХ

У пачатку 1919 г. актывізавалася дзейнасць польскіх спецслужбаў пад кіраўніцтвам II аддзела польскага Генеральнага штаба на асноўных аперацыйных накірунках у межах тэрыторыі Беларусі і Украіны. Разам з цэнтральным апаратам II аддзела Генеральнага штаба мелася шырокая сетка яго замежных і мясцовых аддзяленняў, якія выконвалі значны аб'ём разведвальнай і контрразведвальнай працы.

Яшчэ напярэдадні ўступлення рэгулярнай польскай арміі на тэрыторыію Беларусі вясной 1919 г. развіваецца канспіратыўная дзейнасць Польскай вайсковай арганізацыі (ПВА), і ўжо ў кастрычніку 1918 г. у Мінску, Бабруйску, Жлобіне, Баранавічах і Брэсце дзейнічалі мясцовыя арганізацыі ПВА. У пачатку лістапада 1918 г. у задачу ПВА ў асноўным уваходзіў збор аператыўнай інфармацыі.

Асобая роля ва ўмовах польска-савецкай вайны 1919–1921 гг. адводзілася органам контрразведкі, наступальнай «дэфензіўнай» разведслужбе. ІІ аддзел польскага Генеральнага штаба. Адсюль пайшла і яё назва: дэфензіва. ІІ аддзел польскага Генштаба, да якога адносілася дэфензіва, быў створаны яшчэ распараджэннем Рэгенцкага савета 25 кастрычніка 1918 г. [1, s. 14] У выніку праведзенай у маі 1919 г. праверкі было ўстаноўлена, што кіруемая падпаручнікам М. Красуцкім служба ІІ аддзела Літоўска-беларускага фронта выкарыстоўвае метады былой царскай ахранкі, а праца самой дэфензівы накіравана на масавыя, часта беспрычынныя арышты. Новым начальнікам аддзела быў пазначаны падпарачык Ю. Рыбіцкі, але ўжо хутка дэфензіву чакала чарговая рэарганізацыя, а Рыбіцкага на пасадзе начальніка ІІ аддзела фронта змяніў паручык М. Касцялкоўскі. Увесь персанал дэфензівы быў звольнены са службы, і замест яго быў выкарыстаны невялічкі атрад жандармерыі і некалькі грамадзянскіх агентаў, якім была перададзена ўся картатэка на мясцовых камуністаў, сабраная Польскай вайсковай арганізацыяй. Кіраўніком ІІ аддзела пры Палескай групе яшчэ 1 сакавіка 1919 г. быў пазначаны падпаручык У. Тамір-Дрымер, а асабісты склад дэфензівы першапачаткова ўключаў толькі аднаго агента, але ўжо да сярэдзіны ліпеня 1919 г. іх колькасць павялічылася да 18. Дзейнасць дэфензівы на гэтым участку летам 1919 г. абмяжоўвалася зборам папярэдняй інфармацыі [1, s. 192, 195]. 2 лютага 1920 г. быў створаны аддзел дэфензівы Літоўска-беларускага фронта ў Мінску пад кіраўніцтвам ротмістра К. Стаміроўскага. Палітычны рэферат пры аддзеле ўзначаліў С. Ваявудскі [2, л. 5, 6]. Чарговая рэарганізацыя структуры ІІ секцыі Міністэрства вайсковых спраў наступіла ў верасні 1920 г. у сувязі з нявызначанай функцыяй дэфензівы і звязаных з гэтым злоўжываннем. З пачатку лістапада 1920 г., калі частка тэрыторыі Беларусі зноў была занята польскімі войскамі, сетка філіялаў і пастоў дэфензівы на аперацыйнай тэрыторыі 3 і 4 польскіх армій была ўзноўлена [1, s. 270]. Найбольш буйныя аперацыі дэфензівы прашлі вясной 1920 г. напярэдадні савецкага наступлення. 27 сакавіка 1920 г. у Мінску і Маладзечна дэфензівай

было арыштавана 42 чалавекі. 17 красавіка ў Слуцку – каля 80. 27–28 красавіка яшчэ 24 партызаны было арыштавана ў Мінску, в. Козырава, Калядзічы і Гатава. 7 мая 8 з іх былі растраляны [3, с. 224]. Новая хваля арыштаў пракацілася летам 1920 г., калі польскімі вайскоўцамі ўглыб краіны было вывезена каля 2 тыс. заложнікаў.

Загадам камандвання Літоўска-беларускага фронта ад 10 жніўня 1920 г. прадпісвалася інтэрніраваць усіх неблаганадзейных з прыфрантавой тэрыторыі і накіроўваць у спецыяльна створаныя лагеры. Сярод інтэрніраваных аказаліся былыя царскія служачыя, дзеячы беларускага нацыянальнага руху, асобы, западозраныя ў спачуванні камуністычным ідэям. На тэрыторыі Беларусі арышты ажыццяўлялі адразу трыма органамі – палявой жандармерыяй, паліцыяй і дэфензывай. Згодна з дакладам пасла ППС у сейме М. Недзялкоўскага, восенню 1919 г. каля 20 тыс. грамадзянскіх асоб з акупіраваных абласцей знаходзілася ў турмах ці былі інтэрніраваны. М. Недзялкоўскі заклікаў ствараць Сеймавую следчую камісію для працы ў лагерах, а 18 верасня 1919 г. Галоўны савет ППС даручыў Саюзу польскіх сацыялістычных дэпутатаў правесці інспекцыю канцэнтрацыйных лагераў і прыцягнуць да адказнасці віноўных у злоўжываннях. Галоўнае камандванне, занепакоенае ростам незадаволенасцю мясцовага насельніцтва, крытыкавала масавыя арышты, заснаваныя выключна на ананімных ці агульных данясеннях [4, с. 250].

Асноўная частка ваеннапалонных і інтэрніраваных знаходзілася за межамі Беларусі. Вясной 1919 г. ваенныя збіраліся стварыць на тэрыторыі Беларусі некалькі лагераў, у тым ліку лагер у Брэсцкай крэпасці на 20 тысяч ваеннапалонных, а ў перспектыве яго ўмяшчальнасць павінна была павялічыцца да 40–100 тысяч чалавек. Акрамя таго, планавалася адчыніць лагер у Кобрыне на 20 тысяч ваенапалонных, аднак мясцовыя грамадзянскія ўлады звярнуліся з пратэстам у сейм, так як лагеры з’яўляліся пагрозай грамадскай бяспекі. Пагэтаму лагер № 5 у Брэсце быў прызначаны выключна для інтэрніраваных нямецкіх салдат, і ў лістападзе 1919 г. ён быў рэарганізаваны ў сартавальную станцыю для ваеннапалонных і інтэрніраваных. На гэты час у брэсцкім лагеры знаходзілася 1002 савецкія ваеннапалонныя 365 інтэрніраваных, а да лютага 1920 г. колькасць ваеннапалонных на брэсцкай сартавальнай станцыі складала 392 чалавекі, з якіх 24 пакутвалі ад хвароб. На люты 1920 г. у сартавальным шпіталі ў Гродна знаходзілася 44 палонных. Лагер для ваеннапалонных № 9 у Кобрыне не быў адчынены з-за змен становішча на фронце,

а замест гэтага з 29 красавіка 1920 г. у Брэсце пачаў дзейнічаць лагер № 8 для рэарганізацыі частак генерала С. Н. Булак-Балаховіча [5, s. 47–49].

На 26 студзеня 1921 г. у Брэсце, Баранавічах і Ваўкавыску знаходзілася 2 441 ваеннапалонныя. Акрамя таго, у Ружанах у лагеры ўтрымлівалася 839 інтэрніраваных салдат з частак генерала С. Н. Булак-Балаховіча [5, s. 109, 141]. Распараджэннем камандвання 4 арміі 13 кастрычніка 1920 г. з палонных ствараліся рабочыя аддзелы, і ў Брэсце, напрыклад, для выкарыстання на сельскагаспадарчых рабочах прадугледжвалася ствараць пасля дэзінфекцыі 6 аддзелаў па 200 палонных.

Для забеспячэння бяспекі тылоў дзейнічаючай арміі ваеннае камандванне праводзіла палітыку ваеннага тэрора, накіраваную на «пацыфікацыю» акупіраваных тэрыторый і падаўлення незадавальнення мясцовага насельніцтва. Яшчэ загадам ад 9 красавіка 1919 г. генерал А. Лістоўскі ўвёў смяротную кару на цэлы шэраг злачынств: шпіянаж, злачынства супраць польскай арміі і грамадскага парадку, узброенае паўстанне, удзел у бандыцкіх фарміраваннях і інш. [6, л. 73]. Выкананне смяротных пакаранняў павінна было праходзіць напрацягу сутак пасля іх вынясення, а аб кожным выкананым смяротным прысудзе неабходна паведаміць грамадскасці. Распараджэннем Генеральнага камісара ад 31 студзеня 1920 г. на тэрыторыі Віленскай, Мінскай і Брэсцкай акруг уводзілася тэрмінам на шэсць месяцаў ваенна-палявыя суды, а загадам Міністэрства ваенных спраў ад 4 мая 1920 г. іх дзейнасць распаўсюджвалася на ўсю тэрыторыю камандвання генеральнай акругі Гродна.

У пачатку 1919 г. актывізавалася дзейнасць польскіх спецслужбаў пад кіраўніцтвам II аддзела польскага Генеральнага штаба на асноўных аперацыйных накірунках у межах тэрыторыі Беларусі і Украіны. Разам з цэнтральным апаратам II аддзела Генеральнага штаба мелася шырокая сетка яго замежных і мясцовых аддзяленняў, якія выконвалі значны аб’ём разведвальнай і контрразведвальнай працы. Так, на ўсходніх межах Польскай дзяржавы ў перыяд з 1919 г. да першай паловы 1921 г. разведкай займаліся II аддзелы камандванняў 2, 3, 4 і 6 армій. Яны з’яўляліся разведвальнымі органамі Разведвальнага Бюро II аддзела Вярхоўнага камандвання Войска Польскага. Польскія спецслужбы, падрыхтоўваючы паход свайго ўрада супраць савецкіх рэспублік, актывізавалі дзейнасць агентуры Генеральнага штаба і ўдзельнікаў Польскай вайсковай арганізацыі. Асноўную ролю ў здабыванні неабходнай інфармацыі польскія

спецслужбы адводзілі закардонным рэзідэнтурам, вядучым агентурную работу. Пры гэтым польская дыяспара, каталіцкае духавенства і асобы, якія варожа адносіліся да савецкай улады, разглядаліся ў якасці асноўнай вербавальнай базы [7, с. 34]. Шпіянаж палягчаўся дзякуючы існаванню на тэрыторыі Беларусі шматлікіх польскіх саюзаў і аб’яднанняў, члены якіх выкарыстоўваліся польскай агентурай у сваіх мэтах. Патрыятызм і нацыяналізм палякаў прымушаў іх прымаць удзел не толькі ў шпіянажы, але і ў агітацыі супраць савецкай улады. Рэзідэнтуры ствараліся мэтанакіравана і фарміравалася, перш за ўсё на чыгуначных вузлах і на месцах дыслакацыі савецкіх ваенных аб’яднанняў, так як войскі, з-за іх малалікасці (у паласе заслоны на захадзе знаходзіліся не больш 36 тыс. байцоў Чырвонай Арміі), засяроджвалася на шляхах магчымага прасоўвання суперніка, уздоўж шасейных і чыгуначных шляхоў. Пры фарміраванні нелегальных рэзідэнтур улічваўся і той факт, што ствараць іх непасрэдна на сумежных тэрыторыі было вельмі цяжка і небяспечна з-за адсутнасці легальнага пакрыцця. У сувязі з гэтым яны часта ствараліся на польскай тэрыторыі ў памежнай зоне ці на тэрыторыі Беларусі, занятай польскімі войскамі.

Асаблівае месца ў супрацоўніцтве з ІІ аддзелам Генеральнага штаба адводзілася арганізацыям клерыкальнага характара і каталіцкай царквы. Маладая Польская дзяржава са значнай колькасцю беларускага і ўкраінскага насельніцтва павінна было, па меркаванні кіраўнікоў Папскай курыі, стаць сыходнай базай для барацьбы з Савецкай Расіяй, плацдармам для пранікнення на яе тэрыторыю каталіцызма. У многім інтарэсы каталіцкай царквы і польскіх спецслужбаў супадалі. Легальнае прыкрыццё і шырокія магчымасці атрымання інфармацыі рабілі гэты канал для разведкі вельмі важным. Так, разам з падрыхтоўкай царкоўных дзеячоў для Беларусі, «Камісія для Расіі» ажыццяўляла ў інтарэсах ІІ аддзела Генеральнага штаба падбор і вярбоўку агентуры. Другая арганізацыя – «Камітэт абароны крэсаў» – фактычна з’яўлялася філіялам ІІ аддзела Генеральнага штаба, па заданні якога вяла мэтанакіраваную працу па стварэнні разгалінаванай сеткі сярод каталіцкіх колаў Расіі [7, с. 35].

Так, у верасні 1920 г. супрацоўнікамі асобнага аддзялення 48 дывізіі XVI-й арміі была раскрыта белагвардзейская арганізацыя, якая займалася сборам сакрэтных звестак у раёне Ваўкавыск – Крамяніца ў колькасці 49 чалавек, у якую ўваходзілі гр. Клямма, ксёндз, яго брат Сцяпан, арганіст касцёла гр. Пінюта, яго дочка і сын. Справа была перадана ў выязная сесія ваентрыбунала 48-й дывізіі.

Асноўная нелегальная шпіёнска-дыверсійная дзейнасць ажыццяўлялася Польскай вайсковай арганізацыяй (ПВА), якая ўзнікла яшчэ ў 1914 г. на базе створаных Ю. Пілсудскім ваенных арганізацый: «Саюз актыўнай барацьбы», «Саюза стральцоў», а таксама з членаў баявых арганізацый Польскай сацыялістычнай партыі. Былі створаны разведцэнтры ў Калінкавічах, Жлобіне, Шацілках, Дынабурге і Гомелі. Інтэнсіўна вялася агітацыя сярод польскага насельніцтва, а большасць мясцовых польскіх арганізацый знаходзілася пад дамінуючым уплывам ПВА. Так, напрыклад, адным з членаў гродненскай арганізацыі ПВА быў прэзідэнт Гродна Э. Лістоўскі. У чэрвені 1919 г. у Беларусі дзейнічала ўжо 11 цэнтраў ПВА: у Мінску, Бабруйску, Жлобіне, Нясвіжы, Маладзечна, Віцебску, Полацку, Магілёве, Оршы, Гомелі і Калінкавічах. Аднак савецкаму боку ўдалося арыштаваць і растраляць найбольш актыўных дзеячоў ПВА ў Мінску на чале з камендантам паручыкам М. Стэфаноўскім. У жніўні 1919 г. у Мінску засталося толькі 9 членаў арганізацыі і жаночы аддзел у складзе 24 чалавек [1, s. 107–111].

ПВА стваралася як тайная, глыбока закансіраваная баявая нацыяналістычная арганізацыя, якая падпарадкоўвалася асабіста Ю. Пілсудскаму. З самага пачатку асноўнай задачай членаў ПВА Пілсудскі вызначыў іх укараненне в палітычныя партыі і масавыя грамадскія арганізацыі Польшчы, прасоўванне ў іх кіруючым складзе і ўплыў на іх дзейнасць у спрыяльным накірунку. Паспяховая рэалізацыя гэтай задачы прывяла Ю. Пілсудскага да ўлады і дапамагла яе ўтрымаць ажно да яго смерці ў 1935 г. З 1919 г. ПВА ўвайшла ў склад Генеральнага штаба як асобая арганізацыя, якая працавала па дырэктывам польскага камандвання заданні разведвальна-падрыўнага характара. Пагэтаму другім накірункам у дзейнасці ПАВ з моманта яе стварэння стала правядзенне разведвальна-падрыўнай дзейнасці супраць Расійскай імперыі, а пазней – супраць Расіі, Украіны і Беларусі. Такім чынам ПВА сумяшчала ў сябе функцыі тайнай дзяржаўнай паліцыі і разведвальна-падрыўнай арганізацыі, пры гэтым не маючы статуса дзяржаўнага органа, што цалкам выводзіла яе з-пад любога канролю ўрада і грамадства.

У гэты перыяд толькі Ю. Пілсудкі, Э. Рыдз-Смiглы, Ю. Бек і іх бліжэйшае асяроддзе маглі скарыстацца вынікамі разведвальнай дзейнасці ПВА. Нелегальная дзейнасць членаў ПВА і яе агентуры была настолькі тайнай, што ў архівах практычна не маецца прамых дакументаў гэтай арганізацыі. Знойдзены толькі згадкі аб яе працы і супрацоўніках. ПВА складалася з трох галоўных каманд – «Каманды

Начальніка дзяржавы І» з цэнтрам у Кракаве, якая ажыццяўляла разведку ў Галіцыі, «Каманды Начальніка дзяржавы ІІ», якая абслугоўвала Польшчу і знаходзілася ў Варшаве і «Каманда Начальніка дзяржавы ІІІ» з цэнтрам у Кіеве. Створанные па загаду варшаўскага штаба ПВА выконвалі значны аб’ём разведвальна-падрыўнай працы. Так, М. Чэрваноўскі – агент з ліку членаў ПВА па загаду кіраўніцтва гэтай арганізацыі пасля зыхода польскіх войск з Мінска заставаўся на тэрыторыі, занятай Чырвонай Арміяй, паступіў на працу ў УНК пры СНК РСФСР і заняў пасаду камісара на Віленскім чыгуначным вакзале г. Мінска. Ён займаўся зборам данных аб праходжанні вайсковых эшэлонаў, выдаваў пропускі кур’ерам і членам ПВА, садзейнічаў арганізацыі ўцёкаў арыштаваных палякаў. Валодаючы інфармацыяй аб плануемых вобысках і арыштах сярод членаў ПВА, загадзя паведамляў аб гэтым палякам [7, с. 36].

Членамі ПВА з’яўляліся нацыяналістычна настроеные палякі з ліку былых афіцэраў, польскай інтэлігенцыі, заможных грамадзян, студэнтаў, членаў спартыўных арганізацый. Пазней на аддзяленні ПВА было ўскладзена атрыманне звестак аб колькасці, настроях і перадыслакацыі войск Чырвонай Арміі, ажыццяўленне дыверсій на камунікацыях, падпалы складоў, вядзенне агітацыі сярод палякаў-чырвонаармейцаў, укрыццё дэзертыраў, арганізацыя ўцёкаў ваеннапалонных і іншая падрыўная праца. Незаконымі канфіскацыямі агенты правакавалі насельніцтва прыфрантавой паласы на розныя выступленні. Польскім дыверсантам удалося арганізаваць некалькі дыверсійных актаў на ваенных складах і замарудзіць гэтым планамернае дастаўку некаторых частак Заходняга фронта храчам і боепрыпасамі. Так, у выніку дыверсійнага акта пажарам была знішчана артылерыйская база ваеннага гарадка ў г. Вязьма. Агентуры ўдалося папасці ў некаторыя савецкія і ваенныя ўстановы, штабы вайсковых частак. Яны інфармавалі польскую разведку аб планах камандвання, блыталі дырэктывы, якія накіроўваліся падначаленым фронту часткам, затрымлівалі прасоўванне эшэлонаў, арганізоўвалі ўзброенныя банды ў тыле Чырвонай Арміі.

Спіс выкарыстаных крыніц і літаратуры

1 Peplonski, A. Wywiad w wojne polsko-bolszewickej 1919–1920 / A. Peplonski. – Warszawa : Dom wydawniczy Bellona, 1999. – 352 s.

2 Дзяржаўны архіў Брэсцкай вобласці (ДАБВ). – Ф. 67. Воп. 1. Спр. 21.

3 Энцыклапедыя гісторыі Беларусі : у 6 т. / рэдкал. М. В. Біча [і інш.]. – Мінск : БелЭН, 1993–2003. – Т. 3 : Гімназія – Кадэнцыя / Г. Пашкоў. – 1993. – 523 с.

4 Иностранная военная интервенция в Белоруссии (1917–1920) / И. М. Игнатенко, И. П. Ломако, Е. К. Прыгунова, П. А. Селиванов [и др.] ; отв. ред. И. И. Минц; АН СССР. Науч. совет по комплес. пробл. «История Великой Окт. Соц. Революции», Ин-т истории АН БССР. – Минск : Навука і тэхніка, 1990. – 342 с.
5 Karpus, Z. Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy w Polsce w latach 1918–1924 / Z. Karpus. – Torun : Wydawnictwo Adam Marszalek, 1997. – 250 s.
6 ДАБВ. – Ф. 352. Воп. 2. Спр. 75.
7 Анисяев, М. А. Военная контрразведка Западного фронта 1919–1924 гг. / М. А. Анисяев; Институт национальной безопасности Республики Беларусь. – Минск : Право и экономика, 2009. – 285 с.

УДК 94+908 «1919/1924»

Т. В. БУЕВИЧ
(Витебск, Учреждение «Государственный архив Витебской области»)

«ОБЩЕЕ СОБРАНИЕ ЖИЛЬЦОВ РЕШИЛО…»: ИСТОРИЯ УПРАВЛЕНИЯ МУНИЦИПАЛИЗИРОВАННЫМ ЖИЛЫМ ФОНДОМ ГОРОДА ВИТЕБСКА В 1919–1924 ГОДАХ

Статья посвящена первым советским коллегиальным органам, созданным для эксплуатации национализированных (муниципализированных) жилых зданий г. Витебска в 1919 г., – домовым комитетам (домкомам). В работе освещаются функции домкомов, анализируются принципы их кооперирования и деятельности. Подводя итоги, автор приходит к выводу, что возложенные на домкомы цели и задачи не были выполнены, в результате чего в 1921 г. государство отказалось от содержания муниципализированного жилья и ликвидировало домкомы. С 1922 г. начался процесс возврата государственного жилого фонда в собственность граждан и(или) постепенной передачи его в аренду жилищным товариществам (кооперативам жильцов).

Сразу после Октябрьской (1917 г.) революции частные дома Витебска [1], стоимость которых в дореволюционных ценах превышала 1200 руб., национализировались [2, л. 21, 41]. После национализации (социализации) они передовались в ведение отдела городского хозяйства (горкомхоза) исполнительного комитета Витебского городского

Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов (Витебского горисполкома), иными словами – муниципализировались. Как свидетельствуют архивные документы, более половины от общего количества частных домов было национализировано в 1918 г. [4]. При горкомхозе в этом же 1918 г. был создан комитет по социализации имущества [3, л. 2].

Следует отметить, что государство, понимая всю сложность осуществления жилищной политики в условиях разрухи и финансового кризиса, активно искало оптимальные методы обслуживания и содержания жилищ в надлежащем виде. В этих целях в муниципализированных домах из числа квартирантов стали избираться специальные коллегиальные органы – домовые комитеты (домкомы), работа которых заключалась в расселении рабочих по квартирам, выдаче им продуктовых карточек и т. п. В случаях, когда в доме не избирался домком, городские власти назначали для него коменданта. В 1919 г. Витебским горисполкомом было издано «Обязательное постановление» № 13, которое дополнительно обязывало домкомы осуществлять надзор за текущим санитарным состоянием домов, дворов и прилегающих участков улиц; следить за своевременным вывозом мусора и очисткой отхожих мест и «делать раскладку уплаты за воду и очистку» [6, л. 99].

В учреждении «Государственный архив Витебской области» (далее – УГАВО) сохранились документы об образовании домовых комитетов в 1919–1920 гг. Создание их происходило на общем собрании жильцов. В основном оно проводилось по типовой схеме: собрались, обсудили необходимость создания домового комитета и избрали домком. Домкомы состояли их 3-х человек: председатель, товарищ председателя (совр. – заместитель) и секретарь. Для сбора платежей дополнительно избирался казначей [6]. Если жильцы не хотели подчиняться требованиям домкома и отказывались возмещать, например, коммунальные расходы, то домкому «оказывать всякое содействие» обязана была милиция [6, л. 79].

На вопрос о том, были ли должности членов домкома оплачиваемые, однозначно ответить нельзя, поскольку на собраниях данный вопрос почти не поднимался, хотя в некоторых протоколах зафиксированы факты обсуждения оплаты. Например, в протоколе жильцов дома под № 67 по Смоленской улице от 28.03.1919 г. сказано, что вопрос о вознаграждении членов домкома собрание оставило открытым [6, л. 42].

На каждый дом заводилась «Домовая книга», где учитывались все квартиронаниматели «на предмет обложения их [денежными взносами]

пропорционально квартирной плате, числу душ и удобствам данной квартиры» [6, л. 15 об, 79]. В книгу вписывались только те, кто постоянно проживал в доме, а также – арендаторы, которые пользовались нежилым фондом, например, магазинами, складами и т. п., если этот фонд являлся неотъемлемой составляющей дома. В книге также фиксировались поступавшие от квартирантов платежи [6, л. 78–79]. Что касается начисления платежей, то никаких льгот населению не предоставлялось [7]. В этом плане показателен протокол общего собрания жильцов дома № 20 по Советской улице, где рассматривался вопрос об уплате семьей инвалидов, которые никакого дохода не имели, взносов за пользование водой и за очистку помойных ям. Собрание приняло решение о том, что недопустимо «становиться на позиции частных благотворителей» и что в подобных случаях оплату должен на себя брать отдел социального обеспечения [6, л. 103].

Документы свидетельствуют, что создание домкомов не всегда находило поддержку. Подобные сведения обнаружены, например, в протоколе общего собрания квартирантов дома № 20 по Советской улице от 04.06.1919 г. В нем зафиксированы данные о том, что собрание состоялось только с третьего раза из-за плохой активности жильцов [6, л. 64]. Обязательное постановление № 13 разъясняло, что в тех случаях, когда квартиросъемщики не смогли организовать выборы домкома, горкомхоз сам вправе его назначить [6, л. 99]. Выявлен и другой документ – заявление жильцов дома № 44 по Нижне-Петровской улице от 13.07.1919 г. с отказом о выборах домкома в виду того, что горкомхоз в течение полугода не исполняет в отношении их дома своих обязанностей по уборке ретирад (отхожих мест) [6, л. 25], не производит ремонт водопровода. В фондах архива также имеется протокол жильцов дома № 42 по Володарской улице от 09.11.1919 г., где также говорится о недобросовестном отношении отдела городского хозяйства к обязанностям по ремонту водопровода, печей и погреба. Но в то же время наличие данных проблем ни как не повлияло на желание жильцов этого дома избрать домком. Наоборот, квартиросъёмщики высказали пожелание, чтобы домком не ограничивался сбором взносов и платежей, а выступал защитником их прав перед горкомхозом [6, л. 21–21а].

Интересен и протокол собрания девяти квартиронанимателей дома под № 67 по Смоленской улице (до муниципализации принадлежавшего семье Гуревичей) от 28.03.1919 г. [6, л. 42]. Помимо выборов домкома и обсуждения их обязанностей жильцами было установлено, что на первоначальные расходы по содержанию дома и на канцелярские расходы для домкома необходимо было внести единовременно по 10 руб.

Анализ документов о работе домкомов показал, что за счет жильцов производилось снабжение инвентарем дворников, обслуживавших муниципализированные дома. При этом оплата их труда осуществлялась за счет государства (из кассы горкомхоза). Жалование рассчитывалось на основе окладов, установленных профсоюзной тарифной комиссией [6, л. 15, 79]. Обнаружен протокол от 10.06.1919 г. заседания тарифной комиссии Витебского всеведомственного профессионального союза советских общественных и частных учреждений дворников и домашней прислуги для установления жалования дворникам конфискованных домов в собственность города [6, л. 103]. Анализ протокола показал, что дворники могли осуществлять уборку как территории одного дома, так и нескольких.

Для более успешной работы отдельные домкомы дополнительно объединялись в районные домовые комитеты (райдомкомы) [8, л. 27]. В 1919 г. в Витебске действовало 12 райдомкомов [9, л. 84; 10, л. 89–90]. Так же в архивных документах обнаружено заявление о создании 03.08.1919 г. в Витебске общегородского Совета домовых комитетов конфискованных домов в составе 6 человек [6, л. 59]. А в целях организации снабжения квартиронанимателей продовольствием и товарами жильцы домов объединялись еще и в другие кооперативные общественные объединения – уличные комитеты, о чем в фондах архива сохранилось постановление коллегии городского продовольственного комитета от 28.10.1919 г. [6, л. 19].

Но, несмотря на попытки организовать «правильное» обслуживание муниципализированных домов, итогом жилищной политики явилось резкое сокращение благоустроенного жилья: в Витебске к 1921 г. жилой фонд сократился почти на треть. Подобная ситуация была характерна для государства в целом, поэтому советское государство начало новую волну реорганизации. 08.08.1921 г. Совет Народных Комиссаров (СНК) РСФСР утвердил «Положение об управлении домами». По сути, с принятием данного документа в СССР начался процесс демуниципализации жилого фонда и передача его в коллегиальное управление жильцам путем создания жилищных товариществ (жилтовариществ) или вовсе – возврат в частную собственность. Этот документ положил начало ликвидации домкомов. Ликвидационный период для витебских домкомов продлился до конца до осени 1921 г. [5, л. 95–96; 9, л. 112], а райдомкомы хоть и были сохранены, но серьезно реорганизованы. В ходе реорганизации райдомкомам была передана вся практическая работа по управлению жилым фондом. Они ввели новый принцип управления домами: вместо домкомов стали

избирать уполномоченных от жильцов дома из расчета 1 уполномоченный – на 100 человек [13, л. 105–106, 109–112, 121; 14, л. 44; 15, л. 32–37]. В процессе реорганизации райдомкомы были сокращены до 3 единиц (по числу милицейских участков города) и переименование их в районные квартирные комитеты (райквартконы) [11, л. 61–62; 12, л. 24–25]. Данный процесс был одобрен постановлением коллегии отдела управления Витебского губисполкома сначала 09.02.1922 г., а затем 27.10.1923 г. [14, л. 44]. В фонде отдела коммунального хозяйства исполнительного комитета Витебского окружного Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов (окркоммунотдела), являвшегося правопреемником отдела коммунального хозяйства Витебского губернского Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов (губкоммунотдела), обнаружено объявление о распределении сети коммунальных домов и закреплении их за уполномоченными управдомами [15, л. 32–37]. Дополнительно обнаружен акт о распределении всех улиц города по образованным 3 районам [3, л. 87–88; 11, л. 61–62].

Так, с 1921 г. в Витебске часть муниципализированных домов управлялась через уполномоченных, избранных жильцами, а часть – через кооперативные органы – жилищные товарищества (жилтовариществa). Первые сведения о жилтовариществах относятся к 1922 г.

Окончательно муниципализация была остановлена постановлением 3-й сессии ВЦИК «Об основных частных имущественных правах», принятым в мае 1922 г. Часть из конфискованных домов возвращена частным лицам [21, л. 49 об]. Оставшиеся в собственности государства здания прошли повторное (юридическое) оформление и были переданы в аренду жильцам. Так, обнаружены выписки из газеты «Витебские известия губисполкома и губкома РКП(б)» № 127 от 07.06.1922 г. и № 130 от 10.06.1922 г. о сдаче муниципализированных домов в аренду коллективам (товариществам) жильцов [16, л. 218]. В фондах УГАВО имеются протоколы заседаний «Комиссии по рассмотрению материалов по вопросу об оформлении муниципализации домов Витебской губернии» за сентябрь 1922 г. В протоколе № 2 говорится о том, что комиссия организована 18.09.1922 г. в соответствии с приказом губкоммунотдела № 174 [16, л. 178]. Свидетельства о создании жилтовариществ имеются в докладе жилищно-земельного подотдела отдела коммунального хозяйства Витебского городского Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов о работе за период с 01.01.1923 г. по 18.04.1923 г. В нем говориться, что «главное внимание обращено на подготовительную работу… по сдаче коммунальных домов в аренду жилищным товариществам… выработан устав жилищных

товариществ, находящихся на утверждении» [17, л. 29]. Обнаружен также проект устава жилищных товариществ от 16.07.1923 г., утвержденный президиумом Витгубисполкома. Согласно ему жилищное товарищество создавалось из жильцов одного или нескольких смежных домов, «желающих взять на себя управление и эксплуатацию» [18, л. 223; 19, л. 149]. Также обнаружено постановление губкоммунотдела от 23.06.1923 г. № 51, в котором утверждаются договоры на сдачу в аренду муниципализированных домов жилищным товариществам [16, л. 116]. Дома в аренду сдавались специально для этого образованным Витебским управлением национализированных имуществ (ВУНИ). Однако образование товариществ в этот период не носило систематического характера: они возникали исключительно на добровольных началах [20, л. 215]. Эра ЖАКТов – жилищно-арендных кооперативов – началась с выходом 19.08.1924 г. постановления Центрального Исполнительного Комитета (ЦИК) и СНК СССР «О жилищной кооперации» и продолжилась до 1936 года.

Таким образом, домкомы представляли собой первый советский коллегиальный орган, призванный упорядочить процесс эксплуатации национализированных жилых зданий, организовать коммунальные платежи. Но вопросами технической эксплуатации домов домкомы не занимались, в результате чего жилой фонд Витебска сократилось почти на треть, а санитарное состояние города пришло в такое плачевное состояние, что губкоммунотдел в 1922 г. принял решение бесплатно произвести очистку городской территории от мусора и нечистот, и в первую очередь – именно в муниципализированных домах [5, л. 87; 9, л. 64]. После 1921 г. государство отказалось от содержания муниципализированного жилья. Начался процесс постепенной передачи государственного жилого фонда в собственность жилищных товариществ (кооперативов жильцов), в 1924 г. завершившийся.

Список использованных источников и литературы

1 На момент начала национализации городского жилого фонда Витебская губерния с центром в г.Витебске была включена в состав Западной области. С провозглашением 1 января 1919 независимой Советской Социалистической Республики Белоруссии (далее – ССРБ) Витебская губерния включена в ее состав. В период со 2 февраля 1919 г. и до 3 марта 1924 г. губерния находилась в составе Российской Советской Федеративной Социалистической Республики (РСФСР).

2 Учреждение «Государственный архив Витебской области» (далее – УГАВО). – Ф. 1001 «Отдел коммунального хозяйства исполнительного

комитета Витебского городского Совета народных депутатов». Оп. 1. Д. 21.3. УГАВО. – Ф. 1001. Оп. 1. Д. 399.

3 Об итогах национализации жилья Витебска и передаче его в фонд горкомхоза в 1917–1921 гг. см. подробнее Буевич, Т. В. «Вы потеснитесь, граждане»: революционный жилищный передел Витебска в 1917–1921 годах / Т. В. Буевич //Великая Российская революция 1917 года в истории и судьбах народов и регионов России, Беларуси, Европы и мира в контексте исторических реалий XX–XXI века: материалы международной научной конференции. Витебск – Псков, 27 февраля – 3 марта 2017 года / Вит. гос. ун-т; редкол.: А. В. Егоров (гл. ред.) [и др.] – Витебск, 2017. – С. 184–190.

4 УГАВО. – Ф. 1001. Оп. 1. Д. 54.

5 УГАВО. – Ф. 1001. Оп. 1. Д. 27.

6 Бесплатное снабжение продуктами питания, промышленными товарами и обслуживание рабочих и служащих госпредприятий, членов их семей и красноармейцев по стране в целом было введено с 1 января 1921 г. в рамках реализации политики «военного коммунизма». Затем была отменена плата за топливо, коммунальные услуги.

7 УГАВО. – Ф. 302 «Отдел коммунального хозяйства исполнительного комитета Витебского окружного Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов (Витебский окркоммунотдел)». Оп. 1. Д. 123.

8 УГАВО. – Ф. 67 «Отдел коммунального хозяйства исполнительного комитета Витебского губернского Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов (Витебский губкоммунотдел)». Оп. 1. Д. 27.

9 УГАВО. – Ф. 955 «4-е отделение управления Витебской городской советской рабоче-крестьянской милиции».Оп. 1. Д. 4.

10 УГАВО. – Ф. 322 «Витебский городской Совет депутатов. Витебский городской исполнительный комитет». Оп. 1. Д. 236.

11 УГАВО. Ф. 56 «Витебский губернский Совет рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов и его исполнительный комитет (Витгубисполком)». Оп. 1. Д. 186.

12 УГАВО. Ф. 1821 «Отдел управления исполнительного комитета Витебского губернского Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов». Оп. 1. Д. 669.

13 УГАВО. Ф. 1821. Оп. 1. Д. 782.

14 УГАВО. Ф. 302. Оп. 1. Д. 37.

15 УГАВО. Ф. 302. Оп. 1. Д. 110.

16 УГАВО. Ф. 1001. Оп. 1. Д. 304.

17 УГАВО. Ф. 56. Оп. 1. Д. 223.

18 УГАВО. Ф. 56. Оп. 1. Д. 181.

19 УГАВО. Ф. 302. Оп. 1. Д. 148.

20 УГАВО. Ф. 67. Оп. 1. Д. 417.

УДК 27-9(476):929 Станкевіч

С. Ф. ВЕРАМЕЕЎ
(Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Ф. Скарыны»)

ПЫТАННІ ГІСТОРЫІ ХРЫСЦІЯНСТВА НА БЕЛАРУСІ Ў ПРАЦАХ АДАМА СТАНКЕВІЧА

У дадзеным артыкуле вызначаецца, якія пытанні гісторыі хрысціянства на беларускіх землях і ў якой ступені знайшлі адлюстраванне ў працах Адама Станкевіча. Разгледзены погляды даследчыка на асноўныя падзеі гісторыі хрысціянства на Беларусі. Аўтар артыкула прыйшоў да высновы, што галоўную ўвагу А. Станкевіч надаў вывучэнню ролі хрысціянства ў гісторыі беларускага народа, праблемы выкарыстання беларускай мовы ў Рыма-Каталіцкай царкве, Уніі, беларускага хрысціянскага руху.

Сярод айчынных даследчыкаў XX стагоддзя, займаўшыхся вывучэннем гісторыі Беларусі, вылучаецца постаць рыма-каталіцкага святара, грамадска-палітычнага дзеяча, філосафа, публіцыста Адама Станкевіча (1891–1949). За сваё жыццё святар паспеў напісаць 19 кніг і брашур, і больш за 2 тыс. эсэ, артыкулаў і нататкаў, у якіх значнае месца адводзілася пытанням гісторыі хрысціянства на беларускіх землях [1]. Яго працы публікаваліся ў Заходняй Беларусі ў часопісах «Крыніца» (з 1925 г. «Беларуская крыніца»), «Хрысціянская думка», выходзілі асобнымі выданнямі. У БССР працы А. Станкевіча былі невядомымі, іх публікацыя пачалася ў постсавецкі перыяд. Найбольш поўны збор твораў А. Станкевіча пад назвай «З Богам да Беларусі» быў выдадзены Інстытутам беларусістыкі ў Вільні ў 2008 г. [2]. Адзначым, што большую частку сваіх твораў А. Станкевіч напісаў на беларускай мове лацінкай. Цяперашнія выданні транслітараваны на кірылічны шрыфт.

У дадзеным артыкуле мы ставім за мэту прасачыць, якія пытанні гісторыі хрысціянства на Беларусі ўздымаў святар на старонках сваіх прац і якіх поглядаў пры гэтым ён прытрымліваўся.

Галоўнае значэнне для разгляду нашай тэмы маюць яго манаграфіі «Хрысціянства і беларускі народ (спроба сінтэзы)» і «Родная мова ў святынях». Праца «Хрысціянства і беларускі народ (спроба сінтэзы)» навукова-папулярнага характару, яна была разлічана на шырокія колы беларускіх чытачоў. А. Станкевіч імкнуўся паказаць у гэтай працы

ролю хрысціянства ў фарміраванні беларускага народа. Сучасны біёграф святара У. Конан назваў яе «адной з вяршыняў нашай філасофіі, гісторыі, грамадскай думкі» [3, с. 18].

Разгляд гісторыі хрысціянскай рэлігіі А. Станкевіч пачынаў ад Кірыла і Мятода, якія, выкарыстоўваючы славянскую (старабалгарскую) мову, «палажылі моцныя асновы для пашырэння навукі Хрыстовай і агулам прасветы па ўсіх славянскіх землях», а з'яўленне яе першых прыхільнікаў на беларускіх землях датаваў IX–X стст. [3, с. 38]. Пры гэтым даследчык прызнаваў, што да князя Уладзіміра былі толькі адзінкавыя выпадкі, калі мясцовыя жыхары станавіліся хрысціянамі [3, с. 18]. Хрышчэнне Русі ён адносіў да 988–989 гг. [3, с. 6]. Распаўсюджвалі новае рэлігійнае вучэнне на беларускіх землях баўгарскія, грэцкія і ўкраінскія святары на мове, якую даследчык назваў «баўгарскай (з дамешкам украінскай)» [3, с. 41–42].

А. Станкевіч, рыма-каталіцкі святар, высока ацэньваў значэнне прыняцця хрысціянства князем Уладзімірам, звязваючы з гэтай падзеяй пачатак «новай эры, новай праўды, новага жыцця» для продкаў беларусаў [3, с. 28]. Вынікам прыняцця хрысціянства ён лічыў змякчэнне нораваў насельніцтва, развіццё культуры, асветы, навукі, мастацтва, права, будаўніцтва, укараненне ў грамадстве паняцця грамадзянскай справядлівасці. Хрысціянства, на яго погляд, спрычынілася і да паўстання беларускай народнасці [3, с. 6–7, 36].

А. Станкевіч падкрэсліваў у сваёй працы, што князь Уладзімір знаходзіўся ў еднасці з Рымам, а «беларускае хрысціянства ў тыя часы было адзіным і непадзельным» [3, с. 21–22]. Увогуле, думка аб адзінстве хрысціянаў праходзіць праз увесь твор «Хрысціянства і беларускі народ (спроба сінтэзы)». Напрыклад, даследчык адзначаў той факт, што Еўфрасіння Полацкая лічыцца святой як у праваслаўных, так і ў Рыма-Каталіцкай царкве. А. Станкевіч звяртаў увагу на тое, што менавіта ў часы еднасці з Рымам з'яўляецца беларуская народнасць і ўзнікае першае палітычнае ўтварэнне на беларускіх землях – Полацкае княства. Еднасць хрысціянаў беларускіх зямель з Апостальскай сталіцай, на яго погляд, захоўвалася да пачатку XII ст. [3, с. 45, 49–50]. «Галоўнай апорай беларускай нацыянальнасці і культуры» ў XIII–XVI стст. ён называе праваслаўе [3, с. 58].

Значнае месца ў працах А. Станкевіча займае ўніяцкая праблематыка. Заключэнне ўніі ён лічыў заканамернай з'явай. Ён пісаў, што ідэя еднасці Праваслаўнай і Каталіцкай цэркваў атрымала распаўсюджванне на Беларусі ў XIV–XVI стст. У працы «Хрысціянства і беларускі народ (спроба сінтэзы)» разглядаліся абставіны склікання

Ферара-Фларэнційскага сабору і яго рашэнні. На думку даследчыка, Фларэнційская ўнія не атрымала развіцця на беларускіх землях з-за процідзеяння з боку Масквы і палякаў [3, с. 66–67].

XVI ст. ужо сучаснікі А. Станкевіча называлі «залатым стагоддзем» у гісторыі Беларусі. Ён згаджаўся з гэтым сцвярджэннем, але часткова: даследчык лічыў, што для Праваслаўнай Царквы гэта быў час крызісу і заняпаду, адным з наступствам якога і стала Берасцейская ўнія [с. 67–68]. Разглядаючы ў сваіх працах пытанне аб уніі, А. Станкевіч ніколі не закранаў дагматычных аспектаў аб’яднання Праваслаўнай і Рыма-Каталіцкай цэркваў. На думку А. Вашкевіча, ён не лічыў іх прынцыповымі [3, с. 122].

Берасцейскую ўнію А. Станкевіч называў «беларускай народнай верай», «апорай беларускай нацыянальнасці» ў XVII–XVIII стст. З уніяй ён звязваў адраджэнне царкоўнага жыцця, уздым асветы духавенства, развіццё беларускай народнай літаратуры [с. 70–75]. Разважаючы аб альтэрнатыўных шляхах гістарычнага развіцця, А. Станкевіч прыходзіў да высновы, што калі б уніі не было, то будучыня для беларускай Царквы (Праваслаўнай – С.В.) была б яшчэ больш горшай. На яго думку, «калі б не гэтая унія, дык сёння ўжо не было б беларускай нацыі, яна ці такім ці іншым чынам патанула б у маскоўскім нацыяналізме і імперыялізме» [3, с. 72–73].

На наш погляд, нельга лічыць, што А. Станкевіч ідэалізаваў унію. Высока ацэньваючы яе гістарычную ролю, ён, разам з тым, не адмаўляў і некаторых адмоўных фактаў, звязаных з ёй. Напрыклад, ён прызнаваў, што «часта унія распаўсюджвалася сілай», а палякі праз унію імкнуліся замацаваць польскасць і лацінства на беларускіх землях. Гісторык пісаў, што ў канцы свайго існавання Ўніяцкая царква была «многа ўжо злацiненая і зпольшчаная», аб чым, на яго думку, сведчылі пастановы Замойскага сабору 1720 г. [3, с. 72].

Знайшло асвятленне ў яго працах і пытанне аб ліквідацыі ўніі. А. Станкевіч раскрытыкаваў Я. Сямашку, назваўшы яго «адступнікам ад уніі і народнасці», а скасаванне ўніі расійскімі ўладамі ў 1839 г. лічыў памылковым. На думку А. Станкевіча, Я. Сямашка павінен быў не ліквідаваць унію, а ачысціць яе ад маскоўскіх і польскіх «наростаў» [3, с. 79]. У сваёй працы «Родная мова ў святынях» даследчык адзначаў, што біскупы Язэп Сямашка, Антоні Зубко і Васіль Лужынскі «здрадзілі веру і народ». У сваю чаргу, расійскія ўлады «паўтара мільёна беларусаў-уніятаў, не пытаючыся іх, а часта падганяючы казацкай нагайкай, запісалі ў праваслаўе» [3, с. 136–137]. А. Станкевіч адным з першых у беларускай гістарыяграфіі звярнуўся да пытанне аб

супраціўленні скасаванню ўніі. Ён пісаў, што беларускі народ шмат дзе «актыўна бараніў» Уніяцкую царкву [3, с. 78].

А. Станкевіч з'яўляўся сучаснікам адраджэння ўніі (так званай «неаўніі») у Заходняй Беларусі ў 20–30-я гг. XX ст. Ён вітаў гэты працэс, але яго ход і вынікі ацэньваў рэалістычна. Даследчык звяртаў увагу на складанасці, з якімі ў тыя часы сутыкнуліся ўніяты: адсутнасць асобнага біскупа-беларуса і, адпаведна, іх падначаленасць польскім лацінскім біскупам, недасканаласць выдаваемай рэлігійнай літаратуры. Памылковым, на яго погляд, было тое, што галоўная роля ў распаўсюджванні ідэй ўніі належыла не беларусам, а езуітам, якія былі пераважна палякамі [3, с. 102–105].

У сваіх працах А. Станкевіч разглядаў і гісторыю каталіцтва на беларускіх землях, аналізаваў яго ролю ў гістарычным мінулым Беларусі. Каталіцтва ён называў «лацінскім хрысціянствам», а пачатак яго гісторыі на беларускіх землях адносіў да X ст., калі з'явіліся першыя хрысціяне лацінскага абраду (у асноўным замежныя купцы, місіянеры, у адзінкавых выпадках мясцовыя дружыннікі, баяры) [3, с. 81].

Даследчык слушна адзначаў, што значна болей каталікоў было ў XIII–XIV стст. У сваёй працы «Хрысціянства і беларускі народ (спроба сінтэзы)» ён вылучаў асноўныя перыяды, калі канверсія праваслаўных у рыма-каталіцызм прымала найбольш маштабны характар (часы Кацярыны II, генерал-губернатарства М. М. Мураўёва і інш.) [3, с. 81–86]. А. Станкевіч падкрэсліваў, што каталікі з ліку жыхароў беларускіх зямель – гэта тыя ж самыя беларусы, а не палякі. Рыма-Каталіцкая царква на беларускіх землях, на яго погляд, стала апорай беларускай нацыянальнасці ў XIX ст., асабліва пасля ліквідацыі ўніі [3, с. 87].

Асаблівую ўвагу А. Станкевіч сканцэнтраваў на вывучэнні праблемы выкарыстання беларускай мовы ў хрысціянскіх цэрквах. Гэтай праблеме ён прысвяціў сваю працу «Родная мова ў святынях», у якой імкнуўся даказаць бесперарыўнасць ўжывання беларускай мовы ў Рымска-Каталіцкай царкве. А. Станкевіч прыйшоў да высновы, што беларуская (старабеларуская – Аўт.) мова выкарыстоўвалася ў Рыма-Каталіцкай і Ўніяцкай цэрквах даволі шырока да канца XVII ст. У прыватнасці, у XVI – пачатку XVII ст. каталіцкае духавенства карысталася ёй ў урадавай і прыватнай перапісцы. Абмежаванне яе выкарыстання назіралася з канца XVII ст. А. Станкевіч тлумачыў гэта распаўсюджваннем пасля Люблінскай уніі польскай мовы, якая няўхільна выціскала са сферы як публічнага, так і касцёльнага жыцця мову беларускую (старабеларускую) [3, с. 131]. Даследчык адзначаў, што ўжыванне беларускай мовы ў Рыма-Каталіцкай і Уніяцкай

цэрквах у XVIII ст. значна аслабла, але цалкам ніколі не спынялася, прычым як у уніятаў, так і ў каталікоў [3, с. 131–133]. У яго працах прыводзяцца факты, якія падмацоўваюць дадзеную выснову. Прычынай захавання мовы ў вышэйазначаных цэрквах, на яго думку, з'яўлялася наднацыянальнасць Святога Пасаду [3, с. 88, 91].

Даследчык адзначаў, што у канцы XVIII ст. Рыма-Каталіцкая царква была ўжо «шчыльна звязана з польскасцю» і з'яўлялася «адзінай, дужа сільнай, апорай польскіх інтарэсаў у Літве і Беларусі». Гэты яе характар асабліва ўзмацніўся ў другой палове XIX ст. На думку А. Станкевіча, замацаванню польскасці ў Касцёле спрыялі самі расійскія ўлады: іх імкненне ўкараніць расейскую мову прывяло да яшчэ большага ўкаранення польскай [с. 85, 139–141]. Але, разам з тым, на працягу XIX ст. знаходзіліся святары, якія выкарыстоўвалі беларускую мову [3, с. 95]. Ён адзначаў, што ўжыванне беларускай мовы ў Касцёле дазвалялася Рымам: «з волі Св. Айца на пачатку нашага стагоддзя мова беларуская ў касцёле ў дадатковых набажэнствах мае поўнае права, абы толькі гэтага народ пажадаў і дамагаўся» [3, с. 147].

А. Станкевіч, з'яўляючыся сучаснікам беларускага нацыянальнага адраджэння, высока, нават з пэўным піетэтам адзываўся пра тых каталіцкіх ксяндзоў, якія ў пачатку XX ст. займалі нацыянальныя пазіцыі і прамаўлялі казанні па-беларуску: Фр. Будзька, А. Астрамовіч, К. Стаповіч, З. Якуць, Ф. Абрантовіч, В. Гадлеўскі, В. Шутовіч, П. Татарыновіч, А. Цікота, І. Рэшэць і інш. А. Станкевіч пісаў, што яны «на алтары Касцёла і Бацькаўшчыны Беларусі складаюць свой розум, сваё сэрца, усе свае сілы» [3, с. 146]. Ён адзначаў, што падобная пазіцыя магла мець цяжкія наступствы. Напрыклад, ксёндз Аляксандр Астрамовіч (паэт А. Зязюля) за сваю беларускасць быў пазбаўлены парафіі і на працягу двух гадоў жыў дзякуючы дапамозе іншых святароў. Аднак пры гэтым ён «заўсёды аставаўся верным і Касцёлу і народу» [3, с. 150–152]. А. Станкевіч паведамляе ў сваёй манаграфіі і пра справу аднога з самых знакамітых беларускіх ксяндзоў – В. Гадлеўскага, зняволенага польскімі ўладамі ў межваенны перыяд [3, с. 186–190].

Вялікае значэнне А. Станкевіч надаваў з'езду беларускага каталіцкага духавенства, які адбыўся ў Менску ў траўні 1917 г. На яго думку, «з'езд гэты меў вялізарнае значэнне. Ён разбудзіў да працы і тых з ксяндзоў, якія ўжо даўно былі забыўшыся аб сваёй беларускасці» [3, с. 157].

А. Станкевіч у сваіх працах ахарактэрызаваў адносіны сучасных яму каталіцкіх іерархаў да ўжывання беларускай мовы ў касцёльным

жыцці. Так, ён адзначаў, што біскуп-суфраган Магілёўскай архідыяцэзіі С. Данісевіч прыхільна ставіўся да беларускай мовы, сам выкарыстоўваў яе ў казаннях, заахвочваў выдаваць рэлігійную літаратуру на ёй [3, с. 148]. Біскуп Эдвард Роп таксама садзейнічаў пашырэнню ўжывання беларускай мовы ў Касцёле, і, тым самым, «стварыў як бы новую эпоху» у гэтай справе [3, с. 157]. Высока ацэньваў даследчык ролю пінскага біскупа З. Лазінскага ў справе пашырэння выкарыстання беларускай мовы ў царкоўным жыцці, і, асабліва, ролю віленскага біскупа Ю. Матулевіча. Апошняга ён называў нават святым чалавекам (у сучаснай Рыма-Каталіцкай царкве Ю. Матулевіч лічыцца блажэнным), падкрэсліваў, што ў адносінах да беларускай мовы той працягнуў справу Ропа [3, с. 165, 169–171]. У сваю чаргу, дзейнасць пераемніка Ю. Матулевіча, віленскага біскупа Р. Ялбжыкоўскага, вялікага патрыёта Польшчы і праціўніка беларускага нацыянальнага руху, А. Станкевіч ацэньваў адмоўна [3, с. 179–180].

Адзначым таксама, што А. Станкевіч разглядаў праблему ўжывання беларускай мовы ў Рыма-Каталіцкай царкве не толькі на беларускіх землях, але і ў дыяспары: сярод беларусаў-каталікоў, якія жылі на тэрыторыі Латвіі, Паўночнай Амерыкі [3, с. 199–200].

Асобная праца А. Станкевіча ўяўляе сабой гістарычны нарыс беларускага хрысціянскага руху [2, с. 453–568]. «Прадвесьнікамі» сучаснага яму беларускага нацыянальнага адраджэння даследчык называў прафесараў Віленскага ўніверсітэта, у тым ліку святароў М. Баброўскага і П. Сасноўскага, а таксама ксяндза Магнушэўскага [2, с. 455, 458]. А. Станкевіч падкрэсліваў, што беларускае адраджэнне пачалося перадусім ў асяроддзі беларусаў-каталікоў, аналізаваў прычыны гэтага [2, с. 463]. Вялікую ўвагу ў сваім нарысе ён надаў удзельнікам нацыянальнага руху, якія былі свядомымі хрысціянамі-каталікамі, а таксама падрабязна разгледзеў гісторыю партыі БХД.

Увогуле, А. Станкевіч шматразова падкрэсліваў у сваіх працах вялікае значэнне хрысціянства ў беларускай гісторыі. Адказваючы сваім апанентам, заяўляўшым, што ён перабольшвае ролю хрысціянства як «сінтэзуючай народ сілы і сілы, творачай народнасць», святар адзначаў безпадстаўнасць іх крытыкі, бо, з яго пункту гледжання, хрысціянства трэба ўспрымаць у «самой яго сутнасці», да чаго ён і імкнуўся ва ўласных працах [3, с. 25–26].

Такім чынам, А. Станкевіч у сваіх творах разгледзеў даволі шырокі спектр пытанняў, звязаных з гісторыяй хрысціянства на беларускіх землях. Асноўную ўвагу пры гэтым ён надаў вывучэнню ролі

хрысціянства ў гісторыі беларускага народа, праблемы выкарыстання беларускай мовы ў Рыма-Каталіцкай царкве, уніяцкай праблематыцы, беларускага хрысціянскага руху. Яго даследаванні захоўваюць сваю актуальнасць і ў цяперашні час, а змешчаны ў іх фактычны матэрыял можа быць запатрабаваны навукоўцамі.

Спіс выкарыстаных крыніц і літаратуры

1 Конан, У. Каталіцкае адраджэнне ў Беларусі: Адам Станкевіч (1891–1949) / У. Конан. – Львоў, 2006. – 89 с.
2 Станкевіч, А. З Богам да Беларусі: зб. твораў / А. Станкевіч. – Вільня : Інстытут беларусістыкі, 2008. – 1097 с.
3 Станкевіч, А. Выбранае / А. Станкевіч ; укл. У. Конан. – Мінск : Кнігазбор, 2008. – 360 с.

УДК 94(476)

І. В. ГРАБЯНЧУК
(Мінск, ДУА «Інстытут пагранічнай службы Рэспублікі Беларусь»)

ГІСТАРЫЯГРАФІЯ І АРХІЎНЫЯ КРЫНІЦЫ ПА ГІСТОРЫІ БАБРУЙСКАЙ ВОБЛАСЦІ

У артыкуле даецца агляд гістарыяграфіі і крыніц па гісторыі Бабруйскай вобласці, якая існавала ў 1944–1954 гг. Асноўная ўвага надаецца аналізу ступені інфарматыўнасці розных груп гістарычных крыніц па азначанай тэме.

У 2017 г. Бабруйск адзначыў сваё 630-годдзе. За сваю больш чым паўтысячагадовую гісторыю гэты горад перажыў шмат падзей. Фактычна на працягу ўсяго свайго гістарычнага шляху ён выконваў пэўныя адміністрацыйна-тэрытарыяльныя функцыі. Спачатку Бабруйск быў цэнтрам староства ў часы Рэчы Паспалітай, пасля – павятовым цэнтрам (1795–1924 гг.) у складзе Расійскай імперыі і да ўтварэння СССР. З 1924 г. Бабруйск – цэнтр 1-га Бабруйскага і 2-га Бабруйскага раёнаў, а таксама Бабруйскай акругі (да 1930 г.). У 1927 г. у сувязі з узбуйненнем раёнаў у БССР быў утвораны адзіны Бабруйскі раён, які існуе да сённяшняга дня. Аднак гэта не ўвесь пералік этапаў гісторыі Бабруйска як адміністрацыйна-тэрытарыяльнага цэнтра.

Найбольш высокі статус у гэтай якасці ён меў з 1944 па 1954 гг., з'яўляючыся цэнтрам Бабруйскай вобласці.

Першыя спробы асэнсавання гісторыі Бабруйскай вобласці былі зроблены яшчэ ў часы яе існавання. Значную каштоўнасць маюць звесткі па гісторыі Бабруйскай вобласці, пададзеныя ў кандыдадацкай дысертацыі У. Р. Воўк-Левановіча [1; 2]. Аўтар падае эканоміка-геаграфічную характарыстыку Бабруйскай вобласці ў кантэксце гісторыі развіцця Цэнтральнай і Усходняй Беларусі. Важна і тое, што ён не абмяжоўваецца толькі аналізам эканамічных паказчыкаў, але і дастаткова падрабязна характарызуе становішча адукацыі, устаноў культуры, аховы здароўя.

Асобныя звесткі па гісторыі Бабруйска і Бабруйскай вобласці паведамлялі аўтары шматлікіх публікацый на старонках перыядычных выданняў у другой палове 40-х – першай палове 50-х гг. XX ст.: абласной газеты «Савецкая Радзіма», рэспубліканскіх газет «Звязда», «Советская Белоруссия», «Настаўніцкая газета» і інш. Пераважна яны прысвячаліся пэўным датам, як правіла, звязаным з рэвалюцыйнай тэматыкай і будаўніцтвам сацыялістычнага грамадскага ўкладу.

Пасля скасавання Бабруйскай вобласці ў 1954 г. спынілася і праца па яе вывучэнні. Зразумела, з таго часу да нашых дзён выйшла шмат разнастайных публікацый па гісторыі Бабруйска і Бабруйскага раёна, але вось тэма Бабруйскай вобласці ў іх не атрымала належнай распрацоўкі.

Адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел Беларусі даследаваў беларускі юрыст, гісторык і сацыёлаг В. А. Круталевіч [3], але выключна ў гісторыка-юрыдычным ракурсе. Адпаведна, распрацоўка іншых аспектаў гэтай вельмі шырокай тэмы не ўваходзіла ў кола задач узгаданага аўтара.

Пэўнае значэнне для даследавання тэмы Бабруйскай вобласці меў гісторыка-эканамічны нарыс, прысвечаны Бабруйску, які вытрымаў два выданні [4; 5]. Раздзел гэтага нарыса, прысвечаны пасляваеннаму аднаўленню і развіццю горада, вельмі кароткі. Прычым, у другім выданні тэкст быў скарочаны – менш стала інфармацыі па выдатных асобах. Так што ў плане персаналій першае выданне больш інфармацыйнае ў параўнанні з другім.

Гісторыка-дакументальныя хронікі «Памяць», прысвечаныя гораду і раёну, на сённяшні дзень з'яўляюцца найбольш грунтоўнымі выданнямі па гістарычнаму краязнаўству Бабруйшчыны, але тэма Бабруйскай вобласці і ў іх таксама не атрымала належнага асвятлення

[6; 7]. Фактычна, як і ў вышэйузгаданым гісторыка-эканамічным нарысе, справа абмежавалася канстатацыяй факта стварэння вобласці ў 1944 г. і яго станоўчым уплывам на развіццё горада [5, с. 148; 5, с. 678, 687].

Такім чынам, у даследаваннях па гісторыі Бабруйска парадаксальным чынам перыяд Бабруйскай вобласці асветлены вельмі сцісла і схематычна. Звычайна аўтары робяць акцэнт на эканамічным развіцці горада, найважнейшых падзеях ў сацыяльнай сферы, прыводзяць шмат статыстычных звестак, даюць характарыстыку найбольш выдатных асоб, жыццё якіх было звязана з Бабруйскам. У той жа час у публікацыях фактычна нічога не сказана непасрэдна пра дзейнасць абласных органаў улады і іх персанальны склад, пра тыя шматлікія складаныя пытанні, якія даводзілася вырашаць у працэсе штодзённага адміністравання. Напрыклад, адным з такіх пытанняў было рэлігійнае, якое набывала асаблівую актуальнасць для Бабруйска, дзе пражывалі прадстаўнікі некалькіх канфесій. Тэма жыцця яўрэйскай рэлігійнай абшчыны ў часы Бабруйскай вобласці знайшла сціслае асвятленне ў англамоўным артыкуле беларускага і ізраільскага даследчыка Л. Смілавіцкага [8].

Варта адзначыць, што нават і ў тых публікацыях па азначанай тэме, якія вышлі ў Беларусі пасля 1991 г., захоўваецца вельмі моцны ўплыў метадалагічных падыходаў савецкай гістарыяграфіі, які выяўляецца ў ідэалізацыі ролі Камуністычнай партыі, працоўнага энтузіязму мас, ідэалагічнай маналітнасці грамадства і інш. Пры гэтым праблемы, якія мелі месца ў вывучаемы перыяд, або разглядаюцца вельмі павярхоўна, або замоўчваюцца наогул. Таму для сучасных даследчыкаў актуальнай з’яўляецца задача больш глыбокага аналізу працэсаў, якія адбываліся ў савецкім грамадстве ў пасляваенны перыяд.

Што датычыць архіўных крыніц па гісторыі Бабруйскай вобласці, то найбольшую колькасць дакументаў утрымлівае фонд Бабруйскага абласнога выканаўчага камітэта, які захоўваецца ў Бабруйскім занальным дзяржаўным архіве [9]. У ім ёсць усе пратаколы пасяджэнняў Бабруйскага аблвыканкама і матэрыялы да гэтых пратаколаў. Апошнія ўкладзены ў 180 тамоў! Гэта найбольш інфармацыйная група крыніц. У іх знайшлі адлюстраванне самыя розныя пытанні: аднаўленне і развіццё рэгіянальнай эканомікі, вырашэнне праблем сацыяльнай сферы, развіццё адукацыі, эфектыўнасць працы дзяржаўнага і партыйнага апарату, рэлігійная палітыка савецкай дзяржавы і шмат іншых. Аднак трэба улічваць, што пратаколы пасяджэнняў Бабруйскага

абласнога выканаўчага камітэта і матэрыялы да іх маюць «белыя плямы»: частка пытанняў парадку дня разглядалася ў рэжыме сакрэтнасці і іх змест не адлюстраваны ў названых дакуметах.

Інфармацыя па эканамічных аспектах гісторыі Бабруйскай вобласці ўтрымліваецца ў фондах абласных трэстаў [10; 11], банкаўкіх устаноў [12–14], прафсаюзаў [15; 16]. Асабліва важнае значэнне для вывучэння гаспадаркі горада і вобласці маюць матэрыялы фонда планавай камісіі Бабруйскага аблвыканкама [17]. Яны ўтрымліваюць абласныя планы па выпуску валавай прадукцыі на 1946–1950 гг., бухгалтарскую справаздачнасць і эканамічныя паказчыкі Бабруйскай вобласці па гадах азначанага перыяду, спісы прамысловых прадпрыемстваў і выніковыя лічбы пасляваеннага аднаўлення эканомікі вобласці.

Сярод фондаў Бабруйскага занальнага дзяржаўнага архіва, якія адлюстроўваюць працэсы ў сферы адукацыі можна вылучыць наступныя зборы.

У фондзе Бабруйскага педагагічнага вучылішча дакументы падзелены на два перыяды: 1) 1944–1949 гг.; 2) 1954–1957 гг. [18]. Такі падзел звязаны з тым, што ў 1949 г. на базе ўзгаданага вучылішча быў адкрыты Бабруйскі настаўніцкі інстытут, а пасля яго ліквідацыі ў 1954 г. Бабруйскае педвучылішча было адноўлена на кароткі тэрмін. Дакументы гэтага фонда падаюць інфармацыю аб прынцыпах арганізацыйнай пабудовы навучальнай установы, яго кіраўніцтве, выкладчыках і навучэнцах. Агульныя ўяўленні аб тэндэнцыях развіцця сярэдняй педагагічнай адукацыі можна атрымаць са зместу загадаў Міністэрства асветы БССР. Найбольш інфармацыі аб розных аспектах дзейнасці Бабруйскага педагагічнага вучылішча сканцэнтравана ў пратаколах яго педагагічнай рады. Варта адзначыць, што да 1949 г. пратаколы вяліся на беларускай мове, а з 1954 г. – на рускай.

Шмат цікавых дакументаў па гісторыі развіцця вышэйшай адукацыі ў пасляваенны перыяд знаходзіцца ў фондзе Бабруйскага настаўніцкага інстытута [19]. Агульная характарыстыка гэтай групы крыніц была намі пададзена ў ранейшых публікацыях [20; 21]. Акрамя таго, відавочна, узнікае неабходнасць параўнальнага аналізу гісторыі дзвюх вышэйшых навучальных устаноў – Бабруйскага настаўніцкага інстытута (1949–1954 гг.) і Бабруйскага філіяла Беларускага дзяржаўнага эканамічнага ўніверсітэта, які быў зачынены 1 верасня 2017 г., якраз напярэдадні свайго 20-ці годдзя…

Вывучаючы гісторыю адукацыі ў перыяд існавання Бабруйскай вобласці нельга абыйсці ўвагай дзейнасць Інстытута ўдасканалення настаўнікаў аддзела адукацыі Бабруйскага аблвыканкама [22]. У яго

фондзе знаходзяцца разнастайныя крыніцы: планы і справаздачы аб працы аддзела, дакладныя запіскі аб аказанні метадычнай дапамогі школам вобласці, пратаколы нарад і семінараў загадчыкаў раённых педагагічных кабінетаў, матэрыялы навукова-практычных канферэнцый настаўнікаў і інш.

Намі выяўлены некаторыя крыніцы па гісторыі Бабруйскай вобласці ў фондах Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь: Міністэрства народнай асветы (ф.42), Міністэрства мясцовай прамысловасці БССР (ф. 119), Камітэта па справах мастацтваў пры Савеце Міністраў БССР (ф.799), Упаўнаважанага Савета па справах рэлігійных культаў пры Савеце Міністраў БССР (ф.952) і шэрагу іншых фондаў. Дадзеныя дакументы паказваюць жыццё Бабруйскай вобласці ў кантэксце працэсаў дзяржаўнага кіравання ў маштабах БССР і СССР.

Для вывучэння гісторыі Бабруйскай вобласці важнае значэнне маюць фотадакументы, якія знаходзяцца ў фондах Беларускага дзяржаўнага архіва кінафотафонадакументаў і Бабруйскага раённага краязнаўчага музея. У іх адлюстраваны стан Бабруйска адразу пасля выгнання нямецка-фашысцкіх акупантаў, аднаўленне прадпрыемстваў, развіццё сельскай гаспадаркі, народнай адукацыі, падзеі грамадскага жыцця і г. д.

Такім чынам, пры наяўнасці вялікай колькасці крыніц, гісторыя Бабруйскай вобласці застаецца недастаткова вывучанай у сучаснай айчыннай гістарыяграфіі. У дадзеным артыкуле пададзены вельмі сціслы агляд найважнейшых даследаванняў і асобных груп крыніц па гісторыі Бабруйскай вобласці. Вялікая і разнастайная колькасць крыніц дазволіць гісторыкам яшчэ зрабіць шмат цікавых назіранняў і высноў ў вывучэнні як гісторыі Бабруйскай вобласці у прыватнасці, так і гісторыі Беларусі ў цэлым.

Спіс выкарыстаных крыніц і літаратуры

1 Волк-Леванович, В. Г. Экономико-географический обзор Бобруйской области : дис. … канд. географ. наук / В. Г. Волк-Леванович; Белорусский государственный университет им. В. И. Ленина. – Минск, 1950. – 370 с. // Бабруйскі занальны дзяржаўны архіў (далей – БЗДА). – Ф. 254. – Воп. 9. – Спр. 1.

2 Волк-Леванович, В. Г. Экономико-географическая характеристика районов бывшей Бобруйской области: (в границах 1953 г.) : автореф. дис. … канд. географ. наук / В. Г. Волк-Леванович; Белорусский государственный университет им. В. И. Ленина. – Минск, 1955. – 30 с.

3 Круталевич, В. А. Административно-территориальное устройство БССР / В. А. Круталевич. – Минск : Наука и техника, 1966. – 133 с.;

Круталевич, В. А. Республика Беларусь: административно-территориальное устройство / В. А. Круталевич. – Минск : Право и экономика, 2001. – 268 с.
4 Бобруйск: Историко-экономический очерк. – Минск : Беларусь, 1965. – 218 с.
5 Бобруйск. Историко-экономический очерк. 2-е, переработанное издание. – Минск : Беларусь, 1970. – 212 с.
6 Памяць : Бабруйск: Гіст.-дакум. хронікі гарадоў і раёнаў Беларусі / рэдкал.: В. П. Алімбачкаў і інш.. – Мінск : Вышэйшая школа, 1995. – 765 с.
7 Памяць : Бабр. р-н: Гіст.-дакум. хронікі гарадоў і р-наў Беларусі / [Рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш.; рэд.-склад. У. А. Салановіч]. – Мінск : БелЭН, 1998. – 604 с.
8 Smilovitsky, Leonid. Jewish religious life in Bobruisk,1944–1954. – Jerusalem, 1995. – 43–54 p. – (Jews in Eastern Europe / The Hebrew Univ.of Jerusalem,Centre for Research a.Doc.of East Europ.Jewry ; N. 2(27)).
9 БЗДА. – Ф. 254. Бабруйскі абласны выканаўчы камітэт.
10 БЗДА. – Ф. 148. Бабруйскі абласны будаўнічы трэст.
11 БЗДА. – Ф. 1178. Бабруйскі абласны трэст лесахімічнай прамысловасці.
12 БЗДА. – Ф. 339. Бабруйская абласная кантора Дзяржбанка СССР.
13 БЗДА. – Ф. 568. Бабруйская абласная кантора гандлёвага банка СССР.
14 БЗДА. – Ф. 1373. Бабруйская абласная кантора камунальнага банка СССР.
15 БЗДА. – Ф. 1143. Бабруйскі абласны савет прафсаюзаў працаўнікоў пачатковай і сярэдняй школы.
16 БЗДА. – Ф. 1148. Бабруйскі абласны савет прафсаюзаў.
17 БЗДА. – Ф. 140. Планавая камісія Бабруйскага абласнога выканаўчага камітэта.
18 БЗДА. – Ф. 795. Бабруйскае педагагічнае вучылішча.
19 БЗДА. – Ф. 1170. Бабруйскі настаўніцкі інстытут.
20 Грабянчук, І. В. Крыніцы па гісторыі Бабруйскага настаўніцкага інстытута ў фондах Бабруйскага дзяржаўнага занальнага архіва / І. В. Грабянчук // Ad jubilaeum: да 70-годдзя стварэння гістарычнага факультэта: зб. навуковых артыкулаў : у 2 ч. Ч. 1 / рэдкал.: В. А. Міхедзька (адк. рэд.) [і інш.]; М-ва адукацыі РБ; Гом. дзярж. ўн-т імя Ф. Скарыны. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2015. – С. 205–210.
21 Грабянчук, І. В. Пратаколы рады (савета) Бабруйскага настаўніцкага інстытута (1949-1954): крыніцазнаўчы аспект / І. В. Грабянчук // Научно-методическое сопровождение повышения квалификации педагогов: опыт, проблемы, перспективы: сборник материалов II Республиканской научно-практической конференции, посвященной 75-летию со дня основания Могилевского государственного областного

института развития образования. 26-27 мая 2016 года, г. Могилев / редкол.: И. А. Старовойтова [и др.]; под общ. ред. М. В. Ладутько, В. Н. Гириной. – Могилев : УО «МГОИРО», 2016. – С. 34–37.
22 БЗДА. – Ф. 1161. Інстытут удасканальвання настаўнікаў аддзела народнай адукацыі Бабруйскага абласнога выканаўчага камітэта.

УДК [94(476)+061.2(476)(091)] «199»

А. П. ГРОС
(Мінск, ДНУ «Інстытут гісторыі НАН Беларусі»)

ДА ПЫТАННЯ АБ УДЗЕЛЕ ГРАМАДСКІХ АБ’ЯДНАННЯЎ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ У ПРАЕКТАХ МІЖНАРОДНАЙ ТЭХНІЧНАЙ ДАПАМОГІ Ў ДРУГОЙ ПАЛОВЕ 1990-х ГАДОЎ

Дзякуючы развітым міжнародным кантактам грамадскія аб’яднанні Рэспублікі Беларусь выступалі ініцыятарамі інавацыйных праектаў і праграм міжнароднай тэхнічнай дапамогі ў галіне аховы здароўя, адукацыі, рэабілітацыі і культурна-асветніцкай дзейнасці.

У Рэспубліцы Беларусь была сфарміравана адасобленая ад гуманітарнай дапамогі сістэма каардынацыі, уліку і кантролю міжнароднай тэхнічнай дапамогі.

У 1997 г. была зацверджана Нацыянальная праграма міжнароднага тэхнічнага супрацоўніцтва на 1997–1999 гг. Яна вызначыла наступныя прыярытэтныя напрамкі тэхнічнага супрацоўніцтва: структурныя пераўтварэнні ў эканоміцы, рэфармаванне галоўных сфер эканомікі, рэформы ў сацыяльнай сферы, ахова навакольнага асяроддзя і мінімізацыя наступстваў Чарнобыльскай катастрофы, развіццё інавацыйнай і навукова-тэхнічнай дзейнасці. У названы перыяд была створана дзяржаўная структура кіравання міжнародным тэхнічным супрацоўніцтвам – Камісія па пытаннях міжнароднага тэхнічнага супрацоўніцтва пры Савеце міністраў Рэспублікі Беларусь.

У перыяд 1997–1998 гг. у рэспубліцы было рэалізавана 329 праектаў тэхнічнай дапамогі, 32 з іх грамадскімі аб’яднаннямі. Акрамя шматпрофільных праектаў, якія складалі 20 % ад агульнага аб’ёму рэалізаваных праграм, асноўнымі абласцямі дзейнасці донараў у 1997–1998 гг. з’яўляліся сацыяльная абарона і развіццё (14 %), энергетыка, ядзерная бяспека, наступствы Чарнобыльскай катастрофы (20 %), прыродныя рэсурсы, навакольнае асяроддзе (20 %). Па колькасці

зарэгістраваных праектаў і аб’ёму сродкаў, што былі накіраваны на іх рэалізацыю, ключавым партнёрам у працэсе міжнароднага тэхнічнага супрацоўніцтва з боку Рэспублікі Беларусь выступалі дзяржаўныя органы і арганізацыі.

Донарамі міжнароднай тэхнічнай дапамогі няўрадавым арганізацыям Рэспублікі Беларусі ў другой палове 1990-х гг. выступілі Хрысціянскі дзіцячы фонд, Праграма развіцця ААН, Упраўленне Вярхоўнага камісара ААН па справах бежанцаў, Шведскі федэральны офіс па міжнародных эканамічных пытаннях, Фонд «Еўразія» і інш.

Табліца 1 – Размеркаванне міжнароднай тэхнічнай дапамогі паміж рэцыпіентамі ў 1997–1998 гг.

Рэцыпіенты	Абавязацельствы (тыс. дал. ЗША)	Выдаткі (тыс. дал. ЗША)
Дзяржаўныя арганізацыі	47,950	14,342
Недзяржаўныя арганізацыі	16,904	11,000
Іншыя	35,602	27,387

Найбольш буйнымі праектамі былі праект па стварэнню Цэнтра здароўя жанчын (Прадстаўніцтва Хрысціянскага дзіцячага фонду ў Рэспубліцы Беларусь, кошт – 125 тыс. дал. ЗША); шэсць праектаў, рэалізаваных Беларускім Таварыствам Чырвонага Крыжа агульным коштам больш 1,7 млн. дал. ЗША; навучанне дзяцей-інвалідаў па слыху (Беларуская рэспубліканская асацыяцыя бацькоў дзяцей-інвалідаў па слыху «Рост», кошт – 906 тыс. дал. ЗША.) [5, с. 3, 12, 15].

Хацелася б больш падрабязна спыніцца на характарыстыцы найбольш знакавых праектаў, якія былі рэалізаваны ў вызначаны перыяд.

У 1996 г. Прадстаўніцтва Хрысціянскага дзіцячага фонду ў Беларусі сумесна з Цэнтрам гендарнай інфармацыі і палітыкі пры аддзеле сям’і і гендарных праблем Міністэрства сацыяльнай абароны Рэспублікі Беларусь і Праграмай развіцця ААН пачало праект стварэння Цэнтра здароўя жанчын. Ён займаўся прапагандай здаровага ладу жыцця, праводзіў гутаркі па пытаннях планавання сям’і, кантрацэпцыі, хвароб, якія перадаюцца палавым шляхам, догляду за дзецьмі і інш. Пры Цэнтры дзейнічала бібліятэка па пытаннях жаночага і дзіцячага здароўя. Адным з напрамкаў дзейнасці Цэнтра з’яўлялася падтрымка праектаў грамадскіх арганізацый, накіраваных на развіццё сістэмы аховы жаночага і дзіцячага здароўя [3, с. 107–108].

З 1990 г. Беларускае Таварыства Чырвонага Крыжа пры падтрымцы Міжнароднай федэрацыі таварыстваў Чырвонага Крыжа і Чырвонага Паўмесяца ажыццяўляла Чарнобыльскую праграму гуманітарнай дапамогі і рэабілітацыі (CHARP). У рамках гэтай праграмы прадстаўлялася медыцынская, сацыяльная і псіхалагічная дапамога насельніцтву, якое пражывала ў рэгіёнах, пацярпелых ад катастрофы на Чарнобыльскай АЭС. Праводзілася медыцынскае абследаванне жыхароў найбольш аддаленых забруджаных раёнаў Брэсцкай, Гомельскай і Магілёўскай абласцей з мэтай выяўлення паталогіі шчытападобнай залозы з дапамогай перасоўных дыягнастычных лабараторый у тых, каму на момант аварыі не споўнілася 18 гадоў. Штогод перасоўныя дыягнастычныя лабараторыі праводзілі ўльтрагукавое даследаванне не менш за 45 тысяч чалавек. У 1998 г. у рамках гэтай праграмы Беларускае Таварыства Чырвонага Крыжа атрымала 699,910 дал. ЗША [4, с. 8].

Яшчэ адным праектам, які штогод рэалізоўвалі валанцёры і супрацоўнікі Беларускага Таварыства Чырвонага Крыжа, быў праект «Надзвычайны прызыў», накіраваны на забеспячэнне ў халодную пару года асоб без пэўнага месца жыхарства гарачым харчаваннем, коўдрамі і адзеннем. Дапамогу ў яго рэалізацыі аказвалі замежныя донары. Напрыклад, у 1997 г. было атрымана 72 тыс. дал. ЗША [2].

Пры падтрымцы Шведскага федэральнага офіса па міжнародных эканамічных пытаннях Грамадская дабрачынная арганізацыя «Беларускі дзіцячы хоспіс» (грамадская дабрачынная арганізацыя, якая аказвае медыцынскую, псіхалагічную і сацыяльную дапамогу сем’ям, якія маюць безнадзейна хворых дзяцей, як у перыяд догляду за імі, так і пасля смерці) атрымала ў 1998–2000 гг. у межах міжнароднай тэхнічнай дапамогі 185 тыс. дал. ЗША на развіццё праграм паліятыўнай дапамогі. У канцы 1990-х – пачатку 2000-х гг. грамадскае аб’яднанне пры падтрымцы замежных партнёраў стварыла ў Рэспубліцы Беларусь сістэму паліятыўнай дапамогі. Гэта сістэма мерапрыемстваў, накіраваных на падтрыманне якасці жыцця пацыентаў з невылечнымі, пагражаючымі жыццю і цяжка працякалымі захворваннямі, на максімальна магчымым, пры дадзеным стане пацыента, камфортным для чалавека ўзроўні. Акрамя гэтага, аб’яднанне займалася арганізацыяй навучальных трэнінгаў у Вялікабрытаніі і іншых краінах для супрацоўнікаў аб’яднання і візітаў замежных спецыялістаў. Была праведзена работа па распаўсюджванню беларускай мадэлі аказання паліятыўнай дапамогі дзецям на краіны Усходняй Еўропы і краіны былога СССР [1].

У працэсе развіцця беларуска-германскіх адносін у 90-я гг. XX ст. асаблівае месца займалі пытанні, звязаныя з наступствамі Другой сусветнай вайны. У г. Боне (Германія) 28–29 студзеня 1993 г. было заключана чатырохбаковае пагадненне паміж Германіяй, Беларуссю, Расіяй і Украінай, згодна з якім германскі бок узяў на сябе абавязацельствы па выплаце кампенсацый грамадзянам, якія пражываюць на тэрыторыі былога СССР і якія падвергліся праследаванням з боку нацыянал-сацыялісцкага рэжыму. У,мовамі дагавора прадугледжвалася стварэнне ў трох рэспубліках былога СССР спецыяльных фондаў «Узаемаразуменне і прымірэнне», у функцыі якіх уваходзіла арганізацыя размеркавання сродкаў паміж грамадзянамі, пацярпелымі ад фашызму. Дзейнасць фонду мела вялікае значэнне для маральнай і матэрыяльнай падтрымкі жыхароў Беларусі, якія падвергліся праследаванням з боку фашысцкага рэжыму, з’яўлялася важным фактарам беларуска-германскіх адносін 1990-х гг. У рамках рэалізацыі праекта медыцынскай дапамогі ахвярам нацысцкіх лагераў Беларускі фонд «Узаемаразуменне і прымірэнне» у 1997 г. прыцягнуў фінансаванне аб’ёмам 45 тыс. дал. ЗША [7, с. 76–77].

Беларускае Таварыства Чырвонага Крыжа стала першым і асноўным партнёрам Упраўлення Вярхоўнага камісара ААН па справах бежанцаў. Гэта тлумачыцца тым, што Беларускае Таварыства Чырвонага Крыжа мела развітую інфраструктуру, устойлівыя міжнародныя кантакты, вопыт узаемадзеяння са спецыялізаванымі ведамствамі. Можна назваць наступныя асноўныя напрамкі супрацоўніцтва Беларускага Таварыства Чырвонага Крыжа і УВКБ ААН у рамках дапамогі бежанцам і асобам, якія шукаюць прытулку: 1) фінансавая падтрымка найбольш пацярпелых катэгорый бежанцаў: старых, інвалідаў і цяжкахворых, адзінокіх жанчын, маці-адзіночак, шмат-дзетных сем’яў, старых і дзяцей без суправаджэння ; 2) адукацыйная праграма: навучанне жанчын і падлеткаў з Афганістана рускай мове (на базе філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта); 3) медыцынская праграма; 4) праграма «Гуманітарная дапамога бежанцам»; 5) дапамога Чырвонага Крыжа як пасрэдніка паміж бежанцамі і дзяржаўнымі ўстановамі. У 1998 г. Беларускае Таварыства Чырвонага Крыжа атрымала ад УВКБ ААН 81,533 дал. ЗША для рэалізацыі гэтых праектаў. Актыўнае супрацоўніцтва было працягнута і ў наступныя гады.

Буйным праектам УВКБ ААН, які быў рэалізаваны ў лютым 1997 г., стала стварэнне на базе Грамадскага аб’яднання «Беларускі рух медыцынскіх работнікаў» Цэнтра па прыёме бежанцаў, пераўтворанага ў 1999 г. у Службу па кансультаванні бежанцаў з філіялам

у г. Віцебску. У штаце Службы працавалі юрысты, якія аказвалі кансультацыі асобам, якія шукаюць прытулку, і бежанцам.

Супрацоўніцтва УВКБ ААН і грамадскіх арганізацый Рэспублікі Беларусь уключала ў сябе аказанне фінансавай, тэхнічнай і інфармацыйнай дапамогі; навучанне супрацоўнікаў арганізацый; развіццё супрацоўніцтва грамадскіх арганізацый і органаў дзяржаўнай улады; садзейнічанне інтэграцыі бежанцаў у беларускае грамадства. У выніку быў замацаваны арганізацыйны і тэхнічны патэнцыял грамадскіх аб'яднанняў Рэспублікі Беларусь, што дазволіла рэалізаваць праекты, накіраваныя на паляпшэнне становішча бежанцаў і асоб, якія шукаюць прытулку, у Беларусі [8, с. 66–68].

Праграмы Беларускага рэспубліканскага грамадскага аб'яднання «Аб'яднаны шлях» былі накіраваны на забеспячэнне доступа да інфармацыйных рэсурсаў грамадскіх аб'яднанняў Беларусі і замежных дзяржаў. У супрацоўніцтве са Шведскім Інстытутам Партнёрства ў галіне культуры і Праграмай развіцця ААН арганізацыя займалася рэалізацыяй праекту «Умацаванне супрацоўніцтва паміж арганізацыямі грамадзянскай супольнасці ў мэтах падтрымкі ўстойлівага чалавечага развіцця ў Рэспубліцы Беларусь». Праект быў накіраваны на забеспячэнне выхаду грамадскіх аб'яднанняў Беларусі на міжнародны ўзровень інфармацыйнага абмену і пашырэнне іх міжнародных кантактаў. Асноўным інструментам дасягнення пастаўленых мэт стаў інтэрнэт-рэсурс – Партал беларускіх грамадскіх аб'яднанняў (www.ngo.by). Партал утрымліваў агляд міжнародных і мясцовых навін, падзей і праектаў грамадскіх аб'яднанняў; базу дадзеных беларускіх грамадскіх арганізацый і замежных грантадаўцаў; матэрыялы па менеджменце грамадскіх арганізацый [6, с. 6].

Фонд «Еўразія» у перыяд 1997–2000 гг. аказваў дапамогу грамадскім аб'яднанням Рэспублікі Беларусь у рамках міжнароднай тэхнічнай дапамогі на агульную суму больш за 260 тыс. дал. ЗША. Фонд супрацоўнічаў з Грамадскім аб'яднаннем «Беларуская асацыяцыя кнігавыдаўцоў і кнігараспаўсюджвальнікаў», Грамадскім аб'яднаннем «Беларуская бібліятэчная асацыяцыя», Гарадскім аб'яднаннем «Цэнтр «Супольнасць», Міжнародным гарадскім аб'яднаннем «Згуртаванне беларусаў свету «Бацькаўшчына», Грамадскім аб'яднаннем «Рэгіянальны асветніцкі цэнтр «Вытокі», Беларускім рэспубліканскім фондам падтрымкі дэмакратычных рэформаў, Рэспубліканскім маладзёжным грамадскім аб'яднаннем «Задзіночанне Беларускіх Студэнтаў» і інш. Рэалізаваныя праекты прадугледжвалі садзейнічанне інфармацыйнаму абмену, выдавецкую дзейнасць, арганізацыйнае развіццё аб'яднанняў,

правядзенне семінараў для грамадскіх аб’яднанняў і для маладых лідараў, развіццё рэсурсных цэнтраў і арганізацыю «гарачай лініі» для спажыўцоў (Грамадскае аб’яднанне «Мінскае таварыства спажыўцоў» кошт праекта склаў 22 734 дал. ЗША). Рэсурсныя цэнтры – грамадскія аб’яднанні, якія ставяць сваёй мэтай дапамогу іншым грамадскім аб’яднанням, збіраюць інфармацыю аб дзейнасці грамадскіх арганізацый, распаўсюджваюць звесткі пра рэалізаваныя праекты, дасягненні, крыніцы фінансавання, праводзяць конкурсы. Фонд «Еўразія» аказваў дапамогу ў развіцці такіх рэсурсных цэнтраў як Беларускае рэспубліканскае грамадскае аб’яднанне «Аб’яднаны шлях» (кошт 45 880 дал. ЗША), брэсцкі філіял гэтай арганізацыі (24 674 дал. ЗША), Гомельскае абласное грамадскае аб’яднанне «Грамадзянскія ініцыятывы» (23 693 дал. ЗША) [5, с. 29–102].

У пачатку 2000-х гг. была сфарміравана сістэмы рэгулявання атрымання міжнароднай тэхнічнай дапамогі. Указам Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь «Аб міжнароднай тэхнічнай дапамозе, якая прадастаўляецца Рэспубліцы Беларусь» ад 22 кастрычніка 2003 г. былі вызначаны межы дзяржаўнага рэгулявання міжнароднай тэхнічнай дапамогі і дадзены падатковыя прэферэнцыі ўдзельнікам працэсу міжнароднага тэхнічнага супрацоўніцтва ў Беларусі. Затым былі прыняты заканадаўчыя акты Урада Рэспублікі Беларусь і шэрагу міністэрстваў і ведамстваў, якія ўсталявалі адзіны парадак дзяржаўнай рэгістрацыі праектаў (праграм) міжнароднай тэхнічнай дапамогі, парадак справаздачнасці па іх рэалізацыі, прыцягнення сафінансавання з розных крыніц, парадак вызвалення ад падаткаабкладання тавараў (маёмасці, у тым ліку грашовых сродкаў), работ і паслуг, якія набываюцца за сродкі міжнароднай тэхнічнай дапамогі. Ўвядзенне ў дзеянне сістэмы дазволіла цалкам сістэматызаваць дапамогу, якая паступае ў краіну, і праводзіць статыстычны аналіз напрамкаў яе выкарыстання.

Рэспубліка Беларусь надавала вялікае значэнне пашырэнню і актывізацыі міжнароднага тэхнічнага супрацоўніцтва, як аднаму з інструментаў садзейнічання ўстойліваму сацыяльна-эканамічнаму развіццю, больш поўнаму раскрыццю навуковага і чалавечага патэнцыялу. Рэалізацыя гэтых праектаў прадугледжвала цеснае супрацоўніцтва замежных дзяржаў, міжнародных арганізацый, дыпламатычных місій, міністэрстваў Рэспублікі Беларусь, установ навукі, адукацыі, культуры і аховы здароўя краіны, грамадскіх аб’яднанняў і аказала істотны ўплыў на розныя сферы сацыяльна-эканамічнага і грамадскага жыцця.

Спіс выкарыстаных крыніц і літаратуры

1 Белорусский детский хоспис [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.hospice.by/. – Дата доступа: 11.06.2015. – Загл. с экрана.
2 Государственный архив Витебской области. – Ф. 2889. Оп. 2. Д. 4. Л. 14.
3 Женщины Беларуси в зеркале эпохи : нац. отчет / С. Н. Бурова [и др.]. – Минск : [б. и.], 1997. – 125 с.
4 Колбанов, В. В. Вклад Белорусского Общества Красного креста в охрану здоровья и социальную поддержку населения / В. В. Колбанов // Мед. знания. – 2011. – № 3. – С. 7–9.
5 Международная техническая помощь Республике Беларусь, 1997–1998 : [отчет]. – [2-е изд.]. – [Минск : Белполиграф, 1998]. – 103 с.
6 Партнерство: успешные истории / Белорус. респ. обществ. орг. «Объед. путь» ; [сост. В. С. Самоловских]. – Мозырь : Белый ветер, 2003. – 22 с.
7 Русакович, А. В. Некоторые аспекты деятельности Белорусского фонда «Взаимопонимание и примирение» в 1993–1997 гг. / А. В. Русакович // Белорус. журн. междунар. права и междунар. отношений. – 1999. – № 2. – С. 76–78.
8 Селиванов, А. В. УВКБ ООН и белорусские общественные организации: опыт совместной деятельности / А. В. Селиванов // Белорус. журн. междунар. права и междунар. отношений. – 2002. – № 1. – С. 65–68.

УДК 94 (476.25) «18/19»

И. А. ГРИЩЕНКО
(Гомель, УО «Гомельский государственный
технический университет имени П. О. Сухого»)

АНТИЦЕРКОВНАЯ ПОЛИТИКА СОВЕТСКОГО ГОСУДАРСТВА В КОНТЕКСТЕ КОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ (НА ПРИМЕРЕ ГОМЕЛЬСКОГО РЕГИОНА)

В статье проанализирована идейная связь коллективизации и антирелигиозной политики советского государства. Представленные архивные материалы по Гомельской области позволяют оценить масштаб и результат репрессивной политики, проводимой советским руководством в 1930-х гг. в отношении крестьян и православных верующих.

Конец 1920-х годов в СССР ознаменовался резким обострением церковно-государственных отношений. Главная причина ожесточенности

антирелигиозной борьбы кроется в идейной несовместимости марксизма-ленинизма с религией вообще и с христианством в частности, что лаконично выразил лозунг «Союза воинствующих безбожников» «борьба с религией есть борьба за социализм». В апреле 1929 г. ВЦИК и СНК РСФСР приняли закон «О религиозных объединениях», который поставил их под жесткий контроль государства. Начавшаяся коллективизация сельского хозяйства предрешила судьбу монашества. Монастыри еще существовали в 1920-е гг. как сельскохозяйственные коммуны, теперь эти социальные институты воспринимались как чуждые социалистическому образу жизни. С 1928 г. начали массово закрывать приходские церкви. Право окончательного решения по закрытию церкви передавалось областным и краевым советам.

Во многих местах создание колхоза не только сопровождалось, но и начиналось с закрытия храма и снятия колоколов, что нагнетало обстановку в деревне и создавало негативный имидж колхозным активистам. ЦК ВКП(б) в постановлении от 14 марта 1930 г. «О борьбе с искривлениями в колхозном движении» осудило перегибы в отношении религии, отметив, что закрытие церквей допустимо «лишь в случае действительного желания подавляющего большинства крестьян» [1, с. 89]. В то же время, в случае сопротивления верующих, рекомендовалось «разъяснять и доказывать необходимость закрытия церкви» [2, л. 113]. Таким образом, отступление от намеченного курса по ликвидации церковной жизни было тактическим ходом и мало что меняло в практической реализации этого курса. В соответствие со сталинской доктриной, об обострении классовой борьбы в обществе по мере строительства социализма, церкви отводилась роль естественного противника советской власти. К 1938 г. единственной организационной структурой, занимавшейся религиозной политикой был церковный отдел ГПУ. Нормальные контакты церкви и государства практически прекратились.

Коллективизация и антирелигиозная пропаганда и в практике властей и в сознании населения составляли единое целое, о чем свидетельствуют события рубежа 1920–1930-х гг. в Гомельском регионе. На собраниях по поводу организации колхозов крестьяне часто спрашивали: «Как могут существовать церкви, если мы пойдем в колхоз?» [3, л. 31]. В ряде случаев крестьяне ставили условие: «Мы будем работать в колхозе, но только чтобы у нас церковь была открыта» (с. Макановичи Хойникского района) [2, л. 177]. Во многих деревнях закрытие церкви проводилось грубо, с кощунствами в отношении святынь. Это вызывало эксцессы, как, например, в с. Гордуны Тереховского

района. 24 апреля 1930 г. колхозники приступили к снятию крестов с церкви, изъятой у верующих три месяца тому назад. «Толпа набросилась на колхозников, бросали камни, не давая снимать кресты. В результате чего колхозники разбежались» [4, л. 82]. В д. Дворище Хойникского района 1 марта 1930 г. двое колхозников расстреляли иконы, изъятые в свое время у церкви. Происходило это на глазах женщин, шедших в церковь [5, л. 282]. В д. Новый Радин Комаринского района председатель колхоза, член КП(б)Б Митрохович, секретарь сельсовета Шаврей, местный учитель, ветеринарный фельдшер и несколько комсомольцев 2 марта 1930 г. учинили в церкви дебош, – танцевали, одевали на себя ризы, «венчались», – «в результате чего имело место массовое выступление толпы женщин с протестами» [5, л. 283].

Неудачи в колхозном строительстве власти объясняли негативным влиянием реакционного духовенства и вредительством со стороны антисоветских элементов. Однако о непопулярности колхозов говорит повсеместная реакция крестьян на статью И. В. Сталина «Головокружение от успехов», – крестьяне начали массово выходить из колхозов, ссылаясь на принцип добровольности. Колхоз «Единство» Чечерского района в начале 1930 г. насчитывал 42 населенных пункта с 1 000 дворов. В марте 1930 г. поступило 600 заявлений о выходе из колхоза [2, л. 22]. Одно из самых крупных коллективных хозяйств Лоевского района Днепровская коммуна объединяла 800 хозяйств. О выходе из нее подало заявлений более двухсот хозяйств. Повсеместно разбиралось обобществленное имущество [2, л. 125–126]. В колхозы не спешили записываться не только середняки, но и батраки. Индивидуальные хозяйства по Гомельскому району в марте 1930 г. составляли 87 % [2, л. 132]. Картину того, что происходило в это время в деревне, хорошо передает письмо, написанное 17 апреля 1930 г. председателем Бывальковского сельсовета Е. И. Гордиенко на имя т. А. Г. Червякова: «Женщины не хотят идти в колхоз. Народ очень религиозен, батюшка забран, церковь закрыта и теперь никак нельзя проводить массовой работы. Где бы ни стали проводить собрание, сейчас же начинают спрашивать за батюшку. Ко мне неделю ходили крестьяне, чтобы я им дала справку, чтобы им дали батюшку. Крестьяне требовали внести этот вопрос на общее собрание. Когда же этого не сделали, то при обсуждении вопроса о заготовке картофеля, крестьяне заявили, что будет батюшка, тогда будет и бульба. Когда разъяснили, что колхоз – организация добровольная, стали выходить. Из 150 хозяйств осталось 23. Крестьяне недоверчивы, особенно беднота. В состав

сельсовета не голосуют за колхозников. Дайте совет, как дальше работать. Особенно, как проводить массовую работу среди верующих крестьян, где так стоят за батюшку» [6, л. 10].

Трагедией деревни стали массовые выселения крестьянских семей. В начале 1930-х гг. крестьяне часто ходатайствовали за своих односельчан, как это было в д. Абакумы Карповского сельсовета Лоевского района, где беднота взяла под свое покровительство семью Гончаренковых, представив в Лоевский районный исполнительный комитет приговор крестьянской сходки [2, л. 22]. Бывали вопиющие, с точки зрения властей, случаи, когда в этом принимали активное участие коммунисты и комсомольцы, члены сельсоветов. Так, Ассаревичская ячейка ЛКСМБ и отдельные кандидаты в члены партии ходатайствовали об освобождении и взятии на поруки дьячка Ассаревичской церкви Павла Галко, арестованного органами ГПУ за антисоветскую деятельность. Гомельский окружной отдел ГПУ убедительно просил передать по местам, что подобные ходатайства «затрудняют работу органов». Коммунистов и комсомольцев предупредили, что за участие в подобных акциях они будут привлекаться к партийной ответственности со всеми вытекающими последствиями [5, л. 299 об.–230]. Проявление милосердия, человеческого участия к жертвам террора становилось преступлением. Христианство тоталитарному режиму мешало именно тем, что культивировало эти качества в человеке.

Не везде выселение кулацких семей проходило тихо и быстро. Во многих местах Тереховского района крестьяне возмущались тем, что решение, кого выселять принималось без их участия. На составленные списки реагировали репликами: «У нас нет кулаков и некого выселять»; «Мы из деревни никого не дадим, пусть выселяют все село» [2, л. 15–16]. Многие не скрывали своего сочувствия в отношении раскулаченных. Особенно жалели детей: «Взрослых не так жалко, а только детей, что невинно страдают, насмотришься на возы с людьми, руки отпадают от работы». Два уполномоченных Гомельского районного исполнительного комитета (фамилии не установлены) расплакались от жалости к выселяемым. Хватало и злорадства в отношении репрессированных. Бедняки с. Борисовщина Хойникского района считали, что жалости зажиточные крестьяне не заслуживают, так как сами мало ее проявляли в отношении бедноты [2, л. 31, 37]. Но сочувствие к ссыльным крестьянам все-таки преобладало. При выселении семьи Попкова в с. Бартоломеевка Ветковского района председатель сельсовета Башилов демонстративно снял пальто со своего сына и надел на сына выселяемого крестьянина, а так же

положил на воз два пуда муки [2, л. 41]. Письма ссыльных свидетельствуют о том, в каких условиях они оказывались: «Куда везут, не известно. Едем уже второй день и за все время нас не выпускают на двор, воздух в вагоне невыносимый, у всех испортились желудки, цвет лица изменился – желтые и измученные» [2, л. 87–88]. В письмах ссыльных содержатся просьбы к родственникам забрать хотя бы детей, так как в местах ссылки высокая смертность.

Возмущались политикой советского государства и рабочие Гомеля. На вагоно-ремонтном заводе можно было услышать: «Вот начали гнать мужиков, что и вагонов не хватает, людей везут как скот – по 50 человек в вагоне… выброшенные дети ползают по снегу, замерзают, а все благодаря политике Сталина» [2, л. 86–87]. Служащие станции Гомель сетовали: «В старое время в Сибирь так высылали разбойников, как теперь высылают крестьян-мучеников. Такого обращения с людьми не было ни при одном правительстве» [4, л. 66]. Курсант школы охраны Гришин при разговоре со стрелками по поводу выселения кулаков сказал, что когда он сопровождал эшелон с выселяемыми в Сибирь кулаками, то не мог хладнокровно смотреть, «как мучается ни в чем не повинный народ» [4, л. 60]. Рабочий Назюта, принимавший участие в выселении кулаков из Комаринского района, заявил, что среди ссыльных были такие, кого бы он оставил под свою ответственность: «Какой он кулак, когда у него на руках мозоли, как у меня» [2, л. 152].

Церковь не могла остаться в стороне от той драмы, которую переживала деревня. Некоторые семьи приглашали священников отслужить молебен и благословить их на дорогу (с. Терюха Гомельского района) [2, л. 21]. 18 марта 1930 г. при проезде обоза с выселяемыми по г. Речице священник Бутон вышел из дома с крестом и благословлял проезжавших [2, л. 37]. Если это властями расценивалось как антисоветская агитация, то тем более панихида по случаю «преждевременной смерти попа Голубева, погибшего в изгнании в Сибири», отслуженная священником с. Уть Тереховского района, выглядела уже тяжким преступлением против советской власти [4, л. 24].

В отчетах райкомов отмечалось, что празднование советских праздников (1 Мая, 7 ноября) проходит без энтузиазма, особенно в районах, где много единоличных хозяйств. В д. Чиколовичи Комаринского района на 30 апреля 1930 г. было намечено открытие клуба в здании бывшей церкви. На мероприятие пришло только десять человек. Многие женщины заявили, что они никогда туда не пойдут, и будут требовать возвращения церкви [4, л. 129]. Нередко приход

в церковь был своеобразной формой протеста против политики советского руководства. Например, в с. Старая Белица Уваровичского района сложилась крепкая церковная община, которая имела большое влияние на молодежь. Некоторые молодые люди по поводу коллективизации дерзко заявляли: «Хоть и не верим, а в церковь будем ходить на зло вам» [2, л. 44]. Озабоченность у властей вызывало индифферентное отношение учителей к советским пропагандистским кампаниям: «Учителя в деревне замкнулись, в общественной работе не участвуют. Деревенские партийцы много религиозничают, прикрываясь религиозностью жены. Гордуновский учитель среди учеников ведет агитацию против открытия семилетки в церкви. Гордуновская учительница перед Пасхой посылала учеников целовать плащеницу. Некоторые члены партии на пасху приготовляли куличи, многие партийцы имеют до сих пор иконы» [7, л. 37].

В рамках антирелигиозной кампании советские органы власти делали все возможное для ликвидации духовенства как класса. В первую очередь репрессировались активные священники, пользующиеся уважением и авторитетом у населения. В феврале 1930 г. «тройка» Полномочного представительства ОГПУ по Белорусскому военному округу приговорила Каешко Герасима Матвеевича к высшей мере наказания. Его семья была выслана, крестьяне, проходившие по этому делу, получили различные лагерные сроки. Столь суровый для рубежа 1920–1930 гг. приговор был вызван невероятными результатами деятельности иеромонаха Герасима (Каешко), уроженца д. Кобылянка (Рассветная) Уваровичского района. В 1926 г. он восстановил храм в Даниловичах, сгоревший в 1915 г. А в 1927–1928 гг. построил церковь в Кобылянке, на земле, принадлежавшей его семье. Вину перед советской властью усугубляло то, что иеромонах Герасим принадлежал к «иосифлянской» группе православных [8, с. 57–64]. В 1931 г. священник Поколюбичской церкви Гомельского района Попович Федор Петрович, так же принадлежавший к «правой» церковной оппозиции иосифлян, и пользовавшийся популярностью у молодежи, получил пять лет ИТЛ и дальнейшая его судьба не известна [2, л. 177; 8, с. 158; 9, с. 239–240]. За антисоветскую агитацию пять лет исправительно-трудовых лагерей в апреле 1931 г. получил Чепков Василий Петрович, иерей церкви с. Еремино Гомельского района. После досрочного освобождения в 1933 г. он поселился в с. Бобовичи и нелегально совершал богослужения в деревнях Гомельского района. После второго ареста в мае 1938 г. священник Василий Чепков был расстрелян 29 сентября 1938 г. [9, с. 244–245].

В июле–августе 1937 г. Гомельский отдел НКВД провел серию арестов православных священнослужителей и мирян общим числом 57 человек, выдвинув им обвинение в причастности к «гомельской контрреволюционной организации церковников». Решением заседания Особой Тройки НКВД БССР были приговорены к расстрелу все гомельские священники (как «иосифляне», так и «сергиане»), активные миряне. Приговор был приведен в исполнение 1 ноября 1937 г. От репрессий не спасал и отказ от священнического сана. Г. А. Жудро, служивший в Рогачевском районе и сложивший с себя сан, в 1930 г. был приговорен к высылке в Сибирь. В. П. Зорин, бывший священник Чонского Свято-Успенского женского монастыря, несмотря на публичное отречение от сана в 1931 г., расстрелян 1 ноября 1937 г. Так же были репрессированы бывшие священнослужители П. В. Скорубский и В. И. Еськов [9, с. 315–318].

К 1941 г. в Гомельской области не осталось ни одного действующего храма. Еще в начале 1920-х гг. советский агитпроп подчеркивал, что трудность борьбы с религией, этим «последним оплотом реакции», заключается в ее укорененности в подсознании людей [10, л. 50]. Одних только агитационных методов борьбы с религией было недостаточно. Репрессии в отношении духовенства и верующих стали составной частью общей политики советского государства и коллективизации в частности.

Список использованных источников и литературы

1 Шкаровский, М. В. Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве (Государственно-церковные отношения в СССР в 1939–1964 годах) / М. В. Шкаровский. – М. : Изд-во Крутицкого подворья. Общество любителей церковной истории, 2005. – 424 с.

2 Сводки окружного административного отдела и дорожно-транспортного отдела ОГПУ. 1930 // Государственный архив общественных объединений Гомельской области (ГАООГО). – Ф. 3. Оп. 1. Д. 622.

3 Протоколы районной конференции женщин-батрачек, общих собраний по перевыборам делегатских собраний Юровичского района // ГАООГО. – Ф. 72. Оп. 1. Д. 43.

4 Сводки окружного административного отдела и дорожно-транспортного отдела ОГПУ. 1930 // ГАООГО. – Ф. 3. Оп. 1. Д. 623.

5 Переписка с партийными организациями, органами ГПУ, милицией о фактах нарушения революционной законности, ЧП, ликвидации неграмотности. 1929–1930 // ГАООГО. – Ф. 3. Оп. 1. Д. 502.

6 Постановления, сведения о колхозном строительстве, работе среди бедноты, партийно-массовой работе на селе. 1929–1930 // ГАООГО. – Ф. 3. Оп. 1. Д. 599.

7 Протоколы партконфернций, заседаний бюро, партсобраний, совещаний Тереховского райкома. 1927–1928 // ГАООГО. – Ф. 3. Оп. 1. Д. 230.
8 Цыкунов, С. В. Исторические сведения о приходах Гомельской епархии. Гомельский район / С. В. Цыкунов, В. Л. Ветошкин. – Гомель : Барк, 2017. – 212 с.
9 Слесарев, А. В. Мартиролог Гомельской епархии (1917–1953): биографический справочник / авт.-сост. А. В. Слесарев. – Жировичи : Издательство Минской духовной академии, 2017. – 339 с.
10 Протоколы собраний АПО губкома РКП(б). 1922–1923 // ГАООГО. – Ф. 1. Оп. 1. Д. 1660.

УДК 94(476) «1919/1920»: 352.075.1

С. А. ЕЛИЗАРОВ
Гомель, УО «Гомельский государственный
технический университет имени П. О. Сухого»)

ГОМЕЛЬСКИЙ ГУБИСПОЛКОМ В СИСТЕМЕ ОРГАНОВ МЕСТНОЙ ВЛАСТИ И УПРАВЛЕНИЯ (1919–1920)

Рассмотрена структура и функции Гомельского губисполкома в условиях военного времени, его персональный состав, место губисполкома в системе органов местной власти и управления Гомельской губернии.

25 февраля 1919 г. на межведомственном совещании при экономическо-правовом отделе Народного комиссариата иностранных дел РСФСР была признана необходимость выделения Гомельской губернии и перенесения губернского административного центра из Могилева в Гомель [1, с. 26].

После этого встал вопрос о формировании нового состава губернского (уже Гомельского) исполкома и его отделов. Ситуация осложнялась наличием серьезных разногласий между руководителями Могилевского губисполкома и Гомельского уездно-городского исполкома, в основе которых лежало стремление сторон занять ведущие позиции в руководстве новой губернией.

Гомельские руководители претендовали на превращение Гомельского уездно-городского исполкома и его отделов соответственно в губисполком и губернские отделы (губотделы) новой губернии. В свою очередь могилевчане ориентировались на состав Могилевского

губисполкома и его отделов как основу гомельских губернских органов власти и управления.

После ликвидации «стрекопытовского мятежа» (март 1919 г.) в центральных партийных и советских органах РСФСР поддержку получила «могилевская группа». 24 марта 1919 г. на заседании НКВД РСФСР было принято решение о переводе Могилевского губисполкома в Гомель с пополнением его состава членами Гомельского уездно-городского исполкома [1, с. 30]. 17 апреля 1919 г. Могилевский губисполком и губком РКП(б), опасаясь нового восстания в Гомеле, на совместном заседании признали «необходимым срочно перенести Губцентры в Гомель», выделив для организации «нового губцентра» из своего состава тринадцать человек [1, с. 38–39].

20 апреля 1919 г. на объединенном заседании Могилевского губкома РКП(б) и представителей исполкомов Могилевской губернии, Гомельского и северных уездов Черниговской губернии был утвержден персональный состав Гомельского губисполкома (13 – от Могилевского губисполкома, 7 – от Гомельского уисполкома, 3 – от вошедших в состав Гомельской губернии северных уездов Черниговской губернии) [2].

Одновременно на заседании утверждили руководителей губернских отделов: управления (Н. Д. Щербитов), продовольствия (Х. Ш. Инденбом), военного (В. А. Кампан), здравоохранения (должность временно вакантная), народного образования (И. П. Брихничев), финасового (Г. С. Инденбаум), социального обеспечения (Тюмиков), юстиции (В. С. Брук), земельного (В. В. Арнаутов), труда (А. А. Цибарт), ветеринарного (Гляшторин), статистического бюро (Арцимович), госконтроля (Черноглаз), губернской ЧК (Ф. А. Леонюк), губернского СНХ (И. Б. Геронимус), революционного трибунала (М. П. Погуляев) [3, л. 47].

ГубЧК, СНХ и отдел труда формировались из штатов отделов Гомельского уездно-городского исполкома, остальные – из сотрудников отделов Могилевского губисполкома. Первым председателем Гомельского губисполкома стал И. З. Сурта.

I съезд Советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов Гомельской губернии 25 мая 1919 г. закрепил образование Гомельской губернии с губернским центром в Гомеле с «сосредоточением в таковом губучреждений власти» [1, с. 60].

Гомельский губисполком был избран в составе 25 членов и 5 кандидатов в члены. Список кандидатур в состав губисполкома с распределением по должностям утвержден 27 мая 1919 г. на заседании

Пленума губкома РКП(б) совместно с представителями уездных партийных комитетов Гомельской губернии [3, л. 74].

30 мая 1919 г. на заседании Гомельского губисполкома его председателем был избран А. Н. Ханов, сформирован Президиум губисполкома (А. Н. Ханов, И. З. Сурта и Кораблев), утверждены руководители структурных подразделений губисполкома. Отделы: управления (И. З. Сурта), труда (А. А. Цибарт), земельный (В. В. Арнаутов), народного образования (И. П. Брихничев), военный (В. А. Кампан), продовольственный (Шандалов), финансовый (И. Ф. Федяев), социального обеспечения (Дейчман), юстиции (Гухман), ветеринарный (Гляшторин), госконтроля (С. И. Жбанков), здравоохранения (Галаганов), губернские ЧК (Ф. А. Леонюк), СНХ (И. Б. Геронимус) и статбюро (Арцимович) [3, л. 78–78 об.].

Гомельский губисполком между губернскими съездами Советов являлся высшим органом Советской власти на территории губернии, подчинялся ЦИК и СНК РСФСР, отделы губисполкома – губисполкому и профильным республиканским наркоматам.

Согласно ст. 61 Конституции РСФСР 1918 г. губернские органы власти предметом своей деятельности имели:

а) проведение в жизнь всех постановлений соответствующих высших органов Советской власти;

б) принятие всех мер к поднятию данной территории в культурном и хозяйственном отношениях;

в) разрешение всех вопросов, имеющих чисто местное (для данной территории) значение;

г) объединение всей советской деятельности в пределах данной территории [4, с. 560].

30 июля 1919 г. председателем губисполкома вновь утверждается И. З. Сурта [3, л. 117] . В связи с ухудшением ситуации для советской власти на фронте борьбы с армиями А. Деникина 23 октября 1919 г. по приказу Совета Обороны РСФСР гомельский губисполком принял решение об организации губернского революционного комитета. При этом губисполком не был распущен, а продолжал действовать параллельно с губревкомом: губревком занимался вопросами военными, борьбой с саботажем, контрреволюцией, дезертирством, продразверсткой, а все другие оставались в ведении губисполкома.

Имеющиеся в распоряжении автора архивные документы дают основание утверждать, что в 1919 г. в Гомельской губернии реальные рычаги влияния сосредоточивались в руках губисполкома и его председателя. В отношениях между губкомом и губисполкомом

видимых конфликтов не было. Такое бесконфликтное существование было следствием прежде всего наличие сплоченности внутри «могилевской группы», пришедшей к власти в губернии в результате острой борьбы с «гомельской группой», а не наличием формализованной, не зависящей от личных качеств руководителей, системы отношений партийных и советских органов власти. Лидеры этой группы А. М. Ханов и И. З. Сурта весь 1919 г. менялись должностями председателя губисполкома (губревкома) и губкома, хорошо друг друга знали, понимали и доверяли друг другу, могли (что было скорее редким исключением, чем правилом) принимать согласованные решения. Тем не менее персональный состав губисполкома формировался решениями губкома РКП(б).

Внутренння структура губисполкома определялась решениями центральных органов РСФСР. Постановлением VII Всероссийского съезда Советов от 12 декабря 1919 г. «О советском строительстве» устанавливался примерный перечень отделов губисполкома: управления, военный, юстиции, труда и социального обеспечения, народного образования, почт и телеграфов, финансов, земледелия, продовольствия, государственного контроля, СНХ, здравоохранения, статистики, ЧК, коммунальный (всего – 15). Ликвидация существовавших или образование новых отделов доложно было осуществляться губисполкомом по соглашению с соответствующим наркоматом и утверждения СНК. Для руководства всей текущей работой по управлению и проведению в жизнь постановлений и декретов центральной власти губисполком избирал президиум в составе от 3 до 5 членов. Во главе каждого отдела ставился заведующий, который мог и не быть членом исполнительного комитета. При заведующем отделом создавалась коллегия. Заведующий имел право единолично принимать решения по всем вопросам, подлежащим ведению соотвествующего отдела, информируя о них членов коллегии. Подтверждалась двойная система подчинения отделов губисполкома: губисполкому и народным комиссариатам [5].

Вопросы унификации системы местной государственной власти рассматривались на созванном по инициативе ВЦИК совещании председателей губернских и уездных исполкомов (февраль 1920 г.) в Москве. В решении совещания указывалось на целесообразность дополнительного создания в структуре губисполкомов ветеринарного отдела, деления отдела труда и социального обеспечения на два самостоятельных – отдел труда и отдел социального обеспечения. В тоже время НКВД РСФСР рекомендовал свой перечень отделов, в котором отсуствовали губернские отделы труда и госконтроля.

В связи с наличием различных рекомендаций местные органы власти имели некоторую самостоятельность в определении конкретной внутренней структуры своих органов управления, менявшуюся в зависимости от текущей ситуации и важности тех или иных направлений их деятельности.

На январь 1920 г. Гомельский губисполком состоял из 25 членов и 10 кандидатов в члены (все – члены РКП(б). Повседневную работу вел Президиум губисполкома из 5 человек. При губисполкоме функционировало 17 отделов: военный, управления, ЧК, юстиции, государственного контроля, финансов, статбюро, СНХ, местного коммунального хозяйства, земельный, ветеринарный, продовольственный, почт и телеграфа, труда, социального обеспечения, здравоохранения, народного образования, а также секция по национальным делам.

В связи с наступившей мирной передышкой для Советской власти постановлением Совета Рабочей и Крестьянской Обороны РСФСР от 2 января 1920 г. губернские и уездные ревкомы упразднялись.

20–25 января 1920 г. состоялся II Гомельский губернский съезд Советов, который восстановил полноту власти гражданских органов на территории губернии. Съезде избрал новый состав губисполкома. На заседании губисполкома 25 января 1920 г. по рекомендации губкома РКП(б) был утвержден состав Президиума губисполкома: председатель – Леонов, заместители – И. З. Сурта и Игнатьев, члены – А. М. Ханов и Я. Е. Егоров [7, л. 59 об.].

В связи с успехами польского наступления 5 апреля 1920 г. вновь создается губвоенревком (при сохранении губисполкома), который ведал вопросами обороны и охраны революционного порядка. 17 апреля председателем губвоенревкома был назначен А. М. Ханов, ставший с 15 апреля 1920 г. председателем губисполкома вместо постоянно болевшего Леонова [8, л. 111].

В ночь с 13 на 14 мая 1920 г. польские войска взяли Лоев. Фронт оказался в 20 верстах от Гомеля. В связи с приближением польских войск к Гомелю было решено начать эвакуацию и из Гомеля. Первоначально согласно распоряжению РВС РСФСР местом эвакуации был намечен Брянск, однако руководство Гомельской губернии добилось разрешения эвакуироваться в Клинцы. По информации на 17 мая 1920 г. губисполком и губернские отделы управления, народного образования и военный уже приступили к работе в Клинцах, отделы труда и социального обеспечения, здравоохранения, финансовый, продовольственный, СНХ, губЧК переехали, но к работе не приступили.

До 25 мая 1920 г. губисполком существовал одновременно с губвоенревкомом. Однако по решению ВЦИК на местах должен был остаться только один орган власти – или ревком, или исполком. 24 мая 1920 г. на заседании губкома РКП(б) большинством голосов было решено губисполком ликвидировать, а все полномочия передать губввоенревкому. 25 мая 1920 г. губисполком принял решение о самоликвидации. При этом отделы губисполкома продолжали работать, выполняя задания губревкома [8, л. 64].

3 августа 1920 г. Пленума губисполкома по докладу губвоенревкома решил «ввиду окончательного отдаления фронта от Гомельской губернии и возможности перехода к мирной работе» восстановить Президиум губисполкома, губвоенревком распустить. 9 августа 1920 г. был утвержден и персональный состав президиума губисполкома: Н. Н. Колотилов (председатель), Х. Г. Пестун, Игнатьев и Рошаль [9, л. 3].

8 октября 1920 г. состав президиума губисполкома расширен до 5 человек: председатель – Н. Н. Колотилов, первый заместитель – В. В. Арнаутов, второй заместитель – Белов, члены Н. Л. Воленберг и И. Б. Геронимус.

Руководителями отделов и подразделений губисполкома были утверждены: управления (Белов), социального обеспечения (Галактионов), почт и телеграфа (Иванов-Поляков), земельный (Хлысталов), труда (Фейгин), здравоохранения (Гутман), финансов (Ильинский), народного образования (Парибок), юстиции (И. О. Тоболин), рабочей инспекции (Альтшулер), коммунальный (Миронов), военный (Пупкевич), а также губернские ЧК (Н. Л. Воленберг), СНХ (И. Б. Геронимус), продовольственный комитет (Бортников), государственное издательство, статбюро (Масюкевич), ревтрибунал (И. О. Тоболин) [9, л. 10].

28 октября 1920 г. решением Пленума губисполкома создается губвоенревком во главе с Н.Н. Колотиловым, сохранившем должность председателя губисполкома. Губвоенревком непосредственно подчинялся советскому отделу XVI Армии в вопросах ликвидации совместными усилиями бандитизма и дезертирства, выполнении продразверстки и топливных заготовок. В остальных вопросах губвоенревком не вмешивался в компетенцию и подчиненность губотделов губисполкому [10, л. 51].

1 декабря 1920 г. Гомельский губком РКП(б) решает упразднить губвоенревком и передать всю власть президиуму губисполкома. Это решение было утверждено постановлением Пленума губисполкома от 13 декабря 1920 г. Окончательно система гражданского управления

в губернии была восстановлена после IV губернского съезда Советов (28–30 мая 1921 г.). Председателем губисполкома стал Х. Г. Пестун, его заместителями – В. С. Селиванов и И. Л. Драгунский [11, л. 1, 7].

Несмотря на то, что губисполком официально являлся высшим исполнительным органов власти и управления в пределах губернии, в реальности ему приходилось делить, а порой и уступать это свое место чрезвычайному органу – губвоенревкомому. В условиях, когда механизм взаимоотношений советских и партийно-коммунистических органов еще вырабатывался, вопросы кадровой политики уже контролировались партийными органами: руководящий состав губисполкома предопределялся решениями губкома РКП(б).

Список использованных источников и литературы

1 Гомельская губерния. 1919–1926 гг. : документы и материалы / сост. : М. А. Алейникова [и др.]; редкол. : В. А. Адамушко [и др.] – Минск : НАРБ, 2009. – 270 с.

2 Главное управление юстиции Гомельского областного исполнительного комитета. История юстиции в датах [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://gomeljust.by /dokument_ot_26_aprelia_ 1919_goda.html . – Дата доступа: 7. 01. 2017.

3 Протоколы заседаний могилевского и гомельского губкомов РКП(б) и документы к ним. 1919–1920 гг. // Государственный архив общественных объединений Гомельской области (ГАООГО). – Ф. 1. Оп. 1. Д. 12.

4 Декреты советской власти. Т. 2. 17 марта – 10 июля 1918 г. /Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, Ин-т истории АН СССР. – М. : Политиздат, 1959. – 686 с.

5 Постановление VIII Всероссийского съезда Советов «О советском строительстве» [Электронный ресурс]. Режим доступа / http:// LibUSSR.ru/doc_ussr/ussr_494.htm/. – Дата доступа : 20.05.2016.

6 Положения об отделах исполкома. 1920 г. // Государственный архив Гомельской области (ГАГО). – Ф. 24. Оп. 1. Д. 124.

7 Протоколы заседаний 1 и 2 губернских съездов Советов и материалы к ним. 1919 г. // ГАГО. – Ф. 24. Оп. 1. Д. 1.

8 Протоколы заседаний гомельского губисполкома. 1919–1920 гг. // Государственный архив Гомельской области. – Ф. 24. Оп. 1. Д. 67.

9 Протоколы заседаний гомельского губисполкома. 1920–1921 гг. // ГАГО. – Ф. 24. Оп. 1. Д. 68.

10 Протоколы заседаний губкома №№ 38–135. 1920–1921 гг. // ГАООГО. – Ф. 1. Оп. 1. Д. 213.

11 Протоколы заседаний пленумов гомельского губисполкома. 1921 г. // ГАГО. – Ф. 24. Оп. 1. Д. 46.

УДК 94(477):316.612:314.743:437.1./2

О. Е. ЗУБКО
(Украина, Винницкий национальный
аграрный университет)

БЕЛОРУС ГРИГОРИЙ ЕФРЕМЕНКО – СТУДЕНТ УКРАИНСКОЙ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ АКАДЕМИИ В ЧЕХОСЛОВАКИИ

В данной публикации изложена биография белорусского студента Украинской Сельскохозяйственной Академии в Подебрадах, военнослужащего Армии Украинской народной республики Григория Ефременко.

В рядах регулярной Армии Украинской Народной Республики (1917–1921), как было известно до последнего времени, воевали одиннадцать человек, которые официально определяли свою национальную принадлежность как белорусы. Двое из них – И. Белевич и А. Пороховщиков – в своей военной карьере продвинулись на высшие армейские руководящие посты – генералы-хорунжие. Остальные сделали офицерскую карьеру: В. Бортницкий и Д. Герасимук (оба – 4-я Киевская дивизия); писарь 4-й Киевской дивизии – А. Лисовский, делопроизводитель 4-й Киевской дивизии – М. Малевич, фельдшер госпиталя 4-й Киевской дивизии – А. Шафрановский; старшина – И. Щербов; хорунжий пулемётной дивизии – А. Белинский; подполковник – Н. Иванов и казак Г. Спартак [1].

Нами была выявлена личность еще одного белоруса, воевавшего на стороне Украинской народной республики, – Григорий Ефременко, – поручик 20-го куреня 3-й Железной Дивизии Армии УНР. До недавнего времени считалось, что большинство белорусов воевало в составе 4-й Киевской дивизии – пехотной дивизии армии УНР под командованием генерала-хорунжего Ю. Тютюнника. Именно эта дивизия брала участие в так называемых «Зимних походах» (рейдах в тылах большевиков в 1920–1921 гг.). Командующий этой дивизии в ходе операции под кодовым названием «Синдикат-4» было обманом вывезен в УССР и использован в мероприятиях по дискредитации украинской эмиграции [2].

3-я Железная дивизия Армии УНР была сформирована в июне 1919 г. из отряда казаков Н. Шаповала, казачеких куреней полковников

В. Ольшевского и П. Шандрука, а также Буковинского казачьего куреня сотника Е. Кантемира. Своё название «Железная» дивизия получила в 1919 г. за мужество и выдержку в боях с большевистскими отрядами И. Якира за Вапнярку и Жмеринку, важные стратегические железнодорожные узлы, открывающие дорогу на Одессу, Черновцы, Тернополь, Каменец-Подольский и Львов. В конце 1919 г. в боях против армии Деникина дивизия была разбита, но в начале 1920 г. переформировалась в районе Могилёва-Подольского. Границу 3-я Железная дивизия перешла в районе Новой Ушицы [3].

После выхода Армии УНР за границу и интернирования, многие из белорусов задумались о своей дальнейшей судьбе (тем более, что и перспективы БНР в связи с подписанием Рижского мирного договора были пессимистические). Поэтому, когда в Чехословакии в ходе «Русской вспомогательной акции» стали открываться высшие учебные заведения, белорусы-«уэнэровцы» воспользовались предоставленным шансом.

Фамилия Ефременко фигурирует в списках выпускников (абсольвентов) Украинской сельскохозяйственной академии, которая была открыта в Чехословакии в Подебрадах (в 60 км от Праги) в 1922 г.

В личном деле Григория Ефременко выявлено только скромное «Curriculum vitae», фотографии отсутствуют. Родился 24 декабря 1898 г. по некоторым данным в местечке Старые Журавичи Рогачёвского уезда Могилёвской губ., ныне Рогачёвского района Гомельской области. По другим данным, место его рождения – местечко Старые Жировичи (Гродненщина). В частности, в книге летописца культурно-образовательной деятельности украинской эмиграции в Чехословакии С. Нарижного фигурирует дословное название – «Старі Жиравичі» [4, с. 157]. Авторы «Подебрадского полка» – алфавитной биографической энциклопедии всех студентов УСА в Подебрадах – настаивают на первом варианте [5].

Григорий Ефременко указывал, что по национальности он – белорус. Закончил четыре класса реальной гимназии в Могилёве, а затем шесть классов в Петербурге. Окончив военную школу в Казани в апреле 1916 г. он оказался в царской армии. 10 января 1917 г. был отправлен на Юго-Западный фронт, «де пробув до появи большевицької влади, під час якої дезертирував у тил … У грудні 1917 року добровільно вступив до українського війська в м. Київі, в складі якого взяв участь у боротьбі проти большовиків. А в 1919 році – проти армії Денікіна. Двічі поранений та контужений» [6, л. 9]. После перехода реки Збруч 3-й Железной дивизией, её подразделения были

интернированы в польском городе Калиш. Судя по переписке Г. Ефременко с Украинской сельскохозяйственной академией, в Калише он пробыл до 23 июня 1923 г. После приезда в Чехословакию, понимая, что не имеет законченного полного среднего образования, запислся на Матуральные курсы при Подебрадской академии. (Матура (лат.) – последний экзамен по окончании гимназии, разрешающий перейти обучаться в университет – О. З.) В 1924 г. Ефременко уже действительный студент статистического отдела экономическо-кооперативного факультета. В марте 1925 г. он написал в Праге воспоминания «Самое влиятельное событие, которое я пережил во время Освободительной борьбы». Г. Ефременко описывает ситуацию, когда, попав в плен к большевикам, он готовился к расстрелу, но – «жизнь улыбается» – и ему удалось бежать [7, л. 32–39]. Надо отметить, что подобные задания, то есть, написание воспоминаний, практиковались в УСА постоянно. Таким образом фиксировались настроения да и политические предпочтения студентов, а ещё уровень владения ими украинским языком. В 1926 г. Г. Ефременко сотрудничал со студенческой юмористической газеты «Подебрадка» [8, л. 15]. В сентябре 1926 г. он был в составе студентов, которые были задействованы в официальном приёме в стенах УСА митрополита Украинской Греко-Католической Церкви Андрея Шептицкого [9, с. 213].

В 1928 г. им защищена дипломная работа по теме «Народное хозяйство Беларуси в составе БССР» с оценкой «отлично». В мае 1929 г. он получает диплом и титул инженера-экономиста.

Последние известия о Г. Ефременко датируются тем же 1929 г. После окончания Украинской сельскохозяйственной академии он уехал в Закарпатье, следы его теряются.

Список использованных источников и литературы

1 Казакі, старшыны, генэралы – як беларусы ў Арміі УНР ваявалі // Электронный ресурс. – Режим доступа: https://www.svaboda.org/a/27765050.html. – Дата доступа: 16.08.2016.
2 Юрій Тютюнник: від "Двійки" до ҐПУ. Документи і матеріали / Інститут історії України НАН України; Упоряд.: В. Ф. Верстюк, В. В. Скальський, Я. М. Файзулін. – К. : «Дух і літера», 2011. – 616 с.
3 Третя Залізна Стрілецька дивізія Армії УНР // Енциклопедія українознавства: Словникова частина : [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка ; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя; Львів; Київ: Глобус, 1955–2003. – Т. 9. – С. 3255–3256.

4 Наріжний, С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. – 1918–1939 рр. / Симон Наріжний. – Ч 1. – Прага, 1942. – 372+CCXXXII с.
5 Коваль Р., Моренець В. «Подєбрадський полк» Армії УНР: До історії Українських січових стрільців, Богданівського та Гордієнківського полків військ Центральної Ради, 1-ї Сірої, 1-ї Запорозької, 2-ї Волинської, 3-ї Залізної, 4-ї Київської, 5-ї Херсонської та 1-ї Кулеметної дивізій Армії УНР, Галицької армії, Вільного козацтва, повстансько-партизанського руху, Запорозької Січі Юхима Божка, Окремого чорноморського коша військ Директорії, ЛУН, УВО, ОУН, Карпатської Січі та дивізії «Галичина» / Бібліотека Історичного клубу «Холодний Яр» /Р. Коваль, В. Моренець. – Київ : Історичний клуб «Холодний Яр»; «Український пріоритет», 2015. – С. 226.
6 Центральный государственный архив высших органов власти и управления Украины в г. Киеве (ЦГАВОВУ). – Ф. 3975 (Украинская Сельскохозяйственная Академия в Подебрадах (1922–1935)). Оп. 1. Д. 1059.
7 ЦГАВОВУ в г. Киеве. – Ф. 3975. Оп. 1. Д. 1059.
8 ЦГАВОВУ в г. Киеве. – Ф. 3801. Оп. 1. Д. 308.
9 Єреміїв М. Відвідини Митрополитом Андрієм Шептицьким Академії /Михайло Єреміїв// Український культурологічний альманах «Україна-Чехія». Частина II. «Хроніка-2000». – Випуск 29–30. – Число VIII. – К. : Фонд сприяння розвитку мистецтв України, 1999. – С. 213–216.

УДК 271.2 (476)

В. Л. КОРОЛЬ
(Гродно, УО «Гродненский государственный университет имени Янки Купалы»)

МЕЖДУНАРОДНЫЕ МИРОТВОРЧЕСКИЕ СВЯЗИ БЕЛОРУССКИХ ЕПАРХИЙ РПЦ В 1980-е ГОДЫ

В статье рассматриваются основные направления международных миротворческих связей белорусских епархий РПЦ, освещаются важнейшие антивоенные мероприятия, прошедшие в БССР в данный период, показывается роль митрополита Минского и Белорусского Филарета в активизации церковного миротворчества.

На рубеже 1970–1980-х гг. международные контакты Православной Церкви в Беларуси значительно расширились и приобрели

постоянный характер. Это проявлялось не только в посещении зарубежными религиозными делегациями БССР и поездках белорусских священнослужителей за рубеж, но и в организации в республике ряда важных международных мероприятий

На протяжении 1980-х гг. белорусские епархии регулярно посещали представители различных христианских Церквей и организаций из-за рубежа, а также руководители и члены ряда международных религиозных организаций. В ходе визитов обсуждались вопросы сохранения мира и единства всех верующих для решения данной проблемы. Появилась возможность выработать совместные действия для решения проблемы сохранения мира, сделать двусторонние контакты более интенсивными и разноплановыми.

Регулярными стали визиты в Беларусь участников различных антивоенных мероприятий. В частности, после конференции 1982 г. «Религиозные деятели за спасение священного дара жизни от ядерной катастрофы» часть участников, среди которых были митрополит Спиридон (Антиохийская церковь), епископ Уфимский и Стерлитамакский Анатолий, архимандрит Нифон, настоятель подворья Антиохийской Церкви в России, архиепископ Волоколамский Питирим, епископ Звенигородский Валентин и др., посетили Минск. В ходе поездки гости ознакомились с достопримечательностями Минска, посетили мемориальный комплекс «Хатынь», Минский кафедральный собор и Жировичский монастырь. В своей речи митрополит Филарет (Вахромеев) приветствовал гостей и участников конференции, которую он охарактеризовал как выдающееся событие в истории миротворческого служения. Гости в ответном слове поблагодарили митрополита и выразили надежду на совместное решение проблем войны и мира [1, с. 19–20].

С 6 по 8 января 1984 г. в Минске находилась делегация членов Рабочего президиума и секретариата Всемирной конференции «Религиозные деятели за спасение священного дара жизни от ядерной катастрофы»: президент Американской лютеранской церкви Д. Прейс (США), пастор Евангелической Церкви доктор Л. Миржеевский (ЧССР), каноник Р. Гоор (Бельгия) и пастор К. Мазобере (Зимбабве) [2, с. 30]. Гости посетили ряд храмов Минской епархии, встретились с председателем Верховного Совета БССР И. П. Шамякиным и уполномоченным Совета по делам религий при СМ БССР А. М. Залесским. На встрече гости отметили, что религиозные деятели сделают всё возможное для того, чтобы защитить человечество от ужасов ядерной войны и сохранить мир на Земле [2, с. 30].

Важным событием церковной жизни Беларуси стало заседание Международного секретариата Христианской мирной конференции (ХМК), состоявшееся в Минске 15–19 сентября 1986 г., на котором одно из центральных мест заняли вопросы войны и мира, проблемы современной ситуации в мире, а также вопросы углубления сотрудничества ХМК с религиозными и миротворческими организациями. В заседаниях приняли участие представители Церквей-членов ХМК из 15 стран (всего 27 иностранных гостей), в том числе и глава организации доктор Любомир Миржеевский [85, с. 47]. В выступлении генеральный секретарь ХМК доктор Л. Миржеевский подчеркнул, что, хотя христиане на каждом континенте сталкиваются с особыми трудностями, две проблемы остаются общими: всеобщее желание остановить гонку вооружений, запретить ядерные испытания и предотвратить милитаризацию космоса, а также всеобщее желание обратить духовные и материальные ресурсы, которые тратятся на вооружение, на борьбу с голодом, бедностью и неразвитостью.

Участники заседания обсудили планы по проведению Вселенского собора по проблемам мира и участию ХМК в мероприятиях, посвящённых международному году мира. На встрече были осуждены все формы терроризма, политика апартеида и расовой дискриминации, было подчёркнуто, что голод и бедность в странах третьего мира являются прямыми результатами гонки вооружений и системы несправедливой экономической эксплуатации. Участники заседания заявили о том, что ХМК и далее будет продолжать сотрудничать с различными организациями с целью укрепления мира и сохранения священного дара жизни на Земле [3, с. 48]. Гости посетили мемориальный комплекс «Хатынь», ознакомились с историей Минска и его достопримечательностями, встретились с верующими, с городскими властями и заместителем уполномоченного Совета по делам религий при СМ БССР Т. Г. Купченей. В ходе встречи были затронуты вопросы миротворчества в современных условиях [3, с. 49]. В честь членов Международного секретариата митрополит Филарет (Вахромеев) устроил прием, на котором также присутствовали представители Церкви и общественности.

19–26 мая 1987 г. в Минске прошла мирная конференция христиан СССР и Японии на тему «Укрепление мира в Тихоокеанском регионе». Подобные встречи прошли в 1981, 1982, 1984 и 1985 гг. Религиозные организации СССР были представлены членами РПЦ, Грузинской православной церкви, Всесоюзного совета евангельских христиан-баптистов, Адвентистов седьмого дня, Евангелическо-лютеранской

церкви Латвии и др. Приветствие участникам встречи прислал Патриарх Московский и всея Руси Пимен. От Минской епархии в конференции принял участие ряд клириков, среди которых: митрополит Филарет (Вахромеев), протоиерей В. Бекаревич, протоиерей Е. Мисеюк, протоиерей И. Хорошевич и др. [4].

На конференции было заслушано и обсуждено 10 докладов. В ходе диалога участники обменялись мнениями по ряду актуальных вопросов, включающих ход развития советско-японских отношений, вопросы разоружения и проблемы мира. Были проведены дискуссии по различным актуальным проблемам: вопросы разоружения, библейско-богословский подход к проблемам мира, христианский анализ международной обстановки и др. Единодушно было поддержано требование полной ликвидации ядерного оружия. «Будучи последователями христианского учения любви к Богу и о Его священном даре жизни, мы совместно возносили молитвы о мире и о благоденствии народов наших двух стран. Ради достижения этих благородных целей мы единодушно выражаем готовность и в дальнейшем продолжать наши встречи, подобные нынешней, минской, и ей предшествовавших, продолжать наши совместные поиски путей, ведущих к миру», – говорилось в резолюции конференции [4]. Участники конференции посетили храмы в Минске, молитвенные собрания Евангельских христиан-баптистов, Адвентистов седьмого дня, присутствовали на богослужении в Жировичском монастыре и домовом храме митрополита Минского и Белорусского Филарета. Участники встречи были приняты в Минском городском совете народных депутатов, посетили Музей истории Великой Отечественной войны, мемориальный комплекс «Хатынь», возложили венок к памятнику Победы [4].

9–13 октября 1987 г. в Минске прошла конференция координационного комитета женщин-христианок Европы. В ней приняли участие христианки из Англии, Швейцарии, Дании, Австрии, Финляндии, Франции, ФРГ, ЧССР, ГДР и других стран. В комитет христианок Европы входили верующие женщины, представляющие различные Церкви и церковные организации Европы. Организация была создана на первой ассамблее в Гвате (Швейцария) в 1982 г. Одной из основных целей было углубление христианского единства и более активного участия женщин-христианок в труде во имя единства Церкви [5, с. 38]. В ходе работы форума были заслушаны отчеты о работе за период 1986–1987 гг., утверждена программа на 1988 г. Важное место в работе форума заняли вопросы мира и справедливости; для их рассмотрения была учреждена постоянная комиссия «Мир и справедливость».

Участницы конференции встретились в Минском епархиальном управлении с членами Республиканского женского совета, с уполномоченным Совета по делам религиозных культов при Совете Министров БССР А.И. Залесским, совершили поездку в мемориальный комплекс «Хатынь». В память о погибших гости возложили цветы к Вечному огню; исполнили песнопение «Господи, помилуй!» на греческом, русском и английском языках. В книге отзывов посетителей музея члены делегации оставили запись, в которой выразили готовность сделать все, чтобы подобные трагедии никогда не повторялись на Земле [5, с. 38]. Члены делегации побывали на богослужении в Свято-Духовом соборе города Минска, после чего в честь гостей митрополитом Филаретом (Вахромеевым) был устроен прием [5, с. 38].

Знаковым событием в жизни Православной Церкви Беларуси стало проведение 4–12 мая 1989 г. в Минске межправославной консультации на тему «Православные воззрения на справедливость и мир», в работе которой приняли участие более тридцати представителей национальных Православных Церквей [6, с. 6]. Данная встреча состоялась в рамках программы Всемирного совета церквей «Справедливость, мир и целостность творения». В ходе консультации представители Православных Церквей выступили с докладами об отношении православия к проблемам войны и мира и практическом участии Церквей в деле сохранения мира. От РПЦ выступил профессор В. Боровой с докладом «Борьба за справедливость и мир во всём мире и вклад РПЦ в дело мира» [6, с. 6]. Участники побывали на приёме у заместителя председателя Президиума Верховного Совета БССР В. А. Микулича, уполномоченного Совета по делам религий по БССР А. И. Жильского, посетили мемориальный комплекс «Хатынь» [6, с. 5].

В 1988 г. Православная Церковь в Беларуси праздновала 1000-летие Руси. Юбилейная дата широко отмечалась в приходах Минской и Белорусской епархии. Беларусь посетили многочисленные иностранные гости: представители патриарха Александрийского, патриарха великой Антиохии и всего Востока, патриарха Болгарского, а также паломники из Бразилии, Франции, Греции [1]. Иностранные гости отмечали огромный вклад РПЦ в дело сохранения мира и выражали надежду на дальнейшее сотрудничество в решении актуальных проблем современности.

Спустя год, 22–24 июля 1989 г., Беларусь посетил патриарх Великой Антиохии и всего Востока Игнатий IV. В своей речи в Александро-Невской церкви патриарх отметил: «Наш христианский

Бог – Бог Истины. Ибо говорит именем любви, и Церковь Его не несёт оружия, кроме оружия любви». Патриарх Игнатий IV освятил открытие Минской духовной семинарии в Жировичах [8].

Одним из значимых международных мероприятий, прошедших в Беларуси, стало заседание международной Православно-Реформатской комиссии в Минске 1–8 октября 1990 г. В нём участвовали представители Румынской, Греческой, Сербской Православных Церквей, а также представители Протестантских церквей из ФРГ, Нидерландов, Шотландии, США, Швейцарии и других стран. Для активизации сотрудничества между РПЦ и реформатскими (кальвинистскими) церквами в 1986 г. была образована Смешанная богословская комиссия по православно-реформатскому диалогу. Первая официальная встреча комиссии состоялась в в 1988 г. в Лойенберге (Швейцария). Минская встреча стала второй в истории православно-реформатского диалога. В ходе заседания обсуждались вопросы экуменического сотрудничества христианских Церквей для решения различных актуальных для человечества задач: международного мира, экологии, терроризма, социально-политических проблем и т. д. [8].

Таким образом, проблемы разоружения, всеобщего примирения и недопущения новых военных конфликтов занимали одно из центральных мест в связях белорусских епархий с зарубежными религиозными организациями и Церквами. Международная миротворческая деятельность Церкви Беларуси, которая активизировалась в 1980-е гг., развивалась в следующих формах: посещение зарубежными религиозными делегациями БССР; поездки белорусских священнослужителей за рубеж; организация международных религиозных мероприятий на территории БССР и т. д.

Список использованных источников и литературы

1 Из жизни епархий: Минская епархия // Журнал Московской Патриархии. – 1982. – № 8. – С. 19–20.

2 Из жизни епархий: Минская епархия // Журнал Московской Патриархии. – 1985. – № 1. – С. 30–32.

3 Заседание Международного секретариата ХМК (Минск, 15–19 сентября 1986 года). Коммюнике // Журнал Московской Патриархии. – 1987. – № 1. – С. 47–49.

4 Пятая мирная конференция христиан СССР и Японии, 19–26 мая 1987 г. // Архив Минского епархиального управления. – Ф. 1. Оп. 1.

5 Единство христиан. Хроника // Братский Вестник. – 1988. – № 1. – С. 37–42.

6 Межправославная консультация «Православные воззрения на справедливость и мир» (4–12 мая 1989 года) // Минские Епархиальные Ведомости. – 1989. – № 9. – С. 5–6.
7 1000-летие Крещения Руси: Празднование в Белоруссии // Архив Минского епархиального управления. – Ф 1. Оп. 1.
8 Иностранные гости. 1990 год // Архив Минского епархиального управления. – Ф. 1. Оп. 1.

УДК 94(476) «189/1914»

Д. Г. КОРСАКОВ
(Могилёв, УО «Могилевский государственный университет имени А. А. Кулешова»)

ОТДЕЛЫ ВСЕРОССИЙСКИХ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В БЕЛОРУССКИХ ГУБЕРНИЯХ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

В данной статье проанализировано представительство всероссийских неполитических общественных организаций Российской империи на территории белорусских губерний в начале XX в.

Начавшиеся на рубеже XIX–XX вв. в Российской империи, частью которой в то время были белорусские земли, процессы модернизации экономического уклада оказали существенное влияние на общественную жизнь в стране. Указанный период стал временем зарождения и становления гражданского общества в царской России.

Общественные организации предполагают добровольное объединение единомышленников для реализации общих целей, не связанных с получением коммерческой выгоды. В этом основное отличие общественных организаций от средневековых корпораций, гильдий, приходских общин, куда люди вступали по месту рождения или вероисповеданию. По данным американского исследователя Дж. Брэдли, в Российской империи начала XX в. насчитывалось более десяти тысяч общественных организаций, деятельность которых охватывала различные сферы гражданской жизни в стране [1, с. 25]. Общественные организации возникали повсюду: в Санкт-Петербурге и Москве, в региональных центрах, губернских и даже уездных городах, однако, следует различались их по масштабам деятельности. Абсолютное большинство организаций действовали в рамках своего города или

губернии, всероссийские же организации распространили свою деятельность на всю страну через сеть отделений или филиалов в разных регионах империи. Как правило, такие организации пользовались государственной поддержкой и даже покровительством императорской семьи.

Среди общероссийских общественных объединений в белорусских губерниях лучше всего были представлены благотворительные общества. Так, активно действовали входившие в состав старейшей благотворительной организации Российской империи – Ведомства учреждений Императрицы Марии: Попечительство о детских приютах, Попечительство о слепых и Попечительство о глухонемых.

Местные управления Попечительства о детских приютах действовали во всех пяти белорусских губерниях, в их ведении находились два приюта в Вильно и по одному приюту в Витебске, Гродно, Минске, Могилёве и Быхове, в каждом из которых содержались по 40–60 воспитанников [2, с. 47]. Руководство приютов ведомства занималось не только призрением детей, но и обучением их грамоте, старалось дать возможность получить ремесленное образование (действовали швейные мастерские для девочек, сапожные и столярные – для мальчиков), чтобы дети могли обеспечивать себя во взрослой жизни [3, с. 8–10; 4, с. 53].

Попечительство о слепых первоначально возникло с целью оказывать помощь солдатам, которые потеряли зрение на русско-турецкой войне 1877–1878 гг., но постепенно стало решать вопросы, связанные с помощью всем потерявшим зрение подданным империи. Особое внимание уделялось обучению слепых грамоте и ремеслам. Отделения попечительства о слепых действовали в Виленской, Гродненской и Минской губерниях. При Виленском отделении действовали глазная лечебница и амбулатория, а при Минском – училище для слепых [5, с. 11–14].

В задачи Попечительства о глухонемых входило открытие мастерских и домов трудолюбия, поиск работы и жилья для взрослых глухонемых, а также открытие школ и приютов, обучение грамоте и ремеслам глухонемых детей. В белорусских губерниях местные комитеты этого попечительства были созданы в Минске и Витебске. Они не имели своих учреждений, но оказывали помощь училищам для глухонемых, уже созданным в этих городах частными лицами [2, с. 65–66].

В белорусских губерниях была широкого представлена деятельность Российского Общества Красного Креста. Так, к началу

XX столетия в каждой из пяти губерний действовало местное управление и множество местных комитетов Красного Креста в уездных городах, а также крепостные комитеты (в Бобруйске, Брест-Литовске и Лиде). Главной целью этого общества было содействие в уходе за ранеными и больными воинами во время войны, а в мирное время – участие в ликвидации последствий стихийных бедствий и организации медицинского обслуживания населения. Поэтому при местных управлениях действовали общины сестер милосердия и лечебные учреждения (лечебницы, амбулатории и больницы), в которых населению оказывались медицинские услуги [6, с. 92; 7, с. 52–53; 8, с. 135; 9, с. 90; 10, с. 66].

Воинское благотворительное общество «Белый крест» имело только одно представительство – Виленский отдел. При нем действовала школа для детей офицеров, потерявших здоровье на службе, при которой работал интернат для мальчиков [6, с. 98].

Единственным местным представительством Императорского Человеколюбивого общества в белорусских губерниях был Слуцкий попечительный о бедных Комитет. В его ведении находились квартира для бедных воспитанников гимназии и богадельня, кроме того, комитет выдавал единовременные и постоянные пособия своим подопечным [2, с. 57–58].

В белорусских губерниях были представлены и всероссийские научно-просветительские организации. Так, в 1910 г. в Вильно восстановил свою деятельность Северо-Западный отдел Русского Географического общества. Отдел объединял более 300 действительных членов, которые занимались изучением края в рамках четырех секций: географии и статистики, этнографии и археологии, археографии, истории [11, с. 3; 12, с. 79].

В Вильно также действовали отделы Императорского Русского технического общества, которое объединяло инженеров разных специальностей и ставило целью содействие развитию промышленности и техники, Императорского общества плодоводства и Императорского музыкального общества, ставившего своей целью приобщение публики к музыке и распространение музыкального образования [6, с. 107, 109].

В Минске и Витебске действовали отделы Императорского Православно-Палестинского общества, целью которого было содействие православному паломничеству на Святую землю [7, с. 25; 13, с. 52].

Новым типом общественных организаций в Российской империи стали появившиеся рубеже XIX–XX вв., общества, направленные на защиту экологии и окружающей среды. Так, в Гомеле, Минске

и Могилеве действовали отделы Российского общества покровительства животным, цель их деятельности заключалась в защите животных от жестокого обращения и содействии улучшению условий их содержания [9, с. 96; 14, с 64].

В начале XX в. были созданы Виленский, Полесский и Режицкий (Витебская губерния) отделы Императорского Российского общества рыбоводства и рыболовства. Они занимались изучением водной фауны, изысканием средств на развитие рыбного хозяйства, распространением научных и практических знаний о рыбах, а также разработкой правил рыбной ловли [14, с 66].

К экологическим обществам можно отнести также Российское общество размножения охотничьих и промысловых животных и правильной охоты, отделы которого действовали в Минской и Гродненской губерниях [8, с. 151; 9, с. 96].

В начале XX в. в Российской империи стало развиваться профессиональное движение, особенно во время революции 1905–1907 гг. Наибольшую активность в белорусских губерниях проявили железнодорожные работники, которые создавали местные отделения Всероссийского железнодорожного союза, основным направлением деятельности которых была координация забастовочного движения на железных дорогах [15, с. 7–8].

В это же время стали возникать профессиональные организации работников связи. Делегаты из белорусских губерний принимали участие в первом съезде Всероссийского почтово-телеграфного союза, который проходил в Москве с 15 ноября по 6 декабря 1905 г. Местные комитеты этого союза действовали в Минске, Гомеле, Могилёве и Борисове [15, с. 8].

В XX столетии в России стали активно действовать женские организации. Три из них были представлены в белорусских губерниях.

Отделения Российского общества защиты женщин действовали в Виленской и Минской губерниях. Деятельность этого общества была направленна на повышение культурно-образовательного уровня женщин, борьбу с проституцией, социальную помощь женщинам. При его Виленском отделении действовали Бюро для приискания работы и занятий женщинам, общежитие, где попавшие в трудное положение женщины могли найти приют, и швейная мастерская, где обучали кройке и шитью. Кроме того, при Виленском отделении женщинам оказывали бесплатную медицинскую и юридическую помощь [16, с. 18–20]. При Минском отделении Российского общества защиты женщин действовал юридический отдел, бюро по организации

лекций, комиссия по приисканию работы, приют для женщин, не имеющих работы, ясли, мастерская кройки и шитья, воскресная школа, повивальная школа и бесплатный родильный приют при ней [16, с. 37–40]. Примечательно, что отделения оказывали помощь всем женщинам независимо от их национального происхождения и вероисповедания.

Российская лига равноправия женщин была создана в 1907 г. и стала крупнейшей феминистской организацией Российской империи. Её активистки видели свои основные задачи в распространении идей равноправия в обществе, подготовке мер к улучшению правового и политического положения женщин и проведении в жизнь законопроектов и постановлений, имеющих целью улучшение положения женщин. Отделения Лиги действовали в Бобруйске, Витебске, Вильно, Минске и Могилеве [16, с. 54–55].

Общество улучшения участи женщин имело филиал в Минске. Организация занималась борьбой с проституцией, развратом и пьянством среди женщин, оказывало нуждающимся материальную поддержку, устраивало кассы взаимопомощи, способствовало распространению женского образования [16, с. 37].

Таким образом, можно утверждать, что деятельность всероссийских общественных организаций на белорусских землях в начале XX в. была представлена достаточно широко. Работали представительства шести благотворительных организаций, две из которых – Попечительство о детских приютах Ведомства учреждений Императрицы Марии и Российское общество Красного Креста – были представлены в каждой из пяти белорусских губерний. Кроме того, благотворительностью занимались два отдела Российского общества защиты женщин. Широко были представлены экологические организации, действовали три отдела Российского общества покровительства животным и три отдела Императорского Российского общества рыбоводства и рыболовства. Среди женских организаций наибольшую активность в открытии местных отделений в белорусских губерниях проявила Российская лига равноправия женщин.

Больше всего отделений всероссийских организаций действовало в Виленской губернии; так только Виленскими отделами были представлены Воинское благотворительное общество «Белый крест», Императорское Русское техническое общество, Императорское Русское общество плодоводства, Императорское музыкальное общество. Стремление центральных правлений обществ открыть отделение именно в Вильно может быть объяснено значением этого города как

административного центра Северо-Западного края. В Гродненской и Минской губерниях действовали единственные в регионе отделы Российского общества размножения охотничьих и промысловых животных и правильной охоты. В Витебской губернии отделения общественных организаций были сосредоточены в основном в так называемых латгальских уездах – Режицком и Двинском, что может объясняться более высоким уровнем их социально-экономического развития.

Список использованных источников и литературы

1 Брэдли, Дж. Общественные организации в царской России: наука, патриотизм и гражданское общество / Джозеф Брэдли. – Москва : Новый Хронограф, 2012. – 448 с.

2 Шимукович, С. Ф. Благотворительность в Беларуси в конце XIX – начале XX вв. / С. Ф. Шимукович. – Минск : Академия управления при Президенте Республики Беларусь, 2006. – 188 с.

3 Отчёт Минского губернского попечительства детских приютов Ведомства Учреждений императрицы Марии за 1901 г. – Минск : Типография Ш. А. Соськина, 1902. – 53 с.

4 Отчёт Могилёвского губернского попечительства детских приютов Ведомства Учреждений императрицы Марии за 1911 г. – Могилёв : Губернская типография, 1912. – 65 с.

5 Отчёт Минского отделения попечительства императрицы Марии Александровны о слепых за 1913 г. – Минск : электро-тип. В. и И. Тасьман, 1914. – 40 с.

6 Адрес-Календарь // Памятная книжка Виленской губернии на 1905 г. – Вильно. – 1905 г. – 205 с.

7 Адрес-Календарь // Памятная книжка Витебской губернии на 1905 г. – Витебск. – 1904 г. – 263 с.

8 Адрес-Календарь // Памятная книжка Гродненской губернии на 1904 г. – Гродно. – 1904 г. – 287 с.

9 Адрес-Календарь // Памятная книжка Минской губернии на 1905 г. – Минск. – 1904 г. – 200 с.

10 Адрес-Календарь // Памятная книжка Могилёвской губернии на 1904 г. – Могилёв. – 1904 г. – 336 с.

11 Отчёт Северо-Западного отдела Императорского Русского географического общества за 1911 г. – Вильно : б.и., 1911 г. – 8 с.

12 Бацяеў, В. Ф. Узнікненне і развіцце беларускіх навуковых грамадскіх аб’яднанняў у другой палове XIX – пачатку XX стст. / В. Ф. Бацяеў // Весці НАН Беларусі. – № 1. – 2005. – С. 79–82.

13 Заливако, А. Весь Минск. 1911 / А. Заливако. – Минск : УП «Энциклопедикс», 2017. – 286 с.

14 Бацяеў, В. Ф. Грамадскія экалагічныя аб'яднані ў Беларусі ў канцы XIX – пачатку XX стст. / В. Ф. Бацяеў // Весці НАН Беларусі. – № 3. – 2004. – С. 64–69.
15 Байлукова, А. М. Грамадскія арганізацыі інтэлегенцыі ў пачатку XX ст. на Беларусі / А. М. Байлукова // Веснік БДУ. Сер. 3. – 1993. – № 3. – С. 6–9.
16 Помалейко, О. П. Женские организации в Беларуси на рубеже веков (конец XIX – начало XX вв.) / О. Л. Помалейко. – Минск : Тесей. – 2012. – 128 с.

УДК 947.6+930.1

І. Р. КУЛЕВІЧ
(Гродна, ПУА «БІП-Інстытут правазнаўства»)

ЗМЕНЫ Ў АЦЭНКАХ ПЫТАННЯ АБВЯШЧЭННЯ БНР У ПОСТСАВЕЦКАЙ АЙЧЫННАЙ ГІСТАРЫЯГРАФІІ

У артыкуле распавядаецца аб зменах, якія адбыліся ў айчыннай гістарыяграфіі беларускага нацыянальнага руху, перад усім па пытанню станаўлення беларускай дзяржаўнасці і абвяшчэння БНР, у постсавецкі перыяд.

Адметнасць беларускага нацыянальнага руху заключалася яшчэ і ў тым, што за адносна непрацяглы час ён прайшоў шлях, якім іншыя народы ідуць дзесяцігоддзямі. Гэта відавочна на прыкладзе станаўлення беларускай дзяржаўнасці. Ад узнікнення першай беларускай партыі да абвяшчэння БНР мінула ўсяго пятнаццаць гадоў. Пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі галоўным патрабаваннем у гэтай галіне была аўтаномія ў складзе Расіі. А ўжо праз некалькі месяцаў абвешчана яе незалежнасць. Так, можна па-рознаму ставіцца да БНР: называць яе «марыянетачнай дзяржавай» нямецкіх акупантаў ці больш стрымана – толькі ідэяй беларускай дзяржаўнасці, але сам факт яе абвяшчэння сведчыць пра абуджэнне беларускай нацыянальнай самасвядомасці.

Пытанне беларускай дзяржаўнасці, асабліва пасля распаду СССР, набыло палемічны характар. У пачатку 1990-х гг. Беларусь паўстала перад задачай пабудовы незалежнасці. Як і заўсёды ў пераломныя часы, у пошуках парады позіркі людзей звяртаюцца ў мінулае. Вось чаму вельмі актуальным, можна нават сказаць «модным», у гэты перыяд стала даследаванне ўсяго, што тычыцца БНР.

У постсавецкай гістарыяграфіі абвяшчэнне БНР было асветлена з розных бакоў. Па-ранейшаму пальму першынства ў даследаванні гэтай тэматыкі ўтрымлівалі гісторыкі, якія пачалі ёю займацца яшчэ ў савецкія часы. Гэта М. С. Сташкевіч, В. А. Круталевіч, У. Ф. Ладысеў, П. І. Брыгадзін. Станоўчае адрозненне іх публікацый, якія сталі больш аб'ектыўнымі, заключаецца ў памяркоўнасці поглядаў, стрыманасці ацэнак, адсутнасці рэзкіх суджэнняў і аднабаковых падыходаў.

Але прарыў у даследаванні гісторыі БНР належыць прадстаўнікам новай хвалі маладых даследчыкаў: В. Г. Мазцу [1] і Т. Я. Паўлавай [2]. Увогуле, сам факт абароны кандыдацкіх дысертацый па гісторыі БНР сведчыў аб пачатку новага этапу ў даследаванні беларускай дзяржаўнасці. Пазбаўлены ідэалагічнай цэнзуры ён якасна адрозніваецца ад папярэдніх свабодай думкі, смеласцю выказванняў і дакладнасцю звестак, прыведзеных у даследаваннях.

У асяроддзі даследчыкаў М. С. Сташкевіча, Р. Платонава, А. Сідарэвіча, У. А. Круталевіча, У. Ф. Ладысева, П. І. Брыгадзіна, М. Біча, В. Г. Мазца, Я. Юхо, Т. Я. Паўлавай разгляд БНР адбываўся ў кантэксце станаўлення беларускай дзяржаўнасці.

Натуральна, што ў абагульняльных працах па гісторыі беларускай дзяржаўнасці В. А. Круталевіч [3, 4], У. Ф. Ладысеў і П. І. Брыгадзін [5] у вывучэнні тэмы за пункт адліку ўзялі 1917 г.

У працы У. Ф. Ладысева і П. І. Брыгадзіна [5] аналіз працэса станаўлення беларускай дзяржаўнасці даводзіцца да 1920 г., паказана роля, якую адыгралі палітычныя партыі і арганізацыі, дзеячы рознай палітычнай арыентацыі, змяшчаюцца біяграфічныя звесткі, у якасці дадатка публікуюцца новыя дакументальныя матэрыялы. У такім жа ракурсе адлюстраваны беларускі нацыянальны рух і ў манаграфіі В. А. Круталевіча [4], з тым толькі адрозненнем, што перыяд працягнуты да 1922 г.

На думку гісторыкаў Р. Платонава і М. Сташкевіча [6, с. 129], у гісторыі станаўлення беларускай нацыянальнай дзяржаўнасці, нягледзячы на вызваленне ад межаў цэнзуры, больш шырокага доступа да архіўных крыніц, многа «белых плямаў». У выніку абагульнення вопыта вывучэння дадзенага пытання, даследчыкі вылучылі 3 пункты погляду на праблему.

Па-першае, абвяшчэнне БНР – гэта спроба самавызначэння беларускага народу на падставе буржуазнай дзяржаўнасці. З такіх пазіцый гэта ні што іншае як процістаўленне сацыялістычнаму выбару. Па-другое, БНР – гэта волевыяўленне беларускага народу, а БССР – прынесена на штыках бальшавікоў. Па-трэцяе, прыхільнікі кампраміснага вырашэння дадзенага пытання прапануюць разглядаць БНР

і БССР як звенні адзінага працэсу дасягнення дзяржаўнасці, прычым да БНР трэба падыходзіць як да пачатковага, а да БССР – як да завяршальнага этапу. Першы пункт погляду на праблему беларускай дзяржаўнасці быў характэрны для савецкай гістарыяграфіі. Другая пазіцыя больш спрыяла гісторыкам беларускай эміграцыі. У айчыннай сучаснай гістарыяграфіі больш папулярны трэці погляд.

Не абыходзяць увагай Р. Платонаў і М. С. Сташкевіч і такое далікатнае пытанне, як узаемаадносіны з нямецкімі акупантамі. Паводле іх, Беларусь для Германіі з'яўлялася ні чым іншым як часткай тэрыторыі Расійскай дзяржавы, свайго роду задаткам пад ваенную кантрыбуцыю, якую павінна была выплаціць Савецкая Расія. Але ў Мінску нямецкія войскі нечакана для сябе сутыкнуліся з палітычным органам, назваўшымся беларускім урадам, які даволі энергічна зацвярджаў сябе заявамі, загадамі. Спачатку гэта выклікала ў немцаў нейкую збянтэжанасць. Але ўжо праз шэсць дзён члены Народнага Сакратарыяту папросту былі выгнаны з займаемага імі памяшкання без усялякіх прычын і тлумачэнняў. Гэтая бесцэрымоннасць, непавага надоўга сапсавалі ўзаемаадносіны нямецкіх акупантаў і беларускіх уладаў.

У іншай сваёй працы М. С. Сташкевіч [7, с. 157] не пагаджаецца са сцвярджэннем некаторых гісторыкаў, што БНР была марыянетачнай дзяржавай у руках Германіі. Бясспрэчна, гэта памылковая выснова: БНР не мела сваіх органаў улады на месцах, не мела войска, не былі вызначаны яе тэрыторыя і межы, не было правамоцнай адказнасці яе дзяржаўных органаў. Услед за Г. Парэчыным аўтар лічыць, што БНР была не дзяржавай, а ідэяй дзяржаўнасці, якую намагаліся рэалізаваць радаўскія дзеячы пры падтрымцы знешніх сіл, у прыватнасці Германіі.

Па-іншаму ўзаемаадносіны Беларусі і Германіі і дачыненне апошняй да абвяшчэння БНР бачыць гісторык В. А. Круталевіч [4, с. 15]. Ён разглядае іх у святле патрэбаў нямецкага ўрада падчас акупацыі. Германскі ўрад, на думку даследчыка, разглядаў ваенныя, палітычныя і эканамічныя аспекты сітуацыі з пазіцыі неабходнасці ўзмацнення акупацыйнага рэжыму, максімальнага выцягнення на фінішы сусветнай вайны сыравінных і харчовых рэсурсаў з Беларусі. Прытрымліваючыся сваіх ваенна-палітычных мэтаў, манархічная Германія не прызнавала якую-небудзь паралельную ўладу. У яе планы не ўваходзіла прызнанне беларускай дзяржаўнасці, нават у выглядзе структуры, падпарадкаванай акупацыйнай адміністрацыі. Заява кіраўніцтва БНР аб гатоўнасці ісці ў рэчышчы германскай палітыкі не дала станоўчых вынікаў, нават пасля расколу ў Радзе з прычыны ўдзячнай тэлеграмы беларускіх дзеячоў кайзеру Вільгельму за вызваленне ад

бальшавікоў. Доказам гэтых аргументаў з'яўляецца сам факт заключэння Брэсцкага дагавору, па якім планавалася расчляненне Беларусі.

Аўтар на старонках сваёй працы «На шляхах нацыянальнага самавызначэння» [4, с. 18] у палеміцы з гісторыкам А. Калубовічам, не пагаджаецца, што БНР стала пачаткам вольнай беларускай дзяржавы. В. А. Круталевіч лічыць, што своеасаблівасць і парадаксальнасць сітуацыі заключаліся ў тым, што незалежная, суверэнная БНР была абвешчана на тэрыторыі, дзе ўся паўната ўлады належала нямецкай акупацыйнай адміністрацыі. Звычайна поспех вызваленчага руху завяршае і замацоўвае ўтварэнне нацыянальнай дзяржавы. У дадзеным выпадку ўсё было інакш: былі абвешчаны дэмакратычныя ідэі аб нацыянальнай свабодзе і дзяржаўнай самастойнасці, якія яшчэ трэба было зрэалізаваць. Гэта, на думку даследчыка, ажыццявіць было магчыма толькі пры наяўнасці свайго войска, якога ў БНР не было, ўсе спробы стварыць уласныя ўзброеныя сілы пацярпелі крах. Германія адмовілася дапамагаць беларусам у гэтым пытанні, і гэта з'яўляецца яшчэ адным доказам таго, што Германія не мела да БНР дачынення.

Гісторыкі У. Ладысеў і П. Брыгадзін у сваім даследаванні гэтую думку дапоўнілі і развілі, прыйшоўшы да высновы, што, спрабуючы стварыць беларускую дзяржаўнасць ва ўмовах акупацыі, дзеячы БНР мелі толькі два шляхі: весці барацьбу з акупантамі ці з імі супрацоўнічаць. Абраўшы апошні, яны, па-першае, расчаравалі і адштурхнулі беларускі народ, па-другое, справакавалі крызіс Рады БНР.

М. Біч разглядае гэтае пытанне ў кантэксце станаўлення беларускай дзяржаўнасці з IX ст. па 1918 г. па этапах: станаўленне, страта, барацьба за аднаўленне [8]. Лічыць, што ідэя беларускай незалежнасці 25 сакавіка 1918 г. была не толькі абвешчана, але і часткова ажыццёўлена. Прыходзіць да высновы, што гэты факт з'явіўся моцным каталізатарам для ўтварэння БССР.

А. Сідарэвіч [9; 10] акт 25 сакавіка 1918 г. называе пратэстам беларускіх нацыянальных лідараў супраць Брэсцкага дагавору. Гэта свайго роду адказ на здрадніцтва з боку Расіі і пераарыентацыя ў знешняй палітыцы на Германію, не інакш як помста і пошук новых магчымых шляхоў да незалежнасці.

Усебакова даследуе БНР – абвяшчэнне і дзейнасць – В. Г. Мазец у прысвечанай гэтай тэме кандыдацкай дысертацыі [1]. Між іншым, даследчык прааналізаваў стан беларускага нацыянальнага руху ў канцы 1917 – пачатку 1918 г., разгледзеў Першы Усебеларускі з'езд і яго вынікі. Зрабіўшы галоўны акцэнт на праблеме дзяржаўнасці, даследаваў практычныя дзеянні Народнага Сакратарыята і Рады БНР па рэалізацыі

ідэі беларускай дзяржаўнасці, высветліў характар узаемаадносін Рады БНР з нямецкімі акупацыйнымі ўладамі, ахарактарызаваў вынікі і значэнне дзейнасці Рады БНР.

У іншых сваіх даследаваннях В. Г. Мазец даследаваў пытанне, звязанае з межамі БНР [11].

Абвяшчэнне БНР не абмяжоўвалася выключна прыняццем трох Устаўных Грамат. Разам з эканамічнымі і ваеннымі задачамі трэба было вырашыць не менш важную праблему – прызнанне рэспублікі на міжнароднай арэне. Пытанні знешнепалітычнай дзейнасці БНР адлюстраваны ў кандыдацкай дысертацыі і публікацыях Т. Я. Паўлавай [2; 12–14]. У сваіх працах яна задаецца пытаннем, чаму ў Рады БНР узніклі ілюзіі адносна магчымай падтрымкі з боку Германіі ў прызнанні беларускай дзяржавы. Адказваючы на іх, у якасці прычын высоўвае наступныя аргументы. Па-першае, прызнанне незалежнасці УНР, па-другое, падтрымка антыбальшавіцкага ўраду на Каўказе і літоўскай Тарыбы. Усё гэта, на думку Т. Я. Паўлавай, нараджала надзеі ў лідараў БНР на тое, што і ў адносінах да Беларусі будзе тое самае.

Даследчык даволі падрабязна апісвае ўсе намаганні, захады заручыцца падтрымкай Германіі, але прыходзіць да агульнай высновы, што палітыка лавіравання не прынесла належнага плёну за нежаданне Германіі парушаць умовы Брэсцкага дагавору, а таксама лішні раз сварыцца з Савецкай Раісяй, разглядаючы Беларусь у якасці самастойнай дзяржавы.

Дзесятыя ўгодкі абвяшчэння Рэспублікі Беларусь узнялі дыскусію на новую ступень. У гэтым сэнсе найбольшую цікавасць прадстаўляюць манаграфіі Д. А. Мігуна «Германия и Беларусь: уроки истории (1914–1922 годы)» [15] і А. Н. Рэзніка «К вопросу о государственности БНР, или Так была ли БНР государством?» [16].

У першай працы аўтар даследуе палітыку Германіі ў адносінах да Беларусі. Храналагічныя рамкі ахопліваюць перыяд ад пачатку першай сусветнай вайны да часу ўваходжання БССР у склад СССР. Ён адзначае, што гэтае пытанне ў айчыннай гістарыяграфіі не распрацавана, а менавіта, няма аб'ектыўнага аналізу планаў Германіі ў адносінах да Беларусі, не даследавана пазіцыя нямецкіх правячых колаў у адносінах да беларускага нацыянальнага руху, не вывучана пытанне аб дзейнасці місіі БНР на тэрыторыі Германіі і інш. Аўтар задаецца пытаннем, чаму ў адносінах да Беларусі пасля ўтварэння БССР у германскіх колаў назіралася дваістасць: з аднаго боку, прызнанне БССР de jure і de facto, з другога, патуранне і падтрымка дзейнасці лідэраў БНР.

З іншага боку падыйшоў А. Н. Рэзнік. Аўтар ставіць пытанне: ці можна БНР лічыць дзяржавай? На падставе скрупулёзнага аналізу архіўных матэрыялаў, зборнікаў дакументаў і прац дзеячоў БНР даследчык прыходзіць да высновы, што БНР не мела характэрных для дзяржаўнага інстытута прыкмет, а менавіта: канстытуцыі, дакладных межаў, войска, органаў бяспекі, судовай, выканаўчай, заканадаўчай улады, не з'яўлялася суб'ектам міжнароднага права і г. д. На яго думку, БНР была палітычнай з'явай, адыграўшай сваю ролю ў станаўленні беларускай дзяржаўнасці, але называць яе «дзяржавай» няма падстаў [13, с. 34]. Па сутнасці, у даследаванні гэтай тэмы аўтар працягвае традыцыі, закладзеныя яшчэ Г. Парэчыным у 1920-я гг. і паглыбленыя ў сучаснай беларускай гістарыяграфіі В. А. Круталевічам.

Такім чынам, у постсавецкі перыяд станаўленне дзяржаўнасці набывае цэнтральнае месца ў айчыннай гістарыяграфіі па гісторыі беларускага нацыянальнага руху. У дадзеным кантэксце важнае значэнне надаецца пытанню абвяшчэння БНР. І ў гэтым сэнсе трэба адзначыць, што ацэнкі БНР пазбаўляюцца аднабаковасці і заідэала-гізаванасці. З «марыянеткі нямецкіх акупацыйных уладаў» яна паступова ператвараецца ў «ідэю беларускай дзяржаўнасці».

Спіс выкарыстаных крыніц і літаратуры

1 Мазец, В. Г. Беларуская Народная Рэспубліка: Абвяшчэнне і дзейнасць (1918 год): Аўтарэф. … канд. гіст. навук: 07.00.02 / В. Г. Мазец. – Мінск : АН РБ, 1995. – 18 с.

2 Павлова, Т.Я. Внешнеполитическая деятельность Белорусской Народной Республики в 1918–1920 гг.: Автореф. дис. … канд. ист. наук: 07.00.15 / Т. Я. Павлова. – Минск : БГУ, 2001. – 21 с.

3 Круталевич, В. А. История Беларуси: становление национальной державности (1917–1922) / В. А. Круталевич. – Минск : Национальная академия наук Беларуси. Институт философии и права, 1999. – 388 с.

4 Круталевич, В. А. На путях национального самоопределения (БНР–БССР–РБ) / В. А. Круталевич. – Минск : Право и экономика, 1995. – 138 с.

5 Ладысеў, У. Ф. На пераломе эпох: Станаўленне беларускай дзяржаўнасці (1917–1920) / У. Ф. Ладысеў, П. І. Брыгадзін. – Мінск : БДУ, 1999. – 128 с.

6 Платонаў, Р. Так вырашаўся лёс Беларусі / Р. Платонаў, М. Сташкевіч // Маладосць. – 1993. – № 4. – С. 194–205 ; № 5. – С. 199–214.

7 Сташкевіч, М. С. На зломе часу. Да пытання беларускай дзяржаўнасці / М. С. Сташкевіч // Маладосць. – 1989. – № 8. – С. 150–163.

8 Біч, М. Дзяржаўнасць Беларусі: станаўленне, барацьба за аднаўленне / М. Біч // Беларуская мінуўшчына. – 1993. – № 5. – С. 3–7 ; № 6. – С. 21.

9 Сідарэвіч, А. Старонкі з гісторыі БНР // Адраджэнне: Гіст. альманах. Вып. 1 / Склад. і навук. рэд. А. П. Грыцкевіч / А. Сідарэвіч. – Мінск : Універсітэцкае, 1995. – С. 223–255.
10 Сидоревич, А. Антон Луцкевич: главы из книги / А. Сидоревич // Неман. – 1990. – № 7. – С. 91–167.
11 Мазец, В. Межы БНР / В. Мазец // Спадчына. – 1993. – № 2. – С. 106–111.
12 Павлова, Т. К вопросу о границах БНР / Т. Павлова // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 1999. – № 1. – С. 77–81.
13 Паўлава, Т. Знешнепалітычная дзейнасць і дыпламатыя БНР ў 1918 г. / Т. Паўлава // Беларускі гістарычны часопіс. – 2000. – № 1. – С. 24–28.
14 Паўлава, Т. Вытокі дыпламатыі БНР / Т. Паўлава // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 1999. – № 3. – С. 51–54.
15 Мигун, Д. А. Германия и Беларусь: уроки истории (1914–1922) / Д. А. Мигун. – Минск : РИВШ БГУ, 2001. – 63 с.
16 Резник, А. Н. К вопросу о государственности БНР, или Так была ли БНР государством? / А. Н. Резник. – Минск : УП «Технопринт», 2002. – 35 с.

УДК 94(476)+324

А. В. ЛЕШКОВ
(Гомель, УО «Белорусский
торгово-экономический университет»)

ВЫБОРЫ 1990 ГОДА В ВЕРХОВНЫЙ СОВЕТ БССР И СОЦИАЛЬНЫЙ ПОРТРЕТ КАНДИДАТОВ В ДЕПУТАТЫ (НА ПРИМЕРЕ ИЗБИРАТЕЛЬНЫХ ОКРУГОВ ГОМЕЛЯ)

В статье проанализированы, опубликованные в региональной прессе, сведения окружных избирательных комиссий г. Гомеля о кандидатах в депутаты Верховного Совета БССР XII созыва и результатах выборов. На их основе составлен социальный портрет кандидатов в депутаты парламентских выборов 1990 г.

Цель исследования – сбор и статистический анализ сведений о кандидатах в депутаты Верховного Совета XII созыва, баллотировавшихся в избирательных округах на территории Гомеля. Результаты

исследования позволят выяснить социальный портрет кандидатов в депутаты парламентской избирательной кампании 1990 г.

В 1989 г. в Беларуси на основе Закона СССР «О выборах народных депутатов СССР» приняли новый закон о выборах в высший представительный орган власти на тот момент союзной республики. В соответствии с новым нормативно-правовым актом Верховный Совет БССР состоял из 360 народных депутатов, из которых 310 избирались по одномандатным мажоритарным округам. Парламентская кампания 1990 г. и Верховный Совет БССР XII созыва – это уникальные исторические явления. Во-первых, выборы в высший законодательный орган власти Беларуси 1990 г. стали первыми за многие десятилетия конкуретными выборами. Во-вторых, избирательная кампания растянулась на полгода, прошла в несколько этапов, при этом происходил параллельный процесс существенных изменений общественно-политической ситуации. В-третьих, избиратели некоторых избирательных округов так и не получили своего представителя в Верховном Совете по причине не состоявшихся выборов либо отсутствия победителя в избирательной гонке. В-четвёртых, Верховный Совет избирали как законодательный орган союзной республики СССР на переломном этапе «перестройки», а довелось ему работать как представительному органу власти провозгласисшему независимость Республики Беларусь и принимавшему решения в первые годы становления государства.

Выше перечисленные обстоятельства вызывают интерес в том числе к изучению и осмыслению хода и результатов парламентских выборов 1990 г. на региональном уровне, в частности в г. Гомеле.

Во втором по количеству жителей городе Беларуси (Гомеле) было создано 13 избирательных округов. 4 марта 1990 г. состоялись парламентские выборы. Только в двух из тринадцати избирательных округах г. Гомеля были избраны народные депутаты Верховного Совета БССР. В одинадцати избирательных округах областного центра 18 марта 1990 г. состоялось повторное голосование, в результате которого ещё четыре избирательных округа определились со своими представителями в парламенте. В семи гомельских избирательных округах были назначены повторные выборы, прошедшие в два тура 5 и 17 мая 1990 г. Однако, и после них избирательные округа: Гомельский-Краснооктябрьский № 188 [1], Гомельский-Октябрьский № 195 [2] и Гомельский-Центральный № 198 [1] по-прежнему остались не представлены в Верховном Совете БССР XII созыва.

Основным источником исследования стали публикации в областной газете «Гомельская правда» информации избирательных окружных

комиссий о регистрации кандидатов в депутаты Верховного Совета БССР. Они позволяют составить социальный портрет претендентов от г. Гомеля на место в парламенте по Гомельскому-Волотовскому № 186, Гомельскому-Юбилейному № 187, Гомельскому-Сельмашевскому № 190, Гомельскому-Октябрьскому № 195, Гомельскому-Промышленному № 196 [3], Гомельскому-Центральному № 198 [4], Гомельскому-Краснооктябрьскому № 188, Гомельскому-Заводскому № 189, Гомельскому-Ленинскому № 191, Гомельскому-Новобелицкому № 192, Гомельскому-Полесскому № 193, Гомельскому-Советскому № 194 [5] избирательным округам. Исключение составляет Гомельский-Пушкинский избирательный округ № 187, по которому приведены неполные сведения о кандидатах в депутаты.

Всего в 13-ти гомельских избирательных округах было зарегистрировано 66 кандидатов в депутаты Верховного Совета БССР. Наибольшее количество претендентов (9) на депутатское место было зафиксировано в Гомельском-Пушкинском избирательном округе № 187. Наименьшей конкуренция на выборах была в Гомельском-Советском избирательном округе № 194, где баллотировалось только 2 кандидата в депутаты. В среднем по гомельским избирательным округам на одно место в Верховном Совете БССР претендовало немногим более 5 кандидатов.

Среди кандидатов в депутаты Верховного Совета БССР в избирательных округах г. Гомеля преобладали мужчины. Они составляли 89,5 % от общего количества (59 кандидатов в депутаты). Удельный вес женщин составлял 10,5 %, что равнялось 7 кандидатам в депутаты.

В 12-ти избирательных округах г. Гомеля, по которым есть необходимые для исследования сведения, было зарегистрировано 57 кандидатов в депутаты. Представляется интересным социальный состав претендентов на место в парламенте. Среди кандидатов в депутаты Верховного Совета БССР не было безработных, пенсионеров, студентов, учащихся, работников сельскохозяйственных предприятий. Кроме того, в гомельских избирательных округах баллотировались только работники предприятий, организации и учреждений областного центра.

По наличию и объёму властных полномочий, степени доступа и возможности распоряжаться собственностью организации, выполняемым в ней функциям кандидатов в депутаты можно разделить на две большие группы: работники первичного (технического) уровня (рабочие, учителя, врачи, журналисты, преподаватели высших учебных заведений, инженеры и т. д.) и управленцы (руководители) различных уровней. В свою очередь, последнюю из выше названных социальных групп белорусского общества 1990 г. следует разделить ещё на две:

1) управленцев на предприятиях реального сектора экономики, а также в учреждениях образования, здравоохранения и науки, 2) управленцев в партийно-советском (государственном) аппарате (коммунистическая партия, Всесоюзный Ленинский коммунистический союз молодёжи, профсоюзы, народный контроль, исполнительные комитеты Советов народных депутатов и др.).

Как уже отмечалось, существуют уровни управления в любой организации, следовательно, можно выделить три категории руководителей (управленцев): руководители низового звена (мастер смены, бригадир, старшая медсестра, заведующий кафедрой), руководители среднего звена (деканы в учебных заведениях, заведующие или начальники отделов) и руководители высшего звена (начальники и директора учреждений и организаций).

Удельный вес руководителей организаций, и работников первичного уровня среди кандидатов в депутаты на парламентских выборах 1990 г. составлял 70 % (40 человек) и 28 % (16 человек), соответственно. Ещё одного кандидата в депутаты сложно отнести к одной из двух категорий, т. к. в информации от окружной избирательной комиссии он значится как «военнослужащий».

Управленцы не были однородной социальной группой. Так, руководители различных уровней на предприятиях реального сектора экономики были представлены 13 кандидатами в депутаты, что составляло 22,8 % от общего количества кандидатов в депутаты и 32,5 % среди управленцев. На управленцев учреждений образования, здравоохранения и науки в количестве 16 человек приходилось 28 % и 40 % соответственно. Среди этой категории кандидатов в депутаты преобладали руководители из сферы образования – 10 (62,5 %), затем здравоохранения – 5 человек (31,25 %) и научно-исследовательские учреждения – 1 человек (6,25 %).

11 кандидатов в депутаты Верховного Совета БССР, баллотирующихся в гомельских избирательных округах, являлись руководителями различного уровня партийно-советского (государственного) аппарата. Они составляли всего 19 % от общего количества претендентов на места в парламенте и 27,5 % среди управленцев. Наиболее многочисленную группу среди кандидатов в депутаты из числа руководителей различного уровня партийно-советского (государственного) аппарата образовывали секретари комсомольских организаций (4 человека или 36 %). Кроме того, были представлены руководители профсоюзных организаций – 2 человека (18 %), исполнительного комитета Совета народных депутатов, народного контроля, районного

отдела внутренних дел, Госснаб, Коммунистическая партия Беларуси по 1 человеку (9 %). Таким образом функционеры коммунистической партии составляли менее 2 % среди кандидатов в депутаты Верховного Совета XII созыва в избирательных округах г. Гомеля.

В результате двух туров голосования в марте 1990 г. было избрано 6 депутатов Верховного Совета БССР от избирательных округов г. Гомеля [6, 7]. В гомельском депутатском корпусе преобладали мужчины – 5 человек (83 %), женщины – 1 (17 %). Подобное соотношение существовало между работниками первичного уровня и руководителями различных уровней управления в организациях и учреждениях в пользу последних. По два депутата Верховного Совета БССР было избрано из числа руководителей учреждений здравоохранения и образования, что означает 40 % удельного веса в каждом случае. Партийно-советский (государственный) аппарат оказался представлен одним депутатом (20 %) из числа сотрудников органов внутренних дел.

Если депутатов парламента, избранных в ходе первой парламентской избирательной кампании 1990 г., распределить по сферам занятости, то лидирующее положение удерживали работники здравоохранения – 3 (50 %), за ними расположились работники образования – 2 (33 %) и затем «силовики» – 1 (17 %). Два из трёх депутатов Верховного Совета БССР, избранных в г. Гомеле, были членами коммунистической партии. Остальные являлись беспартийными.

В мае 1990 г. в два тура прошли повторные парламентские выборы в семи избирательных округах: Гомельском-Волотовском № 186, Гомельском-Краснооктябрьском № 188, Гомельском-Сельмашевском № 190, Гомельском-Ленинском № 191, Гомельском-Новобелицком № 192, Гомельском-Октябрьском № 195 и Гомельском-Центральном № 198 [8].

Всего во вторую парламентскую избирательную кампанию 1990 г. было зарегистрировано 24 кандидата в депутаты Верховного Совета БССР. Наибольшее количество – 6 претендентов на депутатское место было зафиксировано в Гомельском-Октябрьском избирательном округе № 195. Наименьшая конкуренция на выборах была в Гомельском-Сельмашевском избирательном округе № 190, где баллотировалось только 2 кандидата в депутаты. В среднем по гомельским избирательным округам на одно место в парламенте претендовало примерно 3,5 кандидата. Сравнение с показателями мартовской избирательной кампании 1990 г. указывает, что в ходе майской избирательной кампании активность граждан по выдвижению кандидатами в депутаты Верховного Совета БССР немного снизилась.

Удельный вес работников первичного уровня сократился до 16,5 % (4 кандидата в депутаты), соответственно возросло представительство управленцев различного уровня до 75 % (18 кандидатов в депутаты). Среди них наиболее многочисленной группой были руководители различных уровней управления предприятий реального сектора экономики – 41,5 % (10 кандидатов в депутаты) от общего количества претендентов на места в Верховном Совете БССР и 55,5 % среди управленцев.

Руководители различного уровня партийно-советского (государственного) аппарата (4 кандидата в депутаты) составляли всего 16,5 % от общего количества претендентов на места в парламенте и 22 % среди управленцев. Приведённые цифры указывают на некоторое снижение удельного веса данной категории управленцев среди кандидатов в депутаты. При этом отметим сокращение по сравнению с мартом 1990 г. удельного веса руководителей комсомольских организаций до 25 % (1 человек) среди кандидатов в депутаты, которые являлись руководителями различного уровня партийно-советского (государственного) аппарата и существенный рост удельного веса «силовиков» (МВД, КГБ, прокуратура) до 75 % (3 человека). Следует отметить, что руководителей организационных структур Коммунистической партии Беларуси не было среди кандидатов в депутаты Верховного Совета БССР в отличие от мартовских выборов.

В результате майских выборов 1990 г. гомельский депутатский корпус в парламенте пополнился 4-мя новыми депутатами [7, 8]. Все они были членами коммунистической партии. На этот раз никто из беспартийных в парламент не прошёл. Женщин также не оказалось среди избранных депутатов парламента. Два новых депутата представляли управленцев из реального сектора экономики (50 %), по одному были от руководителей учреждений здравоохранения и «силовых» государственных структур (по 25 %).

Всего в ходе двух парламентских избирательных кампаний 1990 г. в г. Гомеле было избрано 10 депутатов Верховного Совета БССР XII созыва. Из них 8 были членами КПБ (80 %) и 2 беспартийными (20 %). Мужчины составляли 90 % гомельского депутатского корпуса в парламенте, жещины только 10 %.

Руководители различных уровней управления также доминировали среди гомельских парламентариев (9 депутатов, 90 %) и только один депутат являлся работником первичного уровня (10 %).

По сфере занятости депутаты парламента от г. Гомеля распределились следующим образом: работники здравоохранения – 4 (40 %),

работники образования, реального сектора экономики и силовых структур по 2 (по 20 %).

Только 3 гомельских парламентария (30 %) являлись руководителями высшего звена управления, директорами предприятий и учреждений. При этом два возглавляли учреждения здравоохранения, а один промышленное предприятие.

Список использованных источников и литературы

1 Паведамленне акруговых выбарчых камісій аб выніках паўторных выбараў народных дэпутатаў Беларускай ССР, праведзеных 17 мая 1990 г. // Гомельская праўда. – 1990. – 19 мая.
2 Паведамленне акруговых выбарчых камісій аб выніках паўторных выбараў народных дэпутатаў Беларускай ССР, праведзеных 5 мая 1990 г. // Гомельская праўда. – 1990. – 8 мая.
3 Кандыдаты ў народныя дэпутаты // Гомельская праўда. – 1990. – 2 лютага.
4 Кандыдаты ў народныя дэпутаты // Гомельская праўда. – 1990. – 3 лютага.
5 Кандыдаты ў народныя дэпутаты // Гомельская праўда. – 1990. – 6 лютага.
6 Паведамленне акруговых выбарчых камісій аб выніках выбараў народных дэпутатаў Беларускай ССР, праведзеных 4 сакавіка 1990 г. па Гомельскай вобласці // Гомельская праўда. – 1990. – 7 сакавіка.
7 Паведамленне акруговых выбарчых камісій аб выніках выбараў народных дэпутатаў Беларускай ССР, праведзеных 18 сакавіка 1990 г. па Гомельскай вобласці // Гомельская праўда. – 1990. – 21 сакавіка.
8 Кандыдаты ў народныя дэпутаты // Гомельская праўда. – 1990. – 13 красавіка.

УДК 272-9(476) «192»

А. Д. ЛЕБЕДЕВ

(Гомель, УО «Гомельский государственный
университет имени Ф. Скорины»)

РИМСКО-КАТОЛИЧЕСКАЯ ЦЕРКОВЬ В БССР В 1920-х ГОДАХ: ДУХОВЕНСТВО, КОСТЕЛЫ И ВЕРУЮЩИЕ

В статье рассматривается организационная структура Римско-католической церкви в БССР 1920-х гг. Приводятся сведения

о положении католических епархий, численности духовенства, костелов и верующих.

Согласно статистическим данным Центральной комиссии по отделению церкви от государства в БССР на 1 января 1930 г. католическая церковь занимала третье место по количеству религиозных общин после Русской православной церкви (РПЦ) и иудеев. На местах картина во многом была аналогичной. Так, материалы Минского окрисполкома за 1927 г. показывают, что Римско-католическая церковь (РКЦ) также находится на третьем месте по количеству религиозных общин после православных и иудеев [1, с. 33].

Составить общую картину положения РКЦ в Советской Беларуси 1917–1929 гг. в рамках настоящего раздела не просто, т. к. исследователи приводят совершенно разные данные, оперируют различными понятиями, например, одни называют количество парафий, другие – количество костелов. В первую очередь мы обратим внимание на следующие аспекты: количество епархий, деканатов, парафий, костелов, каплиц, ксендзов, верующих, наличие учебных заведений религиозного характера, периодических изданий, издательств РКЦ.

В 1917 г. на исследуемой части территории Беларуси действовали Могилевская архидиоцезия и Минская диоцезия (последняя была восстановлена в 1917 г. после ликвидации в 1869 г.). Могилевскую архиепархию возглавляли архиепископ Э. Ропп (1917–1919 гг.), архиепископ Я. Цепляк (1919–1923 гг.), генеральный викарий кс. А. Малецкий (1923–1926 гг.). Минскую диоцезию возглавляли епископ С. Лозинский (1917–1920 гг.), генеральный викарий кс. А. Лисовский (1920–1922 г.), генеральный викарий кс. Э. Воцехович (1923–1926 гг.) [1, с. 33].

После реорганизации католических структур в 1926 г. объединенную Могилевско-Минскую диоцезию (апостольскую администратуру) возглавил епископ (апостольский администратор) Б. Слосканс (1926–1927 гг.), затем генеральный викарий П. Авгло (конец 1920-х гг.) [1, с. 34].

Схематизмы за 1922 и 1923 гг. свидетельствуют, что в тех частях Минской епархии и Могилевской архиепархии, которые вошли в состав БССР, насчитывалось 7 и 11 деканатов соответственно. Каждый деканат включал в себя в среднем 5–6 парафий [2; 3; 4, с. 128–141].

Что касается количества культовых сооружений, то это наиболее сложный и запутанный вопрос, т. к. большинство исследователей и источников дают совершенно разные данные. Авторы сборника

«Документы обличают», выпущенного в 1964 г., указывают, что «в дореволюционное время в Белорусии» действовало 113 костелов [5, с. 6].

Произведенный нами подсчет на основе схематизмов Минской епархии и Могилевской архиепархии за 1922 г. и 1923 г. показывает, что на территории Советской Беларуси в те годы находилось 77 парафиальных костелов, 11 филиальных и 106 каплиц. Всего – 194 молитвенных сооружения [2; 3].

По данным Л. Михайлик, в 1921 г. на территории той части Минской диоцезии, которая осталась под властью большевиков, насчитывалось 55 парафий. Что касается Могилевской архидиоцезии, то ее границы распространялись далеко на восток за пределы Беларуси. На белорусских землях, входящих в состав этой структурной единицы в 1926 г., насчитывалось 60 парафий [6, с. 31, 39]. Таким образом, по данным указанного источника, всего в БССР в промежутке с 1921 по 1926 г. насчитывалось 115 парафий.

И.А. Пушкин приводит сразу две цифры. По одним сведениям, в 1925 г. в БССР действовало около 100 костелов и каплиц, по другим – 80 и 44 соответственно [7, с. 120]. Похожие данные на 1925 г., со ссылкой на материалы ЦК КП(б)Б, приводит и Т. С. Протько. Она называет около 100 костелов и каплиц [8, с. 295].

При подсчете численности культовых сооружений мы сталкиваемся сразу с несколькими трудностями. Строго говоря, культовые сооружения РКЦ четко разделяются на несколько видов: парафиальные костелы, филиальные костелы и каплицы (часовни). В одних случаях авторы называют численность костелов [5, с. 6], в других численность костелов и каплиц [8, с. 295; 7, с. 120], в третьих численность парафий [6, с. 31, 39]. При этом парафия и костел – это не тождественные понятия. Парафия – это приход, а костел – культовое сооружение. Кроме того, на территории одной парафии, как правило, могло быть более одного культового сооружения – собственно парафиальный костел и несколько каплиц. Например, на территории Гомельской парафии в 1923 г. было сразу 11 каплиц, а на территории Толочинской только 1 каплица [3].

Что касается верхней даты изучаемого периода, то М. И. Старовойтов приводит данные, из которых следует, что на 1 октября 1929 г. в БССР было 145 костелов [10, с. 96].

Очередная проблема заключается в том, что большинство источников и авторов приводят данные с различными датировками: 1917 г., 1920 г., 1921 г., 1923 г., 1925 г., 1926 г. и 1929 г. Наконец, работа с архивными документами сталкивает нас с такими понятиями,

как действующий и недействующий, т.е. закрытый костел. В связи с этими обстоятельствами назвать абсолютно точное количество культовых сооружений на территории Советской Беларуси в начале изучаемого периода практически не представляется возможным.

Определенную помощь при подсчете количества культовых сооружений в БССР 1920-х гг. могут оказать неопубликованные архивные документы. Так, в материалах Польского Бюро ЦК КП(б)Б сохранилась целая серия однотипных документов информационно-справочного характера по каждому из 12-ти округов, датированная началом 1926 г. Подсчет, произведенный нами по этим документам, показывает, что в БССР в 1926 г. насчитывалось 97 действующих костелов и каплиц и 21 недействующий костел и каплица, итого 118. В целом эти данные согласуются с более поздними материалами ЦК КП(б)Б БССР за 1936 г. Тогда в республике насчитывалось всего 113 костелов (18 действующих и 95 недействующих) [1, с. 35].

Материалы ОГПУ 1926–1927 гг. показывают несколько иную картину: в десяти округах БССР и Гомельской губернии РСФСР насчитывалось 85 костелов. В отчете Польбюро ЦК КП(б)Б за период с 1 апреля 1925 по 1 мая 1926 г. указано, что на территории БССР находится 83 действующих костела [1, с. 35–36].

Таким образом, по имеющимся данным на территории БССР в течение 1920-х гг. насчитывалось от 80 до 194 костелов и каплиц. Но чаще всего в источниках и литературе фигурируют цифры от 80 до 100 культовых сооружений.

Численность духовенства РКЦ также остается спорной, но, в отличие от костелов, здесь разница в цифрах не такая значительная. По данным Л. Михайлик, в 1921 г. на той части Минской диоцезии, которая осталась под властью большевиков, насчитывалось 14 ксендзов. Что касается Могилевской архидиоцезии, то на белорусских землях, входящих в ее состав на 1926 г. насчитывалось 35 ксендзов [6, с. 31, 39]. Итого – 49 священников.

И. А. Пушкин на 1925 г. в БССР приводит данные о примерно шестидесяти ксендзах (по другим сведениям – 44) [7, с. 120]. Похожие цифры на 1925 г. со ссылкой на материалы ЦК КП(б)Б приводит и Т. С. Протько, она называет около 60 ксендзов [8, с. 295].

Р. П. Платонов, В. И. Новицкий и И. И. Янушевич приводят данные ОГПУ 1924 г. о 36 священниках РКЦ, враждебно настроенных к советской власти в БССР [11, с. 34; 12, с. 184; 13, с. 114]. Последняя цифра, вероятно, не отражает реальную численность ксендзов в БССР, т. к. ОГПУ, скорее всего, учло только враждебное по отношению

к власти духовенство. Кроме того, здесь представлены материалы по БССР только после первого укрупнения ее территории.

Польбюро ЦК КП(б)Б в отчете за период с 1 апреля 1925 по 1 мая 1926 г. приводит данные о 44 ксендзах в БССР. Материалы ОГПУ 1926–1927 гг. показывают следующую картину: в 10 округах БССР и Гомельской губернии РСФСР насчитывалось 47 ксендзов. Предпринятый в ходе исследования подсчет количества священнослужителей РКЦ по материалам Польбюро показывает, что в БССР на момент начала 1926 г. насчитывалось 43 ксендза [1, с. 36].

Кроме материалов Польбюро, для подсчета численности духовенства нами использовались схематизмы по Минской епархии 1922 г. и Могилевской архиепархии 1923 г. Общая численность ксендзов, служивших на территории Советской Беларуси в этот период, составляет 52 человека. При этом, по данным этих же источников, еще 53 должности оставались вакантными [2; 3].

Таким образом, по разным данным на территории Советской Беларуси в середине 1920-х гг. насчитывалось от 43 до 60 католических ксендзов. При этом данные о 60 ксендзах, приводимые И. А. Пушкиным и Т. С. Протько, не нашли подтверждения в источниках. Поэтому наиболее вероятно, что численность духовенства РКЦ в исследуемый период колебалась в пределах от 43 до 52, то есть около полусотни человек. Назвать абсолютно точную цифру не представляется возможным, т. к. нередко представители духовенства РКЦ регулярно меняли место службы. Причем новое назначение могло быть получено за сотни километров, т. е. за пределы Беларуси. Например, кс. К. Лупинович в течение 1918–1929 гг. служил в Минске, Могилеве, Гомеле, Жлобине, Москве [14, с. 165, 259], кс. Вл. Кундо с 1917 г. по 1930 г. служил в Омске, Светиловичах (Рогачевский уезд), Самаре, Рогачеве [14, с. 244], кс. А. Пучкарь-Хмелевский в 1920–1929 гг. служил в Бобруйске, Иркутске, Минске, Койданово [14, с. 334]. Подобная кадровая политика обуславливает объективные трудности при подсчете данных.

Численность прихожан также остается дискуссионной. Общую численность прихожан католической церкви в 1926 г. ЦК КП(б)Б оценил примерно в 200–250 тысяч человек. К ним были отнесены поляки и белорусы-католики [11, с. 249]. По материалам переписи 1926 г. в БССР проживало около 97,5 тыс. поляков [15, с. 394; 16, с. 11; 17, s. 174]. Это означает, что если вычесть разницу между первой и второй цифрами, то численность белорусов католиков может колебаться в пределах 102–152 тыс. человек.

Кроме поляков и белорусов-католиков, среди прихожан РКЦ в БССР была еще и третья этническая труппа – литовцы [18, с. 102, 107, 109; 7, с. 118]. По данным переписи 1926 г., их в БССР насчитывалось 6,5 тыс. человек [19, с. 387].

Таким образом, если объединить численность поляков, белорусов-католиков и литовцев, то общая численность верующих РКЦ в БССР в середине 1920-х гг. может колебаться в пределах 206–256 тыс. человек.

Л. Михайлик указывает, что на момент 1921 г. на той части Минской диоцезии, которая осталась под властью большевиков, насчитывалось 160 тыс. верующих, что касается Могилевской архидиоцезии, то на белорусских землях, входящих в состав этой структурной единицы, в 1926 г. насчитывалось 115 тыс. верующих [6, с. 31, 39]. В результате, по данным этого источника, всего в БССР в промежутке с 1921 по 1926 г. насчитывалось 275 тыс. верующих РКЦ.

Таким образом, количество прихожан РКЦ в БССР 1920-х гг. по разным данным колеблется от 206 до 275 тыс. человек, что в целом соотносится с приведенными выше данными ЦК КП(б)Б за 1926 г.

Список использованных источников и литературы

1 Лебедев, А. Д. Политика советской власти по отношению к Римско-католической церкви в БССР (1919–1929 гг.) / А. Д. Лебедев. – Минск : РИВШ, 2013. – 196 с.

2 Elenchus ecclesiarum et cleri saecularis ac regularis dioecesis Minscensis pro anno Domini 1922 // Петербургский генеалогический портал [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.petergen.com/lwk/uprav.shtml. – Дата доступа : 31.01.2009. – Загл. с экрана.

3 Archidioecesis Mohiloviensis 1923 Ordinarius loci // Петербургский генеалогический портал [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.petergen.com/bovkalo/sp/mohylow1923.html. – Дата доступа : 31.01.2009. – Загл. с экрана.

4 Грэмза, А. Мінская дыяцэзія ў кантэксце грамадска-палітычнага развіцця / А. Грэмза // Studia Theologica Grodnensia. – 2008. – № 2. – С. 128–141.

5 Документы обличают. Реакционная роль религии и церкви на территории Белоруссии. – Минск : Беларусь, 1964. – 272 с.

6 Няхай сведчанне іх веры не забудзецца: Лёс каталіцкага касцёла на Беларусі. 1917–1953 гг. Юбілейны камітэт канферэнцыі каталіцкіх біскупаў Беларусі. Камісія па справах Новых Мучанікаў. – Мінск : Непакалянаў, 2000. – 154 с.

7 Пушкін, І. А. Нацыянальныя меншасці БССР у грамадска-палітычным і культурным жыцці (20-я гады ХХ ст.): / І. А. Пушкін. – Магілёў : МДУ імя А. Куляшова, 2004. – 168 с.
8 Протько, Т. С. Становление советской тоталитарной системы в Беларуси (1917–1941 гг.) / Т. С. Протько. – Минск : Тесей, 2002. – 688 с.
9 Старовойтов, М. И. Антирелигиозная деятельность партийно-советских органов на Гомельщине в 20–30-е гг. ХХ в. / М. Старовойтов // Религия и общество: актуальные проблемы современного религиоведения : сб. науч. трудов / МГУ им. А. А. Кулешова ; под общ. ред. В. В. Старостенко. – Могилев, 2006. – С. 94–97.
10 Перед крутым поворотом: Тенденции в политической и духовной жизни Беларуси (1925–1928 гг.): Отражение времени в архивных документах / авт. – сост.: Р. П. Платонов [и др.] ; под. ред. Р. П. Платонова. – Минск : БелНИИДАД, 2001. – 312 с.
11 Навіцкі, У. І. Змена канфесіянальнай палітыкі дзяржавы ў 20–30-я гг. ХХ ст. / У. І. Навіцкі // Канфесіі на Беларусі (к. XVIII – XX ст.) / В. В. Грыгор'ева [і інш.] ; навук. рэд. У. І. Навіцкі. – Мінск : ВП Экаперспектыва, 1998. – С. 155–234.
12 Янушевич, И. И. Конфессиональная политика советского государства: уроки истории (1917–1928 г.) / И. И. Янушевич. – Минск : БГУ, 2005. – 143 с.
13 Маракоў, Л. Рэпрэсаваныя каталіцкія духоўныя, кансэкраваныя і свецкія асобы Беларусі (1917–1964) / Л. Маракоў. – Мінск : Смэлтак, 2009. – 776 с.
14 Валахановіч А., Палякі / А. Валахановіч, І. Карашчанка // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі : у 6 т. рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.] – Мінск, 1999. – Т. 5. – С. 393–395.
15 Практическое разрешение национального вопроса в БССР. Ч. 1. Белорусизация. По материалам Центральной национальной комиссии ЦИК БССР. – Минск, 1927. – 147 с.
16 Gajdel, J. Liczba i rozmieszczenie Polaków na Białorusi Radzieckiej w świetle powszechnych spisów ludności w okresie międzywojennym / J. Gajdel // Проблемы национального самосознания польского населения на Беларуси: материалы Международной научной конференции, Гродно, 16–18 ноября 2001 г. – Гродно : Союз поляков на Беларуси, 2003. – С. 165–182.
17 Скардзіс, В. І. Літоўцы ў савецкай Беларусі. Нарыс аб узнікненні літоўскіх пасяленняў на Беларусі, іх становішчы пры царызме і соцыялістычным будаўніцтве пры савецкай уладзе / В. І. Скардзіс. – Менск : Выдаўніцтва Беларускай Акадэміі Навук, 1935. – 122 с.
18 Карашчанка, І. Насевіч В. Літоўцы / І. Карашчанка, В. Насевіч // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі : у 6 т. рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.] – Мінск, 1997. – Т. 4. – С. 387.

УДК 94(476) «1917/192»

С. В. МАРТИНОВИЧ
(Витебск, ГУ «Витебский районный
историко-краеведческий музей»)

КИТАЙСКИЕ ИНТЕРНАЦИОНАЛИСТЫ В БОРЬБЕ ЗА УСТАНОВЛЕНИЕ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ В БЕЛАРУСИ (1917–1920)

В статье рассмотрено участие китайцев в процессе установления советской власти на территории Беларуси. Показаны причины участия китайцев в Гражданской войне на стороне большевиков, наиболее значительные военные формирования и боевые действия 1917–1920-х, в которых они принимали участие.

Великая Октябрьская социалистическая революция 1917 г. – одно из выдающихся событий в мировой истории. Благодаря Великому Октябрю состоялось самоопределение белорусского народа, было создано первое в истории белорусское национальное государство.

Вместе с белорусами и русскими сражались за торжество Советской власти трудящиеся других государств – интернационалисты. Из 5,5 млн. красноармейцев (1920 г.) свыше 250 тыс. были представителями народов стран Европы и Азии. На территории Советской России были сформированы 4 интернациональные дивизии, 3 бригады, 55 полков, 40 батальонов, 46 отрядов и других подразделений РККА [1].

Интересной страницей истории Гражданской войны является участие китайских интернационалистов в борьбе за власть Советов. В отношении Беларуси данный вопрос является практически неисследованным. Данная тема имеет большое значение в связи с крепнущими дружескими отношениями между Республикой Беларусь и Китайской Народной Республикой, научным и культурным обменом между двумя странами.

Первая волна миграции подданных Поднебесной на территорию современной Беларуси относится ко времени Первой мировой войны. Военные действия разрушали хозяйство Беларуси, ощущалась острая нехватка рабочих рук [2, с.420], восполнявшаяся массовым ввозом дешевой рабочей силы из Китая. В 1914–1917 гг. на территорию европейской части Российской империи было ввезено из Китая не менее 150 тысяч китайских рабочих [3, с. 12].

Жизнь трудящихся Китая начала XX века была невероятно тяжелой и бесправной. Однако условия труда и жизни китайских рабочих на новом месте мало отличались от тех, что были у них дома. Уже в 1916 году в нескольких местах на территории Беларуси имели место крупные выступления трудящихся-китайцев.

Первое из них имело место в сентябре 1916 г. в имении Бородинцы в 22 верстах от Орши, где на заготовке дров для Полевого строительства работали 2 тысячи китайцев. Жуткими были условия их жизни и труда – отсутствие теплой одежды и обуви, проживание в неотапливаемом бараке с земляным полом, залитым водой. В день на человека выдавали по 800 г. муки и 35 г. масла, которые приходилось получать на складе в 8 верстах от места работы. Голодные и раздетые китайцы бродили по окрестным селам и просили хлеба. 5 сентября 1916 г. 517 китайцев бросили работу и направились к заведующему поселком технику Кучинскому с требованием выдачи пищи, денег и теплой одежды. Не получив требуемого, китайцы с топорами, лопатами и палками направились пешком в Оршу, в контору Полевого строительства. Уездные власти всполошились. Оршанский исправник выслал навстречу китайцам пристава и конную стражу. Рабочих задержали, разоружили, накормили, вступили с ними в переговоры, пообещав выдать одежду и уволить Кучинского. Однако обещание выполнено не было [3, с. 19–20].

Еще один китайский бунт вспыхнул 21 сентября 1916 г. на лесоразработках Фронтостроя на 712-й версте Александровской железной дороги недалеко от Минска (ныне район станции Роща), где уже более месяца работали 580 китайских кули из Харбина под началом подрядчика Лин Чена. Бунт был вызван снижением и без того низких расценок оплаты труда. При вербовке Лин Чен обещал подъемные в Китае и России, суточные, хороший заработок, теплую одежду, жилье, питание за счет фирмы. Однако китайцев поселили в сложенные из жердей и крытые корой бараки-времянки, посадив на хлеб, лапшу и картошку. Хитрый подрядчик делился прибылью с военно-дорожной администрацией, устроив дела так, что каждый привезенный работник остался ему должен по 30 рублей за питание и неполученную теплую одежду. Утром 21 сентября 400 китайцев с топорами в руках направились к конторе с требованием выдачи прятавшегося там Лин Чена. Начальник околотка Булат приказал стражникам открыть огонь и первым выстрелил в толпу. Три человека были убиты наповал, 43 – тяжело ранены. Выжившие в этой кровавой бойне китайцы укрылись в бараках. Администрации пришлось срочно вызывать начальника Борисовского жандармского отделения с конной сотней [3, с. 20–21].

Понятно, что все эти выступления были стихийными и неорганизованными, вызванными невыносимыми условиями труда и быта. Однако они влились в общий революционный поток, охвативший тогда всю Российскую империю и приведший к свержению самодержавия в феврале 1917 г.

Октябрьскую революцию 1917 г. находившиеся в России китайцы в массе своей встретили с энтузиазмом. В конце 1918 г. в Петрограде состоялось совещание китайских рабочих организаций России, на котором был создан Союз китайских рабочих, объединивший все китайские организации страны численностью в 50 тысяч человек во главе с кантонским революционером Лау Сиу-чжау. Уполномоченные Союза вели агитацию среди китайских рабочих, проводили митинги, собрания [3, с. 28–30]. В это же время в Москве начал свою деятельность Штаб китайских интернациональных отрядов на территории РСФСР. Под руководством Комиссии по формированию интернациональных частей при ВЦИК РСФСР начала проводиться запись китайских добровольцев в формирующуюся Красную Армию. Только за один год удалось набрать да 40 тысяч добровольцев [4, с. 70].

Одним из первых в Беларуси был сформирован Первый Витебский интернациональный батальон. В нем служили 289 бойцов-интернационалистов – представителей народов Европы и Азии. Командовал батальоном Валерьян Старчевский, военным комиссаром был витеблянин М. Рабкин (член партии большевиков с мая 1917 г.). В воинском подразделении служили китайцы Сюн-Ю-Шан, Сио-Сун-Лие, Шан-Фын-Кан и другие. Батальон нес службу по охране важных военных объектов [1].

Полностью состояла из китайцев также сформированная в 1919 г. первая рота Гомельского батальона войск ВЧК (во второй роте служили бывшие военнопленные немцы, венгры, поляки и хорваты, в третьей – русские, белорусы и украинцы). Командовал батальоном немец Краузе [5, с. 39].

Трагической страницей борьбы с иностранной интервенцией в Беларуси стала гибель 22 красноармейцев 149-го интернационального пехотного полка в бою с белополяками у местечка Камень (ныне – агрогородок в Лепельском районе Витебской области). Среди погибших были китайцы [6]. Полк во второй половине 1918 г. занимал позиции вдоль 40-километровой линии на территории Лепельского уезда Витебской губернии [7, с. 69]. Штаб полка разместился в местечке Бочейково современного Бешенковичского района Витебской области. Командовал полком черкес-коммунист Питомель. Красноармейцы держали

оборону против польских легионеров, прорывавшихся в эти места с диверсионными и разведывательными целями [7, с. 69].

В один из зимних дней красноармейский обоз интернационального полка выдвинулся из Бочейково в Камень. Чтобы сократить путь, колонна свернула в районе озера Бобровщина с большака на Островенское озеро, чтобы перейти его по льду. Из-за сильного мороза бойцы оставили свои винтовки и шли безоружными. В этот момент на интернационалистов напал эскадрон польских улан из-за деревни Островно и посек всех саблями [7, с. 69].

Красноармейцы были похоронены в Бочейково при большом стечении местных жителей. В предвоенные годы на братской могиле был установлен памятник с надписью-посвящением, замененный в 1956 г. на бетонный обелиск, а в 2015 г. – на мраморную стелу [6; 8, с. 124; 9]. Имена 22 погибших красноармейцев остались неизвестными. Помимо китайцев, в братской могиле были захоронены венгерские, татарские и русские бойцы [6].

Широко известна роль китайцев-интернационалистов в отражении Стрекопытовского антисоветского выступления (мятежа) в Гомеле 24–29 марта 1919 г. Причины и ход выступления 67-го и 68-го полков 2-й (Тульской) бригады 8-й стрелковой дивизии Красной Армии под руководством офицера В. Стрекопытова хорошо освещены в исторической литературе [10]. Гомельские китайцы сражались с мятежниками в составе интернациональной роты, поставленной охранять отель «Савой», в котором держали обороны члены Гомельского ревкома и их ближайшее окружение. Численность роты составляла 300 человек [11]. Она не была полностью китайской, как иногда утверждается, – вместе с китайцами защищали ревкомовцев немцы, поляки, а также белорусы и русские [2, с. 129; 10, с. 88]. До событий марта 1919 г. китайцы занимались в Гомеле мелочной торговлей, жители города ласково называли их «Ходя» [11]. Рота была вооружена пулеметами, гранатами [7, с. 88], а также кольями и косами.

Китайцы держались до последнего, не сложив оружие даже тогда, когда исход столкновения был решен. Мятежники учинили с охранниками «Савоя» кровавую расправу. Из всей роты уцелело только 5–10 человек [10, с. 95]. На углу Румянцевской и Ирининской (Советской и Первомайской) улиц стрекопытовцы повесили попавшего им в руки китайца [11]. Многие тела были изуродованы до неузнаваемости [3, с. 102]. Пять (по другим данным – девять) неизвестных китайцев были похоронены в братской могиле 26 коммунаров и чекистов в сквере имени Дзержинского в Гомеле [3, с. 101; 11].

Сражались китайские добровольцы и в знаменитом интернациональном батальоне полка Красных Коммунаров под командованием коммуниста Александра Романовича Соловья (1897–1920), одного из руководителей «Рудобельской республики» [12]. Сформированный в декабре 1919 года [13], полк освобождал от латышских войск Освею и Режицу. В этих боях интернационалисты показали себя храбрыми солдатами. Под Освеей они, подпустив врага на близкое расстояние, ударили ураганным огнем и заставили «белых латышей» спасаться бегством по льду озера [14, с. 98–99]. После заключения мира с Латвией полк Красных Коммунаров был переброшен на польский фронт, принимал участие в освобождении Полоцка, Борисова, Лепеля. Летом 1920 г. полк был влит в корпус Д.Г. Гая, участвовал в сражениях за Вильно, Гродно, дошел до Варшавы [13].

Об участии в советско-польской войне 1920 г. китайских красноармейцев повествуют их воспоминания, публиковавшиеся в журналах «Дружба», «Дружба народов», и других периодических изданиях.

Красноармеец 461-го полка Ли Фу-цин в 1920 г. был переброшен вместе со подразделением с Южного фронта в район советско-польской границы. Здесь бойцам была поставлена задача – охранять мост через крупную реку (возможно, Неман). Полк нес большие потери – только в китайском батальоне погибло 120 человек, во всем полку оставалось 400 солдат. Китайцы часто шли в бой врукопашную. Наконец штаб принял решение о подрыве моста для укрепления позиций. Ночью 18 китайских бойцов со взрывчаткой проникли на мост, но были обнаружены противником. Шесть бойцов погибли под огнем. Оставшимся двенадцати красноармейцам удалось заложить взрывчатку, отползти на 20 метров и произвести взрыв [15, с. 33].

Участвовал в советско-польской войне и уроженец Северного Китая Николай Чи Ян-чи, 1899 г.р. В начале 1918 года он добровольно вступил в 4-й днепровский революционный полк. В 3-м Кубанском кавалерийском полку прослужил до окончания войны с Польшей. Участвовал в боях на линии Вильно – Метешки. В 1930 г. в Армавире получил удостоверение красного партизана. Во второй половине 1950-х гг. находился на пенсии, проживал в Грозном [16, с. 137].

Чи Ян-чи нес службу на польском фронте в корпусе под командованием легендарного Г. Д. Гая. В ходе боев корпус вырвался далеко вперед, оторвался от основных сил Красной Армии, вышел к границе с Германией. В августе 1920 г. бойцы перешли границу и были интернированы германскими властями. В лагере для военнопленных оказалось 12 тысяч конармейцев, среди них – 500 китайцев. Попавших в плен китайцев держали отдельно от русских, склоняли к сотрудничеству,

обещая оставить в Германии, дать работу, паспорта, даже возили в Берлин. Однако китайцы не пожелали оставаться на немецкой земле и вернулись в Россию [16, с. 138].

Как сложилась дальнейшая судьба китайских интернационалистов? После окончания Гражданской войны часть из них вернулись в Китай, другие осели в разных местах Советского Союза. В 1926 г. в БССР проживало 119 человек китайской национальности, из них 58 – в Витебском округе [17]. Работали они на железной дороге, в городском коммунальном хозяйстве, на промышленных предприятиях, занимались ремеслом и торговлей. В 1928 году восемь китайских семей основали в окрестностях Витебска, в деревне Маркович, первый и единственный в республике китайский колхоз «Кантонская коммуна» (впоследствии – колхоз имени Гикало), просуществовавший до начала Великой Отечественной войны [18; 12].

Таким образом, китайские интернационалисты совместно с белорусами, русскими и представителями других национальностей сражались в Гражданской войне, проявив мужество и храбрость в борьбе с внутренней контрреволюцией и иностранной интервенцией.

Список использованных источников и литературы

1 Рыклін, Я., Коласаў, К. Байцы-інтэрнацыяналісты / Я. Рыклін, К. Коласаў // Віцебскі рабочы. – 1973. – 21 лютага. – С. 2.

2 Диренок, Е. Д. Большевики Гомельщины в период Октябрьской революции и гражданской войны / Е. Д. Диренок. – Минск, 1976. – 192 с.

3 Попов, Н. А. Они с нами сражались за власть Советов. Китайские добровольцы на фронтах гражданской войны в России (1918–1922) / Н. А. Попов. – Л., 1959. – 196 с.

4 Воронкова, И. Ю. Военные конфликты на Дальнем Востоке и Беларусь: 1921–1941 гг. / И. Ю. Воронкова. – Минск : Беларуская навука, 2015. – 300 с.

5 Внутренние войска МВД Республики Беларусь. История и современность / А. М. Литвин [и др.]; под общ. ред. В. Г. Рожнева. – Минск : ФУАинформ, 2006. – 304 с.

6 Да XIX-годдзя з дня вызвалення Беларусі ад белапалякаў // Віцебскі рабочы. – 1939. – 27 чэрвеня. – С. 4.

7 Памяць: гісторыка-дакументальная хроніка Бешанковіцкага раёна / рэдкал. І. П. Шамякін [і інш.]. – Мінск, 1991. – 423 с.

8 Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Віцебская вобласць / Акадэмія навук БССР, Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору, Беларуская Савецкая Энцыклапедыя; рэдкалегія : С. В. Марцэлеў (галоўны рэдактар) [і інш.]. – Мінск : Беларуская Савецкая Энцыклапедыя, 1985. – 495 [1] с.

9 Бондарева, Г. А. 24.04.2015 г. Торжественное открытие возобновлённых памятников в центре д. Бочейково. Приём в пионеры учащихся 4 класса / Г. А. Бондарева // ГУО «Бочейковская средняя школа» [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://bocheik.schools.by/photoalbum/47428 – Дата доступа: 20.07.2017.
10 «Из истории не вычеркнуть…»: к 90-летию стрекопытовского мятежа в Гомеле (март 1919 г.) / Гомельское гор. краев. о-во; сост. В. М. Лебедева, М. П. Чуянова. – Гомель, 2009. – 105 с.
11 Рогалев, А. Что же произошло в Гомеле в конце марта 1919 года? (Еще один взгляд на стрекопытовский мятеж 75 лет спустя) / А. Рогалев // Гомельская правда. – 1994. – 22 марта.
12 Мельников, М. Китайский колхоз в Белоруссии / М. Мельников // Колхозная правда. – 1959. – 16 августа;
13 Соловей Александр Романович // Белорусская ССР: краткая энциклопедия: [в 5 т.]. – Минск : Главная редакция Белорусской Советской Энциклопедии, 1979. – 1982. – Т. 5: Биографический справочник. – С. 593.
14 Хаўратовіч, І. Слава пра чырвонага камандзіра / І. Хаўратовіч // Маладосць. – 1963. – №3. – С. 85–100.
15 Чжоу Жуй. Подвиги китайского батальона / Чжоу Жуй // Дружба. – 1957. – № 10. – С. 31–33.
16 Чи Ян-чи. Мы помогли русским, русские – нам / Чи Ян-чи // Дружба народов. – 1957. – № 11. – С. 137–138.
17 Карашчанка, І. Кітайцы / І. Карашчанка // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі : у 6 т. – Мінск : БелЭн, 1993–2003. – Т. 4. – С. 187.
18 Мартинович, С. Более восьми десятилетий назад на территории Витебского района, в деревне Марковичи Николаевского сельсовета, действовал единственный в БССР китайский колхоз / С. Мартинович // Жыццё Прыдзвіння. – 2017. – 30 мая. – С. 3.

УДК 94:329.814(476.2−37Мозырь) «1941−1945»

О. В. МАРЧЕНКО
(Гомель, УО «Гомельский государственный университет имени Ф. Скорины»)

МОЗЫРСКОЕ ПОДПОЛЬЕ В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ

В статье рассматриваются обстоятельства формирования и деятельности антифашистского подполья в г. Мозыре в период

немецкой оккупации. Автор раскрывает конкретные аспекты советского патриотического сопротивления, акцентируя внимание на многообразие тактических форм борьбы против гитлеровских захватчиков.

В годы Великой Отечественной войны белорусскому народу пришлось пережить все ужасы нацистской оккупации. Идеологические установки гитлеровского национал-социализма носили явно античеловеческий и антиславянский характер. Согласно плану «Ост», разработанному немецкими правительственными кругами, большая часть населения БССР подлежала выселению и уничтожению, а незначительная часть – онемечиванию. На оккупированной территории республики стала постепенно развёртываться всенародная борьба против оккупационного «нового порядка». В ней участвовали мужчины, женщины, старики и дети, которые являлись представителями различных нацио-нальностей и религиозных конфессий. Одним из направлений всенародной борьбы являлось советское антифашистское подполье.

Большое значение имело принятие Директивы СНК СССР и ЦК ВКП(б) от 29 июня 1941 г., адресованной партийным и советским организациям прифронтовой полосы. В ней был изложен комплекс конкретных мер по организации сопротивления оккупантам [1, с. 22–24]. Конкретизацией этого постановления применительно к местным условиям стала Директива ЦК КП(б)Б № 1 «О переходе на подпольную работу парторганизаций районов, занятых врагом». Она была издана 30 июня 1941 г. В ней отмечалось, что во всех городах, районных центрах, рабочих посёлках, железнодорожных станциях, колхозах и совхозах должны были заблаговременно создаваться из числа надёжных лиц подпольные ячейки и явочные квартиры. Осуществление данных мероприятий возлагалось на первых секретарей обкомов, горкомов и райкомов КП(б)Б. При этом в состав подпольных ячеек должны были включаться коммунисты, которые были мало известны в том или ином городе или районе. Общее руководство работой вышеотмеченных структур возлагалось на городские и районные тройки. Они состояли из секретаря райкома или горкома КП(б)Б, военного работника, оргработника [1, с. 34].

Отдельные аспекты, касающиеся организации борьбы на оккупированной территории, были освещены и в Директиве ЦК КП(б)Б № 2 от 1 июля 1941 г. В ней отмечалось, что подпольные организации должны были иметь явочные квартиры, адрес которых должен был

быть заблаговременно сообщён военному отделу ЦК [1, с. 35]. Таким образом, данная мера способствовала бы более тесному взаимодействию между собой нелегальных структур.

В конце августа 1941 г. Мозырь был захвачен немецкими войсками. Гитлеровцами был введён так называемый «новый порядок». Советскому антифашистскому подполью в Мозыре пришлось столкнуться с рядом трудностей. Это было связано с тем, что в нём находился крупный немецкий гарнизон численностью до 200 чел., усиленный отрядом полиции ещё в 150 чел. [1, с. 167]. В городе присутствовали и представители немецких спецслужб, которые осуществляли борьбу с малейшими проявлениями сопротивления. Местные жители, подозреваемые в связях с подпольщиками или партизанами, подлежали уничтожению.

Руководителем одной из первых подпольных групп Мозыря был чекист А. П. Поляков (А. П. Примаков). Она стала функционировать с августа 1941 г. В состав группы входили связисты-диверсанты, хозяева конспиративных квартир, агенты общего осведомления. Для проведения диверсионной работы были заранее созданы тайники с оружием и взрывчаткой. С августа 1941 г. по сентябрь 1942 г. А. П. Поляков координировал деятельность подпольных групп органов госбезопасности в Мозыре. Подпольщики осуществляли диверсии, проводили агитационно-пропагандистскую работу среди местного населения, уничтожали пособников гитлеровцев и др. Однако вскоре гитлеровцам удалось напасть на след патриотов, и деятельность вышеотмеченных нелегальных структур была прекращена [2, с. 143−144].

С сентября 1941 г. в Мозыре стала функционировать подпольная группа, состоявшая из представителей местных партийных и советских органов, которые ещё до отступления советских войск были оставлены органами госбезопасности для работы в тылу врага. Лидером группы являлся В. И. Крицкий [3, л. 234, 241]. До войны он работал бухгалтером областного отдела здравоохранения. Гитлеровцы, создавая оккупационный аппарат, ориентировались на лиц, пострадавших от Советской власти. С учётом этого часть будущих подпольщиков была осуждена советскими органами по политическим мотивам и посажена перед приходом немцев в тюрьму. Ряду патриотов удалось войти в доверие к оккупантам. Так, например, В. И. Крицкий стал выполнять обязанности бургомистра Мозыря, а М. Ю. Моисеев стал его заместителем по Мозырскому району. В свою очередь, Е. В. Силивончик возглавил один из отделов в городской управе. Подпольщик А. И. Кузьмич устроился на работу в немецкий банк. Это, безусловно, увеличило

возможности патриотов в борьбе против оккупантов. Также в группу В. И. Крицкого входили Н. Ф. Власенко и А. И. Мицура. Первый стал бургомистром Каменской волости, а второй выполнял обязанности старосты в д. Бобры. Важная роль в деятельности группы В. И. Крицкого принадлежала Я. И. Бинецкой. До войны она работала старшим бухгалтером на мебельной фабрике «Энергия труда». Через Я. И. Бинецкую осуществлялась связь между В. И. Крицким, А. И. Мицурой, Н. Ф. Власенко и др. На её квартире в д. Новики постоянно встречались подпольщики [2, с. 144].

В октябре 1941 г. по заданию ЦК КП(б)Б в Мозырь была направлена группа лиц, прошедшая кратковременную подготовку для ведения подпольной работы в тылу врага. Среди них был Т. Е. Абрамов, который накануне войны являлся сотрудником Полесского областного управления НКВД. Ему было известно, что В. И. Крицкий был оставлен в тылу врага для выполнения особых заданий. Вскоре между ними состоялась встреча, на которой они договорились о ведении совместной борьбы против оккупантов [2, с. 144].

При содействии В. И. Крицкого Т. Е. Абрамов устроился на работу грузчиком в столовую. Имея пропуск, он мог свободно передвигаться по городу в любое время суток. Это позволяло ему осуществлять сбор ценной разведывательной информации. Уже в конце 1941 г. Т. Е. Абрамову удалось создать свою подпольную группу. В её состав вошли Р. Казаченко, С. Покатин, Д. Карасёв и др. [2, с. 144]. Члены группы принимали, записывали и распространяли среди местного населения сводки Совинформбюро, собирали оружие и боеприпасы для партизан, осуществляли диверсии.

С октября 1941 г. в Мозыре стала действовать подпольная группа, основу которой составили военнослужащие Красной Армии Г. А. Чаус, Н. С. Козорез, С. П. Радневский, А. Ф. Сурков, не сумевшие пробиться к своим из окружения за линию фронта. Её руководителем являлся Д. А. Козловский. Позднее к подпольщикам примкнули представитель ЦК КПБ (б) С. П. Ракицкий и местный комсомолец Е. И. Толкачёв. Участники группы занимались сбором оружия и боеприпасов, а также информации о войсках противника, распространяли среди местного населения сведения о положении дел на советско-германском фронте. При этом Д. А. Козловский и его соратники считали, что главные свои усилия необходимо сконцентрировать на создании партизанского отряда. Ими были установлены контакты с представителями групп советских патриотов, действовавших в Калинковичах и возглавляемых, соответственно, К. М. Бакуном и П. С. Ануфриевым. В декабре 1941 г.

на базе вышеотмеченных подпольных организаций, функционировавших в Мозыре и Калинковичах, был создан партизанский отряд. Деятельность народных мстителей осуществлялась под руководством К. М. Бакуна. В состав его партизанского отряда вошла основная часть членов группы Д. А. Козловского. Оставшиеся в Мозыре её представители тесно взаимодействовали с народными мстителями, снабжая их ценной информацией о противнике [3, л. 234, 241].

В ноябре 1941 г. после побега из немецкого лагеря в г. Мозыре оказался бывший преподаватель педагогического училища А. С. Муравьёв. С группой Д. А. Козловского его свёл К. В. Котлинский. С последним они были знакомы по педагогической работе в довоенное время.

Подпольщики, чтобы избежать ареста, отправки на принудительные работы в Германию и иметь какие-то средства к существованию, были вынуждены трудоустроиться. Например, А. С. Муравьёв числился некоторое время сотрудником библиотеки [2, с. 145]. В начале 1942 г. он был вызван к бургомистру, где ему было предложено возглавить школьный отдел городской управы. Такое доверие к А. С. Муравьёву со стороны В. И. Крицкого было связано с тем, что он был знаком с последним до войны. Гитлеровцы заявляли о необходимости развития образования для белорусских детей, планируя открыть несколько начальных школ. Однако их планам не суждено было сбыться. Из-за действий, предпринятых А. С. Муравьёвым, школы как в г. Мозыре, так и в Мозырском районе не приступили к своей работе. Также при содействии В. И. Крицкого ему удалось спасти от вывоза на принудительные работы в Германию 120 учителей. Весной 1942 г., по предложению В. И. Крицкого, школьным отделом была переведена из д. Слобода в Свириновскую школу учительница Н. Симанович, которая по национальности была еврейкой. Спустя некоторое время, она была переправлена в лес к партизанам [4, л. 3].

Патриоты Мозыря успешно саботировали ряд мероприятий гитлеровцев, добывали и регулярно передавали в партизанские отряды разведывательную информацию о противнике. В. И. Крицкий и М. Ю. Моисеев обеспечивали алиби людям, которые рассматривались оккупантами как неблагонадёжные. Они предоставляли им документы на местожительства и оказывали помощь семьям советских военнослужащих. Подпольщики из группы В. И. Крицкого снабжали продуктами партизанские отряды, распространяли советские листовки, спасали от репрессий отдельных лиц еврейской национальности путём выдачи им новых документов. Чтобы ограничить вывоз людей на

каторгу в Германию, М. Ю. Моисеев организовывал ряд фиктивных леспромхозов, в которых числились трудоустроенными многие советские граждане.

Смелой и находчивой разведчицей проявила себя член подпольной группы В.И. Крицкого, чешка по национальности А. Г. Попратинская, которая до войны преподавала немецкий язык в одной из средних школ г. Мозыря. Гитлеровцы взяли её на работу переводчицей в гебитскомиссариат. С октября 1941 г. А. Г. Попратинская стала выполнять задания, которые поручались ей руководителем подпольной группы. Она получила доступ к секретной информации и могла добывать важные разведданные, а также своевременно намеренно делала неточные переводы доносов на подпольщиков, предупреждала о предстоящих арестах в городе и районе. В итоге запланированные карательные операции гитлеровцев часто завершались провалом. Она спасла, взяв на поруки, арестованных подпольщиков И. А. Мицуру и С. П. Радневского. Фашисты узнали, что А.Г. Попратинская виновна в утечке информации из гебитскомиссариата. Её арестовали и жестоко допрашивали. Мужественная патриотка была расстреляна гитлеровцами в августе 1942 г. [5, с. 238].

Начиная с лета 1942 г., СД, жандармерия и полиция стали прилагать большие усилия, чтобы уничтожить мозырских подпольщиков. Для борьбы с ними в июне 1942 г. в городе была создана центральная жандармерия, возглавляемая Г. Кольмаргеном [2, с. 146]. В июле 1942 г. был арестован Т. Е. Абрамов. После жестоких пыток он был расстрелян [6, с. 247].

Массовые аресты в г. Мозыре начались 22 августа 1942 г. По приказу гебитскомиссара накануне обеденного перерыва всех мужчин, которые работали в городской управе, собрали представители СД и под конвоем отвели в жандармерию. После допроса часть из них была отпущена, но в тоже время В. И. Крицкий, М. Ю. Моисеев, И. А. Мицура и др. были задержаны. Через несколько дней, после пыток, их расстреляли [2, с. 146].

Подпольная группа В. И. Крицкого прекратила своё существование в августе 1942 г. В июне этого же года прекратили свою деятельность и патриоты, лидером которых являлся Д. А. Козловский. После гибели Т. Е. Абрамова оставшихся в живых членов его группы возглавил Н. М. Говоров.

Осенью 1941 г. кавалерийская часть, в которой он служил, оказалась в окружении. Впоследствии Н. М. Говоров был захвачен в плен и помещён в Новгород-Волынский концлагерь. Подпольщики

г. Житомира проникли в лагерь и помогли некоторым заключённым, в том числе Н. М. Говорову, выбраться на свободу. Все они были направлены Житомирским подпольным партийным центром в разные города. Так, Н. М. Говоров оказался в г. Мозыре. Деятельность подпольщиков его группы ничем принципиально не отличалась от деятельности аналогичных нелегальных структур. Однако зимой 1943 г. Н. М. Говоров и ряд других патриотов были схвачены немцами и расстреляны [7, с. 247−248].

В период с июля по ноябрь 1943 г. в Мозыре стала функционировать новая группа советских патриотов. Её лидером являлся А. С. Муравьёв. Помимо него, в данную группу входили К. В. Котлинский, Е. Ф. Клямар, Н. В. Замыко, М. С. Моргунов, Н. И. Зуева и др. В это время основная деятельность советских патриотов в г. Мозыре сводилась к срыву мероприятий оккупационных властей (сохранение людей от угона в Германию, оказание помощи партизанам продовольствием и медикаментами и др.). Следует отметить, что между подпольщиками и народными мстителями из отряда К. М. Бакуна существовали прочные контакты. Так, например, от партизан они получали и распространяли листовки и антифашистскую литературу среди местного населения.

В 1943 г. Красная Армия приступила к освобождению Беларуси. Активно взаимодействовали с её представителями и подпольщики Мозыря. Ими была установлена связь с группой капитана А. И. Быстрова, действовавшей в окрестностях города, членов которой они снабжали ценной информацией о немецких войсках [3, л. 235, 241].

Таким образом, деятельность подпольщиков в г. Мозыре в годы войны была достаточно разнообразной. Они проводили диверсии, распространяли сводки Совинформбюро среди местного населения, активно взаимодействовали с партизанами и др. Несмотря на тяжёлые условия для ведения нелегальной борьбы и гибель ряда своих представителей, подпольщики Мозыря способствовали приближению Великой Победы.

Список использованных источников и литературы

1 Гомельщина партизанская : док. и материалы / сост.: В. Д. Селеменев [и др.] ; редкол.: В. И. Адамушко [и др.]. – Минск : НАРБ, 2010. – Вып. 1 : Начало : июнь 1941 г. – май 1942 г. – 260 с.
2 Мазыр. 850 год : у 3 т. / рэдкал.: І. Ф. Штэйнер (гал. рэд.) [і інш.]. – Гомель: КВПУП «Сож», 2005. – Т. 1: Мазыр : гісторыя і сучаснасць / С. В. Целяпень [і інш.]. – 2005. – 352 с.

3 Протоколы заседаний бюро Гомельского обкома КПБ № 10, 11 и материалы к ним, 1965 г. // Государственный архив общественных объединений Гомельской области (ГАООГО). – Ф. 144. Оп. 124. Д. 14.
4 Воспоминания Н. В. Замыко, 1971 г. // Зональный государственный архив в г. Мозыре (ЗГАМ). – Ф. 286. Оп. 1. Д. 27.
5 Васько, А. Ю. Не скарыліся ворагу / А. Ю. Васько // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Мазыра і Мазырскага раёна / уклад.: М. А. Капач, В. Р. Феранц: маст. Э. Э. Жакевіч. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1997. – С. 235–244.
6 Васько, А. Ю. Падпольная група Ц. Я. Абрамава / А. Ю. Васько // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Мазыра і Мазырскага раёна / уклад.: М. А. Капач, В. Р. Феранц: маст. Э. Э. Жакевіч. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1997. – С. 245–247.
7 Ветраў, І. Д. Незламаная воля / І. Д. Ветраў, А. З. Духанін, А. Л. Жыльскі // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Мазыра і Мазырскага раёна / уклад.: М. А. Капач, В. Р. Феранц: маст. Э. Э. Жакевіч. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1997. – С. 247–248.

УДК 94(476) «1918-1939»:930(438) «193»

М. М. МЯЗГА
(Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны»)

НЕКАТОРЫЯ АСПЕКТЫ ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСІ 1918–1939 ГАДОЎ У ПОЛЬСКАЙ ГІСТАРЫЯГРАФІІ МІЖВАЕННАГА ЧАСУ

У артыкуле выяўленыя асноўныя праблемы гісторыі Беларусі найноўшага часу, якія сталі прадметам даследавання польскай міжваеннай гістарыяграфіі. Ахарактарызаваны тыя палажэнні, якія былі сфармуляваны польскімі аўтарамі па ўказанай праблематыцы. Паказана, што вывучаючы палітычна актуальныя праблемы, польская гістарычная навука перш за ўсе абслугоўвала палітычныя патрэбы сваёй дзяржавы.

Беларусь у міжваенны час апынулася ў ролі тэрыторыі, за якую ішла актыўная барацьба паміж Савецкай Расіяй/СССР і Польшчай. Гэта ў многім абумовіла цікавасць польскай гістарыяграфіі 1920-х – 1930-х гг. да шэрагу праблем беларускай найноўшай гісторыі. Польская

гістарыяграфія шмат увагі надала беларускай праблематыцы пры высвятленні прычын узнікнення польска-савецкай вайны 1919–1920 гг. Яна не адмаўляла наяўнасці захопніцкіх планаў у Польшчы ў дачыненні да «ўсходнім крэсаў» і імкнулася абгрунтаваць і апраўдаць названыя планы. Для гэтага польскія даследчыкі даказвалі этнічную самастойнасць беларусаў у дачыненні да рускіх і іх блізасць да польскай культуры. Так, С. Кутшэба ў 1919 г. у адной са сваіх прац сцвярджаў, што рускія несправядліва лічаць беларусаў часткай свайго этнаса. Беларусы складаюць асобнае этнаграфічнае славянскае племя, беларуская мова з'яўляецца асобнай, яна «напоўнена польскімі словамі і лепш разумеецца палякамі, чым рускімі» [1, s. 187–190]. Тым самым падкрэслівалася этнічная блізкасць беларусаў з палякамі для апраўдання далучэння да Польшчы беларускіх земляў. Я. Чэканоўскі лічыў, што этнічная мяжа паміж палякамі і беларусамі выразна не вызначылася і польскімі па характары з'яўляюцца нават такія размешчаныя далёка на ўсходзе паветы, як Барысаўскі, Сененскі [2, s. 29–30]. У. Студніцкі пісаў, што тэрыторыі Беларусі могуць быць інтэграваныя ў склад польскай дзяржавы, бо яны засталіся пад уплывам польскай культуры і магчыма іх каланізацыя палякамі ў сувязі з нізкай шчыльнасцю насельніцтва [3, s. 23–27].

Яшчэ адзін аргумент, які прыводзяць польскія даследчыкі для абгрунтавання прасоўвання на беларускія землі, – тэза аб вызваленчай і цывілізатарскай місіі Польшчы. К. Алендскі, напрыклад, кажа ў сваіх працах аб імкненні Польшчы прынесці на «ўсходнія крэсы» палітычныя і грамадзянскія свабоды, пазбавіць іх насельніцтва ад голаду. Перавага выбару суседзяў на карысць аб'яднання з Польшчай, па яго меркаванню, у тым, што «лепш ісці з асвечаным Захадам, чым варварскім усходам, які … з ідэй камунізму ўчыніў сумесь крыві, ганьбы і прыгнёту» [4, s. 10, 8].

Польская гістарыяграфія акцэнтавала ўвагу на слабасці беларускага нацыянальнага руху. Л. Васілеўскі адзначаў, што падчас вайны беларусы не былі ў стане стварыць сілу, здольную рэалізаваць ідэю незалежнасці [5, s. 394]. С. Казіцкі пісаў, што беларусы «…яшчэ нікім за народ не былі прызнаныя, не ўтварылі адзінай масы і былі перамяшаныя з літоўцамі, палякамі, украінцамі» [6, s. 114]. С. Кутшэба таксама адзначае слабасць беларускага нацыянальнага руху і нацыянальнай свядомасці беларусаў, што не дазваляла Ю. Пілсудскаму стварыць неабходнае асяроддзе для рэалізацыі ідэі федэрацыі [7, s. 167]. Ю. Гласко адзначаў, што беларусы арыентуюцца на суседнія краіны ў залежнасці ад сваёй рэлігійнай веры, таму тую частку Беларусі,

дзе пераважае каталіцкае насельніцтва, ён прапаноўваў непасрэдна далучыць да Польшчы [8, с. 39]. Па меркаванні Л. Васілеўскага, Ю. Пілсудскі ў сваёй беларускай палітыцы зыходзіў з таго, што беларускі нацыянальны рух слабы. Таму пакуль трэба было стварыць «беларускі П'емонт у Польшчы», які стаў бы цэнтрам росту беларускага нацыянальнага руху, даць беларусам магчымасці для развіцця культуры, але не прызнаваць урад БНР [9, s. 216, 218].

Польскія даследчыкі сцвярджалі, што палітыка их краіны ў адносінах да ўсходніх земляў не была імперыялістычнай, а адпавядала інтэрасам мясцовага насельніцтва. Пры гэтым яны спасылаліся на віленскі зварот Ю. Пілсудскага ад 22 красавіка 1919 г., сцвярджаючы, што ў ім начальнік польскай дзяржавы абвясціў права ўсіх народаў былога ВКЛ самастойна вызначаць свой лёс і даў ім для гэтага ўсе магчымасці [10, s. 84]. С. Кутшэба ўказвае на тое, што польскія ўлады на акупаванай тэрыторыі Беларусі дазвалялі свабоднае карыстанне беларускай мовай, у тым ліку і пры звароце ва ўладныя структуры, хоць прызнаваў, што мова ўлады была польскай [7, s. 163]. С. Ельскі сцвярджаў, што польская адміністрацыя на беларускіх землях садзейнічала развіццю беларускага школьніцтва, і значная частка беларускага насельніцтва падтрымала «польскую ўладу і разлічвала на рашэнне лёсу Беларусі ў цесным саюзе з Польшчай» [11, s. 42].

Для польскай гістарыяграфіі характэрна імкненне паказаць, што Польшча аказвала падтрымку беларускаму нацыянальнаму адраджэнню, вяла вайну «не толькі за свае ўласныя інтэрасы, але і імкнулася дапамагчы беларускаму насельніцтву, стагнаўшаму пад крывавым ярмом бальшавіцкай няволі» [10, s. 98]. С. Ельскі адзначаў, што ў беларускім руху сфармавалася прапольская плынь, якую ўзначальвала Найвышэйшая рада. Аднак левыя палітычныя сілы, аснову якіх складалі беларускія эсэры, выступілі супраць супрацоўніцтва з Польшчай [11, s. 46, 45, 48]. Палажэнне польскай гістарыяграфіі аб адпаведнасці палітыкі Польшчы на акупаваных тэрыторыях на ўсходзе інтэрасам мясцовага насельніцтва ў святле шырока вядомых фактаў не выглядае пераканаўчым [12].

Беларуская праблематыка прысутнічала ў польскай гістарыяграфіі пры вывучэнні пытання аб усталяванні ўсходняй мяжы Польшчы. Па меркаванні А. Пшыбыльскага, Ю. Пілсудскі лічыў неабходным авалодаць «чыгуначнай лініяй Лунінец – Баранавічы – Ліда – Вільня, заняць пераправы праз Нёман, наблізіцца да Мінска, і, нарэшце, стварыць калідор, які, з аднаго боку, аддзяляў бы Літву ад Савецкай Расіі, а з іншага, дазволіў бы злучыць польскую мяжу з Латвіяй».

Акрамя таго, па палітычных меркаваннях неабходна было авалодаць Вільняй [13, с. 226]. А. Верны ў сваіх даследаваннях канстатаваў, што паводле Рыжскай дамовы не ўдалося Польшчы атрымаць мяжу, якая «адпавядае лініі Дмоўскага», у прыватнасці, усходней яе застаўся Мінск. Прычыну гэтага ён бачыў у тым, што большасць у польскай дэлегацыі на мірных перамовах складалі прадстаўнікі левых партый, а С. Грабскі, хоць і прадстаўляў эндэцыю, быў праціўнікам далучэння да Польшчы астатніх беларускіх земляў з Мінскам. Ён дамагаўся стварэння калідора з паўночна-заходніх земляў Беларусі, які аддзяляў бы Расію ад Літвы [14, s. 116, 117–119].

Найважнейшай для польскіх даследчыкаў на працягу ўсяго міжваеннага перыяду навуковай праблемай з’яўлялася гісторыя Заходняй Беларусі. Яны адзначалі няўстойлівасць становішча Польшчы на гэтай тэрыторыі. С. Сракоўскі лічыў, што Рыжская дамова з’яўлялася далёка недастатковай, каб забяспечыць трывалае далучэнне «ўсходніх крэсаў» да Польшчы, бо паслябальшавіцкая Расія яе не прызнае. Дадзены аўтар прагназаваў магчымасць новага ваеннага канфлікту Польшчы і Расіі на тэрыторыі Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны ў тым выпадку, калі Масква стане праводзіць палітыку «збірання рускіх земляў». Ён указваў на неабходнасць для Польшчы ўтрымаць за сабой «усходнія крэсы», абгрунтоўваючы гэта тым, што да падзелаў гэтыя землі на працягу шматлікіх гадоў належалі Рэчы Паспалітай, яны падвержаныя польскаму культурнаму ўплыву, і на іх пражывае значны працэнт польскага насельніцтва [15, s. 4].

Шматлікія польскія гісторыкі прызнавалі адмоўнае стаўленне насельніцтва «ўсходніх крэсаў» да польскай дзяржавы. Адну з прычын гэтага С. Мілкоўскі бачыў у тым, што гэтыя адносіны засноўваліся на стаўленні беларускіх сялян да абшарніка, які, як правіла, з’яўляўся палякам. Нянавісць да польскага абшарніка перарастае ў нянавісць да польскай дзяржавы [16, s. 66]. С. Грабскі, адзначаючы наяўнасць моцных прарасійскіх настрояў у насельніцтва «крэсаў», віну за гэта спрабаваў ускласці на сваіх палітычных апанентаў, якія ідэямі федэрацыі з Украінай і Беларуссю падтрымлівалі ўкраінскі і беларускі нацыяналізм [17, s. 42, 43]. Ю. Гертых адзначаў, што толькі пры знешняй падтрымцы сепаратызм на «ўсходніх крэсах» можа паспяхова развівацца [18, s. 109–110]. С. Мацкевіч лічыў, што створаныя бальшавікамі савецкія ўкраінская і беларуская дзяржавы ўсё ж даюць правы беларусам і ўкраінцам ужываць сваю мову. Адпаведна, украінскі або беларускі нацыяналізм зараз не можа быць выкарыстаны для разчлянення Расіі і можа аслабіць толькі Польшчу [19, s. 135].

Па меркаванні С. Ельскага, створаныя савецкім урадам «псеўданезалежныя рэспублікі Беларуская і Украінская» маюць мэтай дыскрэдытаваць палітыку Польшчы на яе ўсходніх землях і заваяваць сімпатыі беларускіх і ўкраінскіх палітыкаў [11, s. 57–58]. Л. Васілеўскі паказваў, што праз стварэнне «савецкай беларускай рэспублікі» Расія стварыла «беларускі П’емонт», да якога будуць імкнуцца ўсе беларусы, перш за ўсё тыя, якія пражываюць у Польшчы [5, s. 395].

С. Ельскі прызнаваў, што «ўсходнія крэсы» апынуліся ў стане анархіі і тлумачыў гэта выключна ўмяшаннем звонку, а не развіццём беларускага нацыянальнага руху на гэтых тэрыторыях, які вельмі слабы і не знаходзіць падтрымкі ў масах. Названы аўтар бачыў кіруючую сілу антыпольскага руху ў Заходняй Беларусі выключна ў КПЗБ, якая прыкрывалася легальнымі арганізацыямі, такімі, як БСРГ [11, s. 42, 58–59, 63, 66]. У. Банчкоўскі сцвярджаў, што дзейнасць камуністычных партый Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны накіравана на адарванне гэтых тэрыторый ад Польшчы і далучэнне іх да Савецкай Беларусі і Савецкай Украіны [20, s. 32, 43].

Указваючы на падрыўную дзейнасць СССР як на прычыну беспарадкаў на «ўсходніх крэсах», С. Ельскі імкнуўся давесці, што польская палітыка на тэрыторыі Заходняй Беларусі адпавядала беларускім нацыянальным інтэрасам і не стварала перадумоў для незадаволенасці. Па яго меркаванню, закон 1924 г. даваў беларусам магчымасць адчыняць школы з беларускай мовай навучання. Ён адзначаў таксама высілкі польскага ўрада, накіраваныя на забеспячэнне паспяховага эканамічнага развіцця Заходняй Беларусі [11, s. 80, 86]. Па меркаванні дадзенага даследчыка, гэтая палітыка была паспяховай, што прадэманстравалі выбары ў сойм 1922 г., падчас якіх кандыдаты ад блока нацыянальных меншасцяў набралі на «крэсах» толькі 26,2 % галасоў. Гэта сведчыла аб жаданні нацыянальных меншасцяў у большасці сваёй заставацца ў складзе польскай дзяржавы [11, s. 59–60]. У. Студніцкі таксама спрабаваў паказаць поспехі ў развіцці школьнай справы, спрыяльны ўплыў палітыкі польскай дзяржавы на гаспадарчае развіццё Заходняй Беларусі. Па яго меркаванню, дадзеныя землі ў рамках польскай дзяржавы атрымалі лепшыя магчымасці для развіцця сельскай гаспадаркі, чым мелі ў рамках Расійскай імперыі [21, s. 13–14, 21, 26]. Але сярод польскіх даследчыкаў меліся і тыя, хто досыць крытычна і рэалістычна ацэньваў польскую палітыку на «ўсходніх крэсах». С. Віславух, блізкі да лагера «санацыі», указваў на цяжкае эканамічнае становішча гэтых тэрыторый, сацыяльны і нацыянальны прыгнёт, чым і былі

абумоўленыя пракамуністычныя сімпатыі насельніцтва Заходняй Беларусі [22].

Польскія гісторыкі і публіцысты, вывучаючы сітуацыю на «ўсходніх крэсах», актыўна займаліся распрацоўкай рэкамендацый адносна палітыкі, якую польская дзяржава павінна праводзіць на гэтай тэрыторыі. С. Грабскі адстойваў пункт гледжання, што беларускае і ўкраінскае пытанні ў Польшчы можна вырашыць толькі стварэннем на ўсіх землях дзяржавы польскай нацыянальнай большасці. Калі гэта не атрымаецца, то хуткім часам Польшчы пагражае страта «ўсходніх крэсаў» [23, s. 69–70]. Ён лічыў, што праблем з асіміляцыяй насельніцтва «ўсходніх крэсаў» не будзе, бо «катастрофа кіеўскага паходу паказала, што ўкраінскага народа не існуе… Яшчэ менш існуе беларускі народ» [17, s. 42]. Е. Барташэвіч галоўную задачу польскай палітыкі ў Заходняй Беларусі бачыў у тым, каб не даць нацыянальным меншасцям ператварыцца ў меншасці палітычныя. Для гэтага варта паказаць беларусам, што яны маюць такія ж магчымасці ў сферы гаспадарчай дзейнасці, адукацыі, як і палякі, далучыць іх праз школу да польскай мовы [24, s. 95].

Е. Гертых у адной з сваіх прац адзначаў рэальную небяспеку страты Польшчай «усходніх крэсаў», лічачы гэта недапушчальным. Польская палітыка ў такіх умовах павінна быць накіраваная на барацьбу з рускім сепаратызмам і далучэнне беларусаў да еўрапейскіх каштоўнасцяў [18, s. 8–9]. Ён адзначаў няўдачу праводзімай у 1920-я гады ва ўсходніх ваяводствах палітыкі і пісаў у сувязі з гэтым: «Усё заявы аб праходжанні на «крэсах» вялікіх асіміляцыйных працэсаў – ёсць поўнае няведанне сітуацыі на «крэсах». Тым не менш, аўтар паказваў, што палітыка Польшчы на «крэсах» павінна быць усё ж палітыкай асіміляцыі [18, s. 22, 52]. Для яе ажыццяўлення неабходна было весці рашучую барацьбу з сепаратызмам на гэтых тэрыторыях, але ў той жа час дазволіць мясцоваму насельніцтву карыстацца сваёй мовай як бытавой і літаратурнай, але не адміністрацыйнай, дамагацца павелічэння на «ўсходніх крэсах» польскага насельніцтва [18, s. 78]. У. Студніцкі падтрымліваў ідэю інтэграцыі беларусаў у склад Польшчы праз асіміляцыю. Па яго меркаванню, гэта магчыма дзякуючы таму, што беларусы не з’яўляюцца самастойным этнасам, а ўяўляюць пераходную форму паміж палякамі і ўкраінцамі [25, s. 198]. Р. Кноль пісаў, што беларусы павінны растварыцца ў польскім народзе як адна з яго частак [26, s. 334, 336]. З пераходам у другой палове 1930-х гадоў «санацыі» да палітыкі нацыянальнай асіміляцыі, пазіцыі гісторыкаў-пілсудчыкаў і іх калегаў, блізкіх да эндэцыі, пры вывучэнні

праблем «усходніх крэсаў» зблізіліся. Прадстаўнікі абодвух кірункаў лічылі, што польскі цывілізацыйны ўплыў і моўная блізкасць дазволяць вырашыць задачу нацыянальнай асіміляцыі беларусаў у Польшчы [18, s. 134].

Сярод польскіх даследчыкаў існаваў пункт гледжання, што палітыка Польшчы ў дачыненні да беларускіх земляў пасля падпісання Рыжскага міру вызначалася, акрамя іншага, і «ягелонскай ідэяй» [27, s. 54–55]. Т. Галуўка лічыў стварэнне незалежнай Беларусі і незалежнай Украіны лепшым спосабам забяспечыць бяспеку Польшчы з боку СССР. Пры гэтым мелася на ўвазе, што яны будуць створаны за кошт БССР і УССР, а Заходняя Беларусь і Заходняя Украіна застануцца ў складзе Польшчы. Задачу польскай дзяржавы ён бачыў у тым, каб заваяваць сімпатыі насельніцтва дадзеных тэрыторый. Ён сцвярджаў, што сярод беларусаў прыкметны рух па шляху нацыянальнай асіміляцыі, але лічыў такую палітыку памылковай і выступаў за дзяржаўную асіміляцыю [28, s. 82–83, 164]. А. Бахеньскі ў сваю чаргу казаў аб магчымасці вырашэння праблемы Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны праз стварэнне незалежных беларускай і ўкраінскай дзяржаў. Па яго меркаванню, такі варыянт развіцця падзей з’яўляўся спрыяльным для развіцця польска-савецкіх адносін, бо ў гэтым выпадку знікне агульная мяжа паміж Польшчай і СССР, і знікне, адпаведна, асноўная прычына канфліктаў паміж гэтымі краінамі [29, s. 71].

Такім чынам, польская міжваенная гістарыяграфія, звяртаючыся да праблем найноўшай гісторыі Беларусі, вырашала не столькі навуковую задачу, колькі імкнулася прывесці аргументы на карысць той палітыкі, якую праводзіла тагачасная польская дзяржава на беларускім напрамку. Такі падыход вёў да таго, што польскія гісторыкі адыходзілі ад пошуку навуковай ісціны і не змаглі ў многіх выпадках сфармуляваць палажэнні, якія аб’ектыўна адлюстроўвалі б падзеі і працэсы беларускай гісторыі 1918–1939 гг.

Спіс выкарыстаных крыніц і літаратуры

1 Kutrzeba, S. Kongres, traktat i Polska / S. Kutrzeba. – Warszawa : Gebetchner i Wolff, 1919. – 198 s.
2 Czekanowski, J. Wschodnie zagadnienia graniczne Polski i stosunki etniczno-społeczne / J. Czekanowski. – Łwów : Druk. «Slowa polskiego», 1921. – 144 s.
3 Studnicki, W. Połnocno-wshodnie ziemie dawnej Rzeczypospolitej Polski / W. Studnicki. – Warszawa : Druk Synów St. Niemiry, 1919. – 28 s.

4 Olęndzki, K. Kresy wshodnie a Polska / K. Olęndzki. – Warszawa : Druk. Z. Swięntóńskiego, 1919. – 16 s.
5 Wasilewski, L. Białoruś i ruch białoruski / L. Wasilewski // Przegląd Wspolczesny. – 1920. – № 9. – S. 389–403.
6 Kozicki, S. Sprawa granic Polski na konferencji pokojowej w Paryży / S. Kozicki. – Warszawa : Przyński, Niklewicz i Sp?lka, 1921. – 176 s.
7 Kutrzeba, S. Polska odrodzona 1914–1922 / S. Kutrzeba. – Kraków : Gebethner i Wolff, 1922. – 264 s.
8 Гамулка, К. Паміж Польшча і Расіяй. Беларусь ў канцэпцыях польскіх палітычных фарміраванняў (1918–1922) / К. Гамулка; пераклад з польскай мовы. – Вільня : Выд-ва Еўрапейскага гуманітарнага універсітэта, 2008. – 256 с.
9 Wasilewski, L. J?zef Pilsudski. Jakim Go znałem / L. Wasilewski. – Warszawa : Wyd. «Roj», 1935. – 235 s.
10 Polska wyzwołona. 1918–1933. – Warszawa: Wyd. Karola Merperta, 1933. – 245 s.
11 Ełski, S. Sprawa bialoruska. Zarys historyczno-polityczny / S. Ełski. – Warszawa : b. w., 1931. – 105 s.
12 Мязга, М. М. Пытанне беларускай дзяржаўнасці ў палітыцы Польшчы ў час польска-савецкай вайны 1919–1920 гадоў / М. М. Мязга // Беларусь і суседзі: шляхі фарміравання дзяржаўнасці, міжнацыянальныя і міждзяржаўныя адносіны : зб. навук. арт. / рэд. калегія Р. Р. Лазько (галоўны рэдактар) [і інш.]. – Гомель: УА «ГДУ імя Ф. Скарыны», 2013. – Вып. 2. – С. 59–66.
13 Пшибыльский, А. Войны польского империализма 1918–1921 / А. Пшибыльский. – М. : Государственное военное издание, 1931. – 255 с.
14 Werny, A. Na szlahach dziejowych Romana Dmowskiego / A. Werny. – Warszawa : Druk. T. Dobrzyńskię, 1939. – 136 s.
15 Srokowski, S. Uwagi o kresach wschodnich / S. Srokowski. – Kraków : Dr. «Czasu», 1925. – 26 s.
16 Miłkowski, S. Walka j nową Polskę / S. Miłkowski. – Warszawa : «Radom», 1925. – 79 s.
17 Grabski, S. Z zagadnień polityki narodowo-państwowej / S. Grabski. – Warszawa : Perzyński, Niklewicz i s-ka, 1925. – 134 s.
18 Giertych, J. O program polityki kresowoj / J. Giertych. – Warszawa : Wyd. «Patria», 1932. – 148 s.
19 Mackiewicz, S. Historia Polski od 11 listopada 1918 r. do 17 wrześnja 1939 r. / S. Mackiewicz. –London : M.I. Kolin, 1958. – 347 s.
20 Bączkowski, W. O wschodnich problemach Polski / W. Bączkowski. – Kraków : Księgarnia Akademicka, 2000. – 226 s.
21 Studnicki, W. Ziemie wshodnie. Stan gospodarczy i widoki rozwoju / W. Studnicki. – Warszawa : Nakladem tygodnika Przemysl i gandel, 1929. – 81 s.

22 Wysłouch, S. Rola komunistycznej partii Zachodniej Białorusi w ruchu narodowym Bialorusinów w Polsce / S. Wysłouch. – Wilno : Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodnej w Wilno, 1933. – 71 s.
23 Grabski, S. Uwagi o bieżącej historycznej chwili Polski / S. Grabski. – Warszawa : Nakładem księgarni Perzyński, Niklewicz i s-ka, 1922. – 160 s.
24 Bartoszewicz, J. Zagadnienia polityki Polskiej / J. Bartoszewicz. – Warszawa : Tow. Wydawnicze Patria, 1929. – 151 s.
25 Gzela, J. Traktat ryski w ocenie Władysława Studnickiego / J. Gzela // Traktat ryski 1921 roku po 75 latach: studia / Pod red. M. Wojciehowskiego. – Toruń : Wyd. Uniwersytetu Mikolaja Kopernika, 1998. – S. 193–208.
26 Parus, W. Od konsolidacji panstwowej do konsolidacji narodowej w myśli politycznej obozu piłsudczykowskiego (1926–1939) / W. Parus. – Lublin : Wyd. Uniwersytetu Marii Curi Sklodowskiej, 1997. – 424 s.
27 Gawroński, J. Zagadnienie czarnomorski / J. Gawroński. – Warszawa : Glowna drukarnia wojskowa, 1931. – 57 s.
28 Chojnowski, A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939 / A. Chojnowski. – Wrocław – Warszawa – Gdańsk : Wyd. Polskiej Akademii Nauk, 1979. – 262 s.
29 Bochieński, A. Między Niemcami a Rosja / A. Bocheński. – Warszawa : Księgarnia F. Hoesiek, 1937. – 185 s.

УДК 94(476) «19/1914»

В. А. МІХЕДЗЬКА
(Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Ф. Скарыны»)

«ПОЛЬСКАЯ ПРАБЛЕМА» І РАСІЙСКАЯ АДМІНІСТРАЦЫЯ ПАЎНОЧНА-ЗАХОДНЯГА КРАЮ Ў ПАЧАТКУ ХХ СТАГОДДЗЯ

У артыкуле разгледжаны некаторыя аспекты дачыненняў расійскай адміністрацыі з польскімі землеўладальнікамі Паўночна-заходняга краю на пачатку ХХ ст. Урад і мясцовыя польскія землеўладальнікі збліжаліся на аснове агульнай зацікаўленасці ў захаванні саслоўнай і маёмаснай іерархіі грамадскага і эканамічнага жыцця краю, аднак ва ўмовах дзейнасці Дзяржаўнай Думы адбываецца паступовае вяртанне да антыпольскай рыторыкі.

Пасля паўстання 1863–1864 г. на працягу трох дзесяцігоддзяў ў краі дзейнічала складаная сістэма заканадаўчых абмежаванняў

польскага насельніцтва ў гаспадарчым, грамадскім і культурна-рэлігійным жыцці. Асабліва жорсткім абмежавальны рэжым стаўся ў 80-я гг. XIX ст. [1; 2].

Пачатак царавання Мікалая II многімі польскімі землеўладальнікамі Паўночна-Заходняга краю быў успрыняты з надзеяй на памякчэнне абмежавальнага рэжыму. Цар, акрамя спагадлівых жэстаў у бок каталіцкай царквы, загадаў скасаваць кантрыбуцыйны грашовы збор, які польскія землеўласнікі плацілі ад часоў Мураўёва [3, с. 153; 4, с.143–144]. На фоне захавання абмежаванняў у сфера зямельнай уласнасці, антыпольскае стаўленне з боку мясцовай адміністрацыі да пачатка XX ст. выяўляецца адзінкавымі, часцей сімвалічнымі, выпадкамі. Як сведчаць справаздачы губернатараў беларускіх губерняў, у першыя гады XX ст. польскія землеўладальнікі ўспрымаліся як кансерватыўны асяродак, на які ўрад мог абаперціся перад набіраўшым моц сацыяльным рухам [5, арк. 3 адв.; 6, арк. 5адв–6]. Заможныя землеўласнікі края таксама бачылі ў асобнах саноўніках-прадстаўніках вышэйшай адміністрацыі натуральных саюзнікаў. Па ўспамінах І. Корвін-Мілеўскага, віленскі генерал-губернатар М. Троцкі (канец 1897 – вясна 1901 гг.) «як заможны землеўладальнік Цверскай губерні пачуваўся значна бліжэй землеўласніку і кансерватару Корвін-Мілеўскаму», чымсьці немаёмасным "канцылярскім шаўкам" губернскай канцылярыі [3, с. 159]. Падобна ўспрымалася гэтая блізкасць і з рускага ўрадавага боку: «Рускай ўладзе польская арыстакратыя імпанавала сваім багаццем, раскошай, сваяцтвам з арыстакратычнымі сем'ямі Еўропы. Руская ўлада … разумела да таго ж,…што гэта адзіны клас польскага грамадства, на які магчыма спадзявацца» [7, с. 30].

Віленскі генерал-губернатар П. Дз. Святаполк-Мірскі ў дакладзе Мікалаю II у маі 1904 г. таксама адзначаў кансерватыўнасць польскіх землеўладальнікаў, якія, на ягоную думку, ператварыліся у апору расійскага ўрада [8, арк. 7 адв., 60, 63 адв., 100].

Рускія памешчыкі, павялічэння колькасці якіх у краі ўрад дамагаўся з дапамогай абмежавальнага заканадаўства, такую апору ўраду яшчэ не маглі. У масе сваёй яны не гаспадарылі самі ў набытых маёнтках, аддаючы перавагу службе у Пецярбурзе і ў цэнтральных расійскіх губернях. Яны аддавалі маёнткі ў кіраванне мясцовым ураджэнцам ці у арэнду. Шмат хто з рускіх пакупнікоў набывалі зямлю ў спекулятыўных мэтах [9, с. 25]. Варта адзначыць, што віленскі генерал-губернатар у гэтым кантэксце скептычна ацэньваў мясцовых рускіх землеўладальнікаў. П. Дз. Святаполк-Мірскі заўважаў: «памешчык рускага паходжання …. частакроць з'яўляецца драпежнікам

зямлі, які ігнаруе ўсе патрэбы ўрада» [8, арк.10 адв.]. Такім чынам, расійская адміністрацыя ў гэты час бачыла у збліжэнні з мясцовымі польскімі землеўладальнікамі магчымасць умацаваць свае пазіцыі ў краі ва ўмовах пашырэння сацыяльнага пратэстнага руху. Сведчаннем «перыяду зычлівасці» ў дзяржаўнай палітыцы мясцовыя палякі лічылі і стрыманую рэакцыю ўладаў на "радыкалізм" і «нягнуткасць» віленскіх каталіцкіх біскупаў С. Зваровіча, а потым і Э. фон Ропа [3, с. 153–154].

Збліжэнне П. Святаполк-Мірскага з мясцовымі буйнымі землеўладальнікамі напэўна паўплывала на лібералізацыю палітыкі ў адносінах да палякаў. У снежні 1904 г. царскі маніфест абвясціў перагляд абмежавальнага заканадаўства у дачыненні да «іншародцаў» [10, с. 1197–1198]. Апублікаваны 17 красавіка 1905 г. «Указ аб умацаванні пачаткаў верацярплівасці» абвяшчаў скасаванне ушчымлівых забаронаў ў дзейнасці каталіцкай царквы і, па сведчанні Э. Вайніловіча, пакінуў вялікае ўражанне на мясцовае польскае грамадства [9, с. 108–109; 11, с. 237–238]. 1 мая 1905 г. былі скасаваны найбольш значныя абмежаванні для палякаў у пазямельнай сферы [12, с. 286–287].

Цікава, што ў выніку збліжэння расійскай адміністрацыі і мясцовых польскіх землеўладальнікаў у Вільні усталяваўся пэўны моўны этыкет, калі на афіцыйных мерапрыемствах прадстаўнікі ўлады размаўлялі толькі па-рускі, але ў прыватнай сітуацыі з мужчынамі-палякамі і заўсёды з жанчынамі, – пераходзілі на французскую мову [7, с. 31].

Вышэйшай праявай «спрыяльнай палітыкі» да польскіх землеўладальнікаў літоўска-беларускіх губерняў сталася прапанова П. Сталыпіна Э. Вайніловічу заняць пасаду таварыша міністра земляробства, ад якой той адмовіўся [9, с. 131]. Як пазней у сваіх успамінах іранічна адзначаў І. Корвін-Мілеўскі: «Пан Эдвард адмовіўся і меў рацыю, бо быў у ім матэрыял на шэфа, а не "таварыша"…» [3, с. 251].

Пачатак думскага перыяду паставіў узаемадзеянне расійскай адміністрацыі і польскага грамадства края ў новыя ўмовы. Першапачаткова, стварэнне асобных дэпутацкіх груповак ад польскіх «прывісленскіх» губерняў і ад беларуска-літоўска-украінскіх губерняў было выразным лаялісцкім сігналам. Як адзначаў дасведчаны І. Корвін-Мілеўскі, і ў Дзяржаўнай радзе польская групоўка набыла ў 1906 г. рэпутацыю кансерватыўнага «асяродка палітычнай раўнаўвагі» [3, с. 251].

У той жа час, ускладненне грамадска-палітычнага жыцця і рэанімацыя «польскага пытання» прывялі да новага ўздыму змагання з праявамі мясцовага сепаратызму. Пры захаванні выразнай антысеміцкай палітыкі, галоўную небяспеку зноў пачалі бачыць у арганізаваных

польскіх колах, якія здолелі мабілізаваць значныя фінансавыя, арганізацыйныя і інтэлектуальныя сродкі для заваёвы прадстаўніцтва ў Думе, у сістэме мясцовага гарадскога самакіравання. У дакладной запісцы, якая была пададзена прэм'ер-міністру У. М. Какаўцову адзначалася, што ў «Паўночна-Заходнім краі гарадское самакіраванне знаходзіцца амаль выключна ў польскіх руках… фізіяномія гарадоў стаецца ўсё больш польскай …а гэта ўплывае на далейшае апалячванне беларускай вёскі» [13, с. 52–53]. Для забеспячэння расійскіх прыярытэтаў была праведзена рэформа выбарчага заканадаўства, якая істотна абмежавала прадстаўніцтва польскай грамады ў Дзяржаўнай Думе.

Вяртанне палітычнага курса да канфрантацыі з палякамі мясцовыя польскія дзеячы кансерватыўнага накірунка звязвалі ў тым ліку са зменай асабістага стаўлення Мікалая ІІ-га: «нашы варшаўскія мудрацы самі наладзілі яму ў 1907 г. грубіянскі афронт, якога аніводны манарх, асабліва аніводны Раманаў, ані забыцца, ані дараваць не мог» [3, с. 193]. Падчас цырымоніі адкрыцця дзейнасці ІІ-й Дзяржаўнай Думы польскія дэпутаты, адначасова з фракцыяй сацыял-дэмакратаў, дэманстратыўна адмовіліся ўстаць на знак пашаны да асобы імператара. У выніку, пазней заўважаў І. Корвін-Мілеўскі, «ад той хвіліны зрабілі сабе з зычлівага да гэтага часу Мікалая ІІ-га непрымірымага ворага…» [3, с. 260].

Відавочна, аднак, што асабістая крыўда Мікалая ІІ-га толькі ўзмацніла тое агульнае ўражанне небяспекі для расійскага панавання, што стварыла хуткая рэстаўрацыя эканамічнага, грамадскага і культурнага ўплыву палякаў на «заходніх ускраінах» імперыі. Пра гэта з думскай трыбуны і на старонках прэсы ўсё гучней казалі расійскія нацыяналістычныя партыі. Змянілася ў гэтым жа накірунку танальнасць паведамленняў беларуска-літоўскіх губернскіх уладаў.

Яскравым сведчаннем заклапочанасці расійскай адміністрацыі ўзростам польскага ўплыву ў краі з'яўляецца падрыхтаваная мінскім губернатарам А. Ф. Гірсам «Докладная записка о мерах, могущих укрепить национальное самосознание белоруссов и противодействовать их полонизации» [14]. А. Ф. Гірс меў дастаткова значны досвед знаёмства з «заходнімі ўскраінамі». Грамадзянская служба яго пачыналася з пасадаў павятовага маршалка Ковенскай, а потым Мінскай губерняў, пасля быў кіеўскім губернатарам. Гэты дакумент, які быў створаны ў студзені 1914 г., відавочна ад пачатку меў праграмны характар. Асобны адбітак запіскі пад грыфам «зусім сакрэтна» быў адрасаваны мінскаму губернскаму маршалку А. С. Далгаво-Сабураву.

Неабходна адразу зазначыць, што, гаворачы пра «нацыянальную самасвядомасць беларусаў», А. Ф. Гірс зыходзіў з афіцыйнай канцэпцыі «трыадзінага рускага народу» і меў на ўвазе ўмацаванне менавіта расійскай свядомасці сярод беларускага насельніцтва.

«Запіска» А. Ф. Гірса пачынаецца з прызнання заслуг М. М. Мураўёва ў стварэнні падмурка для умацавання «рускіх пачаткаў» і развіцця «рускай культуры ў краі за кошт польскай». У гэтым кантэксце мінскі губернатар заўважаў, што скасаванне многіх абмежавальных заканадаўчых норм было заўчасным: «суцэльны шэраг фактаў сведчыць, што рускі элемент у краі яшчэ недастаткова ўмацаваўся, каб уласнымі намаганнямі адстаяць край для Расіі і для рускай культуры» [14, с. 1]. Праз дзесяць гадоў пасля аптымістычных заяў П. Дз. Святаполк-Мірскага мінскі губернатар сумна канстатаваў: «як толькі былі скасаваны ўсе забароны … зараз жа выявілася ўся перавага польскай меншасці і ў культурных і у эканамічных адносінах і недастатковая падрыхтаванасць рускай большасці для супрацьдзеяння польскай гегемоніі ў краі. Польскае жыццё ва ўсіх культурных галінах пачало заўважна перамагаць рускае жыццё…» [14, с. 13]. Дзеля таго, каб «адстаяць край для Расіі», мінскі губернатар прапаноўваў захаваць старыя, а ў шэрагу выпадкаў стварыць новыя абмежавальныя нормы ў дачыненні да польскага насельніцтва края і каталіцкага касцёла. Акрамя таго, А. Ф. Гірс лічыў неабходнымі мерапрыемствы, якія, на ягоную думку, мусілі спрыяць развіццю «рускіх пачаткаў» у краі. Сярод найбольшых значных абмежавальных задач, якія стаялі перад урадам, ён вызначаў спыненне дзейнасці сярод беларускага каталіцкага насельніцтва тайных польскіх школ, жорсткі кантроль за рухам зямельнай уласнасці ў краі. Вялікую небяспеку для рускай прысутнасці ў краі губернатар бачыў у паланізацыйным характары дзейнасці мясцовых біскупаў-палякаў і каталіцкіх семінарый, пашырэнні каталіцкага празелітызма. Губернатар А. Ф. Гірс пераконваў урад, што «у справе паланізатарскай дзейнасці злучаюцца ўсе палякі края незалежна ад стана» [14, с. 7]. Таму, лічыў губернатар, нельга дапускаць «палякаў і католікаў» на пасады, якія забяспечваюць непасрэдны кантакт з народнымі масамі і ўсяляк абмежаваць іх прысутнасць у земскіх установах. Вялікую небяспеку для ўрада губернатар бачыў у фактычным захопе палякамі ўстаноў гарадскога кіравання: «гарадскія ўправы Заходняга края павінны быць забраныя з польскіх рук… і мусіць быць ўведзена курыяльная сістэма выбараў галосных па нацыянальнасцях, рускую большасць сярод галосных патрэбна замацаваць законам» [14, с. 12].

Буйным недахопам папярэдняй “ускраіннай палітыкі” мінскі губернатар лічыў ігнараванне «багатага і ўдзячнага этнаграфічнага матэрыялу, якім з’яўляецца беларускае племя. Багата адоранае ад прыроды, незвычайна працавітае, цвярозае, несумненна адданае Расіі і Рускаму Пасаду» [14, с. 14]. Мінскі губернатар прапаноўваў рэфармаваць дзейнасць мясцовых настаўніцкіх семінарый і пачатковых школ, павялічыўшы аб’ём выкладання у іх гісторыі, «асабліва мясцовай», геаграфіі Расіі і рускай літаратуры. На гэтыя навучальныя установы, пераконваў губернатар, «неабходна глядзець не толькі з педагагічнага пункту, але і з пункту гледжання палітычнага, як на адзіны пакуль шлях далучэння найбольш здольных прадстаўнікоў беларускага племені да рускай культуры» [14, с. 15]. Але паўставала праблема забеспячэння навучальных устаноў «правільнымі» падручнікамі. А. Ф. Гірс лічыў такімі творы М. Каяловіча і П. Бранцава, якія з’явіліся яшчэ за мураўёўскім часам. Таму ўраду неабходна было паклапаціцца і дапамагчы «мясцоваму рускаму грамадству у яго памкненні ведаць гісторыю края ў бесстароннім асвятленні» [14, с. 17].

Значным рэсурсам супрацьдзеяння польскім уплывам А. Ф. Гірс ужо традыцыйна лічыў праваслаўную царкву і перад усім прапаноўваў мабілізаваць на барацьбу з «паланізмам» праваслаўныя брацтвы [14, с. 17–19; 23–24].

Сярод прапаноў мінскага губернатара было і стварэнне ў Мінску сельскагаспадарчага інстытута. Патрэба у ім тлумачылася неабходнасцю забяспечыць рускіх землеўладальнікаў, недасведчаных у мясцовых умовах гаспадарання, паслугамі «рускіх аграномаў»: «недахоп рускіх людзей з агранамічнымі ведамі і адначасова знаёмых з умовамі мясцовай сельскай гаспадаркі надта згубна ўплывае на развіццё ў краі рускага землеўладання, ператвараючы яго частакроць у фікцыю». Як за дзесяць гадоў да таго зрабіў П. Дз. Святаполк-Мірскі, мінскі губенатар наракаў: «рускае дваранства, што набыло ў краі зямельныя маёмасці …належыць да разраду людзей…, якія зрэдку маюць магчымасць жыць у сваіх маёнтках і кіраваць імі непасрэдна». У выніку, заўважаў А. Ф. Гірс, у краі распаўсюдзілася з’ява, калі «маёнтак лічыўся ўласнасцю рускага памешчыка, …а фактычна ён знаходзіўся ў руках аканома паляка…» [14, с. 22]. Адначасова, А. Ф. Гірс звяртаў увагу ўраду на неабходнасць развіцця «рускага землеўладання». На думку мінскага губернатара, мясцовае сялянства не магло стацца асноўным суб’ектам рускай зямельнай уласнасці з-за сваёй «некультурнасці». Як заўважаў губернатар, «разлічваць, што сілы гэтыя можа даць рускае дваранства нельга …. нават у цэнтры Расіі дваранскае

землеўладанне пачынае існі да заняпаду». Таму патрэбна «звярнуцца …да мясцовых рускіх культурных сіл недваранскага паходжання, да праваслаўнага духавенства, якое дала значныя кадры мясцовай рускай інтэлігенцыі…, да рускага чынавенства, сярод якога частка элемента прышлага з цэнтра Расіі, частка ж вылучаная мясцовым насельніцтвам, а таксама да той мясцовай рускай інтэлігенцыі, якая вылучана мясцовым беларускім насельніцтвам, дзякуючы паўвекавой дзейнасці тут рускай школы. Гэта інтэлігенцыя, у асяроддзі якой пераважнай па колькасці групай з'яўляюцца настаўнікі народных і царкоўна-прыхадскіх школ, найбольш прыдатная для стварэння з яе рускіх культурных землеўладальнікаў, з прычыны таго, што яна знаёмая з мясцовымі ўмовамі жыцця і сельскай гаспадаркі і безумоўна варожая да паланізатарскіх тэндэнцыяў палякаў» [14, с. 14].

Такім чынам, прапанаваныя А. Ф. Гірсам захады не выходзілі за межы, вызначаныя калісьці яшчэ М. Мураўёвым. Адзіным параўнальна новым сталася дастаткова высокая ўвага да магчымасцей выкарыстання у антыпольскім змаганні беларускага насельніцтва. Што праўда, і тут А. Ф. Гірс падмацаваў свае прапановы аўтарытэтам М. Мураўёва, які быццам быў першы, хто «зразумеў і ацаніў значнасць гэтага багатага этнаграфічнага матэрыяла» [14, с. 15].

Такім чынам, пашырэнне і радыкалізацыя грамадскага руху у канцы XIX і асабліва першыя гады XX ст. прымашала расійскую ўладу да збліжэння з кансерватыўнымі польскімі элітамі края. Наступствам гэтага збліжэння сталася паслабленне антыпольскай рыторыкі і частковае скасаванне абмежавальнага заканадаўства. Аднак хуткае аднаўленне польскімі элітамі сацыяльна-эканамічнага і культурнага лідэрства у «заходнім краі» пасля 1905 г. выклікаў новы ўздым антыпольскіх настрояў, памкненне рэстаўраваць антыпольскае абмежавальнае заканадаўства і выкарыстаць беларускае насельніцтва ў барацьбе супраць палякаў.

Спіс выкарыстаных крыніц і літаратуры

1 Самбук, С. М. Политика царизма в Белоруссии во второй половше XIX в. / С. М. Самбук. – Минск, 1980.
2 Смалянчук, А. Паміж краёвасцю і нацыянальнай ідэяй. Польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях. 1864 – люты1917 г. / А. Смалянчук. – Спб. : Неўскі прасцяг, 2004. – 406 с.
3 Korwin-Milewski, H. Siedemdziesąt lat wspomnień (1855–1925) / H. Korwin-Milewski. – Poznań, 1930. – 603 s.
4 Об отмене…особого процентного сбора в доход казны с недвижимых имений лиц польского происхождения в девяти западных губерниях //

Полное собрание законов Российской империи. – Собрание 3-е. – Т. XVII . – СПб., 1900. – № 13899.
5 Отчет виленского губернатора за 1903 год / Российский государственный исторический архив (РГИА). – Ф. 1284. Оп. 194. Д. 52.
6 Отчет минского губернатора за 1902 год / РГИА. – Фонд 1284. Оп. 194. Д. 98.
7 Любимов, Л. На чужбине / Л. Любимов. – Ташкент : Узбекистан, 1979. – 384 с.
8 Отчет виленского генерал-губернатора П.Д.Святополка-Мирского от 20 мая 1904 года / РГИА. – Фонд .1284. Оп.194. Д.136.
9 Woyniłłowicz, E. Wspomnienia. 1847–1928. Część pierwsza / E. Woyniłłowicz . – Wilno, 1931. – 365 s.
10 О предначертаниях к усовершенствованию государственного порядка // Полное собрание законов Российской империи. – Собрание 3-е. – Т. 24. – СПб., 1907. – № 25495.
11 Об укреплении начал веротерпимости // Полное собрание законов Российской империи. – Собрание 3-е. – Т. XXV. – Ч. 1. – СПб., 1908. – № 26125.
12 О порядке выполнения пункта седьмого именного указа 12 декабря 1904 г. в отношении девяти западных губерний // Полное собрание законов Российской империи. – Собрание 3-е. – Т. XXV . – Ч. 1. – СПб., 1908. – № 26163.
13 Правые партии 1905–1917. Документы и материалы : в 2 т. – Т. 2: 1911–1917 гг. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1998.
14 Докладная записка «О мерах, могущих укрепить национальное самосознание белоруссов и противодействовать их полонизации» минского губернатора Гирса // Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь. – Фонд 60. – Воп. 3. – Спр. 114.

УДК 930.(476)

А. А. САВІЧ
(Брэст, УА «Брэсцкі дзяржаўны
ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна»)

ГІСТАРЫЯГРАФІЧНЫЯ АСПЕКТЫ СУПРАЦОЎНІЦТВА КАМУНІСТАЎ І БУНДА Ў ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ Ў ПАЧАТКУ 1920-х ГАДОЎ

Айчынная савецкая гістарыяграфія сфарміравала негатыўны вобраз Бунда і яго ролі ў грамадска-палітычным жыцці гісторыі Заходняй Беларусі 1921–1939 гг., пазіцыянуючы арганізацыю ў шэрагу

прынцыповых апанентаў Кампартыі Заходняй Беларусі (КПЗБ). Аднак глыбокае знаёмства з архіўнымі дакументамі ілюструе актыўныя ўзаемаадносіны Бунда і партыйна-дзяржаўных інстанцый БССР, а потым і КПЗБ па фарміраванні апазіцыйных польскаму ўраду настрояў і фарміраванні заходнебеларускага камуністычнага падполля ў пачатку 1920-х гадоў.

У айчыннай гістарыяграфіі савецкага часу ў дачыненні да Бунда, як і да іншых яэрэйскіх партый і рухаў, назіраліся пэўная насцярожанасць і вядомы недавер, які быў выкліканы наступствамі партыйнага сацыял-дэмакратычнага будаўніцтва ў Расіі ў пачатку XX ст., калі прадстаўнікі яўрэйскай сацыял-дэмакратыі заяўлялі аб сваім імкненні адстойваць правы рабочых менавіта яўрэйскай нацыі. Гістарыяграфічная традыцыя негатыўнага стаўлення да дзейнасці Бунда ў Заходняй Беларусі была сфарміравана яшчэ ў 1920–1930-я гады ва ўмовах актыўнай барацьбы за уплыў у рабочым руху паміж КПЗБ, дзейнасць якой да сярэдзіны 1930-х гадоў у айчыннай гістарыяграфіі падавалася як выключна станоўчая і авангардная ў рэвалюцыйным руху [1, с. 38], і Бундам і Польскай партыяй сацыялістычнай (ППС). Бунд і ППС, як вядома, былі вядучымі палітычнымі сіламі, якія ў асноўным вызначалі змест і актыўнасць рабочых выступленняў, акцэнтуючы ўвагу на эканамічных патрабаваннях, не падзялялі імкненне КПЗБ скіраваць эканамічны рух у рэчышча рэвалюцыйнага і выступалі ў дачыненні да КПЗБ у якасці палітычных апанентаў.

Не дзіўна, што ў міжваенны перыяд за Бундам у кантэксце гісторыі Заходняй Беларусі ў савецкай гістарыяграфіі замацаваліся негатыўныя фармулёўкі, якія адлюстроўвалі асаблівасці, вастрыню і супярэчлівасці заходнебеларускага грамадска-палітычнага руху, які, апрача аб’ектыўных прычын нацыянальнага і ідэйна-палітычнага характару, залежыў ад розных «ухілаў» КПЗБ і Камінтэрна. Імкненне Бунда захаваць сваё аблічча легельнай партыі, арганізацыйную самастойнасць яўрэйскага рабочага руху, у тым ліку стварэнне прафсаюзаў на нацыянальнай аснове, «адцягвала яўрэйскіх рабочых ад сумеснай з польскімі, беларускімі і ўкраінскімі рабочымі барацьбы за агульныя сацыяльныя і палітычныя інтарэсы» [2]. Гэта не магло не прывесці да сутыкненняў з камуністамі, для якіх ідэі інтэрнацыяналізму і арганізацыі «адзінага фронту барацьбы супраць буржуазіі і фашызму» былі асновай палітычнай ідэалогіі. Камуністы часта звярталіся непасрэдна, «над галовамі» бундаўскіх кіраўнікоў, да шэраговых членаў партыі з заклікам да больш цеснага супрацоўніцтва, аднак адчувальнага поспеху такія захады не

маглі забяспечыць. Не дзіўна, што на старонках друкаваных выданняў 1920–1930-х гадоў Бунд кваліфікуецца як згодніцкая, апартуністычная, дробнабуржуазная, сацыя- і нацыянал-фашыстоўская партыя [3–6].

Прынцыпова не змяніліся фармулёўкі ў дачыненні да дзейнасці Бунда ў Заходняй Беларусі і пасля палітычнай рэабілітацыі КПЗБ у час працы ХХ з’езда КПСС, які стаў адпраўной кропкай актыўнага даследавання гісторыі КПЗБ на працягу 1960–1980-х гадоў як «авангарда барацьбы за сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне». Такая гістарыяграфічная канструкцыя не дапускала аб’ектыўнага даследавання гісторыі апазіцыйных камуністам партый. Як і раней, бундаўская гісторыя гэта гісторыя «згодніцкай, рэфармісцкай партыі», якая «распаўсюджвае ў рабочым руху нацыяналізм, апартунізм і згодніцтва». Пры гэтым сустракаюцца і зусім ненавуковыя фармулёўкі аб тым, што «насуперак згодніцкай палітыкі ППС і Бунда… камуністы… імкнуліся ўзняць рабочых на барацьбу за задавальненне паўсядзённых патрэб працоўных» [7, с. 35; 8, с. 45, 66].

Дзеля аб’ектыўнасці адзначым, што ў асобных даследаваннях меліся згадкі пра ўзаемадзеянні камуністаў з бундаўцамі, прысутнічалі намёкі на палітычную значнасць Бунда ў рабочым руху Заходняй Беларусі. Напрыклад, гісторыкі адзначылі ўзаемадзеянне камуністаў, бундаўцаў і пэпээсаўцаў у 1922 г. у Беластоку, дзе ў выніку агульных намаганняў быў створаны агульны з ППС і Бундам першамайскі камітэт. Як адзінкавыя гістарыяграфічныя факты можна прывескі згадкі пра «сектанцкія» рашэнні ІІІ з’езда КПП у 1925 г., які «адмовіў магчымасць якіх-небудзь кампрамісаў з кіраўніцтвам ППС і Бунда і прызнаў магчымым адзінства дзеянняў толькі з нізамі гэтых партый» , а таксама пра «памылковую, сектанцкую ўстаноўку ЦК КПП арганізаваць самастойныя першамайскія дэманстрацыі асобна ад ППС і Бунда». Пры гэтым бездоказна, неабгрунтавана акцэнтавалася ўвага на «рэакцыйнай сутнасці згодніцкай палітыкі» кіраўніцтва Бунда, іх «прыслужніцтва эксплуатататарам» [7, с. 44, 105, 110, 145]. Гэткім чынам павінна было стварыцца ўражанне пра адарванасць кіраўнікоў Бунда ад інтарэсаў яўрэйскіх рабочых, якія паверылі падманлівым абяцанням і павінны былі перайсці пад «правільны» камуністычны ўплыў.

Больш узважаны і памяркоўны тон у дачыненні да Бунда заўважаецца пры асвятленні праблем арганізацыі камуністамі адзінага фронту ў Заходняй Беларусі ў сярэдзіне 1930-х гадоў [7, с. 298–301; 8, с. 251, 258, 259, 265, 267, 276, 278, 290]. Аднак і тут увага акцэнтуецца на нежаданні Бунда наладжваць сапраўднае супрацоўніцтва, «рэфармісцкая, згодніцкая» сутнасць партыі абцяжарвалася згадкай

«недальнабачных» паводзін кіраўніцтва Бунда, якое адмаўляла прапановы камуністаў арганізаваць адзіны рабочы і народны фронт у барацьбе з фашызмам, пры гэтым даследчыкі абыходзілі маўчаннем прычынны, якія адштурхоўвалі ад супрацоўніцтва з КПЗБ. У лепшым выпадку гутарка шла аб непераадоленні часткай камуністаў «астаткаў сектанцтва», няздольнасці і нежаданні шукаць правільны падыход да мясцовых арганізацый Бунда. Але, вядома, што нежаданне Бунда ісці на супрацоўніцтва з камуністамі шмат у чым, акрамя праграмных разыходжанняў, тлумачылася дэструктыўнымі, валюнтарысцкім дзеяннямі, якія КПЗБ дэманстравала ў дачыненні да сваіх палітычных апанентаў-партнёраў.

Аб’ектывізацыя гісторыі Заходняй Беларусі і месца ў ёй Бунда адбылося ва ўмовах незалежнай Рэспублікі Беларусь. Значным крокам у даследаванні праблем узаемаадносін паміж КПЗБ і Бундам сталі кандыдацкія дысертацыі А. Румака, М. Сямёнчыка, А. Машчука, П. Стэцкевіча і В. Шчукі, у якіх пераадольвалася раней усталяванае меркаванне аб безумоўнай гегемоніі КПЗБ у рабочым руху, звярталася ўвага на важнае значэнне Бунда ў грамадска-палітычным жыцці Заходняй Беларусі [9–13].

Разам з гэтым неабходна адзначыць амаль незакранутую тэму супрацоўніцтва паміж партыйна-дзяржаўнымі органамі БССР і Бундам па фарміраванні камуністычнага падполля ў Заходняй Беларусі ў пачатку 1920-х гадоў, галоўнай праблемай якога былі складанасці з падборам кандыдатур для перапраўкі на падпольную работу ў Польшчу. Выхадцаў з заходнебеларускіх абшараў – вопытных і правераных камуністаў, якія добра ведалі б мясцовую спецыфіку, мелі больш шанцаў адаптавацца да ўмоў падпольнай работы і выконваць заданні цэнтра, не хапала. Складаная кадравая сітуацыя падштурхоўвала КП(б)Б да супрацоўніцтва з Бундам, а фактычна да арганізацыйнага ажыццяўлення і фінансавання перакідкі бундаўцаў на тэрыторыю Польшчы са спадзяваннямі на іх наступны ўдзел у падкантрольным Мінску падпольным пракамуністычным руху. Вядома, што член Польбюро ЦК КП(б)Б А. Славінскі ў лютым 1921 г. звяртаўся ў ЦК Бунда з просьбай дазволіць некаторым бундаўцам выконваць канспіратыўную працу на карысць беларускай кампартыі. Да таго ж кіраўнікі Бунда вялі з КП(б)Б тонкую гульню, гаворачы пра сумеснае ажыццяўленне планаў саветызацыі Польшчы, намерваліся выкарыстоўваць арганізацыйныя і фінансавыя магчымасці кампартыі Беларусі, жадалі ажыццяўляць у Польшчы самастойную палітычную лінію, звярталіся да кіраўніцтва БССР з просьбай выдачы пропускаў праз

дэмаркацыйную лінію [14, арк. 7, 8]. Паміж КП(б)Б і Бундам ішлі перамовы аб супрацоўніцтве на тэрыторыі Польшчы, у прыватнасці, на пасяджэнні Замежнага бюро ЦК КП(б)Б 9 красавіка 1921 г. было прынята рашэнне «дамовіцца з Бундам адносна высылкі ў Польшчу накіроўваемых імі людзей, да атрымання вынікаў перагавораў пакінуць пытанне аб высылцы бундаўцаў адкрытым». На гэтым жа пасяджэнні адносна Яўрэйскай камуністычнай партыі, верагодна з-за яе схілення да сіянізму і намагання дыстанцыянавацца ад нелегальнай рэвалюцыйнай працы, было «пастаноўлена не аказваць ім ніякага садзейнічання ў перапраўцы іх людзей» [14, арк. 3 адв.].

Характэрным быў зварот ЦК Бунда з просьбай «у мэтах умацавання колькасці актыўных партыйных работнікаў камуністаў у шэрагах Бунда у Польшчы» забяспечыць бундаўцаў неабходнымі дакументамі і садзейнічаць пры пераходзе дэмаркацыйнай лініі. Бальшавіцкае кіраўніцтва было зацікаўлена ў наладжванні ўваходжання Бунда ў Камінтэрн, таму адгуквалася на просьбы аб перапраўцы бундаўцаў у Польшчу, напрыклад, Т. Канеля, які «па даручэнні Цэка «Бунда» вязе сакрэтныя дакументы для маючага адбыцца з’езда «Бунда» ў Польшчы ў сувязі з яго ўступленнем у Камінтэрн» [14, арк. 13, 23].

Таму пашыранай з’явай узаемаадносін паміж дзвюма партыямі былі частыя лісты ЦК і абласнога камітэта Бунда ў Польбюро КП(б)Б з адпаведнымі зваротамі. Так, 8 лютага 1921 г. Беларускі абласны камітэт Бунда накіраваў у Цэнтральнае бюро КП(б)Б просьбу падтрымаць т. І. Сукеніка, які камандзіраваўся для падпольнай партыйнай працы ў Польшчу, пры пераходзе дэмаркацыйнай лініі і забяспечыць яго адпаведнымі дабротамі і сродкамі. 22 сакавіка 1921 г. ЦК Бунда звярнуўся ў Польбюро з просьбай аказаць садзейнічанне пры пераходзе праз мяжу Г. Штука-Беккерскунсту і П. Мінцу, выезд якіх «з’яўляецца тэрміновай неабходнасцю з-за таго, што ў бліжэйшы час адбудзецца з’езд Бунда ў Польшчы». На функцыянераў з Польбюро канечне ж рабіла адпаведнае ўражанне тое, што дадзеныя бундаўцы накіраваны ў Польшчу «для адказнай партыйнай работы сярод яўрэйскіх рабочых». 9 красавіка 1921 г. Польбюро атрымала паведамленне пра тое, што І. Фінк і П. Разенблюм камандзіруюцца ў Польшчу для нелегальнай партыйнай работы і просьбу адправіць «у першую чаргу і забяспечыць іх дакументамі і грашыма». Такога кшталту звароты тычыліся перапраўкі ў Польшчу Х. Дваржэцкага, З. Кругляка, Л. Сталярчыка, Ферэра і іншых. Мелі месцы звароты, у якіх выстаўляліся цэлыя спісы па 10, 11, 16 чалавек бундаўцаў, якіх трэба было пераправіць праз мяжу [14, арк. 15–19].

Аднак спадзяванні на шчырае супрацоўніцтва з Бундам не апраўдвалі сябе, гэтая партыя ў асноўным стаяла на пазіцыях легальнай парламенцкай дзейнасці. Да таго ж, левае крыло Бунда ў 1922 г. выдзелілася ў самастойную арганізацыю – Камбунд, які арыентаваўся на Варшаву і ў 1923 г. уліўся ў КПП. Таму не дзіўна, што яшчэ вясной 1921 г. з Заходняй Беларусі па канспіратыўных каналах ад асоб, якія былі ўпаўнаважаны праводзіць наладжванне камуністычнай працы, у Мінск паступалі просьбы ад асцярожным стаўленні да бундаўцаў, якія перасылаюцца ў Заходнюю Беларусь. У прыватнасці, даклад і апытанне ў пачатку мая 1921 г. Косавай – Эстэр (верагодна, Р. Д. Вольф. – А. С.) выявіла фактычную адсутнасць камуністычнай ааргнізацыі ў Брэсце («ніякага ўплыву на масы няма з-за адсутнасці арганізацыі»). Да таго ж Косава-Эстэр перадала настойлівую просьбу «таварышаў» з Беластока і Брэста «не палягчаць прыезд у Польшчу розных бундаўцаў, хаця б і левіцы, бо пасля іх прыезду на месца яны становяцца крайнімі правымі бундаўцамі і істотна вельмі тармозяць камуністычную працу і шкодзяць ёй». Іншая невядомая асоба ў сваёй аналітычнай справаздачы аб становішчы на Берасцейшчне перадавала аналагічную просьбу: «Таварышы просяць не садзейнічаць праездут за кардон бундаўцаў і паалей-цыяністаў, як элемента, шкоднага для працы» [15, арк. 25].

Тым не меней, пэўныя падставы для ўзаемадзеяння паміж партыямі на тэрыторыі Заходняй Беларусі былі ўсё ж такі закладзены, прыклады супрацоўніцтва паміж камуністамі і бундаўцамі пацвярджаюцца архіўнымі дакументамі. У прыватнасці, некаторыя з выкрытых паліцыяй камуністаў, паводле аператыўна выяўленай інфармацыі, мелі шчыльныя кантакты з бундаўскімі арганізацыямі [16, с. 113; 17, арк. 1, 30–31, 37; 18, арк. 14, 18].

Такім чынам, арганізатары камуністычнага падполля ў Заходняй Беларусі ў пачатку 1920-х гадоў былі зацікаўлена ў пашырэнні свайго ўплыву за кошт уцягнення ў яго шэрагі яўрэяў, выкарыстоўваючы арганізацыйныя магчымасці Бунда, прадстаўнікі якога актыўна выказвалі жаданне перабрацца ў Заходнюю Беларусь і ўзмацніць сваю легальную прысутнасць у грамадска-палітычным жыцці Польшчы. Супарцоўніцтва паміж камуністамі і бундаўцамі было ўзаемна выгадным. Мясцовыя ячэйкі легальнай арганізацыі Бунд служылі своеасаблівым прыкрыццём для правядзення камуністычных акцый, магчыма атрымліваючы некаторае фінансаванне з савецкага боку. Для самога Бунда гэта было небяспечным, бо наводзіла падазрэнне ў антыдзяржаўнай дзейнасці і магло стаць падставай для спынення

дзейнасці партыі. Відавочна, камуністы Заходняй Беларусі не баяліся падставіць Бунд пад паліцэйскія рэпрэсіі, якія маглі б прывесці да ажыўлення антыдзяржаўнай дзейнасці ў Польшчы, што было на руку бальшавіцка-камінтэрнаўскаму кіраўніцтву. Аднак гэтае супрацоўніцтва да сярэдзіны 1920-х гадоў было скасавана па прычыне ідэйна-палітычных разыходжанняў, якія, акрамя іншага, узмацняліся ўсталяваннем у СССР аднапартыйнай сістэмы.

Спіс выкарыстаных крыніц і літаратуры

1 Савіч, А. А. Нацыянальна-вызваленчы рух у Заходняй Беларусі (1921–1939 гады): гістарыяграфія праблемы : манаграфія / А. А. Савіч ; навук. рэд. А. А. Каваленя ; Брэсц. дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна. – Брэст : БрДУ імя А. С. Пушкіна, 2012. – 288 с.

2 Палуян, У. А. Бунд у Заходняй Беларусі / У. А. Палуян. – Энцыклапедыя гісторыі Беларусі : у 6 т. Т. 2. Беліцк – Гімн / Беларус. Энцыкл.; рэдкал.: Б. І. Сачанка (гал. рэд.) і інш. – Мінск : БелЭН. – С. 131.

3 Лучанін, М. Заходняя Беларусь пад панаваньнем Польшчы / М. Лучанін. – Менск : Бел. дзярж. выд., 1926. – 56 с.

4 Западная Белоруссия. Сб. статей. Кн. 1. – Минск : Бел. гос. изд-во, 1927. – 211 с.

5 Тарашкевіч, Б. Заходняя Беларусь – плацдарм імперыялістычнай інтэрвенцыі / Б. Тарашкевіч. – Минск : БАН. Камісія па вывучэнню Заходняй Беларусі, 1931. – 20 с.

6 Политические партии в Польше, Зап. Белоруссии и Зап. Украине / Белорус. акад. наук, Комис. по изучению Зап. Белоруссии; под ред. С. Скульского. – Минск : Беларус. Акад. наук, 1935. – 335 с.

7 Революционный путь Компартии Западной Белоруссии (1921–1939 гг.) / А. Н. Мацко, Н. С. Орехво, Т. И. Притыцкая и др.; под ред. А. Н. Мацко, В. Е. Самутина. – Минск : Беларусь, 1966. – 403 с.

8 Полуян, В. А. Революционно-демократическое движение в Западной Белоруссии (1927–1939 гг.) / В. А. Полуян. – Минск : Наука и техника, 1978. – 359 с.

9 Румак, А. А. Профсоюзы трудящихся Западной Белоруссии в революционно-демократическом движении, 1926–1939 гг. : автореф. дис. … канд. ист. наук : 07.00.01 / А. А. Румак ; Белорус. гос. ун-т. – Минск, 1994. – 22 с.

10 Сямёнчык, М.Б. Рабочы рух у Заходняй Беларусі (1921–1939 гг.) : аўтарэф. дыс. ... канд. гіст. навук : 07.00.02 / М. Б. Сямёнчык ; НАН Беларусі. Ін-т гісторыі. – Мінск, 2000. – 16 с.

11 Мощук, А. В. Деятельность Бунда на территории Западной Беларуси в 1921–1939 гг. : автореф. дис. … канд. ист. наук : 07.00.02 / А. В. Мощук ; НАН Беларуси, Ин-т истории. – Минск, 2008. – 22 с.

12 Стецкевич, П. Т. Деятельность еврейских политических партий и организаций на территории Западной Беларуси (1918–1926 гг.) : автореф. дис. … канд. ист. наук : 07.00.02 / П. Т. Стецкевич ; НАН Беларуси, Ин-т истории. – Минск, 2008. – 23 с.
13 Щука, О. Л. Общественно-политическая деятельность еврейских партий и организаций в Западной Беларуси (1926–1939 гг.) : автореф. дис. … канд. ист. наук : 07.00.02 / О. Л. Щука. – Минск, 2015. – 25 с.
14 Нацянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). – Фонд 242п. – Воп. 2. – Спр. 13. Переписка секретного отдела Центрального Бюро КП(б) Белоруссии с ЦК Бунда о направлении членов партии на подпольную работу, о разрешении на выезд в Польшу и переход госграницы и по др. вопросам (1921 г).
15 НАРБ. – Фонд 242п. – Воп. 2. – Спр. 12. Переписка секретного отдела Центрального Бюро КП(б) Белоруссии с (уполномоченным отдела в Бресте) о положении в Брестской организации КП(б)Б (17.02.–17.07.1921 г.).
16 Брест в 1919–1939 гг. : документы и материалы / сост.: А. Г. Карапузова [и др.] ; гл. ред. Е. С. Розенблат. – Брест : Альтернатива, 2009. – 308 с.
17 Дзяржаўны архіў Брэсцкай вобласці (ДзАБВ). – Ф. 92. – Воп. 1. – Спр. 108. Следственное дело на граждан, обвиненных в коммунистической деятельности.
18 ДзАБВ. – Ф. 92. – Воп. 1. – Спр. 109. Следственное дело на граждан, обвиненных в коммунистической деятельности.

УДК 930.2:94:323.11(=162.1)(476) «192/193»

В. Н. СИДОРЕНКО
(Гомель, УО «Гомельский государственный
университет имени Ф. Скорины»)

ОСОБЕННОСТИ ИЗУЧЕНИЯ И ПУБЛИКАЦИИ АРХИВНЫХ ДОКУМЕНТОВ ПО ИСТОРИИ ПОЛЯКОВ БССР (1920–1930-е ГОДЫ)

Статья посвящена особенностям публикации архивных документов по истории польского населения БССР. В ней рассмотрены археографические достоинства и недостатки различных сборников материалов, опубликованных во второй четверти XX – начале XXI вв. В статье отмечены особенности изучения опубликованных материалов.

Публикация и изучение документальных памятников, отражающих историю польского населения в БССР началась ещё во второй четверти XX века. В межвоенный период появились работы, в которых были отражены различные стороны жизни польского населения БССР, но прежде всего общественно-политический аспект. Эти работы содержат богатый фактографический материал, в них публиковались различные источники (как документальные, так и повествовательные). В настоящее время работы 1920–1930-х гг. используются не столько в качестве историографических исследований, сколько в качестве историографических источников.

Первые работы о жизни поляков в БССР появились ещё в советский период. В 1927 г. в Минске на польском языке была издана работа Станислава Гельтмана об участии рабочих-поляков в революционных событиях 1917 г. [1]. Станислав Гельтман был видной политической фигурой среди лидеров комунистического движения поляков на территории Беларуси в период Советско-польской войны и первых лет советского строительства. В работе содержатся сведения о политической жизни в Минске в 1917–1918 гг., указаны политические группировки, в которых участвовали поляки, даны подробные характеристики деятелей коммунистического движения (поляков) на территории Беларуси. В брошюру включено Приложение из 28 документов, среди которых статьи из польскоязычной газеты «Polska Prawda», выходившей в Минске в 1917–1918 гг., впоследствии преобразованной в печатный орган польского бюро ЦК КП(б)Б БССР «Orka». Ценность этой работы заключается в том, что её автор сам был в центре событий показанного периода. Она может быть отнесена к группе историографических источников. В 1928 г. из министерства иностранных дел Польши в Генеральное консульство в Минске пришел запрос о приобретении брошюры.

В 1929 г. в Москве была опубликована работа Владислава Тенгоборского о жизни поляков в Советском Союзе. Он приводит сведения об их происхождении, степени участия в Октябрьской революции и социалистическом строительстве [2]. В работу включён статистический материал о количестве польского населения в СССР, его размещении, социальном составе, уровне образования. Тогда же появилась брошюра С. Борского о польскоязычной периодической печати в СССР, материалы в которой характеризовали, в том числе и те периодические издания, которые выходили в БССР [3] . Указанные авторы занимали различные должности в советских и партийных организациях, осуществлявших проведение национальной политики в отношении

польского населения БССР и СССР. Их работы богаты фактическим материалом, но уровень обобщения в них невысокий.

В 1930–1950-е годы в советской историографии проблемам источников по истории поляков в БССР и СССР не уделялось большого внимания. В опубликованных сборниках документов и хрестоматиях отсутствуют даже упоминания и польском населении в БССР в 1920–1930-х гг. Только в конце 1950-х гг. была опубликована дополненная стенограмма публичной лекции, прочитанной М. П. Георгадзе (секретарь Президиума Верховного Совета Союза ССР) в Доме Союзов в Москве [4]. В ней представлен обзор развития национальных отношений в СССР. Большая часть работы посвящена показу марксистско-ленинского пути решения национального вопроса. Автор указывает, что в СССР трудящимся всех национальностей представлены права национально-культурной автономии в местах наиболее компактного проживания, многие смогли создать собственные государственные образования. Автор ставит в заслугу партии преодоление отсталого буржуазного понимания сути нации, подчёркивает, что в СССР формируется социалистическая нация, единый советский народ. Это в свою очередь помогает понять причину утихания интереса в советской исторической науке к «национальной проблематике». Работа построена на марксистско-ленинских позициях, содержит скудный фактический материал. Но при всей ограниченности данной работы, автор называет основные этапы осуществления национальной политики в СССР, формы её реализации, некоторые итоги, в том числе и в БССР.

Следующая работа, затрагивавшая проблемы жизни поляков в БССР, вышла только в 1967 г. Ею стала работа А. Ф. Хацкевича «Польские интернационалисты за власть советов в Белоруссии» [5]. Автор характеризует состояние изученности некоторых проблем в отечественной историографии: «Глубокое научное изучение истории участия трудящихся зарубежных государств в Октябрьской революции и гражданской войне в нашей стране по существу не велось. Только в 1950-х гг. эта проблема привлекла внимание историков». Основой работы А. Ф. Хацкевича выступили брошюры Ст. И. Гельтмана и В. Тенгоборского, что отмечено самим автором во вступительной части. Большую часть содержания работы составляют сведения о коммунистах-поляках, участвовавших в Октябрьской революции, польских революционных батальонах и советско-польской войне. Приводятся сведения о Ф.Э. Дзержинском, Б. Веселовском, Ф. Коне, Ю. Мархлевском, И. Уиншлихте, В. Богуцком, А. Кочаровском (Славинском), С. Пшедецкой и др. Автор приводит информацию о создания

польского бюро при ЦК РКП(б). Раздел о деятельности в Минске газеты «Polska Prawda» содержательно заимствован из работы Станислава Гельтмана. Достоинством работы А. Ф. Хацкевича является попытка актуализировать проблемы истории одного из национальных меньшинств (поляков) в контексте событий 1917 г., 1920–1921 гг.

Большинство современных исследователей связывают актуализацию проблемы истории польского населения БССР 1920–1930-х гг. с именем Миколая Иванова, польского историка с белорусскими корнями, и относят её к началу 1990-х гг. [6]. Однако, несколько серьёзных работ М. Иванова появилось ещё в 1980-х гг. Он начал исследования с изучения демографической характеристики польского населения в СССР, обозначил основные направления политики советской власти в отношении поляков в межвоенный период, несколько статей посвятил польскому автономному району им. Мархлевского в Украине. В 1990-е годы его внимание сконцентрировалось на проблеме репрессивной составляющей в политике советской власти в отношении польского населения в БССР и СССР в целом. Предложенная им концепция, согласно которой поляки первыми из народов СССР попали в жернова тоталитарной машины, подверглись репрессиям по национальному признаку, долгое время господствовала в польской и белорусской историографии. Его исследования содержат богатый архивный материал, который стал доступен на рубеже XX–XXI вв.

Определённый вклад в изучение истории польского населения в БССР внёс Роман Дзвонковский [7-8]. Предметом его исследований является положение католического костёла и католиков в БССР и СССР в 1920–1930-х гг. Опираясь на многочисленные архивные материалы, в том числе архивы Ватикана, Р. Дзвонковский прослеживает взаимосвязь католического вероисповедания и национального самосознания польского населения БССР. Именно вероисповедание, по мнению Р. Дзвонковского, являлось решающим фактором национального самоопределения для поляков, проживавших за пределами этнических польских территорий. Им составлен мартиролог католических священнослужителей, пострадавших в период гонений на церковь. Большая часть его работ содержит приложения. В них автор публикует, обнаруженные в архивах документы (наиболее важные с его точки зрения) по истории католического костёла и польского населения в 1920–1930-х гг.

В конце 1980 – начале 1990-х гг. у белорусских историков появилась возможность существенно расширить проблемное поле своих исследований. Обращение к истории национальных меньшинств началось

с обсуждения на научно-теоретических конференциях положения различных этнических групп на территории Беларуси в межвоенный период. Было обращено внимание на то, что кроме титульного белорусского этноса в стане проживали: евреи, поляки, украинцы, русские, татары, литовцы, немцы, латыши, цыгане, сирийцы-айсоры и другие народы.

Первые работы белорусских исследователей о положении польского населения в 1920–1930-х гг. носили региональный характер, т. е. отражали положение поляков Гомельщины, Могилёвщины. Роли религии, образования в жизни поляков Могилёвщины посвящены работы И. Пушкина В монографии «Нацыянальныя меншасці БССР ў грамадска-палітычным і культурным жыцці. 20-я годы XX ст.», вышедшей в 2004 г. показана роль еврейского, польского, литовского и латышского населения БССР в общественно-политической и культурной жизни в 1920-е гг. [9]. Работа опирается на широкую источниковую базу, обобщает предыдущий опыт исследований историка. Автор осмысляет причины изменения, а впоследствии и сворачивания национальной политики в БССР и СССР.

Среди российских историков, занимающихся проблемами взаимоотношений советского государства и польского населения, необходимо отметить С. М. Стецкевич, П. И. Калениченко, И. И. Белякевич, И. И. Костюшко. Российские историки, кроме вопросов советско-польских отношений, обращаются к теме этносоциальной ситуации в западной части СССР в межвоенный период. С этой точки зрения рассматривается государственно-политическое размежевание 1918–1921 гг. В 2005 г. вышла работа И. И. Костюшко, в которой он показал особенности изменения национальной политики советского государства в отношении поляков в зависимости от советско-польских отношений [10]. Российские исследователи стремятся не обходить острые моменты в проблемах советско-польских взаимоотношений. В преломлении этой темы затрагиваются некоторые аспекты положения поляков в различных регионах СССР [11].

Архивные материалы для исследователей, занимающихся проблемами истории национальных меньшинств, играют огромное значение и представляют наибольшую ценность. Из показанного выше очевидно, что как белорусские, так и российские и польские исследователи часто стараются включить в свои работы в качестве Приложения архивные материалы. Такие дополнения делают их монографии ценными в том числе с точки зрения источниковедческого исследования проблем национальных меньшинств в БССР.

Значимую часть источниковой базы по проблеме государственной политики в отношении польского населения в БССР в межвоенный период составляют документы, опубликованные в сборниках, вышедших в первой четверти XX – начале XXI вв. Законодательные акты, документы высших партийных и государственных органов власти активно публиковались в 1920–1930-х гг. в издании «Собрание Узаконений и Распоряжений рабоче-крестьянского правительства БССР» [12–13]. Выступления и доклады лидеров советской власти и коммунистической партии, в которых раскрывалась сущность проводимой национальной политики, её цели и содержание опубликованы в стенографических отчётах пленумов, съездов РКП(б) и КПБ(б).

В 1920-е гг. публикации источников осуществлялись не только профессиональными историками, но и советскими учреждениями: комиссиями, комиссариатами, бюро. Многие из таких публикаций составлялись для практического использования советскими и партийными работниками. «Шесть лет национальной политики Советской власти и Наркомнац. 1917–1923 гг. (вместо отчёта)» [14], «Пастановы і рэзалюцыі УсеКП(б)Б і КП(б)Б па нацыянальным пытанні» [15], «Восьмы Усебеларусі Зьезд Саветаў рабочых, сялянскіх і чырвонаармейскіх дэпутатаў (Стэнаграфічная справаздача)» [16], «Практическое разрешение национального вопроса в БССР. Часть 2-я. Работа среди национальных меньшинств» [17], «Асноўныя вынікі работы ўраду БССР. Да перавыбараў Светаў. 1928–1929» [18], «Два гады нацыянальнай работы ў БССР. (Збор прамоў, артыкулаў і рэзалюцый па нацыянальным пытанні)» [19]. Опубликованные в этих сборниках материалы, являются актуальными, т.к. их публикация происходила как раз в момент осуществления и проведения национальной политики, когда принимались важные решения в отношении польской этнической группы БССР. Уровень археографической подготовки названных сборников невелик, т. к. они публиковались для практического, а не научного использования. Однако, стоит отметить, что эти сборники хорошо известны большинству современных исследователей и втянуты в научный оборот.

В 1960–1980-х гг. в белорусском источниковедении господствовал классический подход, в котором главными были позитивистские задачи, т. е. сбор и установление исторических фактов. Отсюда и специфика подбора архивных источников для публикации в сборниках и хрестоматиях. Перед белорусской гуманитарной наукой стояла задача не проанализировать и осмыслить источник, а с его помощью что-либо доказать. Советская археография, безусловно, испытывала на себе

вненаучное влияние (идеологическое, политическое), однако, важной её заслугой является поиск и публикация новых архивных документов. Как правило, публиковались только те документы, которые не противоречили основной исторической парадигме и методологии. Это обусловило то, что многие виды документов оставались без внимания исследователей.

В 1964 г. появилось издание «Документы обличают. Реакционная роль религии и церкви на территории Белоруссии» [20]. Составители в предисловии пояснили, что «сборник является первой публикацией документов о реакционной сущности религиозных организаций и росте атеизма населения Белоруссии. Хронологические рамки сборника ограничены 1883–1962 гг». Сборник составлен тенденциозно. Отсутствуют материалы, позволяющие судить о месте костёла в морально-нравственном, духовном развитии польской этнической группы межвоенной Беларуси. Научная ценность этого сборника невелика, это отмечают многие исследователи, он ориентирован не на научное историческое познание прошлого, а скорее на нужды пропаганды 1960-х гг., когда был издан этот сборник.

В 1970–1980-х гг. появились сборники, которые условно можно объединить в один блок «социально-экономическое развитие 1920–1930-х гг.»: «Проведение сплошной коллективизации сельского хозяйства Белорусской ССР (ноябрь 1929–1932)» [21], «Подготовка сплошной коллективизации сельского хозяйства Белорусской ССР (ноябрь 1927 – ноябрь 1929)» [22], «Кооперативно-колхозное строительство в Белорусской ССР (1917–1927)» [23], «Завершение коллективизации сельского хозяйства и организационно-хозяйственное укрепление колхозов БССР (1933 – июнь 1941)» [24]. Обозначенные сборники содержат немногочисленные документы о многонациональной жизни, положении национальных меньшинств, их месте в социально-экономических процессах в БССР в межвоенное время. Например, в сборнике «Кооперативно-колхозное строительство в БССР» помещены 2 документа, в которых содержатся сведения о поляках. Несмотря на утверждение составителей сборника, что «организаторами первых коллективных хозяйств были главным образом передовая, сознательная часть деревенской бедноты, батрачества. Нередко инициаторами и организаторами колхозов были рабочие, служащие, демобилизованные красноармейцы, вернувшиеся с фронта… В колхозном строительстве участвовали трудящиеся всех национальностей населяющих республику» [23, с. 8]. При этом упоминание о национальном составе колхозов имеется всего в двух отчётах. Нет ни одного

документа об отношении поляков к организации и деятельности колхозов. Это тем более странно, что большинство поляков были сельскими жителями.

В 1999 г. вышел совместный труд В. П. Пичукова и М. И. Старовойтова, посвящённый положению поляков, евреев, литовцев, русских и цыган на Гомельщине в межвоенный период [25]. Особенность работы состоит в том, что кроме аналитической части авторы поместили богатый документальный материал. Опубликованные архивные материалы впервые вводились в научный оборот. Авторы подчёркивают тот факт, что регион некоторое время являлся частью РСФСР, что во многом обуславливало осуществление национальной политики на Гомельщине.

В 2009 г. В. П. Пичуков совместно с А. Д. Лебедевым и Сл. Лясковским опубликовали работу «Костёл и власть на Гомельщине. (20–30-е годы XX в.)» [26]. В работе сосредоточены архивные материалы, представляющие политику советской власти в отношении католического костёла в БССР 20–30 гг. XX в. Значительная часть поляков исповедовали католичество, поэтому помещённые в данной работе материалы представляют определённый интерес. Работа снабжена аналитической частью, в которой проанализирована эволюция государственной политики в отношении костёла и верующих в БССР в 1920–1930-х гг.

В 2004 г. был опубликован сборник «Польские военнопленные в РСФСР, БССР и УССР (1919–1922 годы» [27]. Археографический уровень данного сборника весьма велик. Он отличается подробной характеристикой внешнего облика публикуемых документов, их сохранностью и пр. В контексте истории польского населения БССР значимыми представляются документы, отражающие материальное положение и быт польских военнопленных, отчёты политинструкторов И. А. Витковского, В. И. Квятковского И. Врублевского, П. Пяско, письма секретаря Польбюро ЦК РКП(Б) С. Гельтмана (Док. № 83, 154, 159, 166, 171, 172) [27]. Важными представляются и сами авторы документов, т.к. многие из них в 1920–1930-е гг. занимали должности секретарей польбюро, инструкторов польской культуры, начальников различных отделов и секций окружкомов КПБ(б). Эта бюрократия раннего советского периода первый опыт приобретала в должностях политработников лагерей польских военнопленных, что отразилось на стиле их руководства в последующий период.

Таким образом, особенностью сборников документов межвоенного периода, посвящённых осуществлению национальной политики

в БССР, является их практикоориентированный характер. Их публикация не преследовала научные цели, что обуславливает невысокий уровень археографической обработки документальных памятников. В 1940–1960-х гг. наблюдается резкое сокращение публикации материалов по истории национальных меньшинств, что связано с актуализацией других исторических проблем в гуманитарной науке. Заметно возрастает интерес исследователей к истории польского населения БССР в конце 1980-х гг. Это привело к появлению значительного количества публикаций архивных материалов, подготовленных самими архивными учреждениями, отдельными историками и коллективами авторов.

Список использованных источников и литературы

1 Heltman, S. Robotnik polski w Rewolucji Październikowej na Białorusi / Stefan Heltman. – Mińsk, 1927. – 136 s. (Centralna Komisja CKW BSSR ku odznaczeniu 10-ej rocznicy Rewolucyi Październikowej)
2 Tęgoborski, Wł. Połacy Związku Radzieckiego, ich pochodzenie, udzial w Rewolucji Październikowej i w budownictwie socjalistycznym / Wł. Tęgoborski. – Moskwa, 1929. – 107 s.
3 Borski, S. Prasa polska w ZSSR. / S. Borski. – Moskwa, 1929.
4 Георгадзе, М. П. Разрешение национального вопроса в СССР / М. П. Георгадзе. – М. : «Знание», 1958. –62 с.
5 Хацкевич, А. Ф. Польские интернационалисты в борьбе за власть Советов в Белоруссии/ А. Ф. Хацкевич. – Минск : Наука и техника, 1967. – 148 с.
6 Iwanow, M. Pierwszy naród ukarany. Polacy w związku radzieckim 1921–1939. / M. Iwanow – Warszawa – Wroclaw, 1991.
7 Dzwonkowski, Roman Sac. Kościoł katolicki w ZSRR 1917–1939. Zarys historii. / Roman Dzwonkowski Sac. – Lublin : TNKUL, 1997.
8 Dzwonkowski, Roman. Postawy katolików obrządku łacińskiego na Białorusi wobiec języka polskiego/ Roman Dzwonkowski, Oleg Gorbaniuk, Julia Gorbaniuk. – Lublin – TNKUL. – 2004. –182 c.
9 Пушкін, Ігар. Нацыянальныя меншасці БССР ў грамадска-палітычным і культурным жыцці. 20-я годы XX ст. – Магілёу, 2004.
10 Костюшко, И. И. Из истории советско-польских отношений. Польское бюро ЦК РКП(б), 1920–1921 гг. / И. И. Костюшко. – М. : Институт славяноведения РАН, 2005. – 143 с.
11 Судьбы национальных меньшинств на Смоленщине, 1918–1938 гг.: Документы и материалы / Арх. упр. Администрации Смолен. обл., Гос. арх. Смолен. обл.; [сост. : Г. Н. Мозгунова и др.; редкол.: Д. И. Будаев (отв. ред.) и др.]. – Смоленск, 1994. – 319 с
12 Постановление 2-й Сессии ЦИК Советов БССР 6 созыва от 15 июля 1924 г. // Собрание Узаконений и Распоряжений рабоче-крестьянского

правительства БССР. – № 11 (6 авг.) – 1924 – Минск : Главлитбел. – С. 324.
13 Постановление 2-ой сессии ЦИК БССР 27 марта 1926 г. 6 созыва «О практических мероприятиях по проведению национальной политики» // Собрание законов и распоряжений Рабоче-крестьянского Правительства БССР. – № 23–12 июля 1926 г. Отд.1 – Минск : типлит БГИ, 1926 г. – С. 325.
14 Шесть лет национальной политики Советской власти и Наркомнац. 1917–1923 гг. (вместо отчёта). – М. : Литература 1924. – 228 с.
15 Пастановы і рэзалюцыі УсеКП(б)Б і КП(б)Б па нацыянальным пытанні / [тэкст] – Менск, Выданне ЦВК БССР, 1926.
16 Восьмы Усебеларускі Зьезд Саветаў рабочых, сялянскіх і чырвонаармейскіх дэпутатаў (Стэнаграфічная справаздача)/. – Менск : Выданне ЦВК БССР, 1927. – 486 с.
17 Практическое разрешение национального вопроса в БССР. Часть 2-я. Работа среди национальных меньшинств. – Минск, 1928.
18 Асноўныя вынікі работы ураду БССР. Да перавыбараў Саветаў 1928–1929. – Мінск : Выданне ЦВК БССР, 1928.
19 Два гады нацыянальнай работы ў БССР. (Збор прамоў, артыкулаў і рэзалюцый па нацыянальным пытанні). – Мінск : Выданне ЦВК БССР, 1929.
20 Документы обличают. Реакционная роль религии и церкви на территории Белоруссии – Минск : Беларусь, 1964. – 272 с.
21 Проведение сплошной коллективизации сельского хозяйства Белорусской ССР (ноябрь 1929–1932) / под ред.: А. И. Азарова [и др.]. – Минск, 1973. – 422 с.
22 Подготовка сплошной коллективизации сельского хозяйства Белорусской ССР (ноябрь 1927 – ноябрь 1929) – Минск, 1976.
23 Кооперативно-колхозное строительство в Белорусской ССР (1917–1927). – Минск, 1980.
24 Завершение коллективизации сельского хозяйства и организационно-хозяйственное укрепление колхозов БССР (1933 – июнь 1941) ; ред кол. М. П. Костюк, В. В. Лашкевич, М. Е. Стрельцов. – Минск : Беларусь – 1985. – 284 с.
25 Пичуков, В. П. Гомельщина многонациональная (20–30-е годы XX века) / В. П. Пичуков, М. И. Старовойтов. – Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 1999. – Вып. 1.
26 Лебедев, А. Костёл и власть на Гомельщине (20–30-е годы XX в.) / А. Лебедев, В. П. Пичуков, кс. Сл. Лясковский. – Варшава–Люблин–Гомель : IESW, – 2009. – 459 с.
27 Польские военнопленные в РСФСР, БССР и УССР (1919–1922 годы) / Рос. акад. наук, Ин-т славяноведения. – М. : Ин-т славяноведения, 2004. – С. 403.

УДК 940.5(476)

А. Г. ТРУБЧЫК
(Мінск, ДНУ «Інстытут гісторыі НАН Беларусі»)

БАЯВЫЯ ДЗЕЯННІ НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ НА ПАЧАТКОВЫМ ЭТАПЕ ПОЛЬСКА-САВЕЦКАЙ ВАЙНЫ (ЛЮТЫ – ВЕРАСЕНЬ 1919 ГОДА)

У артыкуле прааналізаваны стратэгічныя планы і асноўныя наступальныя аперацыі польскіх войскаў у лютым–верасні 1919 г., у выніку якіх былі захоплены Віленшчына, Гродзеншчына, Брэстчына і Міншчына. На падставе архіўных крыніц прыведзены колькасныя даныя аб вайсковых стратах з абодвух бакоў, фізічны стан войскаў, акрэслена лінія перамяшчэння фронту.

У сучаснай польскай гістарыяграфіі пачаткам баявых дзеянняў прынята лічыць з 14 лютага 1919 г., аднак у гэты час вайна не была афіцыйна абвешчанай ні адным з бакоў. З сакрэтных данясенняў III аддзела польскага Галоўнага камандавання вынікае, што менавіта 14 лютага 1919 г. атрад капітана Пятра Мініцкага штурмам авалодаў Бярозай − Картузскай і вымусіў адступіць на ўсход гарнізон Чырвонай Арміі. Асобныя польскія групоўкі сутыкнуліся з чырвонаармейцамі ў раене м. Масты каля р. Неман. Аддзелы Літоўска − Беларускай дывізіі ўвайшлі ў адкрытыя баявыя дзеянні з 3-й брыгадай стральцоў Заходняй дывізіі. Такім чынам у барацьбу былі ўцягнуты рэгулярныя войскі абодвух бакоў.

Галоўнае камандаванне Чырвонай Арміі выдала дырэктыву ад 22 лютага 1919 г., у якой былі вызначаны задачы на Заходнім фронце. Для Заходняй арміі сфармулявана была наступная задача: выйсці на лінію Шаўлі – Велькамір – Ліда – Слонім − р. Шчара − канал Агінскага – Пінск і авангардам ахапіць рубеж Коўна – Гродна – Ваўкавыск − Брэст-Літоўскі. Ю. Пілсудскі лічыў, што для наступлення польскі бок не мае дастатковых сіл, таму 21 лютага 1919 г. выдаў інструкцыю, у якой вызначалася толькі абарончая тактыка. Аднак на практыцы з польскага боку пачалося актыўнае наступленне дзвюма групамі войскаў пад камандаваннем генералаў В. Івашкевіча і А. Лістоўскага. Абодва генералы ўпэўнівалі Ю. Пілсудскага ў тым, што маюць усе магчымасці праводзіць сумесныя баявыя аперацыі і збіраліся працягваць наступленне нават без згоды Галоўнакамандуючага.

Згодна з ацэнкай польскага даследчыка Леха Вышчэльскага, баявыя дзеянні ў лютым 1919 г. праводзіліся дзвюма ізаляванымі адна ад адной групамі войскаў, якія мелі вельмі слабы колькасны склад, не маглі тактычна ўзаемадзейнічаць і карыстацца падтрымкай вышэйшага камандавання [1].

Войскі генерала Івашкевіча перайшлі да наступлення 28 лютага 1919 г. у кірунку р. Шчара. Супраціўленне з боку савецкіх войскаў было аказана толькі ў раене Слоніма, а таксама Быцені − Косава. Уноч з 1 на 2 сакавіка на польскі гарнізон у Быцені напаў савецкі гарнізон, які складаўся з 40 пехацінцаў і 30 кавалерыстаў. Польскі бок меў меншы колькасны склад, таму са значнымі стратамі вымушаны быў адступіць на 2 км. Барацьба за Быцень працягвалася да 6 сакавіка, савецкія войскі адступілі да берагоў Шчары [2, s. 147]. Група генерала Лістоўскага з 27 лютага 1919 г. пачала наступленне на Пінск. Драгічын быў заняты 27 лютага, 5 сакавіка − Пінск. Баі за Пінск цягнуліся больш за 5 гадзін ва ўмовах моцнага дажджу. У рукі палякаў трапілі чыгуначны састаў (200 вагонаў і лакаматыў), 2 кулямёты, акрамя таго, узята 50 палонных. Згодна з данясеннем генерала Лістоўскага, страты палякаў былі нязначныя: 3 забітых і 10 раненых. Разам з тым было налічана 150 трупаў «праціўніка» [3].

У далейшых планах Ю. Пілсудскага было ўсталяванне кантролю над Гродна, з якога адступілі немцы. Гэты горад меў важнае значэнне для падрыхтоўкі будучага наступлення на Вільна. Віленскую аперацыю Ю. Пілсудскі меркаваў распачаць праз тэрыторыю, якая знаходзілася паміж Лідай і Мастамі на паўночным беразе Нёмана. Менавіта там знаходзілася адзіная чыгуначная лінія, якая дазваляла сканцэнтраваць і забяспечыць войскі. Задачай генерала Лістоўскага было наступленне на Баранавічы і ўсталяванне кантролю на чыгунцы Баранавічы − Ліда, а таксама заняцце Лунінца. Падрыхтоўку да наступальнай аперацыі неабходна было завяршыць да 8 красавіка 1919 г.

Першай да выканання Віленскай аперацыі прыступіла група генерала А. Макрэцкага. Наступленне на Навагрудак і Баранавічы пачалося 15 красавіка. Мэтай Ю. Пілсудскага было не столькі заняць гэтыя гарады, колькі сцягнуць сюды моцныя сілы праціўніка, забяспечыўшы тым самым хуткі марш на Вільна. Вечарам 15 красавіка наступленне на Баранавічы было спынена моцным супраціўленнем атрадаў чырвонаармейцаў. Для таго каб працягваць атакі з польскага боку не хапала боепрыпасаў [4].

Наступленне на Ліду пачалося 16 красавіка у 5 гадзін раніцы. З усходу горад акружыла кавалерыя, паралізаваўшы работу чыгункі

па лініі Ліда − Маладзечна. Усю ноч з 16−17 красавіка працягваліся цяжкія баі за горад. Даведаўшыся аб складаным становішчы сваіх войскаў, Пілсудскі загадаў спыніць марш на Вільню і перакінуці частку сіл на Баранавічы і Ліду. Ліда была занята 17 красавіка у 5 гадзін раніцы групоўкай маера Денба − Бернацкага і Сувальскім пяхотным палком. За імі ў горад увайшлі астатнія аддзелы групы генерала Лясоцкага. Ваеннай здабычай сталі танк, некалькі грузавых паяздоў, значная колькасць зброі, боепрыпасаў (30 вагонаў), а таксама 350 ваеннапалонных [5].

У той жа дзень у 10.30 гадзін Пілсудскі выдаў загад аб узнаўленні пахода на Вільню. Кавалерыя палкоўніка Беліны − Празморскага пачала атаку на Вільню 19 красавіка, хутка быў захоплены чыгуначны вакзал, дэзарганізавана работа тэлефоннай і тэлеграфічнай сувязі. Аднак к вечару чырвоныя войскі перайшлі да актыўнай атакі. У польскіх атрадах пачаўся крызіс: нехапала байцоў, зброі, раслі страты, усё больш адчувалася фізічная стомленасць [6]. Пакуль працягваліся баі за Вільню, польскія войскі захапілі Навагрудак (18 красавіка) і Баранавічы (19 красавіка). Баі за Баранавічы працягваліся 5 дзен. Савецкі бок аказваў жорсткае супраціўленне. Дзве ночы працягвалася барацьба на штыках, супраць пехоты былі выкарыстаны польскія танкі «Смелы»і «Пілсудчык». Першымі ў горад прарваліся штурмавы батальен капітана Камероўскага і батальен Віленскага пяхотнага палка.У палон было узята 140 чырвонаармейцаў [7].

У гэты час у Вільні з пераменным поспехам працягваліся вулічныя сутычкі паміж асобным польскім і чырвонаармейскім атрадамі. Поспехі ў Навагрудку і Баранавічах дазволілі значна ўзмацніць польскія войскі. 20 красавіка ў Вільна прыбыла група маёра Стэфана Дэмба-Бернацкага з дзвюма батарэямі палявой артылерыі. Акрамя таго ў Вільні ўжо знаходзіўся легіянальны полк, у яком налічвалася больш за 2 500 штыкоў [8]. Барацьба за горад узнавілася 21 красавіка. К 16 гадзінам атрады Чырвонай Арміі пачалі адступленне з Вільні. Сілы былі вычэрпаны з абодвух бакоў, у палякаў на той момант не было кавалерыі, каб арганізаваць пагоню. Галоўнай задачай з’яўлялася ўтрыманне горада. У Вільна сцягваліся ўсе магчымыя польскія ваенныя сілы, зброя, боепрыпасы, харчаванне. Віленскую аперацыю можна лічыць скончанай не раней 7 мая 1919 г., калі пасля некалькіх няўдалых спробаў вярнуць горад, савецкія войскі адыйшлі ў раён Свянцян, спыніўшы баявыя дзеянні.

Перад ад’ездам з Вільні Ю. Пілсудскі загадаў стварыць Літоўска-Беларускі фронт пад кіраўніцтвам генерала Станіслава Шэптыцкага.

У склад Літоўска-Беларускага фронта ўвайшлі: Віленская група генерала Сміглага-Рыдза, група генерала Ю. Лясоцкага, групы генерала А. Макрэцкага, а таксама Занеманскай групы палкоўніка Ст. Равіча-Дзевульскага. На Палессі па-ранейшаму дзейнічала група генерала Лістоўскага, якая падпарадкоўвалася непасрэдна Галоўнакамандуючаму [9, s. 106].

Польскія войскі увайшлі ў Гродна 27 красавіка 1919 г. У горадзе не было ні нямецкіх, ні савецкіх атрадаў, таму раніцай наступнага дня быў устаноўлены поўны кантроль польскай ваеннай улады [10]. Далейшы накірунак польскага войска быў запланаваны на Маладзечна і Мінск, а таксама на Лунінец. Войскі пад камандаваннем генерала Сміглага-Рыдза былі падзелены на дзве групоўкі. Група Усход капітана Зброўскага кантралявала лінію чыгункі і шашу Вільна − Маладзечна і звязвала групоўкі войск генарала Сміглага-Рыдза з тактычнай групай генерала Лясоцкага, сканцэнтраванай каля Ліды. Група Поўнач падпалкоўніка Карашэвіча-Такашэўскага знаходзілася ўздоўж лініі чыгункі: Вільна − Дзвінск, якая праходзіла праз Свянцяны.

Да сярэдзіны мая польскія войскі кантралявалі значную частку Віленшчыны. Актыўна дзейнічала Палеская група генерала Лістоўскага, якая 30 мая 1919 г. была перайменавана ў Палескі фронт. Войскі генерала Лістоўскага павольна, але паспяхова наступалі на ўсходнім кірунку, што дазволіла да 20 мая выйсці на лініі рэк Стыра і Прыпяць. Да падпісання Версальскага дагавора польскае камандаванне не імкнулася фарсіраваць наступленне на ўсход. Яно аднавілася у канцы чэрвеня 1919 г.

Літоўска-Беларускі фронт атрымаў загад 27 чэрвеня 1919 г. пачаць падрыхтоўку для наступлення на Маладзечна і Вілейку. Былі ўтвораны дзве групоўкі: група генерала Балеслава Роі для наступлення на Маладзечна і, перайменаваная у групу Смаргонь, былая група Усход, якая накіроўвалася на Вілейку. Раніцай 1 ліпеня групоўка Демба-Бернацкага падыйшла да Вілейкі. Палякі пачалі акружэнне з поўначы і праз некалькі гадзін занялі горад. Гэта дало магчымасць перакінуць частку сіл на Маладзечна і захапіць яго 3 ліпеня ў выніку цяжкіх баеў. Пасля працяглай паветранай атакі (бамбардзіроўкі) 7 ліпеня палякі занялі Лунінец. У другой палове ліпеня савецкія войскі некалькі разоў імкнуліся выбіць групоўкі праціўніка з Вілейкі і Маладзечна, але поспеху не мелі. У выніку аперацыі па захопу Вілейкі і Маладзечна палякі здабылі 8 гармат, узялі ў палон 800 чырвонаармейцаў, вялікую колькасць зброі. Чалавечыя страты з савецкага боку былі значныя. Так, згодна з польскімі

аперацыйнымі данясеннямі, былі цалкам знічтожаны 3-я брыгада заходняй дывізіі, 3-я брыгада 17 дывізі [11].

У сувязі з заняццем большай часткі тэрыторыі ЛітБел І. Сталін у тэлеграме ў ЦК РКП(б) і У. Леніну 13 ліпеня 1919 г. паставіў пытанне аб неабходнасці расфарміравання Мінскага савета абароны і ўрада ЛітБел з перадачай грамадзянскай улады губвыканкаму, а ўзброенную абарону ўраду РСФСР. Аргбюро ЦК РКП(б) пагадзілася з ліквідацыяй Мінскага савета абароны і дзяржаўнага апарата ЛітБела. Ліквідацыя ўрада была прызнана несвоечасовай.

Згодна з пастановай ЦК РКП(б) 16 ліпеня 1919 г. на пасяджэнні ЦК КП(б) ЛітБел было прынята рашэнне аб ліквідацыі Савета абароны ЛітБела і перадачы яго функцый адпаведным ваенным органам. Работу СНК часова спыніць, перадаць кіраванне неакупіраваннымі паветамі Мінскаму губрэйкаму, а народных камісараў накіраваць на ваенную працу ў Чырвоную Армію. Урад ЛітБела прыняў пастанову 19 ліпеня 1919 г. аб спыненні сваей дзейнасці. Савет абароны быў скасаваны, а яго функцыі перададзены Рэйваенсавету Заходняга фронту [12, с. 106].

Захоп Маладзечна дало магчымасць польскаму боку заняць выгадныя пазіцыі для наступлення на Мінск. Аднак гэта аперацыя патрабавала ўзмацнення войск Літоўска-Беларускага фронта, што магчыма было зрабіць не раней чым у канцы ліпеня. Нягледзячы на гэта, камандаванне Літоўска-Беларускага фронта запланавала пачатак наступлення на 22 ліпеня 1919 г. Па стану на 15 ліпеня 1919 г. Літоўска-Беларускі фронт налічваў 43 500 чалавек (з іх толькі 19 700 баявых салдат), 56 аддзелаў, 400 куляметаў і 10 самалетаў. Планавалася значнае узмацненне сіламі 8 пяхотнай дывізіі генерала Ст. Макрэцкага і Вялікапольскай групы генерала Д. Канарэўскага [13].

Пакуль ішла падрыхтоўка да Мінскай аперацыі, войскі Палескага фронта генерала Лістоўскага захапілі Лунінец (8 ліпеня) і Давыд-Гарадок (9 ліпеня), выйшлі на лінію Любань − возера Князь і далей на поўнач ад Прыпяці, а на правым фланзе − на поўдзень ад Прыпяці. Слуцк быў заняты 6 жніўня, адначасова сілы былі кінуты на Нясвіж. Значную ролю адыграла кавалерыя, якая 6 жніўня захапіла Нясвіж, Клецк, Мір.

Раніцай 5 жніўня 3 групы польскіх войск пачалі наступальную аперацыю на Мінск. Найбольш моцная група генерала Роі рухалася ўздоўж лініі чыгункі Маладзечна − Мінск. Яна павінна была акружыць Мінск з паўночнага ўсходу і захапіць горад. Групе генерала Лясоцкага адводзілася задача барацьбы з сканцэнтраванымі у мінскім сектары

чырвонаармайскімі атрадамі. Асноўны адпор гэтай групе аказалі байцы і камандзіры 52 стралковай дывізіі, якой камандаваў польскі камуніст Р. Лонгва, а камісарам быў удзельнік польскага рабочага руху А. Славінскі. Праз некалькі гадзін палякі прарвалі лінію абароны савецкіх войскаў і падыйшлі да р. Цна. У 10.45 раніцы штурмавы батальен лейтэнанта А. Ставара ўвайшоў у горад, пачаўшы вулічныя баі. У палон было ўзята некалькі дзесяткаў чырвонаармейцаў, захоплена зброя і боепрыпасы. У 12.30 Мінск быў цалкам заняты польскімі войскамі. Савецкія войскі адступілі на ўсход у накірунку Барысава і Бабруйска. З польскага боку была арганізавана пагоня. Група генерала Лясоцкага 9 жніўня захапіла Койданава і Стоўпцы. У ходзе мінскай аперацыі да гэтага часу палякамі было захоплена 2 880 палонных, 3 танкі, 4 гарматы, 12 лакаматываў, абозы, санітарныя матэрыялы і інш. [14] Пад Смалявічамі 13 жніўня ў польскі палон трапіла больш яшчэ за 300 савецкіх байцоў [15].

З пачатку жніўня пасля ўключэння у склад Літоўска-Беларускага фронта войск Палескага фронту, яго сфера дзеяння была пашырана на Палессе, дзе адну з важнейшых сіл складала 9 пяхотная дывізія. У жніўні − верасні 1919 г. польскія войскі захапілі Бабруйск, Барысаў, Жлобін, Рагачоў і Рэчыцу. Навісла пагроза над Гомелем. У баях за Бабруйск 28 жніўня з савецкага боку былі выкарыстаны танкі і артылерыя. Адступаючы на Жлобін і Рагачоў, чырвонаармейцы спалілі 3 масты праз Бярэзіну, пашкодзілі чыгуначны мост. Палякам дасталіся 500 ваеннапалонных, 2 гарматы, значная колькасць вінтовак. Агульная здабыча Літоўска-Беларускага фронту ў гэты час складала: 50 савецкіх афіцэраў і 8 700 салдат, 24 паравозы, 485 вагонаў, 2 танка, 2 браніраваных аўтамабіля, мноства вінтовак і боепрыпасаў [16].

Пасля таго, як войскі Літоўска-Беларускага фронта занялі лініі Дзвіны, Бярэзіны і Пцічы, генерал Шэпціцкі вырашыў устрымацца на некаторы час ад актыўных наступальных дзеянняў. Аднак ужо 1 верасня Галоўнакамандуючы выдаў загад аб падрыхтоўцы новага наступлення.

Войскі Літоўска-Беларускага фронта былі падзелены на 2 групы пад кіраўніцтвам генералаў Сміглага-Рыдза і Л. Жэлігоўскага. 9-я пяхотная дывізія, якой кіраваў палкоўнік У. Сікорскі, атрымала заданне абароны Палесся. Групоўка палкоўніка Б. Яжвінскага 21 верасня захапіла Полацк, 27 верасня групоўка падпалкоўніка Б. Краўпы пачала наступленне на Лепель.

Польская пяхота пачала атаку на Дзвінск 27 верасня 1919 г. Пасля двух дзен цяжкіх баеў 1-я і 3-я польскія дывізіі захапілі ўсе важнейшыя пункты на паўдневым беразе Дзвіны, знішчылі масты,

узялі ў палон 600 салдат. Палякі страцілі 150 чалавек (разам з раненымі і забітымі, з іх 2 забітых афіцэра) [17].

Галоўнае камандаванне Польскіх войск лічыла, што на беларускім напрамку польскі бок рэалізаваў запланаваныя на 1919 г. стратэгічныя мэты. Беларуска-Літоўскаму фронту быў выдадзены загад 6 кастрычніка аб спыненні баявых дзеянняў і падрыхтоўцы войск да зімоўкі. Аднак ў сувязі з узнаўленнем баеў за Лепель і Полацк, польска-савецкі фронт стабілізаваўся толькі ў канцы кастрычніка 1919 г. Польскае наступленне было спынена на лініі Заходняй Дзвіны, Полацк, Лепель, Барысаў, затым на поўдзень на р. Бярэзіна.

Спіс выкарыстаных крыніц і літаратуры

1 Komunikat operacyjny. Litwa i Białoruś, 15.II.1919 // Centralny Archiwum Wojskowy (CAW). – Akta Oddziału III Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego (AO III ND)WP. – Sygn. 301.10.1.
2 Wyszczelski, L. Wojna o Kresy Wschodnije. 1918–1921 / Lech Wzszczelski. – Warszawa : Bellona, 2011. – S. 147.
3 Komunikat operacyjny. Litwa i Białoruś, 7.III.1919 // CAW. –AO III ND WP. – Sygn. 301.10.1.
4 Komunikat operacyjny.Front Litewsko-Białoruski, 15.IV.1919 // CAW. – AO III ND WP. – Sygn. 301.10.3.
5 Komunikat operacyjny.Front Litewsko-Białoruski, 18.IV.1919 // CAW. – AO III ND WP. – Sygn. 301.10.3.
6 Komunikat operacyjny.Front Litewsko-Białoruski, 20.IV.1919 // CAW. – AO III ND WP. – Sygn. 301.10.3.
7 Komunikat operacyjny. Front Litewsko-Białoruski, 20.IV.1919 // CAW. – AO III ND WP. – Sygn. 301.10.3.
8 Komunikat operacyjny. Front Litewsko-Białoruski, 21.IV.1919 // CAW. – AO III ND WP. – Sygn. 301.10.3.
9 Krząstek, T. Wojna polsko-rosyjska 1919–1920 / Tadeusz Krzątek. – Warszawa, 1995. – S. 106.
10 Komunikat operacyjny.Front Litewsko-Białoruski, 28.IV.1919 // CAW. – AO III ND WP. – Sygn. 301.10.3.
11 Komunikat operacyjny. Front Litewsko-Białoruski, 9.VII.1919 // CAW. – AO III ND WP. – Sygn. 301.10.5.
12 Нарысы гісторыі беларускай дзяржаўнасці / М. П. Касцюк. – Мінск : Беларуская думка, 2008. – С. 106.
13 Komunikat operacyjny. Front Litewsko-Białoruski, 10.VIII.1919 // CAW. – AO III ND WP. – Sygn. 301.10.5.
14 Komunikat operacyjny. Front Litewsko–Białoruski, 10.VIII.1919 // CAW. – AO III ND WP. – Sygn. 301.10.5.

15 Komunikat operacyjny.Front Litewsko-Białoruski, 14.VIII.1919 // CAW. – AO III ND WP. – Sygn. 301.10.5.
16 Komunikat operacyjny.Front Litewsko-Białoruski, 29.VIII.1919 // CAW. – AO III ND WP. – Sygn. 301.10.5.
17 Komunikat operacyjny.Front Litewsko-Białoruski, 30.IX.1919 // CAW. – AO III ND WP. – Sygn. 301.10.5.

УДК 94:355(476+474.5) «1812»

С. А. ЧАРОПКА
(Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Ф. Скарыны»)

ЛІТОЎСКАЯ АРМІЯ 1812 ГОДА Ў АСОБАХ

У артыкуле даследуецца працэс адраджэння арміі ВКЛ падчас франка-расійскай вайны 1812 г. Асноўная ўвага ў артыкуле надаецца постацям афіцэраў літоўскай арміі 1812 г., якія прынялі актыўны ўдзел у адраджэнні войска, фарміраванні яе асноўных падраздзяленняў, паходжанне гэтых людзей, іх папярэдняя баявая кар'ера.

Падзеі 1812 г. заўсёды прыцягвалі ўвагу прафесійных гісторыкаў і аматараў мінуўшчыны. У савецкія часы нешматлікія беларускія даследчыкі звычайна зыходзілі з агульнарасійскага пункту гледжання на гэтую праблему, звяртаючы ўвагу пераважна на сацыяльна-эканамічныя аспекты вайны. Аднак многія аспекты самой вайны і яе лакальныя перадумовы такія як знішчэнне польска-літоўскай дзяржавы і спробы яе рэанімацыі у розных варыяцыях (Варшаўскае герцагства, План Чартарыйскага, план Агінскага, напалеонаўскае ВКЛ) практычна заставаліся па-за ўвагай [1; 2]. З набыццём незалежнасці Беларусі з'віліся новыя магчымасці да вывучэння тэмы і ўвага айчынных гісторыкаў стала засяроджвацца на ролі жыхароў беларускіх і літоўскіх губерняў у вайне 1812 г., у тым ліку і на тэме стварэння літоўскага войска ў 1812 г. [2–13]. Грунтоўны ўклад у распрацоўку праблематыкі ўнеслі расійскія і польскія гісторыкі [14–24].

Адозва, якую 22 чэрвеня выдаў Напалеон, дзе ён абвясціў аб пачатку «другой польскай вайны не магла пакінуць беларускую шляхту абыякавай [25, с. 14]. Ужо 1 ліпеня была створана Камісія часовага ўрада ВКЛ і фактычна пачаўся працэс аднаўлення літоўскай

дзяржаўнасці. Камісія складалася з сямі камітэтаў, кожны з якіх каардынаваў пэўны від дзейнасці. Адным з іх з’яўляўся Ваенны камітэт, які ўзначаліў генерал Стэфан Грабоўскі, які прайшоў шлях ад харунжага да генерала ў арміі ВКЛ, прыняў удзел змаганні з расійскай агрэсіяй у 1792 г., адзначыўся ў баях пад мірам і Берасцем. У 1794 г. С. Грабоўскі ўзяў актыўны ўдзел у паўстанні пад кіраўніцтвам Т. Касцюшкі, менавіта яго атрад вымусіў расійскія войскі пакінуць Вільню, а затым здейсніў адважны паход у Мінскую губернію.

У якасці консулаў у склад камітэта увайшлі кадравыя афіцэры колішняга войска ВКЛ Рамуальд Гедройц, Ксаверы Несялоўскі, Юзаф Ваўжэцкі. 5 ліпеня, падчас уступлення ў Вільню, быў створаны 3 Літоўскі полк уланаў Імператарскай гвардыі [19, с. 481]. Камандзірам быў прызначаны брыгадны генерал Ян Канопка. Малады генерал паходзіў з вёскі Скалодычы каля Слоніма. У 1792 г. ён у званні падпаручніка 2 Украінскай брыгады нарадовай кавалерыі кароннага войска абараняў РП ад расійскай інтэрвенцыі, адзначыўся ў бітве пад Зяленцамі. У званні паручніка знаходзіўся сярод паўстанцаў у 1794 г., быў паранены ў бітве пад Мацяёвіцамі. Пасля падаўлення паўстання працягнуў вайсковую кар’еру ў Францыі. З 1797 г. Я. Канопка ў званні капітана ваяваў у складзе польскіх легіёнаў у Італіі, затым, ужо як маёр удзельнічаў у франка-прускай вайне. За мужнасць у бітве пад Фрыдландам паранены Я. Канопка быў узнагароджаны ордэнам Пачэснага Легіёна асабіста Напалеонам. З 1808 па 1811 г. палкоўнік Я. Канопка ўдзельнічаў у французскай інтэрвенцыі ў Іспанію, падчас якой у 1811 г. атрымаў званне брыгаднага генерала. Улічваючы вайсковы шлях Я. Канопкі, цалкам лагічным выглядае яго прызначэнне камандзірам гвардзейскага палка, які рэпрэзентаваў ВКЛ у «Вялікай арміі» Напалеона.

Асабіста для імператара была сфарміравана Пачэсная гвардыя пад камандаваннем Габрыэля Агінскага, якая складалася з маладых прадстаўнікоў найбольш знатных магнацкіх фамілій ВКЛ. Членам гэтай гвардыі стаў брыгадны генерал арміі ВКЛ, ад’ютант пры імператарскім штабе Юзаф Антоні Касакоўскі, ветэран вайны 1792 г. і паўстання 1794 г. [24].

Каля 10 ліпеня было вырашана стварыць армію ВКЛ у складзе 5 пяхотных і 4 кавалерыйскіх палкоў [19, с. 480]. У канцы жніўня паўстала генеральная інспекцыя арміі ВКЛ. Генерал-інспектарам арміі ВКЛ стаў кадравы афіцэр арміі ВКЛ дывізійны генерал князь Рамуальд Гедройц. Генерал-інспектарам пяхоты быў прызначаны таксама кадравы афіцэр арміі ВКЛ брыгадны генерал граф Ксаверы

Францішак Несялоўскі. Генерал-інспектарам кавалерыі стаў брыгадны генерал Юзаф Ваўжэцкі [13, с. 14].

Прызначэнне гэтых людзей не было выпадковай з'явай. Кожны з іх прайшоў няпросты шлях баявога афіцэра. Ваенная кар'ера Р. Гедрайца пачалася яшчэ ў 1765 г., калі ён пачаў навучанне ў Рыцарскай школе. Падчас вайны 1768–1772 гг. малады афіцэр ваяваў у войсках барскіх канфедэратаў, пад кіраўніцвам М. К. Агінскага прымаў удзел у абароне ВКЛ ад расійскіх войск, удзельнічаў у баях пад Гародняй, Маладзечнам, Бездзежам. За заслугі ў справе абароне Айчыны 22-гадовы князь атрымаў званне маёра, але, з паражэннем барскіх канфедэратаў, ён быў вымушаны пакінуць ваенную службу. У 1778 г. ён вярнуўся ў армію, быў прызначаны віцэ-брыгадзірам літоўскіх гусараў. Падчас расійскай інтэрвенцыі 1792 г. Р. Гедройц атрымаў званне генерал-маёра. Абсалютна натуральна, што ў 1794 г. ён прыняў актыўны ўдзел у паўстанніі пад кіраўніцтвам Т. Касцюшкі. Р. Гедройц стаў адным з лідэраў паўстання ў ВКЛ, з'яўляўся намеснікам Я. Ясінскага, затым ваяваў пад камандаваннем Т. Ваўжэцкага, атрымаў вышэйшую ваенную ступень у ВКЛ – званне генерал-лейтэнанта. Пасля падаўлення паўстання ён быў звольнены і вымушаны пакінуць радзіму. Аднак ў 1796 г. Р. Гедройц вярнуўся на захопленыя Расіяй землі ВКЛ і паспрабаваў падняць паўстанне ў Жамойці.

Будучы генерал-інспектар пяхоты таксама прайшоў няпросты жыццёвы шлях. К. Ф. Несялоўскі нарадзіўся ў Ляхавічах у 1771 г. Ва ўзросце 21 года ён стаў палкоўнікам 6 пяхотнага палка арміі ВКЛ, на чале якога ён ваяваў пад Бярэсцем падчас вайны 1792 г. За мужнасць Ф. К. Несялоўскі быў узнагароджаны ордэнам Virtuti Militari. У 1794 г. ён прыняў актыўны ўдзел у паўстанні, абараняў Вільню, атрымаў званне генерал-маёра.

Разам з генеральнай інспекцыяй быў сфарміраваны штаб арміі ВКЛ, у які ўвайшлі: шэф штабу Р. Гедройца маёр Леанард Казлоўскі, ад'ютант Гедройца капітан Ежы Белапятровіч; шэф эскадрона Гедройца Альберт Ласкарыс, ад'ютант генерала Несялоўскага капітан Антоні Гаўдзюлевіч; ад'ютант генерала Ваўжэцкага паручнік граф Станіслаў Плятэр; шэф батальёна пры штабе генерал-губернатара графа Гагендорпа Антоні Кіркор, ад'ютант з таго ж штабу падпаручнік Міхал Нестар [19, с. 501].

Вынікам праведзенага набору было фарміраванне амаль 6 пяхотных палкоў. У наваколлі Вільні праходзіў працэс фарміравання 18 пяхотнага палка, камандзірам і фактычным мецэнатам якога стаў кадравы афіцэр кароннага войска Аляксандр Хадкевіч, які яшчэ

ў 1794 г. ваяваў пад сцягамі Т. Касцюшкі. 19 пяхотны полк, які камплектаваўся ў этнічнай Літве, узначаліў Канстанцін Тызенгаўз. На чале 20 пяхотнага палка, які фарміраваўся пад Слонімам, камандзірам стаў барон Адам Бішпінг. 21 пяхотны полк, які збіраўся пад Беластокам, узначаліў Караль Дамінік Пшэздзецкі, які пазней стаў камандзірам 18 уланскага палка. Замест яго на чале палка стаў Антоні Гелгуд. 22 пяхотны полк фарміраваўся ў Мінску пад камандаваннем ураджэнца Нясвіжа граф Станіслава Гутэн-Чапскага. 23 пяхотны полк, які не быў запланаваны, сталі камплектаваць вельмі позна, і скончыць яго фарміраванне не паспелі.

У выніку набора ў кавалерыю былі сфарміраваны 4 уланскіх палка. 17 полк, які фарміраваўся пад Купішкамі ўзначаліў Міхаіл Тышкевіч. На чале 18 палка, які збіраўся каля Нясвіжа, стаў першапачаткова Юзаф Ваўжэцкі, а пасля яго прызначэння генерал-інспектарам кавалерыі – былы камандзір 21-га пяхотнага палка К. Д. Пшэздзецкі. Камандзірам 19 уланскага палка, сфарміраванага пад Навагрудкам, стаў Канстанцін Раецкі, а на чале 20 палка, які камплектаваўся каля Пінска, Ксаверы Абуховіч. Таксама 8 полк уланаў Варшаўскага княства Д. Радзівіла складаўся ў асноўным з вы-хадцаў з Беларусі і Літвы [24].

24 жніўня было прынята рашэнне ўтварыць дадаткова 6 стралецкіх (егерскіх) батальёнаў. Рэальна былі сфарміраваны 1 батальён Юзафа Дамініка Корвін-Касакоўскага, 2 батальён маёра Ігната Ракіцкага, 3 батальён маёра Казіміра Плятэра да снежня быў у працэсе фарміравання, а 4 батальён падпалкоўніка Андрэя Курчэўскага ў снежні толькі пачаў збірацца, а апошнія два батальёны так і засталіся на паперы [20, с. 175]. Камандны склад стралецкіх фарміраванняў таксама не быў выпадковым. Напрыклад Ю. Касакоўскі быў кадравым афіцэрам войска ВКЛ. У 1790 г. ён атрымаў званне ратмістра ў 1 брыгадзе нарадовай кавалерыі. У адрозненне ад многіх іншых камандзіраў арміі ВКЛ 1812 г., Касакоўскі ў 1792 г. быў праціўнікам Канстытуцыі 3 мая 1791 г., дзейнічаў у лагеры таргавічан, за што зімой 1793 г. атрымаў з рук караля Станіслава Панятоўскага ордэн Белага арла, а за тым, у маі 1793 г. узначаліў 2 пяхотны полк арміі ВКЛ.

На пачатку жніўня з ініцыятывай фарміравання новых палкоў выступіў сябра Ваеннага камітэту, колішні ад’ютант славутага Якуба Ясінскага Аляксандр Пацей. Ён ахвяраваў каля 180 тыс. злотых на фарміраванне 23 пяхотнага палка, які пачаў збірацца ў Мінску. За свой кошт, з дазволу Ваеннай камісіі, пачаў фарміраванне кавалерыйскага палка Ігнат Манюшка. Сфарміраваны полк атрымаў назву 21 палка конных стралкоў, камандзірам стаў сам І. Манюшка. Штат

гэтага падраздзялення мусіў адпавядаць узору ўланскага палка. Рэальна 21 полк пачаў фарміравацца толькі ў кастрычніку, таму укамлектавацца цалкам ён не меў магчымасці. Быў сфарміраваны толькі 1 эскадрон, які налічваў 10 афіцэраў і 258 падафіцэраў і шарагоўцаў [19, с. 563].

У мястэчку Жалудок Лідскага павета ў верасні – кастрычніку за асабісты кошт Рудольфа Тызенгаўза фарміравалася конна-артылерыйская рота, якая налічвала 124 чалавекі і 131 каня і павінна была атрымаць на сваё ўзбраенне 12 гармат [19]. У Расіенскім павеце пачаў арганізацыю кавалерыйскага палка Юзаф Гедрайц. У Пінскім павеце падобную спробу зрабіў Гедэон Яленскі. [19, с. 561]. У верасні пачаў фарміраванне гусарскага палка Мікалай Абрамовіч, але з прычыны недахопу грошай сабраных жаўнераў далучылі да палка конных стралкоў. Галоўнай праблемай у арганізацыі валанцёрскіх палкоў быў востры недахоп фінансавых сродкаў.

У баку ад грамадска-палітычных падзей на Беларусі не засталося і мясцовае татарскае насельніцтва. Арганізатарамі татарскіх узброеных фарміраванняў сталі былы падпалкоўнік 4 палка пярэдняй варты ВКЛ Мустафа Мірза Ахматовіч [17; 19, с. 559].

1 ліпеня 1812 г. Камісія часовага ўрада абвясціла аб стварэнні нацыянальнай гвардыі ў цэнтрах дэпартаментаў і ў гарадах з магдэбургскім правам. Камандзірам віленскай гвардыі прызначаўся палкоўнік Казельскі [18]. У Беластоцкім дэпартаменце камендантам гвардыі быў прызначаны палкоўнік Францішак Арсеці. У Мінску працэс арганізацыі гвардзейскіх падраздзяленняў зацягнуўся, але яна ўсё ж была створана, што пацвярджае рапарт С. Грабоўскага аб тым, што «Вільня, Мінск, Беласток і Гародня далёка прасунуліся ў працэсе фарміравання гвардыі» [19, с. 620]

Адначасова з нацыянальнай гвардыяй стваралася і жандармерыя ВКЛ. Яна прызначалася для паліцэйскай службы, барацьбы з бандытызмам і марадзёрствам, аказання ўзброенай дапамогі органам улады. На чале віленскай жандармерыі быў прызначаны Антоні Храптавіцкі. Камандзірам беластоцкай жандармерыі стаў Францішак Арэцці. У Гродзенскім дэпартаменце было набрана 856 жандараў на чале з князем Міхалам Радзівілам. У надзвычай сумным становішчы знаходзілася жандармерыя Мінскага дэпартамента камандзірам якой быў Леў Аштроп. У выніку фарміравання жандармерыі было набрана каля двух тысяч чалавек, замест 3,5 тысяч [18].

Ваяры арміі ВКЛ змагаліся ўпарта і самаахвярна. Многія з іх у 1812–1813 гг. атрымалі вышэйшыя ваенныя ўзнагароды РП і Францыі.

Так, камандзір 22 пяхотнага палка С. Чапскі пасля бітвы каля Бярэзіны ў 1812 г. стаў кавалерам ордэна Virtuti Militari, а ў 1813 г. атрымаў ордэн Пачэснага Легіёна. Камандзір 1 стралецкага палка Ю. Касакоўскі пасля ўдзелу ў абароне Шпандаў і ў 1813 г. таксама стаў кавалерам ордэна Пачэснага Легіёна.

Многія з афіцэраў войска ВКЛ у далейшым працягнулі службу ў арміі Каралеўства Польскага, як аўтаномнага дзяржаўнага ўтварэння ў складзе Расійскай імперыі. Генерал-інспектар арміі ВКЛ генерал дывізіі Р. Гедройц увайшоў у склад Ваеннага камітэту Каралеўства Польскага. Генерал-інспектар пяхоты граф Ф. К. Несялоўскі быў прызначаны камадзірам брыгады, А. Хадкевіч у званні палкоўніка быў прызначаны камандзірам штабу гвардыі Каралеўства, Я. Канопка стаў камандзірам 1 брыгады кавалерыі, але не здолеў уступіць на пасаду з прычыны хваробы і хуткай смерці.

Нягледзячы на тое, што сваёй барацьбой у перыяд з 1795 да 1814 г. патрыятычна настроеная шляхта РП шмат чаго дамаглася – аўтаномнага статуса для Польшчы, увядзенне Канстытуцыі і г. д., але мараў аб адраджэнні страчанай у 1795 г. Айчыны многія не пазбавіліся. Калі ў 1830 г. распачалося Лістападаўскае паўстанне шмат хто з афіцэраў войска ВКЛ сталі пад штандары незалежнасці. Ф. К. Несялоўскі, К. Д. Пшэздзецкі, А. Гелгуд, С. Чапскі ўпарта змагаліся ў шэрагах інсургентаў за адраджэнне РП, звязываючы будучыню беларускіх зямель толькі з гэтай краінай.

Спіс выкарыстаных крыніц і літаратуры

1 Антонаў, В. В. Агінскага план 1811 / В. В. Антонаў, С. С. Рудовіч, В. В. Швед // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. – Мінск, 1993. – Т. 1. – С. 31–32.

2 Лукашевич, А. М. Проекты восстановления Речи Посполитой и Великого княжества Литовского и их место в военно-стратегическом планировании Российской империи (1810–1812 гг.). [Электронны рэсурс] / А. М. Лукашевич // Интернет-проект «1812 год». – Рэжым доступа: // http://www.museum.ru/1812/ Library/Lukashevich/index.html. – Дата доступа: 26.06.2017.

3 Корнейчик, Е. Белорусский народ в Отечественной войне 1812 года / Е. Корнейчик. – Минск : Наука и техника, 1978. – 267 с.

4 Ружанец, А. Літоўска-беларускае войска цэсара Напалеона / А. Ружанец // Беларуская мінуўшчына 1995. – № 1. – С. 29–30.

5 Таляронак, С. Апошняя армія ВКЛ (1812–1814) / С. Таляронак, А. Блінец // Беларускі гістарычны часопіс. – 1996. – № 2. – С. 22–34.

6 Лукашэвіч, А. Ваеннае становішча ў Беларусі ў 1812 г. [Электронны рэсурс] / А. Лукашэвіч / Бібліятэка гістарычных артыкулаў «Жыве Беларусь» – Рэжым доступа: http://www.jivebelarus.net/history/gistografia/war-situation-in-belarus-at-1812.html. – Дата доступа: 26.06.2017.
7 Швед, В. В. Фарміраванне і дзейнасць арміі ВКЛ (1812–1815 гг.) / В. В. Швед // Веснік Брэсцкага дзярж. ун-та. – 2000. – № 1. – С. 49–57.
8 Швед, В. Вялікае княства Літоўскае ў 1812 годзе / В. Швед // Беларускі гістарычны часопіс. – 2000. – № 3. – С. 9–15.
9 Швед, В. Заходні рэгіён Беларусі ў часы напалеонаўскіх войнаў. 1805–1815 гады / В. Швед, С. Данскіх. – Гродна, 2006. – 252 с.
10 Ерашэвіч, А. У. Уплыў напалеонаўскіх войнаў на грамадска-палітычнае жыццё Беларусі (1799–1815 гг.) : аўтарэф. дыс. … канд. гіст. навук: 07.00.02 / А. У Ерашэвіч; НАН Беларусі, Ін-т гісторыі. – Мінск, 2003. – 21 с.
11 Філатава, А. Вайна 1812 г. і Беларусь / А. Філатава // Гісторыя Беларусі : у 6 т. Т. 4. Беларусь у складзе Расійскай імперыі (канец XVIII – пачатак XX ст.) / М. Біч, В. Яноўская, С. Рудовіч і інш.; рэдкал. : М. Касцюк (гал. рэд.) і інш. – Мінск, 2005. – С. 75–86.
12 Крывіцкая, К. В. Прафранцузскія настроі насельніцтва Віленскай, Гродзенскай, Мінскай губерняў і Беластоцкай воласці напярэдадні вайны 1812 года / К. В. Крывіцкая // Весці БДУ, № 3(49), 2006. – С. 34–37.
13 Крывіцкая, К. В. Арганізацыя ўзброенных сіл вялікага Княства Літоўскага ў перыяд вайны 1812 года / К. В. Крывіцкая // Весці БДУ, № 1(51), 2007. – С. 12–15.
14 Орловский, Е. Ф. Гродненская губерния в 1812 году. Ист. Очерк / Е. Ф. Орловский. – Гродно : губернская типография, 1912. – 50 с.
15 Тарле, Е. В. Нашествие Наполеона на Россию, 1812 год / Е. В. Тарле. – М. : Наука, 1992. – 304 с.
16 Жилин, П. А. Гибель наполеоновской армии в России / П. А. Жилин. – М. : Наука, 1974. – 451 с.
17 Шереметьев, О. В. Литовские татары в составе Императорской гвардии Наполеона [Электронны рэсурс] / О. В. Шереметьев // Военно-исторический Форум (XV, XVII–XVIII–XIX века). – Рэжым доступа: http://www.reenactor.ru/ARH/PDF/Cheremetiev_00.pdf. – Дата доступа: 12.08.2017.
18 Кудряшов, И. Ю. Вооруженные силы Литовского княжества 1812 года / И. Ю. Кудряшов. – М., 1991. – 19 с.
19 Nawrot, D. Litwa i Napoleon w 1812 roku / D. Nawrot. – Katowice, wyd. Uniwersitetu Slanskiego, 2008. – 790 s.
20 Nawrot, D. Bataliony strzelców na Litwie w 1812 r. / D. Nawrot // Wschodni rocznik humanistzczny. – 2005. – T II. – S. 169–190.

21 Kukiel, M. Zarys historji wojskowości w Polsce /M. Kukiel. – Kraków, nakładem Krakowskiej spółki wzdawnicyej, 1929. – 356 s.
22 Gembarzewski, B. Rodowody pułków polskich i oddziłów równorzędnych od r.1717 do r. 1831 /B. Gembarzewski. – Warszawa. nakładem tow.wiedzy wojskowej, 1925. – 100 s.
23 Staszewski, J. Generał Dominik Dziewanowski / J. Staszewski. – Poznan, członkami druk. wydaw. w Kaliszu, 1933. – 80 s.
24 Gaidis, H. L. Napoleon's Lithuanian forces [Electronic resource] / H. L. Gaidis // Lithuanian quarterly journal of arts and sciences. Vol. 30. – 1984. – № 1. – Mode of access: // http://www.lituanus.org/1984_1/84_1_01.htm. – Date of access: 15.08.2017.

УДК 94(476+271)+726.52

Т. В. ГАБРУСЬ
(Мінск, ДНУ «Цэнтр даследаванняў
беларускай культуры, мовы і літаратуры
НАН Беларусі»)

МАСТАЦТВАЗНАЎЧАЯ КАНЦЭПЦЫЯ ПАХОДЖАННЯ ТРАДЫЦЫЙНЫХ ДРАЎЛЯНЫХ ЗВАНІЦ БЕЛАРУСІ

Артыкул прысвечаны асвятленню генезісу і эвалюцыі традыцыйных беларускіх драўляных асобна пастаўленых званіц і сучаснага стану помнікаў.

Гісторыя званоў як музычнага ўдарнага інструмента налічвае каля 4000 тысяч гадоў. Першымі хрысціянамі яны ўспрымаліся як язычніцкія артэфакты. І толькі з пачатку V ст. званы пачалі ўжывацца для розных рэлігійных патрэб: апавяшчэнні аб пачатку набажэнства, небяспецы, смутку па памерлых і інш. Ініцыятыву, каб званы сталі голасам хрысціянскай царквы, згодна паданню, прыпісваць св. Паўліну (353–431 гг.), які жыў у італьянскай правінцыі Кампана, дзе ўпершыню было ўзведзена асобнае вышыннае збудаванне для званоў, якое з гэтай прычыны атрымала назву «кампаніла». Выкарыстанне для будаўніцтва мясцовага прыроднага каменю ў Італіі дазваляла рабіць кампанілы значна больш высокімі за саборы. Звычайна кампанілы былі пастаяннага квадратнага сячэння з падвойнымі ці патройнымі арачнымі праёмамі ўверсе, дзе месціліся званы. Па-за межамі Італіі ў сярэднявечнай Еўропе для размяшчэння званоў

звычайна прыстасоўваліся магутныя вежы раманскіх і гатычных сабораў.

На ўсходнеславянскія землі царкоўныя званы прыйшлі ў XI ст., пасля хрышчэння Русі, але не з Візантыі, дзе званы з'явіліся толькі пасля захопу Канстанцінопаля крыжаносцамі ў 1204 г., а з Заходняй Еўропы, праз Вялікі Ноўгарад, які меў гандлёвыя стасункі з Ганзейскім саюзам. Менавіта мураванае пскоўска-наўгародскае дойлідства старажытнарускага перыяду данесла да нас далучаныя да храмаў арачныя сценкі для званоў. Характэрна, што час будаўніцтва мураванага Сафійскага сабора ў Полацку на падставе розных гістарычных звестак даследчыкі вызначаюць 1044–1066 гг., што адпавядае храналагічным рамкам паміж пачаткам княжання Усяслава і яго паходам на Наўгарад, з якога ён прывёз званы і іншыя трафеі для полацкай Сафіі. Пра адданасць князя Ўсяслава сваёй святыне зазначае аўтар «Слова аб палку Ігараве»: «Тому в Полотьске позвониша заутренюю рано у святыя Софеи в колоколы, а он в Кыеве звон слыша». Тэкст ускосна сведчыць пра тое, што нават у Кіеве на той час званоў не было. Да пачатку XVI ст. для азначаных мэт часцей ужывалі металічныя білы, якія падвешвалі на перакладзіне, умацаванай на апорах розных канструкцый на ўзроўні чалавечага росту. І толькі з развіццём званаліцейнай справы на ўсходнеславянскіх землях з'явілася неабходнасць у асобных пабудовах для званаў.

Пытанні генезісу і эвалюцыі асобна пастаўленых драўляных званіц закраналіся шматлікімі даследчыкамі храмабудаўніцтва ўсходнеславянскіх народаў канца XIX – пачатку XX стагоддзяў: рускімі (Ф. Волкаў, Ф. Гарнастаеў, І. Забелін, М. Красоўскі, А. Паўлінаў і інш), украінскімі (Г. Паўлуцкі, Ф. Белавус, Я. Галавацкі, М. Драган, В. Шчарбакіўскі і інш.), польскімі (З. Глогер, І. Зубрыцкі, В. Дзедушыцкі, К. Маклоўскі, М. Сакалоўскі і інш.). У кантэксце драўлянага дойлідства Цэнтральна-Усходняй Еўропы іх прыцягвалі непараўнальныя па сваёй прыгажосці храмавыя ансамблі са званіцамі Галіцыі, Валыні, Падолля, Лемкаўшчыны, якія кожны з даследчыкаў імкнуўся далучыць да культурна-гістарычнай спадчыны свайго народа. Адпаведная спадчына Беларусі, тагачаснага «Северо-Западного края» Расійскай імперыі, у той час нікога не цікавіла. Між тым, адметную частку беларускага сакральнага дойлідства складаюць па-мастацку выразныя драўляныя званіцы-вежы пры храмах розных хрысціянскіх канфесій, якіх, нягледзячы на пажары і розныя іншыя перыпетыі лёсу, на шчасце, ацалела яшчэ даволі шмат. Даследчыцкая цікавасць да іх праявілася толькі з пачаткам станаўлення айчыннага мастацтвазнаўства (У. Краснянскі,

В. Ластоўскі, У. Чантурыя, Т. Хадыка-Габрусь, Ю. Якімовіч, С. Сергачоў, А. Лакотка). Гэтае ж кола артэфактаў для свайго рэгіёна грунтоўна прааналізавана літоўскай даследчыцай А. Янкавічэне.

Аднак пытанні, калі з'явіліся асобна пастаўленыя драўляныя званіцы як адметны архітэктурны тып, з якой прычыны і які характар іх эвалюцыі, вырашаюцца даследчыкамі па-рознаму, што невыпадкова з прычыны шматвектарнасці іх паходжання. Выдатны беларускі гісторык і краязнаўца, член Віцебскай вучонай архіўнай камісіі, пазней супрацоўнік Інбелкульта, У. Краснянскі лічыў, што эвалюцыя асобна пастаўленых званіц ішла ад прымітыўных слупковых канструкцый, якія паступова ўскладняліся [1, с. 86]. Гэтая канцэпцыя эвалюцыі званіц храналагічна залішне прамалінейная і не адпавядае сапраўднасці. Наяўнасць архаічных слупковых званіц зафіксавана, напрыклад, у альбоме Мейерберга пачатку XVII ст. (у Дуброўна) [2, с. 141] і праз два стагоддзя ў малюнках Д. Струкава 1864 г. (пры цэрквах св. Ганны ў сяле Крысава Слуцкага павета, св. Юр'я ў Новым Сяле Бабрускага павета, у Прылуках Мінскага павета), што сведчыць пра стабільнасць іх разначасавага існавання ў праваслаўных прыходах. Экспедыцыямі «Збору помнікаў гісторыі і культуры Беларусі» 1970-х гадоў падобныя аднаярусныя слупковыя званіцы зафіксаваны ў былых уніяцкіх цэрквах у вёсках Лобча Пінскага р-на, Ражкоўка Камянецкага р-на, Стрыгінь Бярозаўскага р-на, Голдава Лідскага р-на і інш. Выкарыстанне прасцейшых аднаярусных слупковых званіц залежала, хутчэй, ад эканамічных магчымасцей прыходу ці парафіі альбо лакальнай традыцыі.

З другога боку, сярод гісторыкаў архітэктуры пашырана меркаванне, што драўляныя царкоўныя званіцы як развітае функцыянальна-канструкцыйнае цэлае генетычна паходзяць ад баявых вежаў драўляных крапасных умацаванняў, што яны і ў храмах дадаткова служылі дазорнымі вежамі і выкарыстоўваліся ў абарончых мэтах. Аднак, асобная пастаноўка званіцы, наадварот, зніжае фартыфікацыйныя якасці збудавання. Дастаткова прыгадаць, што ўсе абарончыя храмы Беларусі мелі баявыя вежы, якія былі шчыльна далучаны да асноўнага аб'ёма ці надбудаваныя над ім. Гэта тычыцца і праваслаўных чатырохвежавых цэркваў-крэпасцей, і готыка-рэнесансных касцёлаў і рэфармацкіх збораў з адной магутнай вежай-вестверкам на галоўным фасадзе. Пазней, у XVII–XVIII стст., у перыяд сталага і позняга барока, пад уплывам узораў мураванай айчыннай архітэктуры атрымалі пашырэнне каталіцкія і ўніяцкія драўляныя храмы базілікальнай канцэпцыі з двухвежавым галоўным фасадам. Пры гэтым вежы ў іх не

мелі ніякага функцыянальнага прызначэння, не былі ні баявымі, ні сігнальнымі, а выконвалі толькі архітэктурна-кампазіцыйную ролю. У фасадных вежах барочных храмаў рэдка месціліся важкія званы, для якіх звычайна ставілася асобная двух- ці трох’ярусная званіца. У вежачках пры храмах ці над імі часам размяшчалі малыя званы (сігнатуркі). Літоўская даследчыца А. Янкявічэне лічыць, што прычынай пашырэння асобна пастаўленых званіц была менавіта вялікая вага званоў, якая ўяўляла небяспеку для канструкцый надбудаваных над храмамі вежаў [3, с. 296].

Намі прапанавана ўласная мастацтвазнаўчая канцэцыя паходжання і эвалюцыі асобна пастаўленых айчынных драўляных званіц, заснаваная на ўздзеянні на гэты працэс эстэтычнай канцэпцыі стылю барока, што была прыўнесена ў беларускую архітэктуру з Італіі [4, с. 91]. Адным з самых важных мастацкіх прынцыпаў барока з’яўляецца стварэнне разгорнутага архітэктурна-прасторавага храмавага ансамбля. Асобная пастаноўка званіцы адпавядала новым ансамблевым прынцыпам барока, спрыяла больш шчыльнаму ўзаемадзеянню архітэктуры і асяроддзя, адчуванню прасторава-часавага рытму. І на гэтым узроўні ў іх генезісе можна адзначыць не толькі ўплыў крапаснога дойлідства, але італьянскіх кампаніл. У перыяд ранняга барока вылучэнне з кампазіцыі храма готыка-рэнесанснага тыпу аб’ёма бабінца з шмат’ярусной вежай над ім рабілася з мэтай займець у драўляным храме базілікальнай канцэпцыі плоскі галоўны фасад накшталт тагачасных мураваных базілік. Храм заўжды займаў дамінуючае становішча ў планіровачнай структуры населенага пункта, ля гандлёвай плошчы горада, мястэчка ці сяла. Яго тэрыторыя з невялікімі могілкамі-цмянтаром вылучалася драўлянай ці муравaнай агароджай з брамай, якая часам спалучалася са званіцай.

Калі разглядаць архітэктурна-мастацкія характарыстыкі айчынных званіц XVII—XX стст., то відавочна, што яны творча вар’іраваліся і канструкцыйна, і кампазіцыйна, і рэгіянальна. Для даследавання намі прыцягнуты звыш 100 помнікаў, вядомых паводле натурных абследаванняў і архіўных крыніц. Апошнія ўключаюць старажытныя інвентары, мастацкія выявы званіц ў творах Н. Орды, Д. Струкава, А. Ромера, Ф. Рушчыца, Я. Драздовіча, фотаздымкі пачатку XX ст. Я. Балзункевіча, 1920-х гг. з архіва Інбелкульта, 1970-х гг. з архіва сектара «Збору помнікаў гісторыі і культуры Беларусі» ІМЭФ НАН Беларусі і сучаснага «Глобуса Беларусі» А. Дыбоўскага [5]. Базавыя архітэктурныя характарыстыкі беларускіх драўляных званіц як асобнага цэнтрычнага вышыннага збудавання, бясспрэчна, запазычаны

з традыцыйных будаўнічых прыёмаў узвядзення баявых чацверыкоў («столбцаў») драўляных крэпасцей сярэднявечнай Беларусі. На «Чарцяжы Віцебска 1664 г.» бачна, што званіца Увядзенскай царквы мела непасрэднае падабенства з крапаснoй Дзвінскай вежай Верхняга замка. Для забеспячэння устойлівасці асобна пастаўленага збудавання найбольш раннія званіцы часам мелі нахіленыя да цэнтра сцены ніжняга чацверыка і навясны верхні ярус, які імітаваў падсябіцце.

Для большасці традыцыйных асобна пастаўленых званіц Беларусі XVII–XVIII ст. характэрны устойлівыя агульныя кампазіцыйна-канструкцыйныя архітэктурна-будаўнічыя прыёмы. У архіўных інвентарах неаднаразова адзначаецца, што званіцы пабудаваны «на вязанні ў квадрат» (г.зн. гарызантальнымі вянкамі, з квадратным планам) ці «аб чатырох слупах» (каркасныя), альбо былі змяшанага тыпу з ніжнім зрубавым і слупковым верхнім (ці двума верхнімі) ярусамі, якія ўверсе звычайна былі накрыты пакатым шатром-«каўпаком» з крыжам. Ярусы падзяляліся шырокімі прычолкамі, пакрытымі серабрыстым гонтам. Для беларускага дойлідства не ўласцівыя званіцы з колькасцю ярусаў большай за тры. Ніжні ярус званіцы часта, хаця і не заўсёды, выкарыстоўваўся як уваходная брама на тэрыторыю храма – прыём, які таксама генетычна паходзіць з мясцовага крапаснога будаўніцтва.

Прыблізна 1/10 частка разгледжаных помнікаў прадстаўляюць лапідарныя прызматычныя аб’ёмы каркаснай канструкцыі з вузкімі акустычнымі адтулінамі ўверсе, накрытыя пакатым чатырохсхільным шатром, званым «каўпаком». Пад шатром зроблены адкрытыя перакладзіны, на якіх мацуюцца званы. Найбольш пашыранымі былі двух’ярусныя званіцы з ніжнім зрубным чацверыком і верхнім, каркасным, з разнастайна афармленымі акустычнамі праёмамі. Для іх характэрная цотная колькасць праёмаў, якая выразна выяўляе структуру каркаса, напрыклад, званіцы касцёла ў Багданаве Валожынскага р-на, уніяцкіх цэркваў у Вяльцы Глыбоцкага р-на, Шарашова Пружанскага р-на. Пралёты паміж слупамі каркаса ўмацоўваліся перакрыжаванымі, дыяганальнымі і рамбічнымі падкосамі, што павялічвалі прасторавую жорсткасць канструкцыі і стваралі арнаментальны дэкор.

Найбольш шыкоўныя драўляныя званіцы перыяду барока былі звычайна трох’ярусныя. Адначасова з удасканаленнем кампазіцыйных і пластычных характарыстык сакральнай архітэктуры ў цэлым асаблівая маляўнічасць надавалась і архітэктурнаму вобліку званіц. Згодна эстэтычным прынцыпам віленскага барока, памеры ярусаў выразна скарачаліся ўгору, што аптычна рабіла вежу званіцы больш высокай і стройнай. У трох’ярусных званіцах верхнія ярусы з няцотнымі

шэрагамі праёмаў імітавалі ажурныя арачныя галерэі (падсені). Відавочна, што іх мясцовая назва »падсені» акцэнтуе той светлаценевы эфект, які стваралі арачныя галерэі ў мастацкім вобразе збудаванняў. Малюнак арачных праёмаў дасягаўся з дапамогай фігурна габляваных вуглавых падкосаў. Другім спосабам стварэння падсеняў на верхніх ярусах званіц было вырэзванне арачных перамычак у шырокай дошцы-падзорыне, размешчанай над праёмамі. Гэты прыём зафіксаваны В. Ластоўскім у шэрагу званіц былой Бабруйскай акругі, напрыклад, у вёсках Толы, Ворсічы, Шыпілавічы, Урэччы, але сустракаецца і ў іншых месцах, напрыклад, у вёсках Валеўка Навагрудскага р-на, Муравана Ашмянка Астравецкага р-на. Ніжнюю частку скразнога яруса званіц звычайна закрываў глухі парапет альбо балюстрада ў разьбянымі балясінамі ці перакрыжаванымі падкосамі. Іншы раз шырокі гонтавы прычолак пластычна пераходзіў на парапет верхняга яруса ў выглядзе «кажухавання», г.зн. абшыўкі вертыкальнай сценкі парапета гонтам, што з’яўляецца вынікам уплыва на будаўніцтва Беларускага Палесся украінскіх узораў [6, с. 210].

Стылявой і канструкцыйнай характарыстыкай традыцыйных званіц Беларусі з’яўляецца наяўнасць і тып шалёўкі. Для часоў барока найбольш характэрна вертыкальная шалёўка пілаванымі дошкамі з нашчыльнікамі званіц markup рознай канструкцыі. Але ў адрозненне ад уласна храмаў, ніжні зрубны з брусоў чацверык не заўсёды быў ашаляваны, а заставаўся адкрытым, нават у дастаткова рэпрэзентатыўных помніках: званіцы касцёлаў св. Юр’я ў Янаве Сакольскім і св. Андрэя ў Кабыльніку (г.п. Нарач), уніяцкай царквы ў Серніках на Піншчыне. Традыцыйную вертыкальную шалёўку мелі звычайна званіцы каркаснай канструкцыі, відавочна, з эстэтычных патрабаванняў ансамблевага адзінства. Пасля падзелаў Рэчы Паспалітай пад уплывам эстэтыкі рускага класіцызма атрымалі пашырэнне гарызантальная шалёўка драўляных цэркваў і званіц, іншы раз з вертыкальнай цокальнай панеллю, выкарыстанне ў дэкоры вуглавых пілястраў, прафіляваных карнізаў і ліштваў. Чацверык верхняга яруса пачалі замяняць васьмерыком, накрытым купалам ці высокім псеўдарускім шатром з цыбулістай галоўкай.

Параўнанне рознадасовых графічных матэрыялаў адлюстроўвае пэўныя змены, якія адбыліся ў архітэктурна-мастацкіх вобразах драўляных званіц на працягу XIX – пачатку XXI ст. У наш час з адраджэннем рэлігійнага жыцця ў карыстанне вернікаў розных канфесій перададзены шэраг раней закінутых драўляных храмаў XVII–XVIII стагоддзяў са старымі званіцамі. На жаль, іх аднаўленне

адбываецца валюнтарысцкім шляхам, непрафесійна, з тэндэнцыйным грэбаваннем традыцый нацыянальнага драўлянага дойлідства. Паўсюдна гонтавыя пакрыцці заменены бляшанымі, зменена форма і вышыня дахаў, увянчаных цыбулістымі галоўкамі, знішчаецца традыцыйная шалёўка, зашкляюцца скразныя праёмы. Усё гэта кардынальна мяняе выпрацаваны пакаленнямі майстроў-дойлідаў мастацкі вобраз помнікаў і мэтанакіравана дэфармуе эстэтычны густ нацыі.

Спіс выкарыстаных крыніц і літаратуры

1 Краснянскі, В. «Чарцёж» места Віцебску 1664 г. як дакументальны помнік да гісторыі беларускага драўлянага будаўніцва / В. Краснянскі // Запіскі аддзела гуманітарных навук Інбелкульта. – Кн. 1. – Т. 1. – Сш. 1. – Менск, 1928. – С. 39–93.

2 Красовский, М. Энциклопедия русской архитектуры: Деревянное зодчество / М. Красовский. – СПб., Изд-во «Сатисъ», 2002. – 384 с.

3 Jankevichiene, A. Lietuvos medines baznycios, koplycios ir varpines / A. Jankevichiene. – Vilniaus dailes akademijos leidykla, 2007. – 351 s.

4 Хадыка, Т. В. Аналіз станаўлення стылю барока ў манументальным драўляным дойлідстве Беларусі XVII ст. / Т. В. Хадыка // Весці акадэміі Навук БССР. Серыя грамадскіх навук. – 1974. – № 1. – С. 95–103.

5 Глобус Беларусі. Проект Андрея Дыбовского. Архитектурные и иные достопримечательности Беларуси [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступа: www.globus.tut.by. – Дата доступа: 15.08.2017.

6 Тарас, Я. Українська сакральна дерев’яна архітектура / Я. М. Тарас. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2006. – 583 с.

УДК 7.091.4(476.2):793.31:394

В. В. ГАРДЗЕЙ
(Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Ф. Скарыны»)

ПАПУЛЯРЫЗАЦЫЯ ТРАДЫЦЫЙНАЙ КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСІ Ў РАМКАХ МІЖНАРОДНАГА ФЕСТЫВАЛЮ ХАРЭАГРАФІЧНАГА МАСТАЦТВА «СОЖСКІ КАРАГОД»

Артыкул прысвечаны пытанням пашырэння ведаў аб традыцыйнай культуры Беларусі на сучасным этапе. Разглядаецца міжнародны фестываль харэаграфічнага мастацтва «Сожскі карагод», які праводзіцца ў Гомелі. Папулярызацыя традыцыйнай культуры Беларусі

дэталізуецца праз правядзенне ў рамках фестывалю конкурсных мерапрыемстваў па народным танцам і арганізацыі выстаў-кірмашоў традыцыйных рамёстваў. Аўтарам вызначана, што святы і фестывалі з'яўляюцца найбольш распаўсюджанымі формамі папулярызацыі беларускай традыцыйнай культуры, неад'емнай часткай якой выступае беларускае народнае харэаграфічнае мастацтва.

На сучасным этапе ва ўмовах глабалізацыі свет успрымаецца як адзінства разнастайнасці, таму перад ім паўстала неабходнасць шанаваць унікальнасць, арыгінальнасць, самабытнасць і непаўторнасць культур, пачала актуалізавацца ідэя талерантнасці і міжкультурнага дыялогу ва ўзаемадзеянні розных культур. Выяўляецца культурная разнастайнасць у шматлікіх формах самабытнасці і культурнага самавызначэння народа. У глабалізаваным свеце менавіта культурны суверэнітэт (захаванне ўнікальнасці, самабытнасці культуры) нацыі становіцца гарантам развіцця культуры і будучыні краіны. Сацыякультурным феноменам беларускай культуры з'яўляецца захаванне аўтэнтычнай традыцыйнай культуры. У Беларусі захаваўся ў рэальным існаванні ўнікальны архаічны каляндарна-абрадавы пласт традыцыйный культуры. Пазіцыянаванне, рэфлексія, інтэрпрэтацыя і прасоўванне беларускай культуры (традыцыйнай, класічнай, сучаснай) як у краіне, так і за яе межамі можа выклікаць цікавасць да яе, умацуе яе імідж. Няма задачы больш важнай, чым уключэнне традыцыйнай культуры ў сучасную беларускую культуру, стварэнне крэатыўнай культурнай прасторы [1, с. 18].

У кантэксце развіцця сучаснай беларускай культуры разгарнуўся шырокі фестывальны рух, які праводзіцца на міжнародным, рэспубліканскім і рэгіянальным узроўнях. Міжнародныя фестывалі садзейнічаюць развіццю культурных сувязей, што вельмі важна для краіны. На сённяшні дзень фестывалі ўспрымаюцца як сапраўднае свята, дзе адбываецца паказ дасягненняў у розных галінах мастацтва. Асабліва адметнымі становяцца менавіта фестывалі традыцыйнай культуры Беларусі. Апошнім часам арганізатары некаторых фестываляў ў праграмы таксама змяшчаюць конкурсныя мерапрыемсты ці выставы беларускай традыцыйнай культуры. Фестывалі становяцца сапраўды значнымі культурнымі падзеямі ў жыцці насельніцтва, што садзейнічае шырокай папулярызацыі традыцыйнай культуры Беларусі.

Адной з найбольш яркіх культурных падзей горада Гомеля з'яўляецца Міжнародны фестываль харэаграфічнага мастацта «Сожскі карагод». Упершыню гэты фестываль быў праведзены ў 1997 г. і з таго

часу нязменна праходзіць у абласным цэнтры адзін раз у два гады на працягу некалькі дзён у сярэдзіне верасня.

Галоўная мэта фестывалю – развіццё харэаграфічнага мастацтва, пашырэнне і ўмацаванне творчых сувязей, узаемадзеянне нацыянальных культур, павышэнне выканаўчага майстэрства калектываў і асобных выканаўцаў, развіццё фестывальнага руху ў вобласці харэаграфіі. Эмблемай Міжнароднага фестывалю харэаграфічнага мастацтва «Сожскі карагод» быў абраны вобраз лятучага бусла ў высокім небе, які лічыцца сімвалам надзейнасці, спакою, утульнасці.

На аснове правядзення Міжнароднага фестывалю харэаграфічнага мастацтва «Сожскі карагод» аўтарам даследаваліся асноўныя формы і спосабы папулярызацыі традыцыйнай культуры Беларусі. Асноўны акцэнт быў здзейснены менавіта нвядзенне ў конкурсную праграму фестывалю намінацыі «Фальклорна-бытавы танец». З’яўляючыся неад’емнай часткай традыцыйнай культуры, беларускае народнае харэаграфічнае мастацтва на сучасным этапе становіцца адным з найбольш яркіх спосабаў яе папулярызацыі. Неабходна адзначыць, што ўвага аўтара надавалася таксама правядзенню ў рамках фестывалю выстаў-кірмашоў па традыцыйнай культуры Беларусі, майстар-класаў па розных відах народных рамёстваў, якія былі арганізаваны на шэрагу пляцовак горада Гомеля. Акрамя гэтага, аўтарам прасочаны вызначаны ўклад сродкаў масай інфармацыі ў папулярызацыю фестывалю ў цэлым і ў тым ліку канкрэтных намаганняў арганізатараў і удзельнікаў па прэзентацыі беларускіх народных танцаў.

Складванне беларускага танцавальнага мастацтва праходзіла непасрэдна ў працэсе фарміравання і развіцця беларусаў і іх культуры. Кожная значная падзея ў жыцці беларускага народа заўсёды суправаджалася танцамі. Вяселле, калядкі, купалле, зажынкі, дажынкі і іншыя святы ніколі не абыходзілася без танцаў. Таму беларускія народныя танцы, у якія са старажытных часоў былі закладзены тэмперамент, характар беларускага народа, з’яўляюцца яскравым адлюстраваннем традыцыйнай культуры Беларусі [2, с. 22].

За дваццацігадовую гісторыю існавання Міжнародны фестываль харэаграфічнага мастацтва «Сожскі карагод» няспынна змяняўся, пашыраючы і ўключаючы ў праграму новыя намінацыі і мерапрыемствы. Штогод павышаецца і колькасць удзельнікаў, якая перавышае 1 500 чалавек. У 2016 г. быў праведзены VIII Міжнародны фестываль харэаграфічнага мастацтва «Сожскі карагод». Ён стаў самым маштабным за ўсю гісторыю яго правядзення. У фестывалі

прынялі ўдзел творчыя калектывы з 22 краін свету, сярод якіх былі прадстаўлены творчыя калектывы з Беларусі, Расіі, Украіны, Польшчы, Малдовы, Літвы, Латвіі, Эстоніі, Сербіі, Балгарыі, Францыі, Італіі і іншыя. Упершыню прынялі ўдзел танцавальныя калектывы з такіх краін як Гана, Нігерыя, Кот-д’Івуар, Шры-Ланка, Індыя.

Асноўная праграма Міжнароднага фестывалю харэаграфічнага мастацтва «Сожскі карагод» уключае цырымонію адкрыцця і закрыцця фестывалю, тэатралізаванае касцюміраванае шэсце ўдзельнікаў фестывалю, якое прадугледжвае прэзентацыю харэаграфічных калектываў, выступленні калектываў удзельнікаў фестывалю на канцэртных пляцоўках горада Гомеля, конкурс балетмайстарскіх работ, конкурсныя выступленні калектываў народна-сцэнічнага, эстраднага, фальклорна-бытавога танца, сучаснай харэаграфіі, конкурсныя выступленні тэатраў вогнішча, міжнародны турнір па бальна-спартыўным танцам на Кубак горада Гомеля «Залатая Рысь», спектаклі балетных тэатраў, выступленні прафесійных калектываў. Ладзіцца «Круглы стол» па пытаннях развіцця харэаграфічнага мастацтва.

Конкурсныя мерапрыемствы фестывалю праводзяцца ў тры тура. Першыя два туры з’яўляюцца адборачнымі. Трэці заключны тур конкурса – фінал, які праводзіцца публічна. Пляцоўкай для фінальнага конкурсу выступае гарадскі цэнтр культуры. Пераможцу фестываля ўручаецца Гран-пры. Па выніках конкурных праграм I, II, III месца прызначаюцца ў намінацыях «Народна-сцэнічны танец», «Эстрадны танец», «Сучасная харэаграфія», «Фальклорна-бытавы танец», «Тэатр вогнішча», «Конкурс балетмайстарскіх работ (народна-сцэнічны танец)», «Конкурс балетмайстарскіх работ (сучасная харэаграфія)» з прысваеннем звання «Лаурэат» і «Дыпламант» адпаведна [4].

Аднак намінацыя «Фальклорна-бытавы танец» з’яўляецца новай для фестывалю і была ўпершыню ўключана толькі ў 2016 годзе ў конкурсную праграму VIII Міжнароднага фестывалю харэаграфічнага мастацтва «Сожскі карагод». Раней у праграме была толькі намінацыя «Народна-сцэнічны танец», але трэба разумець, што гэта не народны танец, які танцавалі са старажытных часоў продкі беларускага этнасу, перадавалі яго з пакалення ў пакаленне і захавалі да нашых дзён. Народна-сцэнічны танец ставіцца балетмайстарам і ўключае толькі элементы традыцыйнага танца. Таму ўвядзенне ў конкурсную праграму фестывалю намінацыі «Фальклорна-бытавы танец», дзе творчыя калектывы дэманструюць аўтэнтычныя беларускія народныя танцы стала важным крокам для папулярызацыі беларускага народнага танца, які з’яўляецца адной з найважнейшых частак традыцыйнай

беларускай культуры. Улічваючы геаграфічную разнастайнасць удзельнікаў фестывалю, гэта намінацыя была ўведзена для таго, каб больш поўна раскрыць і паказаць нацыянальны каларыт усіх творчых калектываў праз традыцыйны танец. У многіх народаў ёсць танцы, так званыя рэпрэзентанты этнічнай ці нацыянальнай культуры, культурныя сімвалы, прызнаныя іншымі этнічнымі супольнасцямі. Таму менавіта намінацыя «Фальклорна-бытавы танец» і была ўведзена ў конкурсную праграму фестывалю для таго, каб кожная краіна мела магчымасць прадэманстраваць гэтыя асаблівасці. Сярод такіх традыцыйных танцаў у беларусаў у цэлым, у тым ліку і на Гомельшчыне, найбольш вядомыя два: «Лявоніха» і «Полька». Пры тым, у кожным рэгіёне склалася шмат розных варыянтаў і асаблівасцей іх выканання, што і імкнуцца перадаць народныя калектывы падчас конкурсных мерапрыемстваў.

Аднымі з пераможцаў па выніках VIII Міжнароднага фестывалю харэаграфічнага мастацтва «Сожскі карагод», прадстаўляўшых Беларусь і атрымаўшых III месца ў намінацыі «Фальклорна-бытавы танец» сталі танцавальныя пары народнага ансамбля песні, музыкі і танца «Лявоніха» і ўзорнага ансамбля танца «Верасок» Капаткевіцкага гарадскога Дома культуры Петрыкаўскага раёна Гомельскай вобласці. Дзіцячым і дарослым калектывамі былі выкананы такія танцы як «Полька-мост» і «Конкавіцкая кадрыль» [5].

Супрацоўнікамі Капаткевіцкага гарадскога дома культуры вывучаюцца і апісваюцца фальклорныя традыцыі Палескага рэгіёна, народныя святы, праводзяцца сустрэчы з носьбітамі фальклора, а ўзорны калектыў «Верасок» з'яўляецца пераемнікам пакаленняў, у якім дзеці развучваюць народныя бытавыя танцы, песні, легенды, гульні, прымаўкі і лічылкі.

Калектыў выконвае беларускія народныя танцы «Лявоніха», «Мікіта», «Вяночкі», «Таўкачыкі», полька «Весялуха». Таксама калектывам былі адноўлены такія бытавыя танцы як полька «Шчабятуха», «Нарэчанька», «Матлет». Полька «Мост», «Мелкая», «Троіца», «Конкавіцкая кадрыля», якія бытавалі толькі ў іх мясцовасці, былі даследаваны і адноўлены [3, с. 14]. Матэрыялы даследавання былі ўнесены ў кнігу «Традыцыйная мастацкая культура беларусаў», том 6 «Гомельскае Палесе і Падняпроўе». Гэтыя танцы з поспехам выкарыстоўваюцца танцавальнымі калектывамі вобласці.

Трэба адзначыць, што ў рамках фестывалю «Сожскі карагод» арганізоўваюцца такія выставы-кірмашы народных ўмельцаў як «Горад майстроў», «Беларускія нацыянальныя абрады і традыцыі», якія прадстаўляюць вырабы з ткацтва, ганчарства, саломапляцення і іншых

рамёстваў. Арганізацыя такіх выстаў-кірмашоў таксама складае адну з асноўных форм папулярызацыі традыцыйнай культуры Беларусі.

Акрамя гэтага, народныя ўмельцы на розных гарадскіх пляцоўках праводзяць разнастайныя майстар-класы па пляценню паясоў, лепцы з гліны, саломапляценню і шмат іншых. Так, напрыклад, на пляцоўцы беларускіх народных звычаяў і абрадаў «Калейдаскоп святочных цудаў» была створана сапраўдная майстэрня дзіцячых творчых вынаходак і рамёстваў пад назвай «Беларускі каларыт». Адна з гарадскіх пляцовак «Ствараем узоры ручніка» прадставіла сумесную творчасць усіх удзельнікаў свята і ўключала майстар-класы, інтэрактыўныя заняткі, выставы-экскурсы. Таксама быў арганізаваны гульнёвы падворак са старажытнымі народнымі гульнямі, жартоўнымі спаборніцтвамі «Забаўлянкі ад Яся ды Янкі» ўстаноў адукацыі Гомеля. Арганізацыя такіх пляцовак далучае наведвальнікаў фестывалю ў гульнёвай форме, асабліва дзяцей малодшага ўзросту, да традыцыйнай культуры Беларусі. Майстар-класы і гульні, захапляючы дзяцей, тым часам знаёмяць іх з культурнымі традыцыямі Беларусі. Некаторыя з дзяцей цікавяцца і пачынаюць займацца пляценнем, ці лепкай больш на прафесійным узроўні, тым самым захоўваючы і працягваючы традыцыйную культуру. З гэтай прычыны майстар-класы з’яўляюцца найбольш актыўнымі спосабамі папулярызацыі традыцыйнай культуры, так як яны даюць магчымасць дакрануцца прысутным да традыцыйнай культуры ў прамым сэнсе гэтага слова, паспрабуючы самастойна вырабіць нейкую рэч, ці сувенір.

Папулярызацыі традыцыйнай культуры Беларусі садзейнічаюць сродкі масавай інфармацыі. Найбольш актыўную пазіцыю сярод якіх займаюць газеты, тэлебачанне, радыё. Найбольш значную ролю сярод газет, якія асвячаюць галоўныя падзеі фестывалю, выконваюць такія газеты як «Гомельская праўда», «Гомельскія ведамасці», «Вячэрні Гомель». Тэлерадыёкампанія «Гомель» і тэлеканал «Першы гарадскі канал» заўсёды асвятляюць асноўныя моманты фестывалю. Нельга не адзначыць і дзейнасць радыё «Гомель FM», радыё «Гомельскае гарадское радыё», якія таксама паведамляюць слухачам асноўныя мерапрыемсты, якія праводзяцца ў Гомелі. На афіцыйных сайтах Гомельскага гарадскога выканаўчага камітэта і Гомельскага абласнога выканаўчага камітэта размяшчаюць асноўную інфармацыю па правядзенню фестывалю «Сожскі карагод», яго праграму і ўсе мерапрыемствы, якія ладзяцца ў яго межах. Пасля заканчэння фестывалю на гэтых сайтах можна азнаёміцца са завесткамі аб пераможцах фестывалю.

Такім чынам, дзякуючы правядзенню Міжнароднага фестывалю харэаграфічнага мастацтва «Сожскі карагод» адбываецца папулярызацыя традыцыйнай культуры Беларусі. Гэта стала магчымым у тым ліку і таму, што ў конкурсную праграму была ўведзена намінацыя «Фальклорна-бытавы танец». Такі падыход дае магчымасць нараду з прадстаўнікамі іншых народаў, якія ўдзельнічаюць у фестывалі, у поўным маштабе прадэманстраваць беларускую традыцыйную культуру праз народную харэаграфію. Таксама папулярызацыі традыцыйнай культуры садзейнічаюць выставы, кірмашы і майстар-класы, якія плануюцца на фестывалі. Усе мерапрыемствы па папулярызацыі традыцыйнай культуры шырока прадстаўляюцца сродкамі масавай інфармацыі. Актыўную пазіцыю ў правядзенні дзейнасці па папулярызацыі традыцыйнай культуры Беларусі займаюць такія ўстановы культуры як гарадскія і раённыя цэнтры культуры, дамы рамёстваў, дамы народнай творчасці. Дзякуючы названым установам, традыцыі народных танцаў і рамёстваў працягваюць не толькі захоўвацца ў культуры Беларусі, але і эфектна дэманструюцца публіке. Створаны ўмовы для сучаснага развіцця народных танцаў, рамёстваў, навучання моладзі, падтрымкі народных майстроў, што у пэйнай ступені адлюстроўвае фестываль «Сожскі карагод». Папулярызацыя традыцый беларускіх народных танцаў сярод насельніцтва ўвогуле садзейнічае сувязі пакаленняў, умацаванню родных каранёў.

Спіс выкарыстаных крыніц і літаратуры

1 Культура Беларусі: 20 год развіцця (1991–2011) / С. П. Вінакурава [і інш.]; І. І. Крук (навук. рэд.). – Мінск : Інстытут культуры Беларусі, 2012. – 327 с.

2 Чурко, Ю. М. Белорусский народный танец. Историко-теоретический очерк / Ю. М. Чурко. – Минск : Наука и техника, 1972. – 196 с.

3 Традыцыйная мастацкая культура беларусаў : у 6 т. Т. 6. Гомельскае Палессе і Падняпроўе : у 2 кн. Кн. 2 / А. М. Боганева [і інш]. – Мінск : Вышэйшая школа, 2013. – 1231 с.

4 Условия проведения конкурсов в рамках VIII Международного фестиваля хореографического искусства «Сожскі карагод» [Электронны рэсурс] // Гомельский городской исполнительный комитет. – Рэжым доступа: http://gomel.gov.by/Files/kultura/2016/ Usloviya2016.doc. – Дата доступа: 20.09.2017.

5 Победители VIII международного фестиваля хореографического искусства «Сожскі карагод» [Электронны рэсурс] // Гомельскі гарадскі выканаўчы камітэт [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступа: http://www.gorod.gomel.by/Culture/sogskikaragod/fotoalbom/VIIIFestival / Pobediteli2016.aspx. – Дата доступа: 20.09.17.

УДК 327(4) 351.852

А. А. ГУЖАЛОЎСКІ
(Мінск, УА «Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт»)

ПАЛІТЫКА ЕЎРАІНТЭГРАЦЫІ І МУЗЕІ

Аўтар спрабуе вызначыць музейную палітыку, якая праводзіцца кіраўніцтвам Еўрапейскага Саюза ў кантэксце яго важнейшых культурных ініцыятыў. Аналізуецца шэраг афіцыйных дакументаў ЕС, дзе разглядаюцца культурныя аспекты еўраінтэграцыі, у т. л. Маастрыхцкі дагавор. Аб'яднаная Еўропа адкрыла новыя перспектывы для ўсіх накірункаў дзейнасці існуючых музеяў. Адначасова інтэграцыйныя працэсы абумовілі ўзнікнне шэрагу новых важных музейных устаноў.

Аўтары, якія пішуць пра культурную палітыку Еўрасаюза часта спасылаюцца на фразу, сказаную адным з ідэёлагаў ЕС – французскім палітыкам Жанам Манэ. Маючы на ўвазе тую акалічнасць, што архітэктары ЕС бралі ў разлік пераважна эканамічныя і тэхнічныя аспекты інтэграцыі, не разглядаючы ўсур'ёз праблему стварэння новай еўрапейскай культурнай ідэнтычнасці, ён сказаў: «Калі б нам давялося рабіць усё нанова, дык трэба было б пачынаць з культуры» [9, p. 157]. Сёння думку пра важнасць фарміравання новай культурнай палітыкі для сбалансаванага сацыяльнакультурнага развіцця краін Еўрасаюза падзяляюць большасць калег Ж. Манэ па Еўрапарламеце. Культура з'яўляецца адной з 35 афіцыйна вызначаных сфер дзейнаці кіруючых структур Еўрасаюза.

Раздзел, прысвечаны культуры Дагавора аб Еўрапейскім Саюзе, падпісанага ў 1992 г. у Маастрыхце і дапрацаванага ў 1997 г. у Амстэрдаме і ў 2009 г. у Лісабоне выглядае наступным чынам:

1. Еўрасаюз, паважаючы нацыянальную і рэгіянальную ўнікальнасць, спрыяе культурнаму развіццю краін-сябраў і ў той жа час фарміруе агульнаеўрапейскую культурную спадчыну.

2. Еўрасаюз умацоўвае супрацоўніцтва паміж краінамі-сябрамі па наступных накірунках: а) распаўсюджванне ведаў пра гісторыю і культуру еўрапейскіх народаў; б) абарона і захаванне культурнай спадчыны еўрапейскага значэння; в) культурны абмен некамерцыйнага характару; г) літаратурная і мастацкая дзейнасць, у т. л. аўдывізуальнае мастацтва.

3. Еўрасаюз і краіны-сябры прасоўваюць супрацоўніцтва з трэцімі краінамі і адпаведнымі міжнароднымі арганізацыямі ў сферы культуры.

4. Еўрасаюз падчас заключэння ўсіх дамоваў улічвае іх культурны аспект, у прыватнасці культурную разнастайнасць народаў.

5. Еўрапарламент і Еўрасавет пасля адпаведных кансультацый на нацыянальным узроўні дзейнічае ў напрамку гарманізацыі заканадаўства ў галіне культуры краін-сяброў [12, p. 48].

Першая спроба пастуліраваць у сціслым выглядзе асноўныя прынцыпы культурнай палітыкі ЕС была зроблена ў дакуменце пад назвай «Еўрапейскі план для культуры ў глабалізуючымся свеце» (2007). У гэтым дакуменце ідзе размова пра важнасць захавання культурнай разнастайнасці Еўропы, наладжвання міжкультурнага дыялогу, а таксама разумення культуры як важнага каталізатара сацыяльнага развіцця. Апошняя думка з’явілася пасля апублікавання статыстычных дадзеных пра ўнёсак культурных устаноў еўрапейскіх краін у ВУП ЕС, які складае прыкладна 2, 5 %. У снежні 2014 г. міністры культуры ЕС скарэкціравалі прынцыпы культурнай палітыкі аб’яднанай Еўропы ў дакуменце пад назвай «Праграма культурнага развіцця ў 2015–2018 гг.». У ім вызначаюцца наступныя чатыры прыярытэныя напрамкі ў культурнай палітыцы ЕС: даступнасць здабыткаў культуры для ўсіх без выключэння членаў еўрапейскай супольнасці; захаванне, вывучэнне і папулярызацыя культурнай спадчыны; новыя крэатыўныя культурныя формы і інавацыі; культурная разнастайнасць, міжнародныя сувязі, мабільнасць [1].

У бягучы час сярод палітыкаў ЕС існуюць два пагляды на культурную палітыку: ліберальны, які прадугледжвае мінімальны ўдзел дзяржавы ў «кіраванні» культурай, а таксама сістэму яе фінансавання праз гранты і кансерватыўны, прыхільнікі якога прапануюць усталяваць цэнтралізаваны кантроль культурнай дзейнасці, а таксама яе стабільную падрымку з боку дзяржавы. Прыхільнікі першага погляду жывуць у заможных краінах поўначы Еўропы, прыхільнікі другога – у значна бянейшых паднёваеўрапейскіх краінах. Выпрацоўка адзінай еўрапейскай культурнай палітыкі ўскладняецца тым, што культурныя інстытуцыі саюза трапілі ў сферу кантроля трох розных дырэктаратаў ЕС – адукацыі і культуры, інфармацыі, грамадства і медыя, а таксама рэгіянальнай палітыкі.

Нягледзячы на тое, што прадуманай, моцнай культурнай палітыкі ЕС сёння не існуе, музейныя праекты, разам з адукацыйнымі, а таксама аўдыёвізуальнымі шчодра фінансуюцца. Некалькі агульнаеўрапейскіх культурных праектаў, у якіх актыўна ўдзельнічалі музеі,

былі накіраваны на канкрэтныя рэгіёны, напрыклад, «Захаванне міжземнаморскай спадчыны» (2002). Важную ролю музеі адыгралі ў рэалізацыі шэрагу тэматычна арыентаваных праектах кшталту «Навука і тэхналогія для дзяцей» (2007), «Вывучаць мінулае для будучыні» (2010).

Важную ролю ў разуменні месца і ролі сучаснага музея ў сацыяльна-культурным развіцці кантынента з 2002 г. адыгрывае Еўрапейская група па музейнай статыстыцы (EGMUS). У распараджэнні групы знаходзяцца ўсебаковыя статыстычныя дадзеныя аб музеях 30 еўрапейскіх краін. Не менш важнай мэтай за збіранне статыстычных дадзеных для групы з'яўляецца гарманізацыя нацыянальных статыстычных паказчыкаў з агульнаеўрапейскімі [4].

Увосень 2003 г. быў афіцыйна прэзентаваны інтэрнэт-партал «Euromuse.net», які змяшчае інфармацыю пра выставы, што праводзяцца ў музеях мастацкага і гістарычнага профілю на ўсім еўрапейскім кантыненце. Партал быў распрацаваны лонданскай Нацыянальнай галерэяй, Луўрам, Аб'яднаннем нацыянальных музеяў Францыі, Венскім гісторыка-мастацкім музеем, амстэрдамскім Рыйксмузеўмам, Дзяржаўным мастацкім музеем у Капенгагене і Аб'яднаннем дзяржаўных музеяў Берліна. Адмініструе партал Інстытут музейных даследаванняў у Берліне. Акрамя інфармацыі пра каля 3 тыс. мінулых музейных выстаў, а таксама бягучыя выставачныя праекты, на партале сабрана інфармацыя пра фондавыя зборы 540 мастацкіх і гістарычных музеяў 28 еўрапейскіх краін [3].

Пачынаючы з 2000-х гадоў вялікія адміністрацыйныя намаганні і грошы кіраўніцтва ЕС укладае ў абмен музейнымі калекцыямі і музейным персаналам. Гэтае пытанне некалькі разоў было тэмай абмеркавання на самым высокім узроўні, у т. л. на Радзе міністраў культуры ЕС. У 2006 г. па выніках гэтых абмеркаванняў паўстала спецыяльная структура – «Экспертная рабочая група па мабільнасці калекцый». Яна распрацавала спецыяльны дакумент, дзе прапаноўваўся набор канкрэтных дзеянняў па інтэнсіфікацыі абмену музейнымі калекцыямі ўнутры ЕС з прыцягненнем трэціх краін. У ім прапаноўваліся: ідэя стварэння міжнародных і міжрэгіянальных сетак музеяў-партнёраў (мастацкіх, ваенна-гістарычных, навукова-тэхнічных і інш.), юрыдычныя і эканамічныя мадэлі страхавання калекцый, забеспячэння іх бяспецы, рэстытуцыі. Экспертная рабочая група прапанавала міністрам культуры ЕС запусціць спецыяльныя праграмы абменаў, накіраваныя на малые музеі, а таксама музеі новых цэнтральнаеўрапейскіх краін. Нарэшце, была звернута ўвага на важнасць абмену

музейным персаналам, як інструмента стварэння новай еўрапейскай культурнай ідэнтычнасці [8].

У XXI стагоддзі кіраўніцтва ЕС прафінансавала шэраг важных культурных праектаў, па якіх выразна прасочваецца яго прыярытэты ў дадзенай галіне. З 2003 г. у структуры галоўнай міжнароднай арганізацыі – Міжнароднага савета музеяў (ICOM) пры фінансавай падтрымцы ЕС дзейнічае рэгіянальная арганізацыя ICOM–Europe. У якасці сваёй галоўнай мэты гэта арганізацыя абрала ўмацаванне сувязяў і лепшага паразумення паміж музеямі і музейнымі супрацоўнікамі геаграфічнай Еўропы [7, p. 62].

У 2008 г. як складаная частка праекта «Ініцыятыва па дыгіталізацыі бібліятэк» была створана платформа «Еўрапеана» [6]. У 2015 г. на ёй размясцілі каля 15 млн алічбаваных аб’ектаў, што захоўваюцца ў архівах, бібліятэках і музеях розных еўрапейскіх краін. Мэтавая група праекта – усе зацікаўленыя, але мяркуецца, што найбольш карысныя вынікі праекта будуць для даследчыкаў, настаўнікаў і студэнтаў. Толькі на працягу 2009–2010 гг. музеі – удзельнікі праекта атрымалі ад ЕС 119 млн еўра на яго рэалізацыю праз 7-ю рамачную праграму.

Кантэнт для платформы «Еўрапеана» забяспечваецца музеямі, аб’яднанымі ў профільныя сеткі: Athena (спецыялізуецца ў галіне збірання музейнага кантэнта, а таксма распрацоўкі і распаўсюджвання стандартаў ацыфроўкі музейных калекцый), BHL-Europe (аб’ядноўвае прыродазнаўчыя музеі з мэтай вывучэння і прэзентацыі біяразнастайнасці Еўропы), HOPE (у яе ўваходзяць музеі, якія спецыялізуюцца на вывучэнні сацыяльнай гісторыі Еўропы XIX–XX стст.), MIMO (збірае інфармацыю пра музычныя інструменты ў еўрапейскіх музеях), Natural Europe (спецыялізуецца на дыгіталізацыі калекцый у прыродазнаўчых музеях). Акрамя таго, кантэнт для платформы забяспечвалі такія ініцыятывы як CARARE, якая спецыялізуецца на еўрапейскай культурнай спадчыне, у т. л. музейнай, а таксама Europeana 1914–1918, якая акумулюе інфармацыю пра падзеі Першай сусветнай вайны. З пералічаных ініцыятыў найважнейшай з’яўляецца каардынуемая міністэрствам культуры Італіі Athena – яе сябрамі з’яўляюцца 109 музеяў, што размешчаны на тэрыторыі 20 краін – сябраў ЕС, а таксама Расіі, Ізраіля і Азербайджана.

Створаная ў 1992 г. сетка музейных аранізацый NEMO (Network of Museum Organization) прадстаўляе 30 тыс. музеяў краін ЕС і асацыяваных сябраў саюза. Найважнейшая задачай NEMO з’яўляецца ўсталяванне і ўмацаванне прафесійных сувязяў паміж еўрапейскімі музеямі. Другая задача арганізацыі палягае ў плоскасці інфармавання кіруючых структур ЕС аб праблемах музеяў, лабіраванні іх інтарэсаў [10].

На працягу трох гадоў (2010–2013) пры фінансавай падтрымцы 7-й рамачнай праграмы Еўракамісіі рэалізоўваўся праект EUNAMUS (Еўрапейскія нацыянальныя музеі: ідэнтычнасць, палітыка, мінулае). У якасці галоўнай задачы праекта быў вызначаны пошук новага месца нацыянальных музеяў еўрапейскіх краін, створаных на працягу XIX–XX стст. у новай аб'яднанай Еўропе [2].

Арганізацыя Euroclio, якая аб'ядноўвае выкладчыкаў гістарычнах дысцыплін, у якасці сваёй галоўнай мэты бачыць пазбаўленне ад ксенафобіі, нацыяналізма, варожасці ў праграмах навучання гісторыі ў еўрапейскіх краінах. Кіраўніцтва і сябры арганізацыі разглядаюць музеі як найважнейшага партнёра для дасягнення мэтаў, што стаяць перад Euroclio. З 2002 па 2010 гг. на грошы ЕС дзейнічаў інтэрнэт-праект пад назвай EMII (European Museum Information Institute). Як вынікае з назвы, яго галоўнай мэтай было інфармацыйнае забеспячэнне еўрапейскіх музеяў. Можна таксама ўзгадаць адукацыйна-арыентаваны праект ЕС пад назвай INTERMUSE (Intercultural Education through Museums), які ў рэалізоўваўся ў 2008–2009 гг.

Пачынаючы з 1977 г. міжнародная неўрадавая арганізацыя «Еўрапейскі музейны форум» пад патранатам каралевы Бельгіі Фабіёлы і пры фінансавай падтрымцы Савета Еўропы штогадова праводзіць конкурс «Еўрапейскі музей года». Ідэю конкурса сфармуляваў і рэалізаваў вядомы брытанскі журналіст і музеёлаг К. Хадсан у 1977 г. Гэтая ідэя адлюстравала філасофію музея будучыні К. Хадсана, які, на яго думку, павінен не толькі захоўваць культуры мінулага, але таксама з'яўляцца часткай культуры сучаснай, і, галоўнае, – будзе даваць адказы на выклікі грамадскага жыцця. Падобнае разуменне задач музея вызначае склад журы конкурса, куды акрамя музейных работнікаў уваходзяць таксама журналісты, дызайнеры і інш.

Галоўная мэта конкурса «Еўрапейскі музей года» – правядзенне маніторынга сучасных тэндэнцый, інавацый у музейнай справе кантынента, стварэнне пляцоўкі для прафесійнага аналіза музейнай дзейнасці ў Еўропе. У конкурсе маюць права ўдзельнічаць музеі, экспазіцыі якіх былі адкрыты для публікі (альбо былі кардынальным чынам рэканструяваны) на працягу двух апошніх гадоў. «Еўрапейскі музейны форум» з'яўляецца важным суб'ектам інтэграцыі музейнай справы на ўсім кантыненце, ён стымулюе развіццё музеяў.

Большасць еўрапейскіх краін маюць нацыянальных карэспандэнтаў «Еўрапейскага музейнага форума», якія на грамадскіх пачатках працуюць з кандыдатамі, дапамагаюць ім праходзіць усе этапы конкурса. Кожны год эксперты форума прысуджаюць галоўны прыз і шэраг спецыяльных прызоў. Яны ўручаюцца ў красавіку – маі на

асамблеі «Еўрапейскага музейнага форума», якая штогод адбываецца у новым месцы. На яе зарашаюцца ўсе кандыдаты. Галоўны прыз прысуджаецца музею, які дэманструе найвышэйшыя стандарты, ўзор, прыклад ва ўсіх адносінах, збалансавана развівае ўсе асноўныя накірункі работы і ў той жа час з'яўляецца інавацыйным. Галоўная ўвага надаецца, канешне, «тавару» музея – яго экспазіцыі. Кожны год лепшаму еўрапейскаму музею ўручаецца невялікая скульптура Генры Мура «Яйка», якая праз год перадаецца наступнаму пераможцу (цяпер яна знаходзіцца ў пераможцы 2016 г. – Музеі гісторыі польскіх яўрэяў у Варшаве). Спецыяльныя прызы даюцца музеям, якія здзейснілі інавацыйны прарыў у нейкай галіне дзейнасці, але пакуль не дасягнулі поўнай дасканаласці, гармоніі. Уручаецца таксама прыз сімпатый гледачоў.

З 2011 г. апякуны форума прысуджаюць прыз Кенета Хадсана, які можа пайсці не толькі кандыдатам, што падавалі заяўку на конкурс, але асобным людзям, музеям і праектам, якія не заяўляліся на конкурс. Намінанты на гэты прыз павінны мець найбольш незвычайныя, інавацыйныя, ламаючыя стэрэятыпы дасягненні ў музейнай дзейнасці, адпавядаючыя духу К. Хадсана. Першы гэты прыз атрымаў Музей разарваных адносін у Загрэбе, які нагадвае пра няўдалыя адносіны закаханых. Таксама з 2011 г. уручаецца Прыз Сілета за лепшыя дасягненні ў музейнай валанцёрскай і грамадскай працы. Пасля падпісання спецыяльнага пагаднення паміж Еўрапейскім музейным форумам і Парламентскай Асамблеяй Савета Еўропы з'явілася яшчэ адна ўзнагарода – Музейны прыз Савета Еўропы. Прэтэндэнты на гэты прыз павінны не толькі адкрываць новыя магчымасці для развіцця музейнай справы, але мець агульнаеўрапейскае значэнне. Такім крытэрыям, напрыклад, адпавядаў жэнеўскі Міжнародны музей рэфармацыі, які стаў адным з першых уладальнікаў Музейнага прыза Савета Еўропы. Лаўрэат Музейнага прыза Савета Еўропы атрымлівае скульптуру Хоана Міро «Жанчына» [5].

Акрамя транснацыянальных праектаў, накіраваных на паляпшэнне розных аспектаў музейнай дзейнасці, ЕС фінансуе стварэнне і дзейнасць канкрэтных музейных устаноў. Так, у 2014 г. у парламенцкім квартале Брусэля пачаліся работы па стварэнні Дома еўрапейскай гісторыі (House of European History). Ініцыятарам гэтага праекта ў 2007 г. выступіў прэзідэнт Еўрапарламента Ханс-Герт Потэрынг. На яго думку, плануемы музей павінен быць месцам, дзе б стала магчымым абмяркоўваць не толькі мінулае, але таксама будучыню адзінай Еўропы. Дом еўрапейскай гісторыі павінен стаць важнай пляцоўкай, інструментам фарміравання агульнаеўрапейскай

ідэнтычнасці ў маладых еўрапейцаў. Каманда гісторыкаў і музеёлагаў распрацавала канцэпцыю музея, адпаведна якой Дом будзе нагадваць выставачную залу, дзе музеямі розных еўрапейскіх краін рэгулярна праводзяцца сумесныя выставы. Акрамя таго, канцэпцыя прадугледжвае стварэнне сталай экспазіцыі, якая будзе распавядаць пра найноўшую гісторыю Еўропы, у тым ліку стварэнне агульнаеўрапейскага дома [11].

Шэраг еўрапейскіх музеяў маюць змешанае (з нацыянальных і агульнаеўрапейскіх крыніц) фінансаванне. Напрыклад, разнастайныя праекты Музея еўрапейскіх культур у Берліне, заснаванага ў 1999 г. падрымліваюцца як Фондам прускай культурнай спадчыны, так і дырэктаратам культуры і адууацыі ЕС. Музей паўстаў на аснове аддзела Еўропы Берлінскага музея этнаграфіі, яго калекцыі ахопліваюць храналагічны перыяд з XVIII ст. па сённяшні дзень. Стацыянарная экспазіцыя музея была адкрыта ў 2011 г. у адным са старэйшых будынкаў музейнага цэнтра Берлін-Далем. Яна распавядае пра сацыяльна-палітычнае і культурнае развіццё еўрапейскага кантынента, звяртаючы асаблівую ўвагу на такія з’явы, як міграцыя насельніцтва, трансгранічныя культурныя ўплывы і культурная разнастайнасць. Кожны год у рамках Еўрапейскіх дзён культуры ў музеі праводзіцца выстава, прысвечаная канкрэтнаму рэгіёну еўрапейскага кантынента. Вялікім попытам карыстаюцца выязныя выставы, якія Музей еўрапейскіх культур прапануе рэгіянальным музейным установам краіны.

Важкім быў фінансавы і арганізацыйны ўнёсак ЕС у адкрыццё у 2009 г. новага Музея Акрапаля ў Афінах. Адкрываючы яго экспазіцыю, старшыня ЕС падкрэсліў значнасць знаходжання музея на месцы зараджэння еўрапейскай дэмакратыі. У 2013 г. у Марсэлі з’явілася яшчэ адна новая музейная ўстанова – Музей еўрапейскіх і міжземнаморскіх цывілізацый. Спалучэнне словаў «еўрапейскіх» і «міжземнаморскіх» у назве музея невыпадковае. Міжземнамор’е называюць «калыскай» сучаснай Еўропы: менавіта адсюль пачалося засяленне кантынента чалавекам, адсюль па ім распаўсюдзілася пісьменнасць, літаратура, рамёствы, адукацыя, мастацтва, менавіта тут узнікла хрысціянства. Экспазіцыя Музея Рысорджымента ў Турыне, традыцыйна прысвечаная італьянскаму руху за аб’яднанне краіны ў XIX ст., сёння стала асновай для новага міжнароднага праекта Музея еўрапейскіх вызваленчых рухаў за аб’яднанне краін. Падобным чынам парыжскі Музей народных мастацтваў і традыцый, адкрыты пры навуковай падтрымцы Клода Леві-Строса, становіцца асновай для агульнаеўрапейскага музея народнага мастацтва. Экспазіцыя

Музея грошай Федэральнага банка ў Франкфурце-на-Майне таксама мае агульнаеўрапейскі фокус.

Перспектыўным экспазіцыйным і адначасова музейна-педагагічным прыёмам сёння з'яўляецца кампаратыўная прэзентацыя важнай гістарычнай падзеі. Так, вельмі цікавае скрыжаванне нацыянальных перспектыў бачання бітвы пры Соме, падчас якой немцы, французы і англічане страцілі каля мільёна забітымі і раненымі, дае Музей Вялікай вайны ў французскім горадзе Перон. Адкрытая ў 1992 г. экспазіцыя музея з трох бакоў і на трох мовах дэманструе пазіцыі былых ворагаў, баявыя дзеянні, акопны побыт, палон, прапаганду. Дэманстрацыя рознага па форме, але падобнага па сутнасці вопыту салдат трох армій дапамагае пераадольваць псіхалагічныя траўмы, супрацьстаянне, ментальныя межы, якія падзяляюць нацыі. Тое, што аддаляла нацыі, паступова становіцца агульнаеўрапейскім здабыткам. Нараджаецца агульнаеўрапейскі погляд на калісьці непераадольную смяротную варожасць.

Такім чынам, ва ўмовах адсутнасці спецыяльнай структуры па правядзенні дзяржаўнай музейнай палітыкі, а таксама агульнаеўрапейскага музейнага заканадаўства, кіраўніцтва ЕС уплывае на развіццё музеяў праз фінансавыя і арганізацыйныя інструменты. Еўрасаюз фінансуе асноўныя напрамкі музейнай дзейнасці – дыгіталізацыю калекцый, выставачны абмен, музейна-педагагічныя праекты, а таксама збіранне статыстычных дадзеных, правядзенне прафесійных конкурсаў і наладжванне дыялога з мэтай стварэння агульнаеўрапейскага культурнага адзінства праз захаванне культурнай разнастайнасці.

У якасці найбольш перспектыўнай задачы музеяў архітэктары ЕС бачаць вывучэнне і інтэрпрэтацыю новых ідэнтычнасцяў насельніцтва ў рамках адзінай Еўропы. У перыяд «размытых» нацыянальных культурных межаў кожны грамадзянін ЕС павінен мець адказ на пытанні «Адкуль я?», «Хто я?», «Кім я буду?». Музеі даюць не адзіны, універсальны, але шмат адказаў на гэтыя пытанні. Яны з'яўляюцца люстэркам, у якое ўглядаюцца еўрапейцы, шукаючы новыя постнацыянальныя ідэнтычнасці.

Спіс выкарыстаных крыніц і літаратуры

1 Conclusions of the Council and of the Representatives of the Governments of the Member States, meeting within the Council, on a Work Plan for Culture (2015–2018) [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступа: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/txt/?uri=uriserv:oj.c_.2014.463.01.0004.01. eng. – Дата доступа: 10.04.2016.

2 EUNAMUS. European National Museums Project [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступа: http://www.ep.liu.se/eunamus/ (дата звароту: 10.04.2016).
3 Euromuse Project [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступа: http://www.euromuse.net. – Дата доступа: 10.04.2016.
4 European Group on Museum Statistics. EGMUS [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступа: http://www.egmus.eu. – Дата доступа: 10.04.2016.
5 European Museum Forum [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступа: http://www.europeanmuseumforum.info. – Дата доступа: 10.04.2016.
6 Europeana Collections [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступа: http://www.europeana.eu. – Дата доступа: 10.04.2016.
7 Kaiser, W. Exhibiting Europe in Museum. Transnational Networks, Collections, Narratives and Representations / W. Kaiser, S. Krankenhagen, P. Kerstin. – Berhahn books, 2014. – 231 pp.
8 Lending for Europe. 21 century. Collection mobility [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступа: http://www.lending-for-europe.eu.– Дата доступа: 10.04.2016.
9 Museum Policies in Europe. 1990–2010: Negotiating Professional & Political Utopia. L. Eilertsern, A.B. Amundsen (eds.). – Linköping University Press, 2012. – 192 pp.
10 Network of European Museum Organizations. NEMO [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступа: http://www.ne-mo.org. – Дата доступа: 10.04.2016.
11 The House of European History [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступа: http://www.europarl.europa.eu/visiting/en/visits/historyhouse.html. – Дата доступа: 10.04.2016.
12 Treaty on European Union. – Brussels: Office for the official publications of the European Communities, 1992. – 253 pp.

УДК 929*С.Ковровский:7.071.1(476.2)

А. И. ЗЕЛЕНКОВА
(Гомель, УО «Гомельский государственный
университет имени Ф. Скорины»)

ГОМЕЛЬСКИЙ ХУДОЖНИК СЕРГЕЙ КОВРОВСКИЙ (ПО ВОСПОМИНАНИЯМ Н. ТАРАСИКОВА)

В послереволюционные годы художественная жизнь Гомеля связана с деятельностью известных и малоизвестных живописцев, среди которых был и Сергей Ковровский. Воспоминания о талантливом гомельском художнике оставил известный белорусский живописец

Н. Тарасиков. Страницы воспоминаний Н. Тарасикова, названные «Воспоминания ученика об учителе» хранятся в фондах Белорусского государственного архива-музея литературы и искусства.

Белорусский художник Николай Тарасиков (1908–1965) отмечал в своих воспоминаниях, что в белорусском изобразительном искусстве было много талантливых, выдающихся деятелей, чьи имена незаслуженно забыты. Среди них он называл и гомельского художника Сергея Ковровского. Ковровский Сергей Александрович (1890–1944) более известен как автор картины «Точильщик», хранящейся в Национальном художественном музее Республики Беларусь. С 1911 г. С. Ковровский был участником художественных выставок, являлся одним из организаторов Гомельской художественной студии им. М. Врубеля. В начале 1920-х годов учился на графическом факультете в Высших художественно-технических мастерских (ВХУТЕМАС) в Москве, входил в состав Всебелорусского объединения художников (1927–1932).

Сергей Ковровский был активным участником художественной жизни в Гомеле, которая особенно оживилась после февральской революции 1917 года. Было создано объединение любителей изобразительного искусства. Посещала его местная интеллигенция. Организовывались совместные выходы на этюды. Члены объединения смогли даже организовать художественную выставку. После Октябрьской революции началась перестройка художественной жизни страны. По стране передвигались декорированные агитпоезда, агитпароходы, десятки агитповозок, выпускались листовки, плакаты, брошюры, ученические тетради с призывами и портретами большевистских лидеров, революционной символикой. Утопия идеи общества социальной справедливости и свободы творчества «подкупила» многих художников. Перед ними встала задача поиска новых средств и форм отображения действительности. В атмосфере энтузиазма появляются различные художественные группы, студии, вырабатываются новые программы художественного образования.

В послеоктябрьский период на местах создаются новые органы власти. Общее руководство культурной жизнью в губерниях было возложено на художественные губернские и уездные отделы политпросвещения. Большую роль в консолидации творческой интеллигенции, привлечении её к сотрудничеству, советская власть придавала профессиональным союзам работников искусств, которые были организованы по стране на протяжении февраля-октября 1917 г. Местный отдел союза начал действовать и в Гомеле. Город пестрел лозунгами,

призывами, надписями по революционной тематике. [1, л. 12]. В городе работала многочисленная группа художников реалистического направления. Основная деятельность по оформлению города осуществлялась секцией изобразительного искусства Гомельского губернского отдела народного образования, которая насчитывала 17 художников [2, л. 2].

Николай Тарасиков вспоминал, что в этот период он был учеником 9-летней школы, которая располагалась в здании современного Дворца культуры железнодорожников. Сергей Александрович Ковровский работал учителем рисования в этой школе. «В те годы Сергей Ковровский был живой энергичный человек, высокий, стройный, чернявый с крупными, выразительными, большими, карими глазами, всевидящими и понимающими. Устоять невозможно, особенно женщинам, против таких сильных глаз художника. Он нравился ученикам своей внутренней и внешней красотой, особенно девчатам. Эта была увлекающаяся натура свободного духом художника. У него не было строгих правил морали, с добрым сердцем и хорошей душой старой закалки. Ему всё было подвластно и в жизни и в творчестве. Высказывал и направлял, открыто, что чувствовал и знал по своему труднейшему ремеслу и творчеству искусства живописи школы художника Келина», – писал Н. Тарасиков [3, л. 3].

В 1919 г. в Гомеле была организована художественная студия имени Врубеля, которую возглавил С. Розин. Он имел специальное художественное образование (учился в Виленской рисовальной школе и школе декоративного искусства в Париже). Позднее руководителем студии стал А. Гефтер (выпускник Виленского художественного училища). Студия была разделена на творческие мастерские, которые возглавляли старшие по возрасту и более опытные художники. Так, руководителем натурной мастерской стал Н. Малец, натюрморта – А. Гефтер, графического класса – А. Быховский [3, л. 2]. Сергей Ковровский возглавлял декоративную мастерскую.

В конце 1921 года наиболее активные студийцы разного возраста (11 человек) уехали в Москву для продолжения учёбы и поступили на разные факультеты Высших художественно-технических мастерских (ВХУТЕМАС, позже Высший художественно-технический институт). Однако вскоре Сергей Ковровский возвращается из Москвы в Гомель. Он возглавил студию изобразительного искусства Клуба железнодорожников и художественный кружок при губернской школе «Деревенщиков».

Ковровский принимал в студию и кружок всех желающих, так как считал, что если человек и не будет художником, он станет

грамотным поклонником, меценатом, эстетом, любителем живописи. На протяжении трёх лет учеником С. Ковровского был и Н. Тарасиков, который оставил интересные воспоминания об учителе и учёбе в студии. Он писал, что С. Ковровский был прекрасным педагогом. «Он не ставил каменной стены между учеником и учителем. Он не был пророком и всезнайкой. Он был прост и мудр. Очень любил талант любого возраста. Любил открывать, вдохновлять и вести за собой, не боясь быть побеждённым». Сергей Ковровский «много и хорошо беседовал почти каждый день со всеми студийцами, простым, тихим и честным словом, говорил об огромной ответственности художника», делился с ними своими мыслями и идеями, призывал их единым фронтом выступить против «гидры контрреволюции в искусстве». Однако художник часто вспоминал своего товарища по классу Келина, талантливого живописца Вл. Малявина, который «изменил искусству, ударившись в революционное слово». Ковровский мечтал о большом коллективе художников-единомышленников, «так как один индивидуалист с хорошей и разной манерой письма ничто, против старого унылого подражания академической школе». «Долго, хорошо дружно шли задушевные беседы учителя с учениками» – писал Н. Тарасиков. «Своим ученикам Сергей Александрович Ковровский наказывал: «Скорее подрастайте, учитесь и будете достойными помощниками нам в борьбе за настоящее революционное искусство социалистического реализма» [3, л. 5]. Он часто говорил своим ученикам, что «художник – это тяжёлая работа». Иногда талантливые чрезмерно гордятся своими успехами, а через год «усидчивые и старательные обгоняют их». Студийцы вместе с руководителем выезжали на этюды в Новобелицу, на Мельников луг, на Сож и другие гомельские живописные места. Ковровский любил «воздух, солнце, свет, игру зайчиков на траве, динамику художественных форм. Любил логику железной, умной композиции, убеждённость, правду и силу идейно-творческой картины, чтобы зритель открывал и удивлялся своему невежеству видения. «Художник должен открывать красоту и правду жизни» – часто повторял Сергей Александрович своим ученикам». Заканчивая рассказ об учёбе в студии, Н. Тарасиков писал в своих воспоминаниях: «Прошло три года упоённой учёбы у Ковровского. Я творчески вырос, даже уверовал в себя, что призвание моё от природы быть художником. Однажды я принёс на дом к Ковровскому около 200 своих работ и показал их учителю. Внимательно, серьезно смотрел Сергей Александрович. Интересно было наблюдать за художником. Он встал и сказал: «Вы уже

художник со своим почерком и индивидуальностью, темпераментом. Хороший художник, самостоятельный. Я доволен вами, талантлив, но больно вы тихий по натуре. Нам с вами предстоит борьба. Драться надо делом и словом. Одно не гоже без другого. Время наше бурное и тяжёлое. Берите пример с Владимира Маяковского» [3, л. 5].

Н. Тарасиков утверждал, что Сергей Ковровский был одним из талантливейших художников с новыми революционными взглядами на искусство: «В Гомеле он был одним из ярких и талантливейших мастеров живописи того времени. Часто вызывали его в Минск, где он не уступал столичным мастерам. Давал духу и словом и работой, он выделялся на общем фоне фотонатуралистов школы Волкова, Азгура и др.» [3, л. 5].

К середине 1920-х гг. большевистское руководство всё более склонялось к мысли, что культурный плюрализм, идея «многообразия» в искусстве, свидетельствовали о недостаточном понимании политического опыта деятелями культуры, об их низкой политической организованности и сплочённости, «слитности» с действительностью. Писателей, художников, музыкантов призывали объединяться в единые союзы по профессиональному принципу. В 1927 г. в Минске было создано Всебелорусское объединение художников. В разных городах Беларуси стали открываться его отделения. Гомельские художники также обратились к местному руководству с просьбой о создании такой структуры. 3 сентября 1927 г. Гомельский окружной отдел ГПУ дал разрешение на регистрацию. Для привлечения к его работе «художников-одиночек» в местные газеты было дано объявление об открытии отделения [4, л. 2, 13]. Сергей Ковровский и инициативная группа из бывших преподавателей и учащихся студии им. Врубеля занимались организацией Гомельского отделения Всебелорусского объединения художников. На очередном заседании было выбрано временное правление в составе Н. Русецкого, С. Ковровского и Г. Шифрина. В соответствие с уставом Всебелорусского объединения художников был проведён приём художников в гомельское отделение.

Учитывая, что Гомель был позднее других городов присоединён к БССР, местные художники стремились показать свои работы в столице республики. Ещё до официального оформления Гомельского отделения, инициативная группа начала подготовку к участию во Всебелорусской художественной выставке, посвящённой десятой годовщине октябрьской революции. В первую очередь обратились в правление Всебелорусского объединения художников с просьбой помочь деньгами и красками. Всем местным художникам предлагалось

определить темы, которые отражали бы «быт и строительство революционной БССР», и представить картины на утверждение инициативной группы. Было принято решение об отправке на выставку в Минск 43 работ. Сергей Ковровский и Николай Тарасиков также отправили свои работы [4, л. 26].

В январе 1929 г. гомельские художники приняли участие в третьей Всебелорусской художественной выставке, на которой были представлены работы С. Ковровского, Б. Звенигородского, Н. Тарасикова, Г. Шифрина (скульптура). Оргкомитет выставки отметил работы всех гомельских художников. Четыре работы Н. Тарасикова – «Автопортрет», «Рыбацкий уголок», «Лодка», «Новый человек» – были приобретены комиссией Белорусского государственного музея для коллекции и оценены по 10 руб. каждая [5, с. 213].

На первой художественной выставке, организованной в городе Гомельским отделением Всебелорусского объединения художников, состоявшейся в марте 1929 г., было продемонстрировано 30 работ. Первую премию получил С. Ковровский, вторую Н. Тарасиков [4, л. 32].

В своих воспоминаниях Н. Тарасиков оставил сведения о создании самой известной сохранившейся картины С. Ковровского «Точильщик». Обучаясь в художественной студии, ученики С. Ковровского часто наблюдали за работой мастера, так как художник считал, что лучшее обучение – это личный пример. Н. Тарасиков писал в своих воспоминаниях: «Я был свидетелем создания многих эскизов и картин С. Ковровского. «Точильщик» писан с натуры. Ходил такой старикашка, точил ножи, топоры, пилы. У подъезда терпеливо стоял он ради искусства. Долго и требовательно писал Ковровский его, часто менял в колорите, в зависимости от погоды: то солнце, то дождь, пасмурно и серо» [3, л. 4]. Художник искал, подбирал подходящий колорит.

Оценивая С. Ковровского как художника, отмечал в воспоминаниях Н. Тарасиков, можно утверждать, что он очень хорошо рисовал, грамотно и творчески подходил к работе. «Он чувствовал характер объекта и лепил форму светом и тенью, полутонами, владея полностью живописно-пространственным планом. Мог свободно объёмный рисунок переводить в декоративно-графическую форму с красивой композицией и художественным вкусом. Он был близок по стилю к художникам реалистам общества «Мир искусства». Ковровский владел «культурой кисти», начиная картину сразу на холсте, картоне красками в полную силу цветового решения, выражения идеи и содержания. Выливал свои переживания горячо, страстно, с воспоминаниями лучших образцов опыта реалистической

школы эпохи возрождения (насколько удавалось), потому что ближе были В. Серов, И. Репин и поздние передвижники». [3, л. 5]. С. Ковровский – пример творческого порыва и настоящего горения в живописи, художник с самостоятельным и оригинальным графическим почерком. В целом, художественная жизнь Гомеля 1920-х годов была достаточно насыщенной, потому что в городе работали яркие, талантливые художники.

Список использованных источников и литературы

1 План работы Гомельского отделения союза Рабис на 1917 год // Государственный архив Российской Федерации.– Ф. Р-5508. Оп. 1. Д. 118.
2 Протоколы собрания Гомельского губотдела профессионального союза Рабис 1919 – 1920 годы // Государственный архив Гомельской области. – Фонд 131. Оп. 1. Д. 16.
3 Воспоминания Н. Л. Тарасикова (страницы воспоминаний ученика об учителе) // Белорусский государственный архив-музей литературы и искусства. – Ф. 122. Оп. 1. Д. 245.
4 Протоколы заседаний административного отдела Гомельского окрисполкома. 1927 год // Государственный архив Гомельской области. – Фонд 161. Оп. 1. Д. 42.
5 Зеленкова, А. И. Художественная жизнь Гомеля в первое десятилетие советской власти / А. І. Зеленкова // Известия Гомельского государственного университета. – 2012. – № 1(70). – С. 207–214.

УДК 316.344.32(476.2) «20»:796.035

Н. В. КОРНИКОВА
(Гомель, УО «Гомельский государственный
университет имени Ф. Скорины»)

СПОРТИВНЫЕ УВЛЕЧЕНИЯ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ ГОМЕЛЬЩИНЫ В НАЧАЛЕ XXI ВЕКА

Статья посвящена характеристике спортивных увлечений интеллигенции Гомельщины в начале XXI века. Автор также рассматривает формы включенности представителей данной социо-профессиональной группы в спортивно-массовую работу.

Развитие физической культуры и спорта, а также формирование здорового образа жизни среди населения является одним из

приоритетных направлений государственной социальной политики в Республике Беларусь на современном этапе. Организация физкультурно-оздоровительной и спортивно-массовой работы с населением в начале XXI в. представляют собой сложившуюся и самодостаточную отрасль жизни общества, которая характеризуется наличием определенной инфраструктуры и материально-технического обеспечения. В целом спорт и физическая культура активнейшим образом воздействуют на различные стороны жизнедеятельности населения, сказываясь на их трудовом потенциале и деятельности, общественном быте, времяпрепровождении и пр. Поэтому изучение спортивных увлечений интеллигенции Гомельского региона, а также значимости физической культуры и спорта в структуре досуга представителей данной социопрофессиональной группы, является весьма актуальной исследовательской задачей.

Цель работы – характеристика спортивных увлечений интеллигенции Гомельщины в начале XXI века.

Некоторые аспекты, связанные с организацией спортивно-массового досуга представителей различных профессиональных групп населения Беларуси, нашли отражение в трудах отечественных этнографов советского и современного периодов. Можно отметить такие работы как 6 том «Грамадскія традыцыі» многотомного издания Беларусы [1], «Грамадскі быт і культура гарадскога насельніцтва Беларусі» [2], «Изменения в быту и культуре городского населения БССР» [3] и пр. Вместе с тем, проблематика, связанная с характеристикой непосредственно спортивных увлечений интеллигенции Гомельщины на современном этапе, изучена достаточно фрагментарно.

Оригинальными источниками для написания работы послужили материалы полевого этнографического исследования, проведенного в целом ряде населенных пунктов Гомельщины. В число респондентов были включены представители интеллигенции, принадлежащие к различным поло-возрастным и профессиональным группам (инженерно-технические работники, педагоги, врачи, специалисты учреждений и организаций и пр.). В ходе исследования было опрошено 132 человека в возрасте от 25 до 66 лет.

На современном этапе на территории Гомельской области создана и успешно развивается достаточно широкая инфраструктура спортивно-оздоровительных учреждений, которая позволяет населению региона реализовать потребности в занятиях физической культурой и спортом. По данным Национального статистического комитета Республики Беларусь за 2016 г. на территории региона существует

1750 физкультурно-оздоровительных сооружений, в числе которых 27 стадионов, 6 спортивных манежей, 4 спортивных сооружения с искусственным льдом (Ледовых дворца), 31 стрелковый тир, 45 плавательных бассейнов; численность лиц занимающихся физической культурой и спортом составляет 302 тыс. чел., в том числе 64 тыс. в сельской местности [4, с. 308–309].

Приобщению к здоровому образу жизни, активизации интереса к занятиям физической культурой и развитию спортивных увлечений интеллигенции Гомельщины способствует широко развитая в регионе и в республике в целом практика проведения отраслевых спартакиад и соревнований, включающих, как правило, целый ряд разнообразных спортивных мероприятий и состязаний.

На современном этапе в Республике Беларусь регулярно проводятся отраслевые и межотраслевые республиканские и областные спартакиады работников образования и науки; культуры и искусств; работников системы юстиции; работников учреждений здравоохранения; физической культуры, спорта и туризма; работников строительства и промышленности; банковских служащих и пр., в которых активное участие принимают представители инженерно-технической интеллигенции, служащие и специалисты предприятий и учреждений, педагоги, врачи, работники культуры Гомельского региона. Программа подобных мероприятий включает соревнования по целому ряду спортивных дисциплин: волейболу, футболу и мини-футболу, плаванию, легкоатлетическому кроссу, гиревому спорту, дартсу, бильярду, настольному теннису, перетягиванию каната, многоборью, и пр.

Гомельским областным объединением профсоюзов и отраслевыми профсоюзными организациями крупных производственных объединений и предприятий Гомельщины также регулярно проводятся региональные спартакиады, сборы и соревнования, активное участие в которых принимают представители различных профессиональных групп интеллигенции Гомельской области. На базе физкультурно-оздоровительных и спортивных комплексов крупных предприятий и учреждений Гомельской области (спорткомплексов РУП Гомельэнерго, «Белорусский металлургический завод», Гомсельмаш, ОАО «Мозырьсоль», ОАО «Гомельстекло», РУП «Белоруснефть» и пр.) проводятся спортивные состязания и занятия, организуются соревнования, приуроченные к профессиональным праздникам работников той или иной отрасли [6].

Опрошенные представители интеллигенции Гомельщины в подавляющем большинстве отметили, что положительно относятся

к физической культуре и спорту, а также имеют опыт индивидуальных занятий физкультурой либо участия в спортивно-массовых мероприятиях и праздниках. Около одной трети респондентов рассказали, что на регулярной основе практикуют спортивные занятия или принимают участие в соответствующих мероприятиях, две трети – указали, что периодически реализуют свои спортивные увлечения, целенаправленно обращаясь к разнообразным видам физической активности.

Стоит отметить, что согласно результатам опросов, наибольшая степень вовлеченности и активности в практике спортивных увлечений респондентов отмечается среди представителей возрастных групп до 45 лет, проживающих в областном и крупных районных центрах Гомельщины, что в значительной мере обусловлено наличием развитой инфраструктуры физкультурно-оздоровительных учреждений, в том числе крупных спортивных объектов, а также практикой спортивно-массовой работы, организуемой на крупнейших предприятиях региона и пр.

Среди видов и направлений спортивных увлечений опрошенных представителей интеллигенции Гомельщины, которые они практикуют на регулярной основе либо же время от времени, были названы следующие: футбол, волейбол, настольный теннис, плавание, различные виды единоборств (каратэ киокушинкай, айкидо, джиу-джитсу), кроссфит, велосипедный спорт, катание на лыжах, а также ледовых и роликовых коньках, конный спорт, бег, скандинавская ходьба, гиревой спорт, бильярд, дартс, интеллектуальные виды спорта (шахматы и шашки). Два респондента отметили, что имеют опыт занятия дельтапланеризмом, еще один опрошенный указал, что комплексно занимается несколькими видами спорта и имеет опыт участия в международных соревнованиях по троеборью, включающих плавание, велосипедный спорт и марафонский бег.

Около четверти опрошенных отметили, что имеют регулярный опыт проведения индивидуального досуга в спортивных залах, посещают плавательные бассейны, ледовые катки, а также фитнесс-клубы и центры, где практикуют различные виды физической активности – занятия на спортивных тренажёрах, аэробику, пилатес, танцы, аквааэробику, разнообразные виды лечебных гимнастик, йогу, ци-гун и пр. Среди физкультурно-оздоровительных учреждений, где проводят спортивный досуг опрошенные представители интеллигенции Гомельщины, были названы: Гомельский Дворец водных видов спорта, Дворец легкой атлетики, Фитнес-клубы «Центральный»,

«Пульс», «Чисто фитнес», «Кенгуру», спорткомплекс «Локомотив», спорткомплекс Гомельский Ледовый Дворец в областном центре; спортзалы «Реформа» и «Интер» в Мозыре; Центр олимпийского резерва и Клуб единоборств и фитнеса в Жлобине; физкультурно-оздоровительный комплекс «Надежда» и спортивный комплекс «Гармония» в Речице, спортивный комплекс «Химик» в Светлогорске, физкультурно-оздоровительный комплекс в д. Тихиничи и пр. Часть опрошенных представителей интеллигенции Гомельщины также отметили, что их спортивные увлечения реализуются через посещение спортивных секций и кружков, где они занимаются на регулярной основе различными видами спорта, (каратэ киокушинкай, айкидо, джиу-джитсу, кроссфитом, футболом, настольным теннисом, волейболом, гиревым спортом и пр.).

Некоторые из опрошенных отмечали, что занимаются физической культурой и в домашних условиях, используя разнообразный спортивный инвентарь (гантели, спортивные тренажеры, фитболы и др.). К примеру, учитель английского языка из г. Гомеля 1987 г.р. отметила: «Не имею возможности посещать спортивный зал или клуб, но постоянно занимаюсь в домашних условиях с гантелями, фитболом, делаю комплекс упражнений, в том числе с элементами йоги. В летнее время очень часто совершаю пробежки вдоль Сельмашевских озер, где я живу, либо катаюсь на роликовых коньках; зимой хотя бы несколько раз за сезон стараюсь покататься на лыжах».

Определенное влияние на характер и интенсивность занятий физической культурой опрошенных представителей интеллигенции Гомельщины, согласно результатам исследования, оказывает фактор сезонности. Многие респонденты отмечали, что активно уделяют внимание своим спортивным увлечениям в весенне-летний период – занимаются бегом, плаванием, волейболом, баскетболом, катанием на велосипедах и роликовых коньках и др. Опрошенные указывали, что выезжая за город часто практикуют подвижные спортивные игры, среди которых были названы бадминтон, разнообразные игры с мячом, пейнтбол, дартс и пр. Респонденты также отмечали, что занимаются различными видами физической активности, отдыхая во время летнего отпуска в санаторно-оздоровительных и курортных учреждениях, базах отдыха, в туристических поездках. Среди любимых спортивных занятий в зимний период, опрошенные представители интеллигенции Гомельщины в подавляющем большинстве назвали катание на лыжах и на коньках. Некоторые респонденты также отмечали, что имеют

опыт целенаправленных туристических поездок по Беларуси и за ее пределами с целью занятия горнолыжным спортом и посещения соответствующих спортивных комплексов. Среди подобных объектов были названы Республиканский горнолыжный центр «Силичи», лыжный комплекс «Логойск», спортивно-оздоровительный горнолыжный комплекс «Мозырь», горнолыжные курорты «Буковель», «Роза хутор», Банско, Вальнорде и пр.

Некоторая часть респондентов (представители инженерно-технической интеллигенции, педагоги, врачи) рассказали о том, что имеют регулярный либо периодический опыт участия в спортивно-массовых мероприятиях и спартакиадах, которые организуются для работников крупных промышленных предприятий (РУП «Белоруснефть», РУП «Гомельэнерго», «Гомсельмаш», ОАО «Гомельстекло», «Белорусский металлургический завод» и пр.), учреждений здравоохранения, образования и культуры в течение года во всех районах области. В летний же период их альтернативой являются туристические слеты. К примеру, инженер Светлогорского управления бурильных работ РУП «Белоруснефть», 1983 г.р. отметил: «На нашем предприятии спортивные соревнования проводятся круглый год. Я с детства занимался спортом, поэтому являюсь их активным участником. Осенью проводятся соревнования по многоборью, включающему бег, плавание и метание гранаты на дальность, зимой – лыжные гонки на 5 километров для мужчин и на 3 километра для женщин, в весенний период – плавание на 50 и 100 метров. А летом, раз в два года проходит мое любимое мероприятие – туристический слет под деревней Горваль. На таких слетах у нас не только спортивные соревнования организуются, но и творческие. Каждое из подразделений нашего предприятия из Гомеля, Речицы, Светлогорска готовят шуточные танцевально-песенные номера на заданную тему, создают себе веселые костюмы. А потом мы соревнуемся в импровизированном биатлоне на лыжах по траве, езде на велосипеде, спортивному ориентированию, езде на катамаранах, дартсе. Проводится также конкурс на лучший обустроенный палаточный лагерь и разжигание костра. Вечером мы устраиваем дискотеку».

Обращает внимание наличие определенной семейной преемственности в развитии интереса к физической культуре и спорту в семьях опрошенных представителей интеллигенции. Некоторая часть респондентов отметили, что уделяют большое внимание организации спортивного досуга в семье (спортивным играм на свежем воздухе, занятиям плаванием, катанию на велосипеде, лыжах и коньках)

и целенаправленно мотивируют посещение детьми различных спортивных секций. К примеру, врач-травматолог из г. Жлобина, 1967 г.р., отметил: «Летом, выезжая за город всей семьей, стараемся побольше времени уделить подвижным играм. Для этого в нашей семье припасено много спортивного инвентаря – несколько мячей, принадлежности для бадминтона и настольного тенниса. Я сам занимался физкультурой с малых лет, а теперь стараюсь привить любовь к спорту детям – сын посещает секцию каратэ, а дочь занимается плаванием».

Таким образом, в начале XXI в. занятия физической культурой и спортом являются одним из распространенных видов активного досуга представителей инженерно-технической интеллигенции, педагогов, врачей, специалистов и служащих учреждений и предприятий Гомельщины. Направленность и интенсивность спортивных увлечений интеллигенции Гомельского региона определяются развитостью спортивной инфраструктуры в том или ином населенном пункте, сезонностью, также личными предпочтениями опрошенных и пр. Активизации и формированию устойчивого интереса к спортивным занятиям и навыкам здорового образа жизни среди инженерно-технических работников, педагогов, врачей, специалистов учреждений в значительной мере способствует систематическая спортивно-массовая и физкультурно-оздоровительная работа проводимая в учреждениях, на предприятиях, организациях и учебных заведениях региона, а также проведение отраслевых и межотраслевых спартакиад и спортивных праздников.

Список использованных источников и литературы

1 Беларусы : у 12 т. / рэдкал.: В. М. Бялявіна (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Беларуская навука, 1994–2009. – Т. 6 : Грамадскія традыцыі / В. А. Бялявіна [і інш.]. – 2002. – 606 с.

2 Грамадскі быт і культура гарадскога насельніцтва Беларусі / АН БССР; редколл.: В. К. Бондарчик [и др.] – Минск : Наука, 1990. – 248 с.

3 Изменения в быту и культуре городского населения Беларуси / АН БССР; редколл.: В. К. Бондарчик [и др.] – Минск : Наука и техника, 1976. – 111 с.

4 Регионы Республики Беларусь. Социально-экономические показатели. Т. 1 / Нац. статистический комитет РБ; редколл: И. В. Медведева [и др.] –Минск : 2017. – 786 с.

5 Гомельское областное объединение профсоюзов [Электронный ресурс] / Гомельское областное объединение профсоюзов. – Рэжым доступа: http:// www.gomelprof.by. – Дата доступа: 11.09.2017.

УДК 94(476)+ 94(=411.16) «1939/1945»

І. С. МАХОЎСКАЯ
(Мінск, УА «Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт»)

МІРСКАЕ ГЕТА Ў ВУСНАГІСТАРЫЧНЫМ НАРАТЫВЕ ЖЫХАРОЎ ЗАХОДНЕБЕЛАРУСКАГА МЯСТЭЧКА Ў КАНТЭКСЦЕ ПАМЯЦІ ПРА ДРУГУЮ СУСВЕТНУЮ ВАЙНУ

Артыкул прысвечаны вывучэнню памяці пра знішчэнне яўрэйскага насельніцтва мястэчка Мір у кантэксце ўспрыяцця падзей Другой сусветнай вайны сведкамі падзей – жыхарамі заходнебеларускага мястэчка. Асноўная крыніца – матэрыялы інтэрв'ю, запісаныя ў ходзе мікрагістарычнага даследавання, праведзенага ў мястэчку Мір, Карэлічскага раёна. На вуснагістарычным матэрыяле вывучаюцца паводзінныя тактыкі, стратэгіі выжывання, успрыяцце Халакоста, калабарацыі і інш.

У аснове дадзенага даследавання ляжыць вуснагістарычны праект, прысвечаны ўспрыяццю жыхарамі мястэчка Мір гісторыі свайго населенага пункта. Большасць нашых суразмоўцаў – прадстаўнікі самага старэйшага пакалення на момант збору матэрыяла (2003–2007 гг.): людзі 1920–1930-х гг. нараджэння. Паколькі мы шукалі "чалавечае вымярэнне" ў гісторыі, то ў якасці асноўнага метаду выкарыстоўвалася біяграфічнае (лейтматыўнае і наратыўнае) полуструктраванае інтэрв'ю. Усяго было запісана каля 90 інтэрв'ю з жыхарамі мястэчка.

Асноўны корпус крыніц дадзенай працы складаюць запісаныя ў ходзе даследавання інтэрв'ю, таксама выкарыстаныя матэрыялы архіва Яд ва-Шэм у Ерусаліме, архіва Мемарыяльнага Музея Халакоста ў Вашынгтоне і апублікаваныя ўспаміны тых, хто выжыў у Мірскім гета.

З пачаткам Другой сусветнай вайны ў 1939 г. ў Міры з'явіліся бежанцы. Гэта былі яўрэі, якія беглі з краін Заходняй Еўропы, з Польшчы ад нацысцкай пагрозы:

– «В 39-м отец увидел утром, что по улице идет тьма евреев. Отец, увидев это, сказал: "Наверно война началась, евреи убегают…"» [1].

27 чэрвеня 1941 г. ў горадзе з'явіліся нямецкія войскі. Асноўны топас памяці неяўрэйскага насельніцтва Міра аб пачатку вайны можна вызначыць як «спачатку мы не баяліся»:

– «Немцы прыйшлі на 3-ці дзень. Сначала вайны ня тыя немцы былі, нікого не пугалі, нікога не растрэльвалі» [2].

– «Так, сразу мы ничего не боялись. Потом уже, когда стали расстреливать [стали бояться]» [3].

Праз тры тыдні пасля прыходу немцаў у Міры была праведзена першая «акцыя». 19 ліпеня ўсім яўрэям ад 16 да 60 гадоў было загадана сабрацца на плошчы і прынесці з сабой каштоўнасці і футра.

– «Усіх іх сабралі пад юдэнрат, прыказалі ім пайсці, яны цэлымі сем’ямі прыходзілі, самі, таму што першае врэмя яны не адказваліся, не зналі, што іх будуць страляць. Яны прыйшлі ўсе сюды. Цэлымі сем’ямі браліся пад рукі і шлі» [4].

На наступны дзень пры дапамозе паліцаяў былі адабраныя 19 чалавек з ліку найбольш заможных яўрэяў, прадстаўнікі інтэлігенцыі. Іх вывезлі ў бліжэйшы лес «Яблонаўшчына» і расстралялі [5; 6, с. 329].

З восені 1941 г. айнзатцгрупы пераходзяць ад асобных акцый да практычна поўнага знішчэння яўрэйскіх абшчын. Для выканання гэтай функцыі ў Мінск была накіраваная айнзатцкаманда № 16 і батальён літоўскіха шуцманаў, які дзейнічаў пад кіраўніцтвам 11-га рэзервовага батальёна [7, с. 67]. Як успамінаюць многія жыхары Міра, «літоўцы былі самыя акаянныя».

9 лістапада 1941 г. ў Міры была праведзена жахлівая крывавая «акцыя», у выніку якой загінула ад 1 200 да 1 600 яўрэяў. У памяці жыхароў Міра гэты растрэл – адзін з самых траўматычных момантаў у гісторыі вайны. Усё адбываўся проста на вуліцах горада, на вачах у людзей. Пасля разні 9 лістапада ў жывых засталіся толькі тыя, каго адабралі нацысты як неабходных спецыялістаў – лекараў, рамеснікаў, і тыя, каму ўдалося ўцячы ці схавацца. Праз тры дні нямецкія ўлады абвясцілі, што акцыя скончаная, і яўрэі могуць вярнуцца ў горад, гэта бяспечна. Многія вярнуліся. Ва ўмовах зімы, бяззбройныя, без абароны уцекачы маглі выбіраць толькі паміж смерцю ад холаду і голаду ў лесе і вяртаннем у Мір.

Тых, хто выжыў, перавялі ў гета. Першае мірскае гета – квартал паміж вуліцамі Завальнай (цяпер вул. Ленінградская), Высокай (цяпер вул. Кірава), Віленскай (цяпер вул. Чырвонаармейская) і Мінскай (цяпер вул. Танкістаў). Людзей з дамоў у гэтым квартале выселілі ў яўрэйскія хаты, а сюды пасялілі яўрэяў.

У гета яўрэі апынуліся ў вельмі цяжкіх умовах. Усё ад 15 да 60 гадоў павінны былі хадзіць на вельмі цяжкія працы, за што атрымлівалі ўсяго 125 грамаў хлеба ў дзень. Выжывалі шмат у чым дзякуючы дапамозе мясцовых, якія прыносілі прадукты, нягледзячы

на забароны. Невыносныя былі побытавыя ўмовы: цесната, антысанітарыя – у адным квартале знаходзілася як найменей 800 чалавек (менавіта столькі перавялі пазней у другое гета). Да гэтага варта дадаць пастаянны страх, здзекі і прыніжэнні. Кожны дзень кагосьці забівалі, мясцовая паліцыя тэрарызавала гета дзеля нажывы і дзеля забавы.

– «После первой акции в Мире полиция невозможно издевалась над евреями: среди ночи вламывались в еврейские дома, грабили, били издевались, девушек заставляли раздеваться догола, заставляли танцевать, петь, прыгать. Насиловали девушек и т. д.» [8].

– «В одном из домов на улице Завальной (ныне – Ленинградская) полицаями и комендантом Фэстом был организован притон, туда затаскивали девушек, насиловали, после чего расстреливали» [9].

У дачыненні да паліцаяў, якія атрымалі ўладу і зброю летам – восенню 1941 г. ва ўспамінах жыхароў Міра вельмі часта сустракаецца выраз «паліцаі горш за немцаў». Нацысты не ўдзельнічалі ў расправе 9 лістапада 1941 г., многія сведчанні кажуць пра тое, што яны толькі назіралі, як паліцаі абшуквалі дома, выцягвалі людзей з хованак; ведаючы мясцовых жыхароў, выяўлялі яўрэяў.

У 1942 г. па Беларусі пракацілася другая хваля растрэлаў яўрэяў, гэтыя аперацыі былі накіраваныя на поўнае знішчэнне абшчын. На пачатку траўня 1942 г. мірскіх пагарэльцаў высяляюць з замка ў яўрэйскія хаты, а гета пераводзяць у замак.

Гета аказваецца пад абсалютным кантролем: з замка ёсць адно выйсце, па перыметры ён абнесены плотам з калючым дротам. Выходзілі з гета толькі на прымусовыя работы пад аховай, таксама права выхаду было ў спецыялістаў, у чыіх паслугах мелі патрэбу нацысты: лекараў, рамеснікаў.

У гета змясцілі каля 800 чалавек. Умовы для жыцця былі надзвычай цяжкімі: велізарная цесната, востры недахоп вады, адсутнасць прыбіральні. Вежы сярэднявечнага замка мелі пяць паверхаў, але памяшканні былі зусім невялікія, а паміж ўзроўнямі – вітыя лесвіцы з высокімі прыступкамі, якія не маглі пераадолець старыя людзі. У падвальных памяшканнях было шмат змей. Вялікім поспехам было тое, што юдэнрату ўдалося падкупіць кіраўніка адміністрацыі Белановіча і дабіцца дазволу, каб гета ахоўвала яўрэйская паліцыя, прызначаная юдэнратам з ліку вязняў. Гэта дазваляла кантрабандай перапраўляць прадукты ў гета і пазбягаць татальнага голаду [10, с. 201]. Нягледзячы на жудасныя ўмовы, жыццё ў гета палепшылася: у замку яны былі хоць неяк абароненыя ад гвалту паліцаяў [8].

Да яўрэяў у гета даходзілі звесткі пра тое, што абшчыны ў суседніх гарадах былі ўжо знішчаныя [5], але частка вязняў ўсё яшчэ спадзявалася, што калі яны будуць выконваць усе загады нацыстаў, гэта дазволіць ім застацца ў жывых. Іншыя былі ўпэўненыя, што гета ў любым выпадку будзе ліквідавана. Маладыя людзі, большасць якіх былі сябрамі Шомэр Хацаір, арганізавалі групу супраціву. Яна складалася з 80 чалавек. На выпадак ліквідацыі гета яна была разбіта на групы па 5 чалавек, кожная малая група мела свой участак для аказання супраціву. Сапраўднай зброі ў іх не было, толькі камяні і палкі [10, с. 127].

З Мірскага гета ўдалося выратавацца, па розных крыніцах, ад 200 да 300 чалавек. Ратаванне стала магчымым дзякуючы перакладчыку каменданта Міра Освальду Руфайзэну. Руфайзэн выпадкова пачуў размову па тэлефоне каменданта Міра з начальнікам жандармерыі ў Баранавічах, які паведаміў дату ліквідацыі гета – 13 жніўня 1942 г. Будучы звязаны з людзьмі з гета, Руфайзэн папярэдзіў іх аб запланаванай акцыі і змог перадаць больш за дзесяць вінтовак.

У дзень ўцёкаў – 10 жніўня 1942 г. – Руфайзену ўдалося адправіць большасць паліцэйскіх па фальшывай наводцы ў антыпартызанскі рэйд, і вязні гета змаглі збегчы, не скарыстаўшыся зброяй. Так ці інакш, змаглі гэта зрабіць толькі маладыя. Як успамінае адзін з тых, хто выжыў у Мірскім гета, Эля Міранскі, прыйшлося выскокваць з вельмі высока размешчаных вокан на замкавы вал:

– «Все молодые были, все старые осталися у гетто, мама, папа, всех убили, всех стариков убили. … Жили в замке, а кругом была гора такая. Из окон мы падали прямо на землю. … Окна были высокие, гора была вот так, скатились вниз. Через окна мы вышли. Там побитые окна. … Я убежал из братом, но много кто убегали. 200 с чем-то человек. … Не я один, прыгнули много. Мы были вначале все вместе, потом разделились по группам» [11].

На наступны дзень пасля ўцёкаў бургамістр абвясціў, што яўрэі могуць вярнуцца, гэта бяспечна. Уцекачы не мелі ні ежы, ні адзення, не маглі спадзявацца на дапамогу сялян. Зусім разгубленыя, не ўяўляючы, як яны могуць выжыць, некаторыя вярнуліся ў гета [12, с. 107].

Выжыўшыя ў Мірскім гета пакінулі страшныя ўспаміны пра апошнія дні, калі яго насельнікі ўсведамлялі непазбежнасць надыходзячай смерці, развітваліся, рыхтаваліся, хтосьці наклаў на сябе рукі. Некаторыя змаглі прарвацца праз ачапленне, спрабавалі схавацца ў замку ад катаў… [5; 12, с. 107].

У бліжэйшым лясным урочышчы загадзя былі падрыхтаваныя ямы. За суткі да ліквідацыі гета было ачэплена. На дапамогу мясцовым

паліцыянтам прыехала паліцэйскае падраздзяленне з Баранавічаў. Тых, хто застаўся ў гета, а гэта былі ў асноўным жанчыны, дзеці і старыя, усяго 560 чалавек, вывезлі ў Яблонаўшчыну і расстралялі. Неяўрэйскае насельніцтва, вядома ж, не магло ня ведаць, што адбывалася ў гета, падчас экспедыцыі мы запісалі сведчанні пра тое, як яўрэяў вывозілі з замка.

– «Усё было абкручана калючай провалкай, вал стаяў, будачка стаяла, дзе паставы стаяў… ужэ кагда вывозили, на вярху стали пулямёты кругом, па валу» [4].

– «Когда расстреливали евреев, их садили в грузовые машины и везли в лес. Там ручеек протекал, в нем вода красная была от крови. Скота так не б'ют, як білі яўрэяў» [13].

З болем успамінаюць знаёмых, якія мелі магчымасць выратавацца, але не маглі пакнуць сваіх родных:

– «Вот с нами работал Ицко шорником. А у него была жена и дочка у этым гете. И он приходил к нам, так и мы ему приносили что-нибудь покушать. И я говорил ему: «Ицко, уцякай оттудова, там же можно, вот днем выйди, днем никакой охраны. Ежели вот так напрямую в Володерово иди, там найдешь партизан». – «Нет, не пойду, а куда жена, дочка? Не пойду, я вместе с ними. Так Бог решил, что мы должны погибнуть». Настолько религиозные, что они добровольно шли» [14].

– «Один из наших хлопцов, Ромэк Жабик. Погрузили его вести на расстрел, и его погрузили с женой и с дочкой. Ему, видимо, специально дали, чтобы утечи. Тот, который вез на расстрел, дал бумажку: занеси в контору. А машина стояла – даже не видно было от конторы. И этот принес в контору бумажку, и сам пришел в машину, сел. Потому что жена там с дочкой. Да и я бы сам не смог бы» [14].

Акрамя ўцекачоў з гета, мала ў каго атрымалася пазбегнуць смерці, схаваўшыся ў падвалах замка або прарваўшыся праз ачапленне, калі грузілі на машыны. Засталася ў жывых аптэкар Ганна Хаймович з дачкой Сарай. Ёй удалося вывесці дачку з гета і схавацца ў аптэцы. Пазней, атрымаўшы папярэджанне, што іх збіраюцца расстраляць, Ганна і Сара Хаймович збеглі ў лес [12, с. 107]. Таксама немцы пакінулі ў жывых краўца Песаха Жухавіцкага.

Уцекачы заставаліся па-ранейшаму ў вялікай небяспецы. Паўстала праблема фізічнага выжывання ў лесе без ежы, без даху над галавой, часта без неабходнай вопраткі і абутку. Пастаяннай была пагроза паліцэйскіх аблаў, з іншага боку, партызанскія атрады таксама неахвотна прымалі не маючых зброі, непадрыхтаваных да

ваеннага жыцця яўрэяў. Не апошнюю ролю ў гэтым нежаданні прымаць яўрэяў адыгрываў антысемітызм у партызанскіх атрадах.

Пасля ліквідацыі гета на працягу некалькіх месяцаў паліцыя праводзіла рэйды ў пошуках ўцекачоў. У данясенні ў баранавіцкую жандармерыю ад 15 лістапада 1942 г. гаворыцца пра тое, што ляснік далажыў ў паліцыю аб бункеры, у якім хавалася «хеўра яўрэяў». Туды адправілі трох жандарскіх афіцэраў і 60 шуцманаў, якія выявілі ў бункеры траіх яўрэяў і расстралялі іх на месцы [15]. Мірыям Лідэр успамінае, што іх хованка ў лесе было выяўлена немцамі 15 сакавіка, то бок, праз сем месяцаў пасля ліквідацыі гета [5].

У такіх ўмовах немагчыма было выжыць без дапамогі мясцовых сялян, хоць гэтая дапамога ставіла іх ў рэальную небяспеку. Як сказаў адзін з нашых рэспандэнтаў, «былі такія, каторыя пратaлі... Но кажды баяўся за сваю шкуру, яго бы растралялі. Былі случаі, кагда іх і скрывалі, хоць сабою жэртвавалі, былі такія случаі, хоць і сабою жэртвавалі» [16].

Тыя, хто перажыў Халакост, з удзячнасцю ўспамінаюць пра дапамогу. Піша Сара Ландэр: «А дальше была война, страшная и дикая, не на жизнь, а на смерть. И в этой войне мы с мамой остались живы только благодаря семье Вильчицких, которые, рискуя собственной жизнью, помогали нам избежать гибели от рук фашистов. И мне очень горько осознавать, что из-за некоторых нюансов я не смогла их представить на присвоение звания «Праведник мира», ныне учрежденного в Израиле» [12, с. 103].

Мірыям Лідэр ўспамінае пра сваё ратаванне сям’ёй Стэльмашык [5].

Жыхары Міра Соф’я і Ігнат Ермаловічы выратавалі шэсць яўрэяў ад растрэла 9 лістапада 1941 г., схаваўшы іх у хляву. Адна з іх, Цыля Капелевіч, збегла разам з іншымі з гета ў замку 10 жніўня 1942 г. Прабадзяўшыся 3 дні ў лесе без вады і ежы, яна зноў прыйшла да Ермаловічаў, якія змаглі пераправіць іх у сямейны партызанскі атрад братоў Бельскіх. 26 лістапада 1995 г. Яд ва-Шэм прызнаў Соф’ю і Ігната Ермаловічаў Праведнікамі народаў сусвету [17; 18].

Нашы інфарманты ўспаміналі пра свой удзел у ратаванні яўрэяў:

– «В замке было гетто. Однажды еврей пришел ко мне и попросил спрятать его. Я сказала, что не могу этого сделать, но отправила его на глухое место, где он мог отсидеться» [1].

– «У нас тут еврейка во время войны прятались, Зоя Мироновна. Да как пряталась, это только в начале! Потом ушла в партизаны с двумя грудными детьми. Она была врач. Прятали мы и других евреев, потом отправляли в партизаны. Потом уцелевшие евреи, как освобождали Мир, приносили нам одежду да еду. Как-то два еврея,

когда уезжали в Польшу, обещали моему отцу: если мы доберемся туда, куда хотим, мы тебя озолотим! Но они как-то быстро умерли. Мы потом их детей здесь видели» [18].

– «Яўрэі ў лясу хаваліся. З дзеткамі малымі прыбягалі. Іх пабілі і мала уцякло. Помню, дзве девачкі малыя, бедна то дзіцятка [плача], дык дасі ім. Яны картошачку ў лупінах – дык рукі ў іх трасуцца, так і самі мы елі. Не дай Бог, дзеці, вайны. Бывае, што дзеткам тым шматку якую дасі (яўрэйскім), бо босыя зімой хадзілі. Яно ж ці рускія, ці яўрэі, ці палякі – усе ж чалавек той» [19].

Многія яўрэі знайшлі ратаванне ў партызанскіх атрадах. Улічваючы бежанцаў, Мірскае гета за ўсю гісторыю існавання налічвала 6 тысяч чалавек [20, с. 272]. Пасля вайны ў Міры засталося каля 40 яўрэяў. Насельніцтва ж Мірскага раёна за гады нацысцкай акупацыі скарацілася з 6 тысяч да 1,85 тысяч чалавек [21, с. 605].

Спіс выкарыстаных крыніц і літаратуры

1 Інтэрв’ю з Б. Соф’яй Якаўлеўнай, 1925 г.н.
2 Інтэрв’ю з Б. Пятром Аляксеевічам, 1922 г.н.
3 Інтэрв’ю з Н. Верай Якаўлеўнай, 1922 г.н.
4 Інтэрв’ю з М. Верай Сідараўнай, 1935 г.н.
5 Swirnowski-Lieder, Miriam. The German Occupation and Liquidation of Mir / M. Swirnowski-Lieder // Mir Memorial Book [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступа: http://www.jewishgen.org/yizkor/mir/mir013.html #INTRODUCTION. – Дата доступа 16.07.2015.
6 Дын, М. Мікракосм: Халакост, калабарацыя і супрацiў у Мірскім раёне, 1941–1944 гг. / М. Дын // Arche. – 2013. – № 1. – С. 324–362.
7 Дин, М. Пособники Холокоста. Преступления местной полиции Белоруссии и Украины, 1941–1944 / М. Дин. – СПб. : Академический проект: Изд-во ДНК, 2008. –268 с.
8 Архіў Яд Вашем. – М.49. Е. ZIH. – С. 727.
9 Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). – Ф. 845. Воп. 1. Спр. 6. Л. 53.
10 Tec, Nechama. In the Lion's Den: The Life of Oswald Rufeisen / N. Tec. – Oxford University Press, 1990.
11 Архіў Мемарыяльнага Музея Халакоста ў Вашынгтоне (USHMMA). – RG-50.106*0206.
12 Новицкая, О. В . Материалы о Великой Отечественной войне из частных архивов и музейных коллекций для экспозиции Мирского замка / О. В. Новицкая, Л. Е. Прокопенко // Мірскі замак. Крыніцы стварэння музейных экспазіцый / рэд. Н. М. Усова. – Мінск : Мэдысонт, 2013. – 244 с.
13 Інтэрв’ю з С. Алегом Мікалаевічам, 1935 г.н.

14 Інтэрв'ю з Л. Уладзімірам Уладзіміравічам, 1922 г.н.
15 Дзяржаўны архіў Брэсцкай вобласці (ДАБВ). – Ф. 995. Оп. 1. Д. 4. Л. 211.
16 Інтэрв'ю з К. Мікалаем Лявонцявічам, 1923 г.н.
17 Навіцкая В. Пра дачку каваля / В. Навіцкая // Культура. – 2012. – № 12. – С. 14.
18 Інтэрв'ю з М. Міхаілам Паўлавічам, 1926 г.н.
19 Інтэрв'ю з Н. Марыяй Антонаўнай, 1921 г.н.
20 Ботвинник, М. Памятники геноцида евреев Беларуси / М. Ботвинник. – Минск, 2000. –326 с.
21 Холокост на территории СССР / гл. ред. И. А. Альтман. – Москва, 2011. – 1143 с.

УДК 391(11)

М. А. МІХАЙЛЕЦ
(Мінск, УА «Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт»)

РАМАН ФЛАРЫЯНА ЧАРНЫШЭВІЧА «НАДБЯРЭЗІНЦЫ» ЯК КРЫНІЦА ВЫВУЧЭННЯ КУЛЬТУРЫ ПАЛЯКАЎ УСХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ ПАЧАТКУ XX СТАГОДДЗЯ

У артыкуле дадзена характарыстыка рамана Фларыяна Чарнышэвіча «Надбярэзінцы» як крыніцы вывучэння культуры дробнай польскай засцянковай шляхты Магілёўшчыны пачатку XX ст. Робіцца вывад, што найлепш у творы апісана сацыяльная культура гэтай групы, прадстаўленая ў шырокім кантэсце тагачаснай культурнай і палітычнай сітуацыі на беларускіх землях.

Мэта артыкула – ахарактырызаваць раман Фларыяна Чарнышэвіча «Надбярэзінцы» як крыніцу па культуры дробнай польскай шляхты Магілёўшчыны пачатку XX ст.

Асноўная крыніца даследавання – тэкст рамана «Надбярэзінцы», які ў 2017 г. быў апублікаваны ў перакладзе на беларускую мову. Аўтар карыстаўся як арыгінальным польскім тэкстам, так і перакладам на беларускую мову. Спасылкі пададзены на беларускі тэкст, як на нашмат больш даступны.

Раман Ф. Чарнышэвіча «Надбярэзінцы» упершыню апублікаваны ў 1942 г. у Буэнас-Айрэсе. Яго аўтар нарадзіўся ў Бабруйскім павеце ў 1900 г. і паходзіў з дробнай шляхты. Ён правёў на беларускіх землях

сваё дзяцінства і юнацтва, ўдзельнічаў у тагачасных бурлівых ваенных і палітычных падзеях. Як першыя рэцэнзенты (Марыя Чапска, Чэслаў Мілаш, Міхал Крыспін Паўлікоўскі) [1–3], так і сучасныя даследчыкі (Лешек Беднарчук, Ірыда Грэк-Пабіс, Марыя Задэнцка, Аляксандр Пашкевіч) падкрэсліваюць дакументальную дакладнасць твораў Ф. Чарнышэвіча [4–7]. І. Грэк-Пабіс нават склала слоўнік з 710 слоў і выразаў, характэрных для польскай мовай «усходніх крэсаў». Не толькі лінгвісты могуць разглядаць раман Ф. Чарнышэвіча ў якасці крыніцы, але і этнолагі знойдуць у ім шмат каштоўнай інфармацыі аб розных баках культуры дробнай засцянковай шляхты усходнебеларускіх зямель. Апошнім часам цікавасць да творчай спадчыны Ф. Чарнышэвіча ўзрасла. Прыхільнікі яго творчасці нават здзяйсняюць падарожжы па мясцінах, якім прысвечаны ягоныя творы [8].

Перш за ўсё «Надбярэзінцы» малююць шырокую карціну унутранага свету польскіх шляхецкіх асяродкаў на Магілёўшчыне і адначасова агульнай культурнай і палітычнай сітуацыі на гэтых землях у 1917–1920 гг. Таму ў творы найбольш дакладна адлюстравана сацыяльная культура ў шырокім значэнні: рэшткі самакіравання шляхецкай супольнасці пры ўсё большым аслабленні ўнутрыгрупавых сувязей, адносіны з беларускімі сялянамі, «абеларушванне» часткі шляхецкіх сем'яў і нават цэлых засценкаў. Вельмі выразна апісана сітуацыя ў мястэчковай школе, дзе навучаліся і беларусы, і палякі і рускія, і яўрэі. Часта ў рамане сустракаюцца сцэны, у якіх адлюстраваны адносіны польскай меньшасці з беларускімі сялянамі. Даволі часта сустракаюцца ў Ф. Чарнышэвіча апісанне асобных элементаў сацыяльнай культуры. Напрыклад, пачынаецца раман са сцэны сустрэчы дзеда і ўнука з леснікам: «…павітаўся, здымаючы шапку: – Хай будзе пахвалёны Езус Хрыстус!

Ён схіліўся да рукі старога і гучна прыцмокнуў, цалуючы.

– На вякі вякоў! – азваўся стары і пацалаваў лесніка ў патыліцу.

Ляснік, у сваю чаргу, падаў руку для пацалунку хлопчыку. […]

Развіталіся як заўсёды – малодшыя пацалавалі рукі старэйшым – і разышліся…» [9, с. 26–29].

Ёсць у «Надбярэзінцах» апісанне вячорак [9, с. 181–185, 262, 378], мужчынскіх і жаночых заняткаў, сватання [9, с. 268–285] і вяселля [9, с. 287–290], хаўтураў [9, с. 247, 472–488] і інш.

Надзвычай добра ў рамане адлюстравана культура матэрыяльная. Так, неаднаразова ў творы апісваецца адзенне персанажаў:

«Пад сярэднім подкурам спыніўся барадаты сівы стары ў будзённай засцянковай апратцы: цесная шляхецкая шапка, чорны крамны пінжак,

даматканыя клятчастыя штаны і вялікія боты з халявамі гармонікам. У адной руцэ вясло, у другой – торба з рыбаю. Побач з ім – хударлявы хлопчык гадоў дзевяці, босы, у паношанай канфедэратцы і зрэбным споднім» [9, с. 25]. Крыху далей так апісаны ляснік: «Гэта быў мужчына пад сорак, рослы, мажны, з чырвоным як буряк тварам і рудаватай кароткай барадой. Насіў ён палінялую канфедэратку, кароткую бурую світку, шэрыя ваўняныя даматканыя штаны і лапці. На грудзях перакрыжоўваліся два шырокія рамяні: адзін – ад стрэльбы, руля якой вызіралася з-за пляча, другі – ад паляўнічай, з казінай скуры, торбы, што матлялася каля левага сцягна. На рамяні ад торбы насупраць сэрца – жоўтая бляха шырынёй з далонь і з выбітым надпісам па-руску: «Лѣсной сторож»» [9, с. 26].

Адзенне на свята: «Назаўтра ён устаў на світанні, хутка ўмыўся, надзеў крамны гарнітур, новую чорную канфедэратку, паклаў у торбу боты, вузялок з ежай – каб колькі разоў падсілкавацца, завязаў, начапіў на кій, закінууў на плечы…» [9, с. 95]. «Убраныя ўсе былі святочна і па-польку: хлопцы – у крамных гарнітурах, пашытых па-местачковаму, у канфедэратках ці кепі, дзяўчаты – у гладкіх цёмных спадніцах, муслінавых кофтачках і квяцістых хустках, завязаных пад косамі, альбо ў ядвабных шалях. Усе, апроч дарослых хлопцаў, ішлі басанож, несучы абутак у руках» [9, с. 101].

Адзенне дзяўчыны: «На ёй была гладкая блакітная спаднічка і белая як снег блузка, шырокая ўнізе. Каса была скручаная ў акуратную куклу, густа ўсаджаную грабеньчыкамі, на лоб спадала маленькая грыўка, закручаная па модзе. На шыі паблісківалі дзве ніці буйных пацерак з крыштальнага шкла. Да грудзей яна прычапіла букецік з палявых браткаў» [9, с. 378].

Дадзена ў рамане і характарыстыка асобных бакоў народнай архітэктуры. Перш за ўсё, аўтар апісаў шляхецкі засценак: «У выглядзе Аколіцы не было ні парадку, ні прыгажосці. Тут пераважалі старыя і нізкія будынкі, што грувасціваліся без аніякага ладу. Там, дзе ў аднаго гаспадара стаяла хата, другі прыбудаваў хлеў ці стадолу – і наадварот. Падворкі і завулкі, якімі быў аплецены ўвесь засценак, размяжоўваліся жардзяннікам. Сады – якія ў каго былі – хаваліся паміж будынкамі. Адзінай аздобай вёскі былі старыя дубы і яліны з буслінымі гнёздамі наверсе – іх у засценку было больш за дзесяць. Тым не менш вялізныя стадолы і шматлікія стагі сена ці збожжа ля іх сведчылі пра заможнасць мясцовых гаспадароў» [9, с. 179].

Вось так выглядала леснічоўка: «Гэта была палянка моргаў на шэсць, якая, з усіх бакоў акружаная пушчай, выглядала нібыта

агромністая скрыня паміж высокімі й цёмнымі сценамі лесу. Збожжа на полі расло толькі яравое (бо землі нізкія), але буйное. Пабудовы старыя, крытыя саломай і сасновым дзёрнам. Хата з адным пакоем і вялікімі сенцамі. Дзядзінец агароджаны парканам, а клумбы пад вокнамі – частаколам, пераплеценым яловымі галінкамі» [9, с. 96].

Так выглядала хата на Сёмуху: «Падлога вышараваная, чысцюткая, ні пылінкі. Грубка, як снег, свежапабеленая. Зверху балдахін з густа натыканых пад бэлькі кляновых галінак. Сцены ў арабіне, бярозках, абразы ў вяночках з кветак, на канапах і вокнах вазоны, на стале побач з распяццем, літым з жалеза, два букеты лясных кветак. […] У вокнах з боку дзядзінца віднеліся клёны, бярозкі, арабіны, якімі звычайна напярэдадні Сёмухі абсаджваюць падворкі і вуліцы» [9, с. 440–441].

У агульных рысах апісана мястэчка: «Цяпер Вонча – мястэчка, такіх на крэсах шмат. Драўляныя пабудовы, вуліцы без бруку і без ходнікаў. Шмат габрэяў, крамы, рамеснікі, млын, царква, манаполька, пошта, сінагога і народная школа на чатыры класы, адзіная на трыста пяцьдзесят квадратных вёрст. Будынак – невялічкі, старасвецкі, амаль такі самы, як дыхтоўная гаспадарская хата: па адным баку – навучальны клас з нізкай столлю, па другім – настаўніцкае памяшканне з вялікай печкай пасярэдзіне, сенцамі і кладоўкай» [9, с. 48].

А вось як выглядала ідэальная сядзіба на думку аднаго з галоўных герояў: «Я папрашу, каб мне далі той пагорачак каля старыцы, што насупраць смалярскага Чуба, адкуль яна будзе бачыць свой родны засценак. У старыцы добрага поля з восем дзесяцін будзе, а калі ў ляску, што яе атачае, роў выкапаць, то, як той казаў, і вада будзе пранне паласкаць, і лугавіна.

Будынкі пастаўлю шырока – дзядзінец будзе вялікі. Хата стане каля той купы бяроз, якія я ад усяго лесу спецыяльна для аздобы пакіну. Падмурую яе камянямі высока, як у Пятроўскага, сцены будуць сасновыя, часаныя, пакрытыя гонтай, вокны зраблю светлыя і прыстаўлю разьбяны ганачак, з лаўкамі па баках для сядзення і фігурнымі ліштвамі пры дашку.

Святліцу пастараюся зрабіць як для князёў. Столь падаб’ю дошкамі, сцены атынкую, як у камяніцы, падлогу выгаблюю і да таго ж яшчэ высцелю … чым высцелю? Сукном? Не. Футрам? Так, футрам … Воўчым футрам… Усю святліцу высцелю воўчымі скурамі…» [9, с. 435].

Ёсць у Ф. Чарнышэвіча і апісанне жылля беднякоў: «Усярэдзіне ўсё было старое і зусім убогае. Нізкую столь, якая ў цэнтры

прагіналася ўніз, падпіралі жардзіны. Вокны былі маленькія, як у лазні, многія шыбы заторкнулі старызнай. Замест зэдлікаў – калоды і стольчыкі на разнародных ножках, замест ложкаў – доўгая ляжанка ад печкі аж да супрацьлеглай сцяны. Адно печка з выведзеным на дах комінам і стол пад абразамі выглядалі па-людску. Абразы былі каталіцкія» [9, с. 210].

Не абмінуў Ф. Чарнышэвіч і такую важную частку культуры, як харчаванне, галоўным чынам святочнае: «Сняданак кабеты сёння зладзілі надзвычай шчодры: шатраваныя ячменныя бліны, мачанка з яйкамі, густа пасыпанымі скваркамі, і вэнджанымі скабкамі, на закуску – картапляныя клёцкі на малацэ і кіслае малако са смятанай і сырам» [9, с. 33]. «…потым вярталіся да радасцяў Вялікадня ў Смалярні, да яек свянцоных, варэнікаў, вэнджанай свініны, фаршыраваных парсюкоў, салодкіх сырнікаў і макароны на малацэ, да гульні ў біткі, да музыкі, танцаў і да суседскіх гавэндаў» [9, с. 93].

Вельмі цікавым з’яўляецца апісанне стаўлення акалічан да Стаха пасля таго, як ён прадставіўся семінарыстам: «Пасля сходу ў пуні акалічане пачалі ўшаноўваць Стаха як ксяндза. Вылучылі яму асобны, найлепшы ва ўсім засценку пакой – высокі, патынкаваны, з двайнымі вокнамі, з відам на садок, што падыходзіў да самага дома, на алешыну на лузе – да яго ад дома трохі менш за стаю, – і на сасновы бор удалечыні. У пакоі павысцілалі палатном сцяжынкі, каб Стах, ходзячы, не стукаў па падлозе. На ложак паклалі падушкі пад галаву і пад бок. Кожны дзень у Стаха былі свежыя парцянкі для ботаў. Ваду для ўмывання яму падавалі злёгку падагрэтай у меднай місе, а разам з ёй – барскае мыла і заўсёды свежы, толькі з-пад качалкі ручнік. Што да ежы, дык у яго надышлі сапраўдныя велікодныя святы. На сняданак была гарбата, пшанічная булка, свежы падсалажаны сыр, а часам яшчэ і блінцы, на абед – фаршыраванае парася альбо курыца, пшанічныя варэнікі, што аж плавалі ў тлушчы, прасяная каша, звараная на малацэ і прыпраўленая маслам і змяшанай з тварагом смятанай, на вячэру – шатраваныя грачаныя бліны, верашчака са свінымі рабрынкамі і макарона на малацэ. У серады і пятніцы, посныя дні, замест мяса і малочных прадуктаў яму прыносілі свежую рыбу найлепшай якасці, падсмажаную на алеі, селядцоў, аўсяны і журавінавы кісель, што запіваўся разбаўленым мёдам, мак, варэнне і пячэнне» [9, с. 193–194].

Знайшлося ў рамане месца і для характарыстыкі некаторых заняткаў і гаспадаркі ў цэлым. Так выглядала вельмі заможная гаспадарка: «Вось красуе ніва – дзесяцін на дванаццаць – буйнога,

як чарот, і густога, як шчотка, жыта. А вунь там – яшчэ адно такое ж поле шуміць яравым збожжам. Наўкола разлеглыя, як стэп, тлустыя лугі. У лесе сорак пяць галоў іхнага быдла пасецца, на папары – столькі ж свіней і ў два разы болей авечак. У іх тры пары коней, каб араць, і адна на стайні – каб выязджаць. На пасецы – 25 старых раёў. Пабудовы драўляныя, але выгодныя, усім патрэбным абсталяваныя» [9, с. 32].

Заняткі на пачатаку лістапада: «Людзі, загадзя падрыхтаваўшы хлеб, соль, дровы і смалякі на падпалку, у душы былі нават радыя гэтаму часу, калі акрамя клопатаў пра худобу, амаль ніякай работы ў гаспадарцы не было, кожны мог рабіць што яму толькі падабаецца. Усе выкарыстоўвалі гэты адпачынак: паляўнічыя цэлымі днямі ганялі па свежым снезе за зверам, старыя і хваравітыя па дваццаць гадзін на суткі адаграваліся на печы, падлеткі, якія не хадзілі ў школу, з ранку да вечара кідаліся снежкамі, бабы даймалі адна адну плёткамі, закаханыя мілаваліся пад плятнём або за печкай, рамантыкі сушылі здароўе чытаннем раманаў, пабожныя па два разы на дзень спявалі гадзінкі або з розных нагодаў чыталі Ружанец, палітыкі штодзень збіраліся ў кампаніі, спрачаючыся пра канец вайны і перамены, з імі звязаныя» [9, с. 404].

Апісаны розныя сельскагаспадарчыя культуры: «Ішло лета. Жыта выкаласілася, адквітнела і налівалася Божым дарам. На яравым полі авёс, ячмень, картопля былі ўжо па калена. У агародах вырасла з валовае вока на пажытак людзям рэпа, за гумнамі ў багнавых імхах даспявала смуродзіна. На лугах закалыхалася высокая густая трава, якая прасілася пад касу» [9, с. 448]. Садзілі бульбу, грэчку, ячмень, авёс, проса [9, с. 30], збіралі ў лесе арэхі, зімой рабілі цэбры з вёдрамі, палявалі [9, с. 31].

Такім чынам, раман Ф. Чарнышэвіча «Надбярэзінцы» з’яўляецца важнай крыніцай не толькі для вывучэння мовы польскай шляхты зямель усходняй Беларусі, але і асаблівасцяў яе культуры. Найбольш шматгранна ў рамане паказана сацыяльная культура гэтай групы ў шырокім кантэксце тагачаснай сітуацыі на беларускіх землях у цэлым.

Спіс выкарыстаных крыніц і літаратуры

1 Czapska, M. «Chłopcy z Nowoszyszek» Floriana Czarnyszewicza / M. Czapska // Kultura. – 1965. – № 1–2.
2 Czapska, M. Florian Czarnyszewicz / M. Czapska // Pamiętnik Wileński. – 1972. – S. 255–268.

3 Pawlikowski, M. K. Głos nadberezyńca / M.K. Pawlikowski // Wiadomości. – 1950. – № 196.
4 Пашкевіч, А. Засцянковая Атлантыда Фларыяна Чарнышэвіча / А. Пашкевіч // Чарнышевіч, Ф. Надбярэзінцы : раман у трох частках, заснаваны на рэальных падзеях / Ф. Чарнышэвіч ; пер. з пол. К. С. Маціеўскай [і інш.] ; пад рэд. М. А. Мартысевіч. – Мінск : А. М. Янушкевіч, 2017. – С. 7–21.
5 Bednarczuk, L. O języku polskim nad Berezyną / L. Bednarczuk // Stosunki językowe na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego. – Kraków, 1999. – S. 204–215.
6 Grek-Pabisowa, I. Słownictwo kresowe z powieści Floriana Czarnyszewicza «Nadberezyńcy» : mało znane świadectwo zaginionej polszczyzny przełomu XIX i XX w. / I. Grek-Pabisowa // Acta Baltico-Slavica. – 2009. – № 33. – S. 205–228.
7 Zadencka, M. W poszukiwaniu utraconej ojczyzny: obraz Litwy i Białorusi w twórczości wybranych polskich pisarzy emigracyjnych: Florian Czarnyszewicz, Michał Kryspin Pawlikowski, Maria Czapska, Czesław Miłosz, Józef Mackiewicz / M. Zadencka // Acta Universitatis Upsaliensis. – 1995. – № 35. – 223 s.
8 Siedlar-Kołyszko, T. W Bobrujsku i Smolarni, czyli śladami «Nadberezyńców» / T. Siedlar-Kołyszko // Strona Winged Hussar. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://hussar.com.pl/artykuy-wszystkie/33-w-bobrujsku-i-smolarni-czyli-ladami-qnadberezycowq.html.
9 Чарнышевіч, Ф. Надбярэзінцы : раман у трох частках, заснаваны на рэальных падзеях / Ф. Чарнышэвіч ; пер. з пол. К. С. Маціеўскай [і інш.] ; пад рэд. М. А. Мартысевіч. – Мінск : А. М. Янушкевіч, 2017. – 664 с.

УДК 39:303.442.23(476)(091)

Т. А. НОВОГРОДСКИЙ
(Мінск, УА «Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт»)

ИСТОРИЯ ПОЛЕВЫХ ЭТНОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В БЕЛАРУСИ

В статье рассмотрена история полевых этнографических исследований Беларуси в середине XIX – начале XXI вв., показан вклад белорусских этнологов в развитие полевых этнографических исследований, рассмотрена роль Института исскусствоведения, этнографии и фольклора НАН Беларуси и кафедры этнологии,

музеологии и истории искусств БГУ в сборе и публикации полевых материалов.

Специфику этнологических исследований составляет использование в качестве источника материалов полевых этнографических исследований или экспедиционных материалов. Использование в научных этнологических трудах полевых материалов, собранных самим исследователем, значительно повышает научную значимость таких работ. Белорусская этнология с самого своего возникновения активно и успешно проводила полевые исследования по различным этнологическим проблемам.

Первыми полевыми исследованиями на территории Беларуси можно считать этнографические экспедиции под руководством И. Лепёхина и В. Севергина. Систематическая и планомерная работа по этнографическому изучению Беларуси связана с деятельностью Русского географического общества, основанного в 1845 г. в Петербурге. В 1847 г. оно разослало этнографическую программу во все губернии Российской империи, в том числе три белорусские. В ответ на программу было собрано большое количество этнографических материалов, которые были отосланы в Русское географическое общество и хранятся в его архиве. Часть материалов была напечатана в трех выпусках «Этнографического сборника» на протяжении 1853–1858 гг. усилиями И. Юркевича, Н. Анимелле и А. Киркора.

Успешно проводил этнографические экспедиции на территории Беларуси в середине XIX века известный этнограф, краевед и путешественник П. М. Шпилевский. Результаты своего трёхлетнего путешествия он опубликовал в работах: «Путешествие по Полесью и Белорусскому краю» (1853–1855) и «Беларусь в характеристических описаниях и фантастических её сказках» (1853–1856).

В конце 50-х годов XIX века Генеральный штаб выделил офицеров, которым был поручен сбор материалов по географии, статистике и этнографии западных губерний России. В результате в 1860-х гг. появилось многотомное издание «Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба». Материалы о белорусах помещены в томах, которые посвящены Виленской, Гродненской, Минской, Смоленской и Черниговской губерниям [1, с. 55].

В 60–70-х гг. XIX в. РГО направило в Беларусь этнографические экспедиции во главе с М. Я. Дубенским, С. В. Максимовым, П. П. Чубинским, которые собирали сведения о традиционной культуре,

национальном и конфессиональном составе населения, записывали обряды, фольклор. Активизации полевых этнографических исследований содействовала деятельность Российской академии наук и Общества любителей естествознания, антропологии и этнографии, созданного при Московском государственном университете в 1864 году [2, с. 73–83].

Собирательская деятельность значительно оживилась после создания в 1867 году в Вильно Северо-Западного отдела Русского географического общества, с которым тесно сотрудничал белорусский этнограф П. В. Шейн. Заслуга П. Шейна состоит в том, что он создал на территории Беларуси сеть собственных корреспондентов на местах, котрые собирали там этнорафические материалы и отсылали их П. Шейну, а тот их активно издавал. В 1867 г. с позиций мифологической школы он разработал и издал в Витебске «Программу для сбора памятников народного творчества», котрую разослал по всей Беларуси. Она состояла из введения и трёх разделов: «Что записывать?», «От кого записывать?», «Как записывать?». Учёный в ней рекомендовал записывать в первую очередь обряды крестин, свадьбы, именин и похорон, далее – праздники календарного года. В отдельный пункт программы выделены поверья, суеверия, предания, заговоры. Сюда же включены и сказки, загадки, игры, а также разные обряды и названия мест и урочищ. В последнем (третьем) пункте перечисляются группы песен, которые необходимо записывать в первую очередь. При описании обрядов П. Шейн предлагает приводить тексты песен, которые поются в тот или иной момент исполнения обряда. На средства Академии наук этнограф совершил несколько поездок по Беларуси, найбольшую в 1877 г.

В 80–90-х гг. XIX в. сбором этнографичекого материала занимались Н. Я. Никифоровский, Е. Р. Романов, А. Е. Богданович, М. В. Довнар-Запольский, В. Н. Добровольский и др. Работа Н. Я. Никифоровского «Очерки простонародного житья-бытья в Витебской Белоруссии и описание предметов обиходности: этнографические данные» написана на источниках, которые сам автор на протяжении многих лет скурпулёзно собирал на Витебщине [3]. Современники её назвали «энциклопедией народной жизни». Она состоит из четырёх разделов. Первый раздел посвящён основательному изучению традиций питания витебского крестьянина, во втором разделе дана всесторонняя характеристика народного костюма, третий раздел посвящён подробному анализу жилища, а четвёртый – производственной деятельности белорусского крестьянина. Е. Р. Романов вместе с многочисленными фольклорно-этнографическими сведениями, собрал на Витебщине и Могилёвщине коллекцию сельскохозяйственных орудий,

рыболовных снастей, народного костюма, домашней утвари, которую передал в этнографический отдел Русского музея в Петербурге. Он внёс большой вклад в создание Этнографического отдела при Русском музее в С.-Петербурге. Учёному было поручено также присылать в музей этнографические предметы и коллекции из Беларуси: всего Е. Р. Романов передал более 1100 этнографических предметов. Причём преобладающее большинство было в оригиналах. К представленым предметам были сделаны исследователем подробные и основательные описания, которые имеют научную значимость.

В музейных коллекциях и описаниях Е. Р. Романова есть богатые материалы для изучения крестьянского жилища, костюма, традиций питания и предметов домашней утвари, а также ценные сведения по хозяйственным занятиям, орудиях труда, промыслах и ремёслах и др.

Полевые этнографические исследования на Полесье систематически проводили И. А. Сербов и А. К. Сержпутовский. Этнографические поездки И. Сербова способствовали привлечению местной интеллигенции к изучению родного края. Он был постоянным участником всех фольклорных и этнографических экспедиций Академии наук БССР. За почти сороколетний период научной деятельности учёный собрал большой фактический материал по всем проблемам этнографии белорусского народа, в том числе ценные фотографии, рисунки, нотные записи, музейные коллекции. Из них только незначительную часть он успел опубликовать до войны. Большая часть его научных записей погибла в годы фашистской аккупации Минска. Однако богатая коллекция этнографических фотографий И. А. Сербова сохранилась в рукописном отделе Национальной библиотеки в Вильнюсе. А. К. Сержпутовский разработал программу для сбора этнографических предметов в Беларуси, в которой обратил внимание на необходимость прилагать подробное описание той местности и жизни того населения, где собраны коллекции. По поручению Этнографического отдела Русского музея за десять лет учёный организовал тринадцать экспедиций и собрал свыше 2000 предметов традиционной культуры, сделал свыше 700 фотографий народного зодчества, предметов костюма, орудий труда и др.

В Западной Беларуси плодотворно работал М. Федоровский, который почи за тридцать лет собрал свыше 200 тысяч этнографических и фольклорных записей.

Значительно оживились этнографические исследования в 20-х гг. XX в., когда к сбору материалов были привлечены краеведы. Важную роль в этом сыграл печатный орган Центрального бюро краеведения –

журнал «Наш край», на страницах которого печатались программы и инструкции по описанию и изучению населенных пунктов, элементов материальной, духовной и социальной культуры, этнических групп Беларуси. После ликвидации краеведческого движения в 1930-х гг. этнографические исследования сократились. С 1931 г. главную роль в полевой этнографической работе сыграла секция этнографии Института истории АН БССР, объединенная позже с фольклорной комиссией. Сбор материалов в основном проводился узким кругом научных сотрудников. В это время появился новый метод экспедиционной работы: экспедиции стали комплексными. На всё отделение гуманитарных наук в год формировалась одна экспедиция, в состав которой входили археологи, этнографы, фольклористы, лингвисты, социологи. Наиболее типичной в смысле комплексности явилась Полесская экспедиции 1932 г. [1, с. 276]. Всего до Великой Отечественной войны в Академии наук было накоплено свыше 70 тысяч единиц этнографических описаний и фольклорных текстов, до 10 тысяч фотоснимков и 2 тысячи этнографических экспонатов. Все они были уничтожены в годы войны [4, с. 380].

После войны сотрудники возобновленного сектора этнографии и фольклора начали изучение традиционных земледельческих орудий труда, жилища, народного костюма, традиций питания, а также новых явлений в культуре сельских жителей.

В 1950–1951 гг. с помощью стационарного метода М. Я. Гринблат и Л. А. Молчанова изучали новые явления в культуре жителей деревни Велятин Хойникского района Гомельской области. Результаты своих шестимесячных исследований были ими опубликованы в «Белорусском этнографическом сборнике». Седьмой раздел «Пища и домашняя утварь» посвящён традициям питания [5]. Авторы отмечают изменения, которые произошли в культуре колхозного крестьянства, подробно описывают хлеб и мучные блюда, картофель и блюда из него, крупу и крупяные блюда, молоко и молочные продукты, мясо и мясные блюда, овощи и блюда из овощей, напитки, посуду, которая использовалась для приготовления пищи. М. Я. Гринблат и Л. А. Молчанова подчеркивают, что в меню местных жителей появились новые, ранее почти неизвестные в деревне блюда: мясные котлеты и винегрет. На завтрак местные жители пекут блины или драники, яичницу с салом, варят картофель, подают кислое молоко. К обеду готовят капусту, бульон с мясом, молочные крупники. Вторым блюдом на обед бывают каши, картофельные и мучные блюда: налисники, вареники, бабка, жароники и т. д., а в качестве напитков пьют парное молоко или взвар

(компот из сухофруктов). На ужин готовят солоники, комы, смажоники, которые едят или с растопленным салом, или с кислым молоком. Вечером едят также творог со сметаной. Изменения отмечали этнографы и в наборе кухонной утвари: предметы домашнего употребления, посуда почти исключительно покупные. Каждый член семьи кушает из отдельной посуды. Также подробно описаны изменения в других элементах культуры в послевоенной деревне.

Систематические полевые этнографические исследования во всех историко-этнографических регионах Беларуси начали проводиться после создания в 1957 году Института искусствоведения, этнографии и фольклора АН БССР с отдельным сектором этнографии. Сотрудники сектора (В. К. Бондарчик, М. Я. Гринблат, Л. А. Молчанова, Л. И. Минько, В. Н. Белявина, И. П. Корзун, Н. И. Бураковская, И. Н. Браим, В. С. Титов, А. Н. Курилович, Г. И. Касперович, Т. И. Кухаронок, Л. В. Ракова, С. А. Милюченков и др.) на протяжении 1960–1980-х гг. активно собирали материалы по актуальным проблемам белорусской этнологии. В 1965–1970 гг. была выполнена специальная программа исследований в связи с подготовкой регионального атласа Беларуси, Украины и Молдавии. Во время этнографических экспедиций было обследовано свыше 140 населенных пунктов Беларуси, в каждом из которых детально изучались народное жилище, сельскохозяйственная техника и костюм. Учёные составили 1 234 единицы этнографических описаний, накопили богатый иллюстративный материал. После обработки собранных материалов было издано три коллектиные монографии: «Белорусское народное жилище» (1975), «Народная сельскохозяйственная техника» (1974), «Белорусская народная одежда» (1975) [1, с. 287].

Во второй половине 1970-х гг. белорусские этнологи приступили к изучению изменений в культуре сельского и городского населения с использованием социологических методов. Результатом исследований стали работы «Изменения в быту и культуре сельского населения Беларуси» (1976) и «Изменения в быту и культуре городского населения Беларуси» (1976). В них затрагивается вопрос изменений, которые произошли в культуре белорусов в 20–70-я гг. XX ст. Источниками послужили материалы проведённых анкетирований и статистические данные.

В 1977 году этнографы Академии наук и музейные сотрудники начали проводить полевые этнографические исследования в связи с созданием Белорусского государственного музея народной архитектуры и быта [1, с. 288]. Совместно с украинскими коллегами белорусские этнологи проводили этнологические исследования на

территории Полесья. Результатом коллективной работы явились две монографии « Общественный, семейный быт и духовная культура населения Полесья» (1987) и «Полесье. Материальная культура» (1988).

В конце XX – начале XXI вв. во время работы над многотомным изданием под общим названием «Белорусы» этнологи собирали материал во всех регионах Беларуси, который послужил ценнейшим источником для написания обобщающих томов по промыслам и ремёслам, народному зодчеству, семье, общественным традициям, фольклору и др. [6, с. 23–24].

В наше время сотрудники отдела народоведения ГНУ «Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы» продолжают успешно заниматься полевыми этнографическими исследованиями. На материалах полевых этнологических исследований написаны работы А. И. Локотко, В. Н. Белявиной, А. В. Гурко, Г. И. Касперович, Т. И. Кухаронок, Л. В. Раковой и др.

Полевые этнографические исследования на историческом факультете БГУ начали проводиться с июля 1998 г. вместе с археологами на Браславщине. Была создана группа, которая занималась сбором этнографических материалов. Изучались такие темы как традиции питания, родильные обычаи и обряды белорусов, народная педагогика, традиционные знания и др. Результаты исследования были изложены на научно-практической конференции в городе Браслав и напечатаны в «Браславской тетради [7].

После создания в июне 2001 года кафедры этнологиии, музеологии и истории искусств, начали проводиться самостоятельные этнографические исследования. На протяжении 20 лет руководителем экспедиций является Т. А. Новогродский. В этнографических экспедициях работали И. С. Маховская (2001–2007), С. А. Захаркевич (2008–20017), И. Г. Бочило (2016–2017). Преподаватели кафедры этнологии, музеологии и истории искусств с самого начала её создания ежегодно вместе со студентами проводят полевые этнографические исследования во всех историко-этнографических регионах Беларуси. Материалы этнографических экспедиций были напечатаны в ряде этнографических сборников [8–13]. Полевыми исследованиями зани-маются также учёные-этнологи Гомельского государственного университета им. Ф. Скорины (О. Г. Ященко, Т. А. Шкрабова, Н. В. Корникова), Полоцкого государственного университета (В. А. Лобач, В. Е. Овсейчик) и др.

Таким образом, проведение полевых этнографических исследований остается актуальным и в наше время. Важно успеть зафиксировать от пожилых людей полезную для науки информацию, т. к. с каждым

годом носителей этой информации становится всё меньше. Необходимо обратить внимание на изменения во многих элементах культуры, их эволюцию и трансформацию.

Список использованных источников и литературы

1 Беларусы : у 13 т. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. – Мінск : Беларус. навука, 1995–2012. – Т. 3 : Гісторыя этналагічнага вывучэння / В. К. Бандарчык [і інш.]. – 1999. – 365 с.
2 Бандарчык, В. К. Гісторыя беларускай этнаграфіі XIX ст. / В. К. Бандарчык. – Мінск : Навука і тэхніка, 1964. – 282 с.
3 Никифоровский, Н. Я. Очерки простонародного житья-бытья в Витебской Белоруссии и описание предметов обиходности : этногр. дан. / Н. Я. Никифоровский. – Витебск : Губерн. тип., 1895. – [4], VIII, 552, CLIV с.
4 Этнаграфія Беларусі : энцыклапедыя / Беларус. Сав. Энцыкл. ; рэдкал. : І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелСЭ, 1989. – 575 с.
5 Грынблат, М. Я. Ежа і хатняе начынне / М. Я. Грынблат, Л. А. Малчанава // Беларускі этнаграфічны зборнік / Акад. навук Беларус. ССР, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору ; рэдкал.: І. С. Краўчанка (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 1958. – С. 40–51.
6 Навагродскі, Т. А. Эвалюцыя традыцый харчавання беларусаў у XIX–XX стагоддзях / Т. А. Навагродскі. – Мінск : Беларус. дзярж. ун-т, 2015. – 243 с.
7 Навагродскі, Т. А. Народная кулінарыя Браслаўшчыны (на матэрыялах палявых этнаграфічных даследванняў) / Т. А. Навагродскі // Браслаўскія чытанні : матэрыялы V навук.-краязн. канф., прысвеч. 935-годдзю першай згадкі Браслава ў пісьм. крыніцах, Браслаў, 27–28 крас. 2001 г. / Брасл. музейн. Аб'яд-не, Брасл. краязн. т-ва ; рэд. рада: К. Шыдлоўскі [і інш.]. – Браслаў, 2001. – С. 68–70.
8 Навагродскі, Т. А. Народная кухня маталян / Т. А. Навагродскі, І. У. Алюніна, С. А. Захаркевіч. – Мінск : [б. в.], 2009. – 99 с. ;
9 Навагродскі, Т. А. Народная кухня тышкаўцоў / Т. А. Навагродскі, І. У. Алюніна, С. А. Захаркевіч. – Мінск : [б. в.], 2010. – 195 с. ;
10 Навагродскі, Т. А. Кулінарная спадчына Белавежжа = Kulinarne dziedzictwo Białowieży / аўт. тэкста Т. А. Навагродскі; пер. А. У. Ветрава. – Мінск : [б. в.], 2010. – 51 с. ;
11 Навагродскі, Т. А. Народная кухня Гервятаў / Т. А. Навагродскі, І. У. Алюніна. – Мінск : Послед. слово, 2011. – 172 с. ;
12 Навагродскі, Т. А. Народная кухня Семежава / Т. А. Навагродскі, С. А. Захаркевіч, І. У. Алюніна. – Мінск : Вішнёўка, 2013. – 248 с. ;
13 Навагродскі, Т. А. Народная кухня Лепельшчыны / Т. А. Навагродскі, С. А. Захаркевіч, І. У. Алюніна. – Мінск : Колорград, 2017. – 528 с.

УДК 94(=162.3) (476.2) «18/19»:316.7

В. П. ПИЧУКОВ
(Гомель, УО «Гомельский государственный университет имени Ф. Скорины»)

ЧЕХИ БЕЛОРУССКОГО ВОСТОЧНОГО ПОЛЕСЬЯ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – ПЕРВОЙ ТРЕТИ XX ВЕКА: ФОРМИРОВАНИЕ ДИАСПОРЫ

Рассматривается процесс складывания чешской этнической общности в регионе Восточного Полесья Беларуси. Обозначены причины формирования диаспоры, описаны некоторые аспекты ее жизнедеятельности.

Устойчивое и массовое переселение чехов на белорусские земли началось во второй половине XIX в. В основном это было связано с глубоким экономическим кризисом, аграрным перенаселением, безработицей, «земельным голодом» в чешских землях, вынуждавшим искать места более комфортного проживания. В свою очередь, дефицит рабочей силы для помещичьих имений Беларуси, сложившийся после отмены крепостного права, способствовал активному привлечению чешских рабочих рук.

Некоторые исследователи считают, что, в первую очередь, чехи массово прибывали в южную часть Беларуси с Украины (Волынь) [1, с. 241; 2, с. 187]. Так, С. Кедярова отмечает три массовые волны немецко-чешской эмиграции с украинских земель на белорусское Полесье: в середине XIX в., в 1870 г. и в начале XX в. [3, с. 132].

Образование в Украине многотысячной чешской диаспоры сопровождалось формированием нормативно-правовой базы ее жизнедеятельности. На переселившихся чехов распространялось действие закона от 18 декабря 1861 г. «О правилах для найма землевладельцами иностранных рабочих и водворении сих иностранцев в России» с предоставлением различных льгот, особенно в случае «принятия их в русское подданство». Речь шла как о чехах, становившимися как сельскохозяйственными рабочими, так и крестьянами – собственниками земли. Отдельные законодательные акты конкретизируют практику чешского водворения: указ от 10 июля 1870 г. о чехах, «выселившихся в Волынской губернии, в числе 8 000 душ обоего пола» и указ от 31 декабря 1871 г. о чехах в Киевской губернии [4, с. 31].

Известный нам комплекс документов дает основание предположить, что основной массив чешских переселенцев прибывал на белорусское Восточное Полесье в пореформенный период непосредственно из чешских земель, входивших в состав Австро-Венгерской империи. Так, на 30 июня 1862 г. в имениях помещиков Станислава Горватта (имение Головчицы) и Александра Горватта (имение Барбаров) в Речицком уезде Минской губернии имелось 50 семейств (185 человек), «австрийских подданных, прибывших сюда по паспортам тамошнего Правительства для занятия хозяйственных работ у помещиков». Фамилии: Вахек, Карасек, Протывенский, Бачина, Богач, Поточка, Прохаска, Сынек, Шеда, Венцель, Доброва, Воженешк, Ружичка и др. [5, с. 131–136].

Применительно к данному сюжету уместно мнение инструктора Нацкомиссии ЦИК БССР Свотялиса, изложенное в документе «Материалы обследования чехов Головчицкого с/с, Наровлянского района от 19-го февраля 1931 г.». Он отмечает, что «появление чехов в местности Белоруссии происходит не от основавшихся военнопленных, как некоторые рассказывают, а привезенные батраки помещиками из Чехо-Словакии». После 1861 г. «ряд помещиков, видно, очутился без рабочей силы и начали выписывать батраков из Чехо-Словакии» [6, с. 19].

Сельскохозяйственные рабочие, в том числе и чехи, нанимались крупными землевладельцами Кеневичами в Мозырском уезде: «Wkrotce potem zarówno dziad mój, jak i ojciec sprowadzili z Czech, Sląska i Słowacji kilkanaście rodzin i osadzili ich przy folwarkach w pięciu koloniach. Po dwie kolonie przy folwarkach bryniowskich i łopczańskich, zaś jedną w Dereszewiczach. Każda rodzina otrzymala na własność dwie dziesięciny gruntu, dobrą chalupę z przyległościami» [7, s. 34].

Как отмечает известный белорусский историк-аграрник В. П. Панютич, помещики Беларуси, особенно в первое время после отмены крепостного права, часто нанимали сельскохозяйственных рабочих за границей, главным образом – в прусских и австрийских владениях [8, с. 49–50].

Прибытие чехов на Полесье непосредственно из своей материнской территории подтверждается и устными источниками – информацией местных жителей, передаваемой из поколения в поколение [9; 10].

По данным Первой Всероссийской переписи населения 1897 г. в Минской губернии из 652 жителей с родным чешским языком 522 человека проживали в Речицком и Мозырском уездах, то есть, в Восточном Полесье. Из них, «по сословиям и состояниям», «мещан»

было 63 человека, «крестьян» – 38, «иностранных подданных» – 421. При этом «по группам занятий» абсолютно преобладало «земледелие» [11, с. 80, 198–201, 228–229, 232–233].

Перепись зафиксировала, что в Мозырском уезде на хуторе Чехи Осовецкие проживало 17 человек, в поселке Чехи Каролинские – 61 человек [12, л. 93, 206]; в Речицком уезде на хуторе Чехи Барбаровские – 50 человек, на хуторе Чехи Головчицкие – 74 [13, с. 61].

Формировавшаяся в Восточном Полесье чешская диаспора была весьма разнородной по характеру хозяйственных занятий ее членов. Н. М. Филюта представляет их широкий спектр на конец XIX в. по Минской губернии в целом: хлебопашцы, поденщики, чернорабочие, прислуга, кучера, садовники, плотники, столяры, печники, сапожники, сторожа, лесничие, кузнецы, кожевенные мастера, мастера по производству стекла, мастера на железной дороге, торговцы, музыканты, учителя «сокольской» гимнастики, машинисты, техники, инженеры, пивовары, приказчики, управляющие имений и заводов и т. д. [14, с. 220].

Конкретизируем данную ситуацию на рассматриваемую территорию. В выше отмеченном документе 1931 г. отмечалось, что чехи в имении Головчицы «были скотниками, садовниками, огородниками, конюхами и кучерами, только в последнее время начали выполнять полевые работы». В целом, «чехи сгруппировались вокруг бывших усадеб помещиков» [6, с. 19].

Часть местных чехов пополняли ряды местного крестьянства, даже если до этого крестьянами не являлись. Данный сюжет наглядно иллюстрируется историей образования д. Горохов (ныне – Калинковичский район). В начале 60-х гг. XIX в. в Карповичскую волость, имение Липово, Речицкого уезда прибыло около 10 семей чехов, по устной информации, ткачей из Праги [9]. Как почти и все остальные прибывшие чехи, они были католиками по вероисповеданию. Намереваясь прочно водвориться на новом месте и иметь благоприятную перспективу для развития своих хозяйств, 28 июля 1864 г. они ходатайствуют о разрешении им перейти из австрийского в русское (российское. – В.П.) подданство и «о присоединении их к православной церкви». Данная просьба 17 семейств, насчитывающих 93 человека (фамилии: Почицкий, Паначек, Ундрачек, Моравек, Субботка, Гаек, Ружичка, Леничко, Карлик, Слезак, Смейкаль и др.), в 1865 г. была удовлетворена. В 1867 г. чехам были «предоставлены участки» казенной земли и сформировалась «новообразованная дер. Горохова» из «австрийских выходцев, принявших православие и русское

подданство». Аналогичная картина была с чехами, поселившимися в это же время в д. Волчья гора Ровенско-Слободской волости Речицкого уезда [5, с. 144–147, 309–312].

Полесские чехи были устойчивыми приверженцами римско-католической церкви. На 1897 г. из 652 человек населения Минской губернии с родным чешским языком – 473 – католики. В Речицком и Мозырском уездах совместно – из 522 – 397 [11, с. 84–85, 96–97, 104–105].

Расширению землевладения местных чехов способствовала русификаторская политика, ограничивающая экономический потенциал польских помещиков после восстания 1863–1864 гг. и благоприятствовавшая мобилизации земли в сторону «лиц не польского происхождения». В связи с этим, 28 июня 1873 г. был издан указ «о распространении на чешских поселенцев западных губерний, принявших русское подданство, льгот в платеже пошлин при совершении актов по переходу к ним имений (покупка земли. – В.П.) от польских помещиков». Контроль за исполнением данного указа был возложен на генерал-губернаторов Северо-Западного и Юго-Западного края и на витебского, минского и могилевского губернаторов [15].

Тем не менее, и в начале XX в. сохранялся устойчивый слой местных чехов – «иностранных подданных». Данное явление отражено в соответствующих «списках» всех иностранных подданных, проживающих в уездах, периодически представляемых уездными исправниками высшему начальству. Так, в списке 1905 г. по Речицкому уезду обозначены «австрийские подданные»: Иван Бернадский, Антон Покорный, Антон Мика, Франц Травничек, Франц Новатный, Иосиф Покорный, Владимир Шестак, проживавшие, в основном, в различных имениях и по роду занятий соответственно: винокур, управляющий в имении, эконом, поденный рабочий, рабочий по выделке лесных материалов, лесной сторож, колбасная торговля [5, с. 237–238]. Аналогично – в списке 1907 г.: Осип Карабец, Франц Яро, Иван Кучер, Франц Травничек, Венцель Яро, Иоганн Голинский, Иосиф Кралик, Иосиф Покорный: садовник, лакей, поденные заработки (2 человека по списку), столяр, чернорабочий, хлебопашество, лесной сторож [16].

На формирование чешского этнического сообщества в Восточном Полесье деструктивно отразилась Первая мировая война. Арестовывались, «как военнопленные», заключались в тюрьму и высылались во внутренние российские губернии германские и австрийские подданные, достигшие 18-летнего возраста. Высылке подлежали также отмеченные иностранные подданные, «не внушающие доверия».

В рапорте Речицкого уездного исправника Минскому губернатору от 7 августа 1914 г. отмечалось: «Представляю Вашему Превосходительству списки: а) австрийских и германских подданных, проживавших в пределах Речицкого уезда, военно-обязанных и арестованных, как военно-пленных, и б) австрийских и германских подданных, проживавших в Речицком уезде и высланных отсюда в другие губернии» [17, л. 18, 29].

Непосредственно ограничило перспективу развития чешской общины российское «ликвидационное» законодательство, сложившееся в годы войны в отношении проживавших в империи подданных воюющих с Россией государств и «выходцев» с территории этих государств. Так, ряд указов от 2 февраля 1915 г. и указ от 13 декабря 1915 г. запрещал впредь развитие землевладения и землепользования для данной категории населения. Имевшаяся земельная собственность подлежала добровольному «отчуждению», то есть, продаже в течение определенного времени. После этого «неотчужденная» земля подлежала продаже с публичных торгов [18, с. 562–572, 576–585]. В течение 1915–1917 гг. периодически составлялись, обновлялись и «обнародывались» (публиковались в местной печати, вывешивались в присутственных местах) списки владельцев данного недвижимого имущества [5, с. 364–371, 379–386; 19, л. 55–55 об., 124, 242, 251].

После завершения военного лихолетья (Первая мировая, советско-германская, советско-польская войны) происходит восстановление и дальнейшее развитие чешской диаспоры в Полесье. Новым явлением в ней были бывшие военнослужащие австро-венгерской армии, попавшие в плен в годы войны. По данным С.Н. Рындина, в мае – июле 1917 г. в Речицком уезде на сельскохозяйственных работах было занято 448 человек таковых пленных со славянскими именами [20, с. 125]. Некоторые из них осели на данной территории. Так, такие документы, как «Регистрационная карточка иностранного подданного, проживающего на территории РСФСР» 1922 г. зафиксировали чехов, в 1917 г. попавших в плен и проживавших в деревнях Мухоедовской волости Речицкого уезда: Владислав Полесный, Франц Ковтни, Иосиф Лагудка, Антон Борувка, Иосиф Разима, Франц Матья. Все они, за исключением одного, были женаты, имели детей [21, л. 12, 14–17, 20].

Официальная статистика позволяет представить количественную характеристику чешского населения в отдельных населенных пунктах региона. На 21 апреля 1922 г. в пос. Барбаровские Чехи было 12 дворов и 40 жителей, в пос. Головчицкие Чехи – 14 и 72 соответственно [22, л. 20]. В апреле 1923 г. в пос. Барбаровские Чехи – 11 дворов, 61 человек,

в пос. Головчицкие Чехи – 7, 80, в лесной сторожке Гусиные Чехи – 1, 21 [23, л. 66–67]. На 7 марта 1924 г. в пос. Головчицкие Чехи – 12 дворов и 68 жителей [24, л. 135 об.].

По данным Всесоюзной переписи 1926 г. из общего количества «чехов и словаков» БССР в 650 человек в Мозырском округе было 486 человек, в Речицком – 31, Гомельском – 30 [25, с. 9–13, 27–30, 36–39, 44–46].

В 1927 г. в ведомственной статистике Наровлянского райкома партии отмечалось «приблизительно 430 чехов (70 семейств, Головчицы)» (в окрестностях имения Головчицы вместе с пос. Чехи. – В.П.). Приведем их основные фамилии: Травничек, Свобода, Вафек, Сынек, Противенский, Калдерко, Вратил, Дуброва, Новак, Богач, Карабец, Бачина, Панглиш, Яничек, Кульпо, Сыровый, Оженилок, Белоглавок, Гаек [6, с. 35, 16–19].

В конце 20-х – начале 30-х гг. XX в. в Головчицком сельсовете Наровлянского района (бывшее имение Головчицы и пос. Чехи) имелось около 50 чешских крестьянских хозяйств. Проживали чехи компактно также в Ельском районе: 20 хозяйств в Анзельмовском (Роза-Люксембургском) сельсовете [6, с. 16], в д. Санюки [1, с. 241], Ремезы, Шарин. Одним из результатов проводимого в 20-х гг. Землеустройства было наделение бывших безземельных сельскохозяйственных рабочих («батраков») земельными участками и расселением их из бывших имений на так называемые «Красные поселки» [26, с. 80]. Это расширило географию населенных пунктов с проживанием в них чехов.

Список использованных источников и литературы

1 Карашчанка, І. Чэхі ў Беларусі / І. Карашчанка // ARCHE. – 2003. – № 4. – С. 241–242.

2 Тугай, У. Чэхі / У. Тугай // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т. 6. Кніга II. – Мінск : «Беларуская энцыклапедыя імя Петруся Броўкі», 2003. – С. 186–187.

3 Кедярова, С. Чехи на Беларуси в конце XIX – начале XX в. / С. Кедярова // Пытанні гісторыі, метадалогіі і методыкі выкладання. Зб. навуковых артыкулаў. Выпуск першы. – Мінск, 1998. – С. 130–135.

4 Об иностранцах в России. Сборник узаконений, трактатов и конвенций, с относящимися к ним правительственными и судебными разъяснениями / Составил присяжный поверенный М. И. Мыш. – Изд-е второе, испр. и доп. – Спб., 1911. – 458 с.

5 Иностранные поданные в Беларуси (конец XVIII – начало XX в.) / сост. И. Л. Вернер; редкол. : В. И. Адамушко [и др.]. – Минск : Тип. Макарова и К, 2012. – 528 с.

6 Малые диаспоры Гомельщины в 20–30-е годы XX века: аналитические материалы и документы Государственного архива Гомельской области / сост.: В. П. Пичуков и др.; под ред. В. П. Пичукова. – Гомель : ГГТУ им. П. О. Сухого, 2008. – 250 с.
7 Kieniewicz, A. Nad Prypecią, dawno temu... Wspomnienia zamierzchłej przeszłości / A.Kieniewicz. – Warszawa: Ossolineum, 1989. – 557 s.
8 Панютич, В. П. Наёмный труд в сельском хозяйстве Беларуси 1861–1914 гг. / В. П. Панютич. – Минск : Навука і тэхніка, 1996. – 142 с.
9 Гарыст, І. Гарохаў – Чэхі / І. Гарыст // Калінкавіцкія навіны. – 1997. – 23 жніўня.
10 Кручэнка, Т. Чэхі. Нараўлянскі раён / Т. Кручэнка // Гомельская праўда. – 2014. – 2 кастрычніка.
11 Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. / под ред. Н.А. Тройницкого. – Т. 22. Минская губерния. – Спб., 1904. – 241 с.
12 Российский государственный исторический архив. – Ф. 1290. Оп. 11. Д. 1318.
13 Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Нараўлянскага раёна. – Мінск: БЕЛТА, 1998. – 448 с.
14 Филюта, Н. М. Чешский и словацкий этносы в истории Беларуси (XIX – начало XXI в.) / Н. М. Филюта // Этнокультурное развитие Беларуси в XIX – начале XXI в.: материалы междунар. науч.-практ. конф. / редкол. : Т. А. Новогродский (отв. ред.) [и др.]. – Минск : БГУ, 2011. – С. 219–223.
15 Указ Его Императорского Величества Самодержца Всероссийского, из Правительствующего Сената, Минскому губернатору // Национальный исторический архив Беларуси (НИАБ). – Ф. 295. Оп. 1. Д. 2326. Л. 1–1 об.
16 Список германским и другим подданным, проживающим в Речицком уезде в 1907 году // НИАБ. – Ф. 295. Оп. 2. Д. 19. Л. 36–41.
17 НИАБ. – Ф. 295. Оп. 1. Д. 8628.
18 Немцы в истории России: Документы высших органов власти и военного командования. 1652–1917 / сост. В. Ф. Дизендорф. – М. : МФД : Материк, 2006. – 784 с.
19 НИАБ. – Ф. 299. Оп. 2. Д. 16544.
20 Рындин, С. Н. Использование труда иностранных военнопленных на территории Беларуси в 1914–1917 гг. по материалам Национального исторического архива Беларуси / С. Н. Рындин // Актуальныя праблемы крыніцазнаўства айчыннай гісторыі: матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі. Рэдкал.: А. М. Дулаў (адк. рэд.) ([і інш.]. – Віцебск : УА «ВДУ імя П. М. Машэрава», 2011. – С. 124–126.
21 Государственный архив Гомельской области (ГАГО). – Ф. 9. Оп. 1. Д. 48.

22 ГАГО. – Ф. 865. Оп. 1. Д. 151.
23 ГАГО. – Ф. 865. Оп. 1. Д. 141.
24 Государственный зональный архив в г. Мозыре. – Ф. 60. Оп. 1. Д. 51.
25 Всесоюзная перепись населения 1926 года. – Том X. БССР. – Отдел I. – М. : ЦСУ Союза ССР, 1928. – 289 с.
26 Пичуков, В. П. «Кулак» Иосиф Махаты: крестьяне-чехи Мозырщины в контексте коллективизации сельского хозяйства / В. П. Пичуков // Славянские народы и их культуры: традиция и современность: сб. науч. статей / редкол.: В. И. Коваль (отв. ред.) [и др.] – Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины, 2013. – С. 80–82.

УДК 069(476-21):39

В. А. ПРАНАБІС
(Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Ф. Скарыны»)

ЭТНАГРАФІЧНЫ АСПЕКТ У ЭКСПАЗІЦЫЯХ МУЗЕЯЎ ГАРАДОЎ БЕЛАРУСКАГА ПАЛЕССЯ

Аўтар разглядае экспазіцыйныя комплексы асобных музеяў у гарадах Беларускага Палесся, прысвечаныя этнаграфічнай тэматыцы. У артыкуле зроблены аналіз характару музейнага збора, прасочаны асаблівасці паказу розных бакоў традыцыйнай культуры беларусаў, адзначаны акалічнасці ў фарміраванні экспазіцыйных комплексаў розных рэгіёнаў Палесся. У выніку праведзенага даследавання зроблены вывад аб вялікай значнасці і ролі, якую выконваюць разгледжаныя ўстановы культуры ў захаванні культурных здабыткаў беларускага народа.

Аснову культуры любой нацыі складаюць традыцыйныя матэрыяльныя і духоўныя каштоўнасці. Песні, абрады, танцы, рушнікі і народнае адзенне адлюстроўваюць светапогляд этнічнай супольнасці і ўплываюць на яе лёс у будучым. Менавіта таму зберажэнне этнаграфічнай спадчыны з’яўляецца вельмі актуальнай мэтай для любой краіны ў свеце. Гарады Палесся з іх багатымі музейнымі зборамі канцэнтруюць найлепшыя артэфакты культуры і спрыяюць папулярызацыі нацыянальнай самабытнасці беларусаў.

Мэтай дадзенай работы з’яўляецца характарыстыка этнаграфічных экспазіцый музеяў гарадоў Палескага рэгіёна Беларусі. Для раскрыцця

тэмы былі выбраны асобныя музейныя ўстановы, якія найбольш яскрава і поўна займаюцца захаваннем этнаграфічных помнікаў беларускага Палесся. Асноўнымі крыніцамі па дадзенай тэматыцы выступілі: музейныя каталогі, інтэрнэт рэсурсы музеяў, фотадакументы, некаторыя публікацыі ў перыядычным друку.

Адной з самых вядомых культурна-асветніцкіх устаноў, якія займаюцца працай па захаванні і дэманстрацыі элементаў этнаграфічнай спадчыны, выступае музей. Музейная сетка Рэспублікі Беларусь характарызуецца значнай разнастайнасцю тыпаў устаноў, якія адрозніваюцца як па форме ўладання, так па тыпах і спосабах працы з наведвальнікамі.

Гісторыка-этнаграфічныя рэгіёны Беларускага Палесся – Усходні і Заходні лічацца аднымі з самых самабытных, яны ў этнаграфічным плане характарызуюцца лепшай ступенню захаванасці тых ці іншых форм традыцыйнай культуры. Самыя значныя этнаграфічныя калекцыі ва Ўсходняй яго частцы размяшчаюць краязнаўчыя музеі і некалькі этнаграфічных.

Адным з паказальных музеяў, дзейнасць якіх накіравана на захаванне традыцыйнай культуры Усходняга Палесся, з’яўляецца Музей народнай культуры «Палеская веда» ў Мазыры. Заснаваны ў 1999 г., ён выконвае функцыю цэнтра этнакультурных і рэгіянальных даследаванняў. Назва ўстановы адлюстроўвае канцэпцыю яго працы. Слова «веда» ўключае ў сабе сістэму паняццяў: міфалагічных, астранамічных, фальклорных, якія былі характэрны для гэтага ўнікальнага арэала чалавечай культуры.

Экспазіцыя музея прапануе пэўнае падарожжа, у якім спалучаны вобразы матэрыяльнага і духоўнага міра чалавека. Кожны раздзел ілюстраваны вершамі і фотаматэрыяламі, а таксама аўдыязапісамі народных песен, для павышэння ўзроўню ўспрыяцця. Адным з самых вялікіх экспазіцыйных комплексаў з’яўляецца інтэр’ер традыцыйнай палескай хаты. Тут добра прасочваецца «бабін кут» з пэўнай колькасцю прадметаў хатняга начыння (драўляныя ступкі, маслабойкі і г.д.). Побач з ім рэканструявана «спальная зона» з палацямі ля печкі, калыскай і хадункамі для дзіцяці. Як гэта прынята ў традыцыйнай культуры, інтэр’ер аздоблены вялікай колькасцю саматканых посцілак, рушнікоў і абрусаў. Цікавым дапаўненнм выступаюць таксама элементы традыцыйнага жаночага касцюма.

Наступная экспазіцыйная група прысвечана традыцыям святочнай культуры палешукоў і распавядае пра каляндарна-абрадавыя святы.

Чырвонай ніткай праз экспазіцыю музею праходзіць тэма жаночага лёсу. Бранне шлюба і падрыхтоўка да вяселля ілюструюцца багатай калекцыяй ткацкіх вырабаў (абрадавых паяскоў, рушнікоў, посцілак).

Астатняя частка экспазіцыі музея прадстаўляе гаспадарчыя заняткі і адыходніцкія промыслы палешукоў. Тут магчыма азнаёміцца з прыладамі рыбалова (некалькімі сеткамі, гарпунамі, чоўнам), пазнаёміцца з традыцыямі земляробства, бортніцтва і бондарства [1].

Самы значны блок музеяў, якія займаюцца збіраннем этнаграфічных калекцый ва Усходнім Палессі, – краязнаўчыя музеі. Паказальным сярод такіх з'яўляецца Калінкавіцкі краязнаўчы музей. Нягледзячы на невялікі час існавання, ён набыў пэўную славу ўжо сёння. Асобны зал музея прысвечаны традыцыям ткацтва, а ў прыватнасці знакамітаму калінкавіцкаму строю (рэгіянальнаму варыянту касцюма). Цэнтральнае месца ў экспазіцыі займаюць вялікія кросны – галоўны атрыбут любой ткачыхі. На сценах у вялікай разнастайнасці прадстаўлены саматканыя посцілкі з яскравай арнаментацыяй. Можна пабачыць абрадавыя рушнікі, сярод іх вясельныя і святочныя. Вялікае месца заняў у экспазіцыі і ўласна традыцыйны калінкавіцкі строй. Музейныя супрацоўнікі змясцілі ў зале андаракі, гасеты, фартухі, хусткі і наміткі [2, с. 445].

Такім чынам, трэба зрабіць выснову, што дадзены аб'ект істотным вобразам адрозніваецца ад астатніх музеяў краязнаўчага профілю. Гэта абумоўлена арыгінальнай канцэпцыяй пабудовы экспазіцыі, дзе перавага аддаецца толькі аднаму рамяству.

Цікавым прыкладам музея, што ў сваёй этнаграфічнай экспазіцыі зрабіў акцэнт на рэгіянальную асаблівасці, з'яўляецца Петрыкаўскі раённы гісторыка-краязнаўчы музей. Ён быў заснаваны толькі ў 2008 г., таму колькасць экспанатаў у ім пакуль невялікая. Этнаграфічная калекцыя размяшчаеецца ў некалькіх вітрынах. Вялікая частка з іх прысвечаны найбольш важнаму для Палесся промыслу – рыбалоўству. У сувязі з геаграфічным становішчам рэгіёну, менавіта гэты промысел адыгрываў вялікую ролю ў жыцці грамадства і ўздзейнічаў на яго матэрыяльную культуру. Цэнтральнае месца ў экспазіцыі займае драўляная лодка і рыбалоўныя снасці. Прадстаўлены таксама іншыя прылады, неабходныя для лоўлі рыбы, якія выкарыстоўвалі палешукі. Таксама асобныя вітрыны распавядаюць пра ткацтва, ганчарства і іншыя заняткі.

Адным з лепшых прыкладаў дэманстрацыі здабыткаў матэрыяльнай культуры рэгіёна ў краязнаўчых музеях з'яўляецца Цэнтр гісторыі і культуры ў г.п. Акцябрскі.

Этнаграфія тут прадстаўлена даволі шырока. Асаблівасцю паказу з’яўляецца тое, што амаль усе экспанаты знаходзяцца не паасобку, а разам уключаныя ў інтэр’ер сядзібы, што палягчае іх успрыяцце. Тут магчыма пабачыць і хатняе начынне, складзенае ў асноўным з посуду, які як і павінна стаіць каля пячы. Ткацкі станок, што быў неад’емным прадметам кожнай гаспадыні. Прадстаўлена і мэбля, зробленая пад даўніну. Вялікую цікавасць выклікаюць і ткацкія вырабы, сярод якіх: рушнікі, посцілкі, абрусы, народны жаночы касцюм, паясы. Асобна выстаўлена калекцыя льняных рушнікоў з розных рэгіёнаў Беларусі, у тым ліку і самаго Акцябрскага раёна [2, с. 478].

Хойніцкі раённы краязнаўчы музей – адзін з лепшых у этнаграфічным плане музейных установ гэтага тыпу ў Палескім краі. Цікавай асаблівасцю музея з’яўляецца аб’яднанне ў адзіным комплексе здабыткаў як духоўнай, так і матэрыяльнай культуры, якія паказаны як паасобку ў экспазіцыйных комплексах, так і ў іх узаемасувязі.

Этнаграфіынаму сюжэту ў музеі прысвечаны асобны зал, дзе змешчана даволі шырокая калекцыя прадметаў хатняга ўжытку. Сярод іх: драўляныя ступкі, некалькі маслабояк, каткі і скалкі. Асобныя вітрыны ілюструюць традыцыйныя рамёствы, якімі займаўся беларускі селянін, у іх знаходзяцца ганчарныя вырабы і прылады працы бандара. Некаторыя экспазіцыйныя комплексы распавядаюць пра самыя распаўсюджаный промыслы беларуса-палешука: гэта менавіта земляробства і рыбалоўства. Нададзена ўвага і традыцыйным жаночым заняткам. Асоба шырокую ўвагу вызывае ткацтва, музей распавядае пра амаль усе этапы ткання, пачынаючы з льноапрацоўкі і ў завяршэнне прыводзіць да гатовых вырабаў ў выглядзе абрадавых рушнікоў, посцілак і менавіта традыцыйнага мужчынскага і жаночага адзення. Станоўчым фактам выступае наяўнасць зімовай і летняй вопраткі [1].

Нематэрыяльныя культурныя здабыткі ў музеі адлюстраваны праз каляндарныя абрады беларусаў. Таксама тэму духоўнай культуры раскрываюць рушнікі, якія выстаўлены ў адзіным комплексу з прыкладамі народнага іканапісу.

Заслугоўваюць даследавання ў кантэксце тэмы этнаграфічных калекцый таксама Нараўлянскі гісторыка-этнаграфічны музей, Лельчыцкі раённы краязнаўчы музей, Брагінскі гістарычны музей, Ельскі раённы краязнаўчы музей. Змест калекцый гэтых музеяў у асноўным складаецца з прыкладаў вырабаў народнай творчасці, прылад працы, прадметаў побыту насельніцтва, асабліва рушнікоў і мастацкіх тканін, прадстаўлены гэтыя прадметы паасобку ў вітрынных комплексах.

Сярод гэтага спісу неабходна таксама вылучыць музеі ў Лельчыцах і Ельску. Яны адзначаны вялікай сярод пералічаных музеяў калекцыяй мяккай этнаграфіі, а таксама даюць узор хатняга абсталявання традыцыйнай хаты. Тут добра прасочваецца «чырвоны» і «бабін» кут, усе прадметы хатняга ўжытку паказаны ў цеснай узаемасувязі з самой прасторай сядзібы, што павышае ўзровень успрыяцця. У Ельскім музеі таксама цікавасць наведвальнікаў прыцягвае экспазіцыя прысвечаная традыцыйнаму ткацтву, якое добра захавалася менавіта ў гэтым аддаленым Палескім рэгіёне. Усім гасцям супрацоўнікі прапануюць майстар-клас па аваладанні ткацкім рамяством. Неабходным элементам калекцыі, які адлюстроўвае мясцовы лакальны каларыт, у Ельскім раённым краязнаўчым музеі з'яўляецца наяўнасць комплексаў традыцыйных строяў адзення [2, с. 462].

Такім чынам, можна зрабіць выснову, што ў большай ступені комплексы этнаграфічных экспазіцый фарміруюцца ва Усходнім Палессі па сходнай структуры, згодна апісаным вышэй канцэпцыям ахопліваюцца ўсе сферы жыцця беларускага селяніна.

Заходняя частка Беларускага Палесся ў сваёй музейнай справе адрозніваецца ад Усходняй выдзяленнем больш вузкіх профіляў этнаграфічных музеяў менавіта ў сельскай мясцовасці. Таму, разглядаючы музейную сетку гарадоў Заходняга Палесся, часцей за ўсё сустракаем музеі краязнаўчага профілю. Выключэннем з вышэй прыведзенага выступае Музей Беларускага Палесся (Пінск). Музей цалкам прысвечаны культуры Палесся, яго прыродзе і людзям. Музей Беларускага Палесся ў Пінску з'яўляецца вялікім сховішчам скарбаў традыцыйнай культуры. Гэта адзін з самых яркіх музеяў Рэспублікі Беларусь менавіта ў аспекце дэманстрацыі беларускай народнай культуры. Экспазіцыя таксама знаёміць з гісторыяй края.

Багата прадстаўлена ткацкая традыцыя Палесся (разнастайныя ручнікі, абрусы), народны касцюм жыхароў Пінскага раёна. Гэта жаночая і мужчынская вопратка, верхняе адзенне, абутак і капялюшы. Прадстаўлены вырабы народных майстроў: пляценне з лазы і саломы, дрэваапрацоўка, ганчарства. Асобныя вітрыны прысвечаны традыцыйнаму побыту. У асноўным там выстаўлены прадметы хатняга начыння, якія стаялі звычайна ў «бабіным куце». Гэта: драўляныя вёдры, апалушкі, сальніцы, бельчык, карыта, драўляны посуд, лыжкі. Цікавасць выклікаюць разнастайныя элементы ткацкага станка і розныя яго віды, а таксама прадстаўлены элементы драўлянай агароджы. Дзейнічае ў музеі экспазіцыя, гарадскога быту Палесся канцу XIX – пачатку XX ст. Яна складаецца з прадметаў мэблі, музычных інструментаў, адзення і посуду гараджан [1].

Такім чынам, можна зрабіць выснову, што менавіта такія музейныя ўстановы садзейнічаюць кансалідацыі этнасу, узмацняюць нацыянальную самасвядомасць, павышаюць культурны ўзровень наведвальнікаў.

Яскравым прыкладам этнаграфічнага збора ў краязнаўчым музеі з'яўляецца Брэсцкі абласны краязнаўчы музей. Ён праводзіць актыўную дзейнасць па захаванні этнаграфічнай спадчыны ўсёй Брэсцкай вобласці. Такое добрае спалучэнне культуры лакальнай і рэгіянальнай прыцягвае ўвагу турыстаў да музея штогод.

Этнаграфічная калекцыя ў дадзеным музеі прадстаўлена прадметамі сялянскага быту, калекцыяй ганчарства, ткацтва і народнага адзення. Як і ў іншых музеях абласных цэнтраў этнаграфічная экспазіцыя тут асвяшчае розныя бакі традыцыйнай культуры не толькі Брэсцкага раёна, але і іншых раёнаў вобласці. Гэта можна яскрава пабачыць у ганчарным і ткацкім зборах. Так, у музеі з 2012 г., акрамя ганчарных вырабаў Брэсцкага раёна, з'явілася калекцыя кірамікі з вёскі Гарадная Столінскага раёну, у якой знаходзіцца вядомы на ўсю Беларусь цэнтр ганчарства. Прадметы сялянскага быту ўяўляюць сабой унікальны збор прадметаў хатняга ўжытку беларускага селяніна XIX–XX ст. Асаблівую цікавасць сярод іх выклікаюць асобныя дэталі ткацкіх станкоў і рознабаковыя прылады працы земляробства. Цэнтральнае месца ўсёй этнаграфічнай калекцыі музея – гэта багацейшы збор прадметаў ткацтва і народнага касцюму. У экспазіцыйным зале прадстаўлена 7 строяў. Прадметы ткацтва прадстаўлены вялікай колькасцю рушнікоў, у тым ліку і з вёскі Моталь, і двухбаковых посцілак, а таксама добра вядомымі бездзежскімі фартухамі [3].

Невялікія раённыя музеі таксама змяшчаюць добрыя этнаграфічныя экспазіцыі. Прыкладам таму з'яўляецца Лунінецкі раённы краязнаўчы музей. Тут магчыма ўбачыць элементы як традыцыйнай сельскай культуры, так і гарадскога ладу жыцця. Экспазіцыя пабудавана па прынцыпу ўзаемадзеяння прадметаў з навакольным асяроддзем і адно з адным. У кампазіцыі інтэр'еру сялянскай сядзібы амаль усю прастору занялі кросны і прадметы хатняга начыння, што з'яўляецца ілюстрацыяй «бабінага кута». Дапаўненнем выступацюь ткацкія вырабы, і гэта не толькі ўключаныя ў прастору хаты рушнікі, але і традыцыйнае адзенне, частка якога размешчана ў куфары. Экспазіцыя добра ілюстравана фотаздымкамі традыцыйнай палескай вёскі і яе жыхароў пачатку XX ст. [3]. Для лепшага пагружэння ў адпаведную эпоху побач з традыцыйнай

вясковай культурай прадстаўлена гарадская культура, таксама праз выгляд інтэр’еру сядзібы, але ўжо гарадской.

Жабінкоўскі гісторыка-этнаграфічны музей выступае тыповым паказчыкам дэманстрацыі этнаграфічных калекцый рэгіёна. Этнаграфіі тут прысвечаны асобны зал, у якім быў адноўлены інтэр’ер сялянскай хаты пачатку XX ст. Наведвальнікам магчыма ўбачыць і традыцыйную печ з размешчанымі на ёй прадметамі хатняга абіходу і глінянага посуду. Каля печы знаходзіцца «бабін кут», у ім можна назіраць ступкі, маслабойкі, плецяныя кошыкі і пралкі. Абсталяваны ў музеі таксама і «чырвоны кут» з абразамі.

Ткацтва і яго традыцыі паказваюцца наведвальніку праз прастору інтэр’ера сядзібы. Увазе глядача прадстаўлены ручнікі, абрусы, вышываныя посцілкі. Мастацкія тканіны магчыма ўбачыць і ў імправізаваным куфры нявесты. У адпаведнасці традыцыі тут захоўваліся рушнікі, тканыя паяскі, сарочкі і іншыя элементы касцюму. Падагульняючы, трэба адзначыць, што Жабінкаўскі гісторыка этнаграфічны музей, нягледзячы на вельмі распаўсюджаны спосаб экспанавання, мае дастаткова шырокія этнаграфічныя калекцыі, што прываблівае да яе значную колькасць наведвальнікаў [1].

Правілам фарміравання і паказу калекцый этнаграфіі адпавядае таксама Ганцавіцкі раённы краязнаўчы музей. Сярод астатніх ён адрозніваецца адносна вялікай экспазіцыйнай плошчай, нададзенай беларускай этнаграфіі з яе багатай калекцыяй. У рэканструяванай частцы інрэр’еру сялянскай сядзібы мы можам пабачыць вялікую колькасць прадметаў хатняга начыння, сярод якіх перавага аддадзена прыкладам ганчарнага рамяства. Асобныя вітрыны распавядаюць пра ткацкую традыцыю края. Тут наведвальнікі назіраюць шмат саматканых паяскоў і посцілак, што былі перададзены мясцовымі жыхарамі [3].

Этнаграфічную экспазіцыю таксама маюць Баранавіцкі краязнаўчы музей, Бярозаўскі гісторыка-краязнаўчы музей, Івацэвіцкі гісторыка-краязнаўчы музей. Аднак калекцыі гэтых музеяў не вельмі багатыя. Здабыткі матэрыяльнай культуры прадстаўлены толькі некалькімі экспанатамі, часцей за ўсё гэта прыклады народнага адзення, ткацтва, і хатняга начыння.

Падагульняючы ўсё вышэй сказанае, трэба падкрэсліць, што музеі гарадоў Палескага рэгіёна добра выконваюць функцыю захавання традыцыйнай культуры беларускага народа. Адрозненні ў плане арганізацыі паказу этнаграфічнай спадчыны па Усходнім і Заходнім Палессі не з’яўляюцца прынцыповымі. У Заходнім Палессі вялікая колькасць краязнаўчых і этнаграфічных музеяў змешчана не ў гарадах,

а менавіта ў сельскіх населенных пунктах, аднак калекцыі музеяў у гарадах, тым не менш, адыгрываюць прыкметную ролю ў захаванні і папулярызацыі нацыянальнай спадчыны Беларусі. Музеі ў гарадах у пэўнай ступені па велічыні сваіх калекцый саступаюць падобным установам Палесся Усходняга, дзе багатыя і змястоўныя этнаграфічныя экспазіцыі канцэнтруюцца менавіта ў музейных установах гарадоў.

Усе вывучаныя музейныя ўстановы Палесся ў асноўным будуюць экспазіцыю згодна аднолькавых прынцыпах. Паўсюль прадстаўлена калекцыя мяккай этнаграфіі, інтэр'еру сялянскай сядзібы, у некаторых выпадках народныя рамёствы і промыслы. Духоўная складаючая традыцыйнай беларускай культуры выходзіць на першы план даволі рэдка ўмузеях абодвух частак Беларускага Палесся. Пры гэтым усе названыя музейныя установы этнаграфічнага і краязнаўчага профіляў у сваёй сукупнасці праводзяць вялізную плённую працу ў накірунку захавання артэфактаў беларускай традыцыйнай культуры.

Спіс выкарыстаных крыніц і літаратуры

1 Каталог музеяў Беларусі [Электронны рэсурс] / Портал «Музеи Беларуси». – Рэжым доступа: http://museum.by/node/12. – Дата доступа: 07.10.2017.
2 Музеі Беларусі: Даведчае выданне / Склад., навук. рэд. С. Ф. Дубянскі, В. А. Кавальчук [і інш]. – Мінск : Бел. Энцыклапедыя ім. П. Броўкі, 2008. – 670 с.
3 Информация о государственных музеях брестской области [Электронны рэсурс] / Брестский областной исполнительный комитет. – Рэжым доступа: http://brest-region.gov.by/index.php /obshchestvo/kultura /muzejnye-uchrezhdeniya / – Дата доступа: 07.10.2017.

УДК 37.091.3:271.2(476) «362»

Н. В. САМОСЮК
(Брест, УО «Брестский государственный
университет имени А. С. Пушкина»)

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ПРЕПОДАВАНИЯ ПРАВОСЛАВИЯ В ШКОЛАХ ЗАПАДНОЙ БЕЛАРУСИ МЕЖВОЕННОГО ПЕРИОДА

В статье раскрываются тенденции развития преподавания основ православия в различных типах школ Западной Беларуси в 1921–1939 гг.

Особое внимание уделено учебным пособиям для преподавания Закона Божьего на русском и белорусском языках. Автор подробно рассматривает проблемы, возникавшие в процессе преподавания основ православия в школах, и способы их решения церковными властями на протяжении всего межвоенного периода.

Территория Западной Беларуси в соответствии с рижским мирным договором от 18 марта 1921 г. вошла в состав возрожденного в 1918 г. польского государства. Существенное изменение политических и социокультурных условий, с одной стороны, негативно повлияло на материальное и имущественное положение Православной церкви, с другой стороны, дало возможность национально-церковным движениям осуществлять свои проекты по реорганизации различных сфер деятельности Церкви. Одним из наиболее важных направлений деятельности Церкви являлось воспитание подрастающего поколения в соответствии с православными традициями.

В соответствии с конституцией Закон Божий являлся обязательным компонентом системы школьного образования. В начале 20-х гг. XX в. для церковного руководства особенно остро стоял вопрос о восстановлении системы преподавания основ православия в школах. Об общем сложном положении Православной церкви, в частности, свидетельствуют постановления епархиального съезда, проходившего 2–3 августа 1921 г. в г. Гродно. Так, в первую очередь участники съезда просили министра вероисповеданий «1) сделать распоряжение о возврате захваченных православных церквей, которые никогда не были костелами; 2) чтобы власти на местах решительно остановили, чьи бы то ни было незаконные действия по отношению к Православной церкви и духовенству…» [1, с. 3–4]. Тем не менее, даже в таком положении, церковное руководство особое внимание воспитанию подрастающего поколения в православных традициях.

Одной из наиболее серьезных ее проблем в начале 1920-х гг. было недостаточное количество квалифицированных педагогов с богословской подготовкой. Для стабилизации ситуации Синод планировал открыть в 1923 г. специальное училище в селе Витчевка Пинского повета, однако этому воспротивились местные власти. Староста в письме воеводе, так как от последнего зависело окончательное решение, писал «…открытие школы нежелательно, так как гмина Витчевка, находясь близко от России, может стать рассадником восточной культуры и дестабилизировать положение во всем воеводстве [2, л. 3–5]. Естественно, что после такого заключения воевода

не разрешил открыть училище, несмотря на личное обращение митрополита Дионисия.

Руководство Православной церкви предприняло попытку возрождения воскресных школ для детей и взрослых. В 1925 г. митрополит Дионисий разработал и представил в министерство исповеданий проект положения о воскресных церковных школах. В воскресные школы предполагалось принимать как детей, так и взрослых обоего пола для обучения Закону Божьему, то есть молитвам, Священной истории, краткому катехизису, а также церковнославянскому чтению и письму, церковному пению [3, с. 540]. Министерство ответило отказом, подчеркивая, что оно считает существующую школьную сеть вполне обеспечивающей достаточное начальное религиозное образование [4, с. 829].

Преподавание Закона Божьего во всех типах школ являлось прямой обязанностью священников. В сельской местности, в отличие от городов и местечек, не все священнослужители из-за многочисленности и отдаленности учебных заведений могли аккуратно посещать занятия. В подобных ситуациях, в порядке исключения, преподавание разрешалось дьяконам и даже прихожанам. К законоучителям средних учебных заведений предъявлялись более высокие требования. В 1928 г. на заседании Синода был одобрен проект министерства вероисповеданий и народного просвещения «Профессиональная квалификация для обучения религии в средних государственных и частных школах». Так, для преподавания необходимо было иметь степень магистра богословия Варшавского университета. Разрешалось преподавание лицам, получившим богословское образование в Российской империи, но только при условии успешной сдачи экзамена по польскому языку [5, с. 82].

Спецификой преподавания основ православия в средних и общеобразовательных школах Западной Беларуси являлось то, что оно, по решению Синода о допущении родных языков населения в церковную жизнь от 16 июня 1922 г, могло осуществлялся на белорусском, русском, украинском и польском языках. В этом отношении необходимо отметить деятельность белорусского, русского, украинского национально-церковных движений.

Качество преподавания во многом зависело от наличия достаточного количества учебников и наглядных пособий для изучения Закона Божьего. В 1924 г. учебный комитет при Священном Синоде приступил к изданию на русском языке учебников для православных детей в общеобразовательных школах, составляющих в целом единый

курс. В соответствии с выработанной программой к печати были подготовлены учебники для семи классов: 1) «Первоначальное наставление в Законе Божием»; 2) «Священная История Ветхого Завета»; 3) «Священная История Нового Завета»; 4) «Учение о Богослужении»; 5) «Катехизис. Часть 1. О Вере»; 6) «Катехизис. Часть 2. О Надежде и Любви»; 7) «Краткая история Православной церкви». В 1925 г. синодальная типография завершила издание курса учебников, содержание которых было расширено по сравнению с российскими дореволюционными учебниками по Закону Божьему. Эти русскоязычные учебники, также регулярно переиздававшиеся с изменениями и дополнениями, легли в основу их украино- и польскоязычных аналогов или же послужили для составления более общих пособий на этих языках [6, с. 26–27].

Первый учебник по Закону Божьему на белорусском языке, «Сьвяшчэнная гісторыя Старога Запавету», был издан в 1926 г. в Вильно С. Павловичем. Учебник был высоко оценен православной властью и общественностью. Вновь вопрос об издании учебников для преподавания Закона Божьего на белорусском языке был поднят только в 1934 г., когда в Вильно была образована специальная комиссия по переводу. Результатом ее работы стал учебник Закона Божьего под названием «Першая навука Закону Божага. Падручнік для пачатковай школы (I–V аддзелы)», вышедший в варшавской синодальной типографии в 1935 г. В следующем году стараниями С. Павловича и с благословения митрополита Дионисия там же издан учебник «Сьвяшчэнная гісторыя Новага Запавету. Падручнік для беларускіх школаў і самаадукацыі» [7, с. 194–203].

Первым изданием для гимназий стала книга А. Мироновича «Записки по православному христианскому вероучению», изданная в 1928 г. синодальной типографией. Учебники «Православное христианское вероучение» и «Православное христианское нравоучение» того же автора представляли собой краткие руководства для 7 и 8 классов гимназий. В 1934 г. эти учебники были переизданы. В 1936 г. было выпущено пособие под названием «Записки по православному христианскому нравоучению», автором которого являлся священник А. Семенюк.

В журнале «Воскресное чтение» появился специальный раздел для преподавателей Закона Божьего – страница законоучителя. В этом разделе публиковались практические рекомендации по различным аспектам уроков основ православия в общеобразовательных и средних заведениях, а также разработки планов их проведения.

Одной из проблем в преподавании основ православия в государственных общеобразовательных школах на протяжении всего периода были недоразумения между православными священнослужителями и учителями, в большинстве своем, католиками по вероисповеданию. В частности, на второй сессии Синода в 1927 г. этот вопрос обсуждался в качестве одного из первоочередных. В этом же году церковное руководство официально обращалось в министерство вероисповеданий и народного просвещения с ходатайством о том, чтобы православные школьники могли молиться перед иконами. Такое обращение было основано на многочисленных заявлениях о том, что учителя убирали иконы из классов даже там, где православные учащиеся составляли большинство. Примером тому служит случай в селе Борзовая Ковельского повета Волынского воеводства, когда учительница-католичка вынесла из школы находившуюся там с момента ее основания икону Спасителя. Когда же православный законоучитель принес новую икону Божьей Матери, то учительница не разрешила поместить ее в школе. Следует отметить, что в названной школе все ученики православные, за исключением одного еврея [8, с. 636].

В 1930 г. от всех епархиальных властей в Синод поступали заявления о наличии проблем в общеобразовательных школах из-за действий учителей и руководителей школ. Проблемы в преподавании основ православия были вызваны противодействием отдельных учителей и руководителей школ, которое выражалось в принуждении православных детей креститься по католически; запрещении детям под угрозой наказания посещать православные богослужения; принуждении читать исключительно католические молитвы; предвзятом и порой оскорбительном отношении к законоучителям; искусственном сокращении уроков Закона Божьего. Необходимо отметить, что по такого рода проблемам митрополит Дионисий неоднократно обращался к различным школьным властям, и в некоторых местностях меры принимались. Так, школьные власти Волынского учебного округа уволили в дисциплинарном порядке учителя народной школы в селе Ставки Костопольского повета Альбина Квятковского, принуждавшего православных детей читать католические молитвы [9, с. 248].

Несмотря на общее сложное положение в сфере преподавания Закона Божьего, существовал ряд учебных заведений, где основы православия изучались на должном уровне. Одним из примеров такого заведения может служить женская частная гимназия А. Поспеловой в Вильно, существовавшая с 1921 г. и пользовавшаяся популярностью, где постановка учебного дела, в том числе и законоучительского, соответствовала всем требованиям школьных и церковных властей

[10, с. 547]. В целом ситуация с преподаванием основ православия в средних учебных и общеобразовательных заведениях была на порядок лучше, чем в сельской местности. Однако и в отдельных поветах к концу 20-х гг. наблюдалась положительная динамика. Так, в 1929 г. было отмечено значительное улучшение законоучительского дела в Лидском повете [11, с. 79].

Преподавание основ православия на родных для детей языках являлось первоочередной задачей представители белорусского и украинского национально-церковных движений. Однако только представители русского движения смогли создать и сохранить свои учебные заведения на протяжении всего межвоенного периода. Русское меньшинство имело наиболее разветвленную сеть учебных заведений для православных детей по сравнению с белорусами и украинцами. Смешанные частные гимназии существовали в Бресте, Новогрудке, Вилейке, Ковеле, Луцке, Ровно и Варшаве, мужская и женская – в Вильно. Кроме них, в Лунинце и Пинске были открыты русские реальные училища, также частные. В русских учебных заведениях преподавание Закона Божьего было организовано по образцу дореволюционных заведений. В новых политических и социокультурных условиях для значительной части русского меньшинства это были не просто учебные заведения, и приобщение подрастающего поколения к православию являлось гарантией сохранения своей культурной идентичности, а Церковь воспринималась как центр духовного и культурного единения русских.

В русских учебных заведениях Закон Божий преподавал местный священник, который, кроме непосредственного проведения уроков, был органично вписан в школьную жизнь: дежурил во время занятий, сопровождал воспитанников на различные мероприятия. В Бресте польские власти национализировали все пригодные здания, уцелевшие после войны 1914–1918 гг. Благодаря материальной помощи и поддержке Православной церкви, и в особенности, Братской церкви в Бресте, русская гимназия и начальная школа смогли здесь возникнуть сразу после войны и функционировать в дальнейшем. Приход предоставил на своем участке в безвозмездное пользование небольшое здание и две подсобные постройки, в которых и разместились 8 классов гимназии, 3 класса начальной школы, учебные, преподавательские и административные кабинеты [12, с. 79–83].

В связи со стабилизацией преподавания основ православия во всех епархиях, Синод в 1932 г. принял решение о повышении образовательного уровня законоучителей общеобразовательных школ. Был разработан и осуществлен ряд мероприятий. В частности,

для законоучителей организовывались специальные экзамены, так как только в Полесской епархии в 1932 г. 51 законоучитель не имел необходимого образования для преподавания основ православия. Для преподавателей Закона Божьего организовывались соответствующие курсы. Например, с 8 по 14 августа 1932 г. в Почаево-Успенской лавре синодально-миссионерским комитетом были организованы курсы для улучшения преподавания основ православия [13, л. 25].

Таким образом, на основании всего изложенного выше, можно сделать вывод о том, что Православная церковь на протяжении всего межвоенного периода уделяла существенное внимание преподаванию Закона Божьего в общеобразовательных и средних школах Западной Беларуси. В первую очередь, необходимо отметить, что церковные власти, несмотря на материальные проблемы, и различного рода недоразумения со школьными властями смогли воспользоваться законной возможностью религиозного образования для подрастающего поколения и организовать преподавание основ православия в различных типах школ. Проект об открытии воскресных школ, который охватил бы детей, не посещающих общеобразовательные школы, министерство вероисповеданий и народного просвещения отклонило. Разрешение преподавать Закон Божий лицам не имеющей достаточной профессиональной квалификации в каждом конкретном случае детально изучалось и выдавалось в порядке исключения. Для таких законоучителей церковное руководство организовывало специальные мероприятия для повышения их образовательного уровня. Официальное разрешение церковных властей на введение белорусского языка в церковную жизнь дало возможность не только преподавать на родном и понятном языке, но и издавать необходимые учебники по Закону Божьему. О значимости преподавания Закона Божьего для Церкви свидетельствует тот факт, что в самом известном православном издании межвоенного периода был создан специальный раздел для законоучителей.

Список использованных источников и литературы

1 Приложение к статье № 7 Гродненского Епархиального Съезда 2–3 августа т. г. // Гродненский епархиальный вестник. – 1921. – № 11. – С. 3–4.
2 Государственный архив Брестской области (ГАБО). – Ф. 1. Оп. 2. Д. 2148.
3 Бюллетени «Ц. Б. П.». Проект положения о воскресных школах в Польше // Воскресное чтение. – 1925. – № 34. – С. 540.

4 Бюллетени «Ц. Б. П.». Отказ Министерства исповеданий в открытии воскресных школ в Польше // Воскресное чтение. – 1925. – № 52. – С. 829.
5 Хроника. Проект министерского распоряжения о квалификациях законоучителей // Воскресное чтение. – 1928. – №26. – С. 82.
6 Лабынцев, Ю. Православная литература Польши (1918–1939 гг.) / Ю. Лабынцев, Л. Щавинская. – Минск : Нац. б-ка Беларуси, 2001. – 304 с.
7 Шырокава, М. Сяргей Паўловіч – асьветнік і перакладчык / М. Шырокава // Спадчына. – № 4. – 2000. – С. 194–203.
8 Хроника. Устранение православных икон из школ // Воскресное чтение. – 1931. – № 48. – С. 636.
9 Православные молитвы в школах // Воскресное чтение. – 1931. – № 30. – С. 248.
10 Хроника. Гимназия Поспеловой в Вильно // Воскресное чтение. – 1928. – № 36. – С. 547.
11 Хроника // Воскресное чтение. – 1929. – № 5. – С. 79.
12 Монтвилов, М. В. Русская гимназия в Бресте на Буге, 1919–1939 / М. В. Монтвилов. – Ним-Брест-Минск, 1996. – 119 с.
13 ГАБО. – Ф. 1. Оп. 2. Д. 2977.

УДК 94 (476) «192/193»

М. И. СТАРОВОЙТОВ
(Гомель, УО «Гомельский государственный
университет имени Ф. Скорины»)

НАСЕЛЕНИЕ ГОРОДСКИХ ПОСЕЛЕНИЙ ГОМЕЛЬСКОЙ И ПОЛЕССКОЙ ОБЛАСТЕЙ В 1920–1930-е ГОДЫ: ЭТНОСОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ АСПЕКТ

В статье на основе оригинальных архивных материалов впервые в белорусской историографии дана характеристика динамики численности, изменения национального, социального состава и культурного уровня населения городских поселений Гомельской и Полесской областей в 1920–1930-е годы. Автором установлены степень урбанизированности белорусов и других национальностей, их уровень грамотности и образования.

Исследования национального и социального состава, уровня грамотности и образования, степени урбанизации населения в территориально-региональном разрезе позволяют установить тенденции

и особенности изменений в этносоциокультурном облике полиэтничного населения БССР, произошедших в результате советской мобилизационной модернизации всех сторон жизни общества в сложный межвоенный период.

Адекватная оценка всего социума БССР невозможна без количественной и качественной характеристики титульного этноса и национальных групп в составе населения областей республики, которые имели разные природно-географические, историко-этнографические, а, следовательно, и экономические условия для своего развития.

Не вдаваясь в дискуссию о классификации и типологизации городов, о чем автор уже писал [6], отметим такой аспект. Классификация городов по численности населения, его социальному составу, уровню грамотности и образования это не просто формальные признаки в характеристике городов и городских поселений, а отражение их реального статуса и роли в экономической, политической (включая и военно-стратегическое значение), административной и культурной жизни региона или государства в целом (например, города союзного или республиканского подчинения, закрытые города и т. п.). Это стало особенно проявляться в 1920–1930-е гг., то есть активный период советской мобилизационной модернизации, когда не только шло естественное развитие городов, но и искусственное увеличение численности городских поселений, чтобы повысить процент городского населения. В БССР за счет получения местечками статуса городских поселений и районных центров произошла «местечковая» урбанизация.

По данным таблицы 1 [составлена по: 1, с. 6–8] видна тенденция изменения численности населения городов, отражающая уровень их индустриального развития, отражающая уровень развития и изменения в статусе местечек.

Например, в 1925 г. в Наровле практически заново возродилась бывшая кондитерская фабрика местного помещика Э. Горвата, которая в 1913 г. выпустила первую продукцию. Помощь в возрождении оказали мозырские рабочие, поэтому фабрику назвали «Красный Мозырянин». Развитие предприятия сыграло определенную роль в росте численности населения местечка Наровля. Стеклозавод стал градообразующим предприятием для поселка Костюковка. В основном промышленное производство развивалось в городах, в которых прирост населения составил более 150 %, что хорошо видно из таблицы 1. Промышленное производство развивалось быстрее в городах Гомельщины. Мозырщина входила в погранполосу СССР, в которой,

«по стратегическим соображениям», промышленность не развивалась или развивались предприятия неметаллообрабатывающих отраслей [7].

Таблица 1 – Численность населения городских поселений в 1926 г. и 1939 г.

Гомельская область				Полесская область			
тип поселения	1926 г.	1939 г.	%*	тип поселения	1926 г.	1939 г.	%*
г. Гомель	86 409	139 120	161,0	г. Мозырь	9 818	17 477	178,0
г. Речица	16 559	29 796	179,9	г. Калинковичи	6 152	9 799	159,3
г. Жлобин	11 030	19 301	175,0	г. Петриков	5 693	5 782	101, 6
г. Рогачев	11 226	15 168	135,1	пгт. Туров	5 393	5 455	101,1
г. Добруш	6 149	13 815	224,7	пгт. Глуск**	4 414	5 125	116,1
г. Ветка	5 896	5 999	101,7	пгт. Брагин	4 883	4 677	95,8
пгт. Чечерск	3 682	5 138	139,5	пгт. Житковичи	2 976	4 349	146,1
пгт. Лоев	4 212	4 528	107,5	пгт. Наровля	2 515	3 917	155,7
пгт. Уваровичи	***	3 887	–	пгт. Ельск	***	3 878	–
пгт. Б.-Кошелева	***	3 371	–	пгт. Паричи	3 549	3 736	105,3
пгт. Тереховка	***	3 101	–	пгт. Хойники	4 891	3 439	70,3
пгт. Корма	1 777	2 436	137,1	пгт. Лельчицы	***	2 552	–
пгт. Стрешин	2 679	1 608	60,0	пгт. Копаткевичи	2 616	2 417	92,4
рп. Костюковка		6 097	–	рп. Копцевичи	1 056	2 638	249,8

Примечание: *) – прирост населения в %; **) – включены в состав области в 1938 г.; ***) – не входили в число городских поселений.

Расчеты по данным переписи 1926 г. показывают, что в городских поселениях проживало небольшое количество населения. В Гомельском округе в городах проживало 26 % всего населения и 12,1 % белорусов, в Мозырском соответственно – 11,4 и 6,3 и в Речицком – 12,0 и 5,0 % [1, с, 3, 8, 27–30, 36–38; 44–46]. Впервые по архивным документам нами установлена динамика урбанизационных процессов в Гомельской и Полесской областях в межпереписной период. На основании сопоставления расчетных данных переписи 1939 г. по территориям этих областей применительно к переписи 1926 г. составлена таблица 2 [2, л.1; 4, л.1].

Как видим, наиболее высокими темпами росла численность городского населения в Гомельской области. Область интенсивней развивалась в промышленном отношении. Это сказалось и степени урбанизации населения. В 1926 г. доля городского населения в Гомельской области составила 20 %, а в Полесской – 9,4 %. Эти данные, на наш взгляд, более корректные для сравнения, чем приведенные выше

данные по округам, т. к. соответствуют территориям рассматриваемых областей сформированных в январе 1938 г. В 1939 г. городское население составляло в Гомельской области 27,9 %, а в Полесской – 11,2 %.

Таблица 2 – Численность населения по переписям 1926 и 1939 гг.

Население	По переписи 1926 г.			По переписи 1939 г.			Рост в %
	муж.	жен.	всего	муж.	жен.	всего	
Гомельская область л. 1							
Все	379 161	401 974	781 135	439 738	468 711	908 449	116,3
Городское	76 329	80 194	156 523	123 970	129 395	253 365	161,9
Сельское	302 832	321 780	624 612	315 768	339 316	655 084	104,9
Полесская область л. 1							
Все	289 554	299 838	589 392	329 362	342 988	672 350	114,1
Городское	26 569	28 867	55 436	37 042	38 199	75 241	135,7
Сельское	262 985	270 971	533 956	292 320	304 789	597 109	111,8

Нацсостав городских поселений в 1939 г. значительно изменился по сравнению с 1926 г. Особенно это касается белорусов, численность которых во многих городских поселениях значительно увеличилась. Если в 1926 г. белорусы преобладали только в Петрикове (67,4%) и Чечерске (55,1 %) [1, с. 218–220], то в 1939 г., как видно из таблицы 3 и таблицы 4 [2, лл. 43–44; 4, лл. 40–41], доля белорусов в составе населения большинства городских поселений составляла уже свыше 50 %. Только в областных центра и двух районных центрах (Паричи и Хойники) белорусов было менее 50 %.

Не смотря на то, что численность белорусов увеличилась в составе населения городских поселений степень их урбанизированности как в Гомельской, так и в Полесской областях по-прежнему оставалась самой низкой по сравнению с другими национальностями. В Гомельской области в городских поселениях проживало 18,2 % белорусов, а в Полесской – 7,4 %. Самой высокой степень урбанизированности была у евреев [2, л. 6; 4, л. 6]. В конце 1930-х гг. по степени урбанизированности белорусы занимали последнее место среди наиболее численно представленных национальностей не только в рассматриваемых областях, но и в целом по БССР. Самый низкий показатель был в Полесской области [5]. Это сказывалось на росте культурно-образовательного уровня белорусов, их социальной мобильности.

Данные таблицы 5 [2, лл. 8–10; 4, лл. 8–11] свидетельствуют, что белорусы имели более низкий уровень грамотности и образования среди других национальностей, который наиболее численно были представлены в составе городского населения.

Таблица 3 – Численность и национальный состав населения городских поселений Гомельской области* в 1939 г.

Городские поселения	Численность населения			В том числе				
	муж.	жен.	всего	белорусы	русские	евреи	украинцы	прочие
Города областного подчинения								
Гомель	68 098	71 022	139 120	61 030	25 081	40 880	9 457	2 672
Речица	14 342	16 454	29 796	17 581	3 334	7 237	1 198	446
Города районного подчинения								
Ветка	2 848	3 151	5 999	3 538	1 348	944	73	96
Добруш	6 695	7 120	13 815	10 557	1 987	441	630	200
Жлобин	9 606	9 695	19 301	11 634	2 308	3 709	1 198	452
Рогачёв	7 410	7 758	15 168	8 410	1 356	4 601	531	270
Рабочие поселки								
Костюковка	3 183	2 914	6 097	3 144	1 861	196	732	164
Поселки городского типа								
Б.-Кошелево	1 702	1 669	3 371	2 562	129	496	88	96
Корма	1 206	1 230	2 436	1 302	66	981	32	55
Лоев	2 156	2 372	4 528	3 626	139	535	139	89
Стрешин	766	842	1 608	995	24	531	19	39
Тереховка	1 509	1 592	3 101	2 780	92	101	93	55
Уваровичи	1 915	1 972	3 887	3 008	144	517	150	68
Чечерск	2 534	2 604	5 138	3 730	233	977	96	102

Примечание: *) – районные центры Журавичи и Светиловичи были селами.

Таблица 4 – Численность и национальный состав населения городских поселений Полесской области* в 1939 г.

Городские поселения	Численность населения			В том числе					
	муж.	жен.	всего	белорусы	евреи	рус-ские	укра-инцы	по-ляки	про-чие
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Города областного подчинения									
Мозырь	8 534	8 943	17 477	8 349	6 307	1 617	602	386	163
Города районного подчинения									
Калинковичи	4 974	4 825	9 799	5 152	3 386	790	338	66	67
Петриков	2 765	3 017	5 782	4 257	1 074	255	99	57	40
Рабочие поселки									
Копцевичи	1 372	1 266	2 638	1 832	504	99	64	109	30
Поселки городского типа									
Брагин	2 324	2 353	4 677	3 400	958	166	103	22	28
Глусск	2 399	2 726	5 125	2 803	1935	204	88	70	25
Ельск	1 881	1 997	3 878	2 003	1231	378	179	35	52
Житковичи	2 132	2 217	4 349	2 931	898	330	141	25	24
Копаткевичи	1 200	1 217	2 417	1 375	881	88	42	19	12
Лельчицы	1 274	1 278	2 552	1 556	746	87	91	46	26

Окончание таблицы 4

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Наровля	1 955	1 962	3 917	2 266	1 167	205	138	84	57
Паричи	1 849	1 887	3 736	1 434	1 881	181	91	126	23
Туров	2 726	2 729	5 455	3 589	1 528	221	84	8	25
Хойники	1 657	1 782	3 439	1 314	1 645	209	96	155	20

Примечание: *) – районные центры Василевичи, Озаричи и Комарин были селами.

Таблица 5 – Грамотность и образование городского населения в 1939 г.

Основные национальности	Грамотность по возрасту			Образование на 1 000 чел.	
	9 л. и старше	20–49 лет	50 и старше	среднее	высшее
Гомельская область					
Белорусы	90,5	92,8	57,1	179,4	7,7
Русские	98,1	95,9	65,2	205,5	18,9
Евреи	93,6	96,9	76,8	184,0	15,0
Украинцы	93,4	95,4	67,1	193,3	14,8
Полесская область					
Белорусы	84,5	85,6	42,1	139,8	7,8
Евреи	90,1	95,2	70,5	138,2	8,0
Русские	95,9	98,1	61,5	244,1	21,7
Украинцы	91,5	93,2	59,1	128,0	17,2
Поляки	86,9	91,0	53,1	166,5	7,5

Уровень грамотности и образования стали главным критерием социальной мобильности городского населения. Занятость населения в национальном разрезе и нераспределенные военнослужащие весьма наглядно представлена в таблицах 6 [3, лл. 45–66] и 7 [3, лл. 198–220].

Таблица 6 – Национальный состав занятого городского населения Гомельской области в 1939 г. (%)

Нацио-наль-ность	Пол	Лесное хозяйство	Сельское хозяйство	Промышленность	Строительство	Транспорт и связь	Торговля и общепит	Жилкоммунхоз	Госучреждения	Здравоохранение	Просвещение, наука, культура искусство, печать	Не распределено Гомельская обл. по отраслям нар-го хоз-ва	ИТОГО:
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Бело-	м	1,40	9,00	40,62	8,02	17,43	6,41	2,15	6,97	1,49	4,06	2,45	100
русы	ж	0,26	10,07	42,98	1,37	7,66	9,34	3,00	3,86	8,48	8,81	4,16	100

Окончание таблицы 6

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Русские	м	0,51	1,95	20,99	7,70	9,14	2,64	1,18	4,27	0,87	2,55	48,20	100
	ж	0,15	3,79	44,57	1,53	8,02	9,62	3,57	4,30	9,26	9,57	5,60	100
Украинцы	м	0,79	3,54	29,17	7,91	18,12	4,64	1,37	4,73	1,34	2,41	25,98	100
	ж	0,06	5,05	47,00	1,41	7,56	8,37	2,86	1,67	9,70	6,50	9,82	100
Евреи	м	0,88	1,73	52,04	4,50	5,25	18,28	3,30	5,64	2,37	4,81	1,22	100
	ж	0,46	1,34	42,13	0,98	3,42	18,90	2,87	7,26	9,74	11,92	0,98	100
Поляки	м	0,92	4,80	47,79	8,49	11,99	9,04	2,77	6,83	0,92	5,17	1,29	100
	ж	0,00	3,26	39,86	1,27	7,43	12,50	3,44	4,89	10,33	13,95	3,08	100
Латыши	м	2,48	1,65	48,76	5,79	8,26	8,26	0,83	13,22	3,31	5,79	1,65	100
	ж	0,00	3,28	26,23	0,00	8,20	14,75	8,20	4,92	18,03	13,11	3,28	100
Немцы	м	2,27	6,82	42,05	11,36	13,64	5,68	4,55	3,41	2,27	3,41	4,55	100
	ж	1,45	2,90	37,68	4,35	2,90	11,59	5,80	5,80	11,59	11,59	4,35	100
Татары	м	0,00	0,76	5,73	6,11	6,11	1,15	0,76	3,82	1,15	0,76	73,66	100
	ж	0,00	0,00	41,67	4,17	8,33	8,33	4,17	12,50	4,17	4,17	12,50	100
Цыгане	м	14,29	4,76	38,10	14,29	19,05	0,00	0,00	0,00	0,00	4,76	4,76	100
	ж	0,00	0,00	66,67	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	33,33	0,00	100
Литовцы	м	3,53	2,35	31,76	14,12	23,53	11,76	3,53	3,53	1,18	2,35	2,35	100
	ж	0,00	0,00	28,57	3,17	12,70	14,29	3,17	9,52	15,87	12,70	0,00	100
Прочие	м	0,3	1,1	11,1	11,7	2,3	1,45	0,3	2,9	0,5	0,8	68,0	100
	ж	–	2,9	40,0	8,5	2,9	4,3	5,7	4,3	17,1	11,4	2,9	100
Итого	м	1,05	5,5	37,7	7,3	13,05	7,9	2,1	5,9	1,5	3,7	14,2	100
	ж	0,3	6,7	43,2	1,3	6,8	11,4	3,1	4,5	9,0	9,5	4,2	100

В Гомельской области около 60 % мужского и женского городского населения было занято в материальной сфере производства, прежде всего в промышленности, строительстве и на транспорте. Только 7 % трудилось в сельском и лесном хозяйстве. В этих отраслях трудился каждый 10-й белорус. Данные по Гомельской области как промышленно развитой дают основание отказаться от стереотипа, что русские и евреи в основном были чиновниками. Примерно половина русских мужчин относилась к числу военнослужащих, а 52 % еврейских мужчин было занято в промышленности.

О низком уровне промышленного развития Полесской области свидетельствуют данные таблицы 7. Примерно 20 % всего городского населения, а белорусов даже 30 % в конце 1930-х годов было занято в сельском и лесном хозяйстве.

Архивные данные свидетельствуют, что социальная структура / стратификация городского населения была ранообразнее, чем традиционно она описывалась. В составе городского населения были рабочие и служащие, которые преобладали, но были и колхозники,

кооперированные и некооперированные кустари, единоличники, иждивенцы, пенсионеры, стипендиаты и другие социальные группы. Этот аспект требует самостоятельного и более развернутого исследования.

Таблица 7 – Национальный состав занятого городского населения Полесской области в 1939 г. (%)

Национальность	Пол	Лесное хозяйство	Сельское хозяйство	Промышленность	Строительство	Транспорт и связь	Торговля и общепит	Жилкоммунхоз	Госучреждения	Здравоохранение	Просвещение, наука, культура искусство, печать	Не распределено по отраслям народного хоз-ва	ИТОГО:
Белорусы	м	5,54	22,45	22,42	7,87	10,89	7,04	1,74	13,66	1,74	4,10	2,56	100
	ж	1,38	28,44	19,92	1,62	4,68	8,11	2,59	6,78	9,46	9,05	7,98	100
Русские	м	1,97	1,63	4,41	2,45	4,53	1,85	0,26	6,64	0,63	1,41	74,22	100
	ж	3,25	9,00	18,00	1,75	7,25	10,0	1,75	11,50	16,50	13,50	7,00	100
Украинцы	м	2,53	5,16	13,88	5,72	10,23	4,78	1,13	8,35	1,31	1,97	44,93	100
	ж	0,70	7,04	25,35	1,06	8,45	10,56	4,93	5,28	15,85	13,73	7,04	100
Евреи	м	3,99	3,90	37,25	7,57	5,08	21,88	3,08	9,97	1,44	4,49	1,35	100
	ж	2,13	3,87	25,93	0,63	4,31	18,89	2,96	16,48	7,51	15,89	1,38	100
Поляки	м	6,93	14,52	30,36	9,24	8,91	7,59	1,65	7,92	3,63	8,25	0,99	100
	ж	0,65	11,76	30,07	0,65	4,90	14,38	2,61	5,56	13,73	10,46	5,23	100
Латыши	м	14,29	17,86	14,29	7,14	14,29	10,71	0,00	17,86	0,00	3,57	0,00	100
	ж	0,00	20,00	20,00	0,00	10,00	0,00	20,0	0,00	30,00	0,00	0,00	100
Немцы	м	10,00	14,00	44,00	2,00	6,00	12,0	2,00	2,00	0,00	4,00	4,00	100
	ж	0,00	5,88	20,59	0,00	0,00	11,76	11,8	0,00	29,41	14,71	5,88	100
Татары	м	0,00	1,56	4,69	1,56	1,56	0,00	0,00	1,56	0,00	0,00	89,06	100
	ж	0,00	0,00	0,00	0,00	50,00	0,00	0,00	0,00	50,00	0,00	0,00	100
Литовцы	м	14,29	17,86	14,29	7,14	14,29	10,71	0,00	17,86	0,00	3,57	0,00	100
	ж	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	100,0	0,00	0,00	100
Итого:	м	4,55	13,83	23,65	6,97	8,45	10,12	1,86	11,38	1,51	3,79	13,94	100
	ж	1,58	21,05	21,63	1,35	4,79	10,87	2,75	9,06	9,65	10,93	6,32	100

Анализ динамики численности городского населения, изменения его национального состава, уровня грамотности и образования, занятости в производственных и непроизводственных отраслях экономики свидетельствует о разноуровневом развитии городского социума Гомельской и Полесской областей. Последняя была самой отсталой в БССР по уровню социально-экономического и культурного развития. Ее белорусское население еще находилось на уровне традиционного общества.

Список использованных источников и литературы

1 Всесоюзная перепись населения 1926 г.– Т. X. – М. : ЦСУ СССР, 1928. – 290 с.
2 Гомельская область / Российский государственный архив экономики (РГАЭ). – Ф. 1562. Оп. 336. Д. 376.
3 Перепись населения 1939 г. Форма 13. Общественные группы и отрасли народного хозяйства по БССР / РГАЭ. – Ф. 1562. Оп. 336. Д. 913.
4 Полесская область / РГАЭ.– Ф. 1562. Оп. 336. Д. 380.
5 Старовойтов, М. И. Изменения в численности составе городского населения белорусско-российско-украинского пограничья (1920–1930-е годы) / М. И. Старовойтов // Веснік Магілёўскага дзяржаўнага універсітэта імя А. А. Куляшова. Серыя А. Гуманітарныя навукі (гісторыя, філасофія, філалогія). – 2010. – № 2.– С. 4–15.
6 Старовойтов, М. И. Классификация городов белорусско-российско-украинского пограничного региона по данным переписи 1939 года / М. И. Старовойтов // Беларусь у XIX–XXI стагоддзях: праблемы этнакультурнага і нацыянальна-дзяржаўнага развіцця. Зб. навук. артыкулаў. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2013. – С. 147–155.
7 Старовойтов, М. И. Население пограничной полосы БССР в 1939 году / М. И. Старовойтов // Восень 1939 года ў гістарычным лесе Беларусі: матэр. Міжнар. навук.-прак. канф. Мінск, 24 верас. 2009 г. / рэдкал.: А. А. Каваленя [і інш.]. – Мінск : Беларус. навук, 2010. – С. 206–216.

УДК [94+281.93] (476) «1991/2003»

О. А. ХРИСТЕНКО
(Минск, ГНУ «Институт истории НАН Беларуси»)

ДУХОВНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ БЕЛОРУССКОЙ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ В 1990-х – НАЧАЛЕ 2000-х ГОДОВ: НА ПРИМЕРЕ ОРГАНИЗАЦИИ РАБОТЫ С ДЕТЬМИ И МОЛОДЁЖЬЮ

В статье рассматриваются отдельные вопросы духовно-просветительской работы Белорусской православной церкви с детьми и молодежью, которая проводилась в 1990-х – начале 2000-х гг. посредством организации воскресных, иконописных школ, хоров, а также летних православных лагерей.

Духовное просвещение было одним из основных направлений деятельности, которое развивала Белорусская православная церковь

(БПЦ) в 1990-х – начале 2000-х гг. Формами духовно-просветительской работы являлись как миссионерская и катехизаторская, так и образовательная, воспитательная, информационная деятельность: издавалась и распространялась духовная литература; создавались воскресные школы, хоры; проводились выставки, ярмарки, круглые столы, лекции; работали видеосалоны (кинолектории), библиотеки; организовывались православные лагеря; проводились экскурсии и другие мероприятия. Постепенно складывалась структура, посредством которой осуществлялась духовно-просветительская деятельность Церкви, на развитие которой была направлена работа отделов религиозного образования и катехизации, а также миссионерских отделов. При епархиальных управлениях и приходах создавались общества милосердия (сестричества) и братские организации, которые также занимались духовно-просветительской работой, при этом православные братства особенно активно реализовывали это направление деятельности Церкви. Следует отметить, что структуры БПЦ и православные организации, которые оказывали диаконическую помощь, также зачастую занимались и духовно-просветительской деятельностью. Это может быть следствием важности данного направления для Церкви и отсутствием достаточной материальной и финансовой базы, опыта для активного развития диаконического направления работы, которое было представлено среди направлений деятельности БПЦ менее масштабно.

Важное значение для БПЦ имела работа с детьми и молодежью. К целевым группам с которыми велась работа относились как школьники и учащиеся, так и дети-инвалиды, сироты, дети из многодетных семей и другие категории детей и молодежи, которым требовалась помощь и поддержка. Объектами попечения БПЦ и православных организаций в их духовно-просветительской работе с детьми и молодежью были учебные заведения, колонии, детские дома и интернаты, а также семьи, нуждающиеся в поддержке. В данной статье рассматриваются отдельные вопросы духовно-просветительской работы БПЦ с детьми и молодежью, которая проводилась, в том числе, посредством организации воскресных, иконописных школ, хоров, а также летних православных лагерей.

Православная церковь в начале 1990-х гг. уделяла особое внимание работе с детьми и подростками, создавая воскресные школы и кружки по изучению религии. Так, вопрос организации и деятельности воскресных школ в Гродненской епархии в начале 1990-х гг. Рассматривался на епархиальных советах как один из важнейших [1]. В 1992 г. воскресных школ в БПЦ насчитывалось порядка 183 с 5 994 учащимися.

Большая часть из этих школ – 111, приходилась на Витебскую и Гродненскую области [2, л. 4, 6; 3, л. 42, 49, 67, 75, 79–80, 132–138]. В 2001 г. их численность увеличилась до 338 в 9 епархиях БПЦ [4–12]. Активнее всего воскресные школы организовывались в Минской епархии: в 1991 – 4 школы, в 1994 г. – 38, в 2000 г. – 90 школ с 4 841 учениками [13–15].

Воскресные школы в основном создавались при приходах и их руководителем, как правило, являлся священнослужитель [4; 6; 7; 16–20]. Школы организовывались и при монастырях и сестричествах. Так, в 2000 г. 5 школ действовало при монастырях и 1 была сестрическая [21–24]. Воскресная школа действовала при Свято-Евфросиниевском женском монастыре, где на 2001 г. занималось 120 детей, 50 из которых являлись воспитанниками школы-интерната г. Полоцка. Дети из воскресных школ привлекались к подготовке праздников, которые устраивались приходами и сестричествами для сирот, престарелых и инвалидов [25]. Количество учащихся в большинстве школ было до 50 человек. Воскресные школы были, в основном, детские, хотя встречались и школы для взрослых, смешанные воскресные школы Средний срок обучения в такой школе составлял 3 года, однако были примеры со сроком обучения в 1, 2, 4, 5 лет. В школах работало, как правило, 1–2 преподавателя [4; 6; 7; 16–20; 26]. Со второй половины 1990-х гг. вопросами организации, поддержания работы воскресных школ занимались отделы религиозного образования и катехизации. Для обеспечения кадрами воскресных школ организовывались и специальные курсы. Например, такие курсы действовали на базе Епархиального управления в г. Гродно в 1996 г. [27].

В рассматриваемый период для детей открывались и иконописные школы. В 1997 г. такие школы действовали в Минске, при приходе Свято-Покровского кафедрального собора Витебска и в Жлобине [28–30]. В 1997 г. в детской иконописной школе г. Витебска насчитывалось 18 учеников и 2 преподавателя [29]. Однако постепенно шло сокращение учащихся: в 1999 г. – 12 человек, в 2001 г. – 8, в 2003 г. – 4 ученика [5; 31; 32]. Похожая ситуация сложилась и в детской иконописной школе Жлобина, в которой в 1997 г. занималось 98 детей и курс обучения составлял 2 года. Здесь также в 2000-х происходит сокращение численности учащихся, преподавателей и увеличение срока обучения: 2002 г. – 50 учащихся и 3 преподавателя, 2 года обучения; в 2003 г. – 30 человек учащихся, 1 преподаватель и 4 года обучения [33; 34].

Церковь, открывая воскресные, иконописные школы, решала две основные задачи: духовно-нравственного воспитания поколения и их приобщения к церковной жизни.

Белорусская православная церковь уделяла внимание и развитию детских хоров. Их численность в целом по БПЦ не менялась: в 1997 г. – 22 хора, в 2003 – 22 хора. Тем не менее, наблюдалась определенная динамика по епархиям. Так, в Витебской епархии в период с 1997 г. по 2003 г. возросло количество хоров с 5 до 9 [таблица 1]. В то время как в Могилевской епархии уменьшилось: в 2000 г. детских хоров было 7, затем произошло снижение численности, практически в 2 раза [35; таблица 1]. Хоры действовали и при воскресных школах, так в Могилевской епархии из 5 хоров в 1997 г. 2 действовали при воскресных школах, в том числе, 1 при монастырской воскресной школе. При монастыре действовал православный детский хор во второй половине 1990-х – начале 2000-х гг. и в Пинской епархии [9; 36]. Численность детей в хорах была различная. Так, в Новогрудской епархии в 2001 г. хоры состояли из 5–7, в 2003 г. – 3–6 человек. Детские хоры организовывались преимущественно в городах, таких как Лида, Новогрудок и других крупных населенных пунктах, например, в г.п. Кореличи, с. Гольшаны Ошмянского района [8; 37]. В Полоцкой епархии в разные годы детские хоры действовали в Полоцке и Глубоком при храмах. Детский православных хор в Полоцке насчитывал в 2002 г. – 20 детей, в 2003 г. – 15 [26; 38]. В Гродненской епархии в 2002 г. в детских хорах насчитывалось от 5 до 10 человек – в 3 коллективах, от 20 до 30 человек – в 2-х и еще в 2-х хорах было по 40 детей. В 2003 г. в Гродненской епархии в детских хорах число певчих от 30 до 6 человек: 3 хора – по 20–30 человек, 1 хор – 17 [39; 40].

Таблица 1 – Детские хоры Белорусской православной церкви

Епархии БПЦ	Годы			
	1997	1999	2001	2003
Брестская	–	–	3	–
Витебская	5	5	6	9
Гродненская	5 (в том числе, 1 (С*))	5 (в том числе, 1 (С*))	4	5
Могилевская	5	5	3	3
Новогрудская	2	4	2	4
Пинская	–	2	3	–
Полоцкая	1	–	–	1
Туровская	4	–	–	–

(*С) – смешанный хор [4–9; 11; 12; 29; 31; 32; 37; 38; 40–53].

БПЦ через приходы и отделы религиозного образования и катехизации, миссионерские отделы при епархиальных управлениях развивала такое направление работы с молодежью как проведение летних православных лагерей. Так, в Пинской епархии в 2001 г. действовал в летний период детский православный лагерь в г. Ляховичи при Свято-Крестовоздвиженском храме [9]. В 2003 г. отделом религиозного образования и катехизации Витебской епархии было проведено 2 летних лагеря на базе православного лагеря «Дружба», которые посетили 413 человек, а также 1 съезд православной молодежи, в котором участвовало 120 делегатов из 14 благочинных округов. На съезде присутствовали председатель сектора по работе с молодежью Витебского горисполкома и председатель комитета по делам религий и национальностей Витебского облисполкома. Участники съезда обсуждали вопросы развития молодежного православного движения, в частности, создания видео и радиопрограмм, газет и групп православных следопытов [32–11]. В целом, в 2003 г. отделами Гродненской, Пинской, Витебской, Могилевской и Новогрудской епархий было проведено более 40 мероприятий для молодежи [32; 37; 40; 45]. Проведение подобных мероприятий было одним из приоритетных направлений их работы.

Духовно-просветительское направление деятельности активно развивали и православные братства. В 1994 г. на II съезде православных братств и православной молодежи Беларуси были определены основные направления их работы: помощь в усилении и становлении церковных приходов, открытие катехизаторских курсов и преподавание в воскресных школах, активный контакт со СМИ, развитие религиозной издательской деятельности. Большинство братств Беларуси осуществляло свою деятельность именно по этим основным направлениям [4–7; 10; 12; 32; 40; 45; 53–56]. Среди братских объединений создавались и профильные братства: православное братство в честь великомученика Георгия Победоносца, образованное и зарегистрированное в 1998 г. в Минске; спортивно-исторический клуб святого Довмонта Псковского, основанный в 1998 г. как продолжение летнего лагеря воскресной школы при Свято-Петро-Павловском соборе Минска; молодежное братство в честь Св. прав. Иоанна Кронштадтского в Минске, а также молодежное братство при Минских Духовных Школах в честь преподобной Евфросинии Полоцкой, созданное в 2002 г. в г. п. Жировичи, Слонимского района, Гродненской области были ориентированы на работу с детьми и молодежью [18; 56]. Братчиками организовывались летние лагеря для своих подопечных

в детских домах-интернатах, школах, а также проводились различные мероприятия, приуроченные к церковным праздникам [4–7; 10; 12; 32; 40; 45; 53–56].

Таким образом, в 1990-х – начале 2000-х гг. Белорусская православная церковь осуществляла духовно-просветительскую работу, в том числе, посредством организации детских воскресных, иконописных школ, хоров, проведения летних православных лагерей для детей и молодежи. Наиболее активно развивалась деятельность православных воскресных школ. Иконописные школы не получили широкого распространения в рассматриваемый период, несмотря на первоначальный интерес к ним со стороны родителей и детей. Белорусская православная церковь уделяла внимание и развитию детских православных хоров, численность которых в целом по БПЦ не менялась, начиная со второй половины 1990-х гг., однако при этом наблюдалась определенная динамика по епархиям. Создание отделов религиозного образования и катехизации, а также миссионерских отделов способствовали развитию духовно-просветительской работы с детьми и молодежью, а привлечение православных организаций развитию такого направления работы как организация и проведение летних православных лагерей.

Список использованных источников и литературы

1 Текущий архив Канцелярии Белорусского Экзархата Московского Патриархата (Текущий архив КБЭ МП). Отчет Гомельской епархии за 1993 г.
2 Национальный архив Республики Беларусь (НАРБ). Ф. 136. Оп. 3. Д. 1.
3 НАРБ. Ф. 136. Оп. 3. Д. 28.
4 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Брестской епархии за 2001 г.
5 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Витебской епархии за 2001 г.
6 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Гродненской епархии за 2001 г.
7 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Могилевской епархии за 2001 г.
8 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Новогрудской епархии за 2001 г.
9 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Пинской епархии за 2001 г.
10 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Минской епархии за 2001 г.
11 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Полоцкой епархии за 2001 г.
12 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Туровской епархии за 2001 г.
13 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Минской епархии за 1991 г.
14 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Минской епархии за 1994 г.
15 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Минской епархии за 2000 г.
16 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Витебской епархии за 2002 г.
17 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Могилевской епархии за 2002 г.

18 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Новогрудской епархии за 2002 г.
19 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Пинской епархии за 2002 г.
20 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Туровской епархии за 2002 г.
21 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Полоцкой епархии за 2000 г.
22 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Витебской епархии за 2000 г.
23 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Гродненской епархии за 2000 г.
24 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Новогрудской епархии за 2000 г.
25 Текущий архив КБЭ МП. Справка по Полоцкому Свято-Евфросиниевскому женскому монастырю. Отчетные данные по Свято-Евфросиниевскому женскому монастырю за 2001 г.
26 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Полоцкой епархии за 2002 г.
27 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Гродненской епархии за 1996 г.
28 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Минской епархии за 1997 г.
29 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Витебской епархии за 1997 г.
30 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Гомельской епархии за 1997 г.
31 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Витебской епархии за 1999 г.
32 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Витебской епархии за 2003 г.
33 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Гомельской епархии за 2002 г.
34 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Гомельской епархии за 2003 г.
35 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Могилевской епархии за 2000 г.
36 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Пинской епархии за 1998 г.
37 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Новогрудской епархии за 2003 г.
38 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Полоцкой епархии за 2003 г.
39 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Гродненской епархии за 2002 г.
40 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Гродненской епархии за 2003 г.
41 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Гродненской епархии за 1997 г.
42 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Гродненской епархии за 1999 г.
43 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Могилевской епархии за 1997 г.
44 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Могилевской епархии за 1999 г.
45 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Могилевской епархии за 2003 г.
46 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Новогрудской епархии за 1997 г.
47 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Новогрудской епархии за 1999 г.
48 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Пинской епархии за 1997 г.
49 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Пинской епархии за 1999 г.
50 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Полоцкой епархии за 1997 г.
51 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Полоцкой епархии за 1999 г.
52 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Туровской епархии за 1997 г.
53 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Туровской епархии за 2003 г.
54 Текущий архив КБЭ МП. Краткий отчет по Витебской Епархии по состоянию на 1 октября 2001 г.
55 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Минской епархии за 1996 г.
56 Текущий архив КБЭ МП. Отчет Минской епархии за 1999 г.

УДК 72.03(476)

А. С. ШАМРУК
(Минск, ГНУ «Центр исследований
белорусской культуры, языка и литературы
НАН Беларуси»)

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ПРОЦЕССЫ В АРХИТЕКТУРЕ БЕЛАРУСИ XX ВЕКА

В статье рассматривается развитие художественно-стилевых процессов в архитектуре Беларуси на протяжении XX в., анализируется своеобразие преломления в отечественном зодчестве современных стилевых направлений и художественных концепций. Акцентируется внимание на критериях художественной оценки архитектурных произведений.

На протяжении XX в. художественно-стилевые процессы в отечественной архитектуре развивались под воздействием общественно-политической ситуации в стране, художественных и социальных идей в мировой, советской и постсоветской архитектуре, технологических достижений, демонстрируя в каждый из периодов на фоне массовой рядовой застройки рождение уникальных художественных объектов.

Сильное воздействие социальных теорий, идей перестройки жизненных процессов средствами искусства, проявившееся в первой половине XX в. в разных видах творчества, во многом предопределило художественно-стилевые характеристики архитектуры. Художественно осмысленные функциональность и социальная роль авангардной архитектуры являются ее центральными темами и, вместе с идеей конструктивной «правдивости», доминируют в архитектурном формообразовании. Ориентация на технический прогресс, художественное осмысление конструкций и материалов, выявление конструктивного решения во внешнем облике сооружения сформировали другую доминанту, ограничивающую амплитуду поисков в архитектурном формообразовании на протяжении периода модернизма.

Кратковременность периода авангарда в советской архитектуре не позволила в полной мере воплотить и развить на практике художественные идеи, составившие ему славу в мировом масштабе. Манифесты функционализма, рационализма, конструктивизма, трактуемые крупными зодчими как отправная точка художественной интерпретации

жизненных смыслов архитектуры, в массовой строительстве использовались как программа прагматичной утилитарной деятельности, сознательно лишенной примет художественности. Эти постройки в своей массе составляют культурно-исторический и стилевой феномен, характеризующий эпоху поиска современного архитектурного языка, осваивающего идеи художественного авангарда, новых строительных технологий и материалов, в первую очередь железобетона.

В архитектуре Беларуси восточных областей период конструктивизма запечатлелся в ряде уникальных в художественном отношении построек, воплотивших в формообразовании актуальные для этого периода смыслы архитектуры – функциональные, конструктивные, социальные. Пластика композиционного сопоставления объемов разной конфигурации, глухих и остекленных поверхностей, демонстрирующая реализацию основных принципов конструктивистской архитектуры и созвучная авангардным поискам в изобразительном искусстве, стала основой художественной выразительности таких зданий, как библиотека Ленина (Г. Лавров, А. Веснин) и фабрика-кухня в Минске. Динамика композиционного построения, явившаяся откликом на футуристические и супрематические образы, характерные для художественного контекста периода, выразительно реализована в решении павильона для Международной выставки 1929 г. в Страсбурге (арх. И. Володько).

Романтизм социальных идей коллективистской утопии нашел убедительное художественное воплощение в домах-коммунах – по ул. Горького в Витебске (А. Вышелесский), по пр. Ленина в Гомеле (С. Шабуневский), по ул. Новый быт в Витебске и др. Социальная тема стала основой художественного образа зданий, сформированных в соединении смыслов зодчества, отвечающих идеологическим и эстетическим устремлениям времени.

Иные ориентиры лежали в основе художественно-стилевых поисков в архитектуре Западной Беларуси. Одно из направлений, развивавшееся в русле европейского модернизма и стиля ар-деко, воплотилось на белорусских землях в значительном количестве особняков, многоквартирных жилых домов и общественных построек с характерным сочетанием обтекаемых техногенных форм, ступенчатых композиций, круглых параходных окон, горизонтальных поясков, тяг и плоских карнизов, металлических «палубных» поручней в ограждениях балконов, перспективных обрамлений проемов. Постройки разного художественного уровня – в Бресте, Гродно, Пинске, Новогрудке, Лиде продемонстрировали многообразие вариаций этого направления в использовании

композиционных и декоративных решений, отразив общность развития процессов в западнобелорусской и мировой архитектуре. Другая грань развития архитектурных процессов в зодчестве Западной Беларуси, – традиционалистское направление, продемонстрировавшее разнообразие подходов и архетипов. Развивавшееся в русле романтического движения национального возрождения, это направление стало яркой страничкой в поиске национального своеобразия и его воплощения в современной архитектуре. Один из подходов был ориентирован на свободную интерпретацию исторических стилей и их произвольное соединение в границах одного произведения, что получило развитие в интерпретационных стратегиях XX в., завершившись постмодернистской «игрой с наследием». Уникальные образы с использованием исторических аллюзий, вошедшие в фонд национального культурного наследия, созданы Ю. Лисецким в постройках по ул. Леваневского в Бресте. Барочный фронтон и готические контрфорсы сформировали уникальный по решению центральный ризалит административного дома по ул. Мицкевича в Новогрудке, отсылающий к архитектурным памятникам прошлых эпох. Другой вариант традиционалистского направления ориентирован на использование закопанского стиля с пластичными крышами и солярными символами в щипцах, использованием бутового камня в фундаментах – в жилых домах в Браславе, Глубоком, Столбцах, Бресте. Архитектурные постройки Западной Беларуси демонстрируют уникальный для Беларуси опыт обращения к традициям национального зодчества.

Идеи авангарда 1920-х, прерванные в советской архитектуре возвратом неоклассики, были развиты в западном модернизме, продемонстрировав возможности высокохудожественного воплощения новой эстетики, пространственных концепций и принципов формообразования, выражения при помощи современного архитектурного языка смыслов архитектуры, отвечающих жизненным реалиям своего времени. В советской архитектуре развитие художественных процессов было приостановлено волевым актом официальной политики. Художественные достижения советского конструктивизма, находившиеся на вершине мировой архитектурной мысли начала XX в., были переосмыслены в деконструктивистских опытах западных архитекторов на рубеже XX–XXI вв.

В архитектурном наследии Беларуси межвоенного периода есть ряд знаковых объектов, составивших наиболее ценную часть архитектурного наследия страны XX в. Это прежде всего постройки И. Лангбарда. Художественная интуиция автора позволила тонко

и гармонично воплотить стилевые тенденции периода, в который осуществлялся переход от конструктивизма к неоклассике, использовать характерные приемы нового стиля ар-деко, учесть градостроительную ситуацию и найти масштабные и композиционные параметры сооружений, ставших опорными точками будущего ансамбля, создать уникальные пластические образы зданий, которые будут в последующие годы ассоциироваться с образом Минска, грамотно решить задачи их функционирования, создать условия реализации идеи синтеза искусств. Высокохудожественное решение всех смыслов архитектуры позволяет идентифицировать постройки И. Лангбарда в Минске как высокохудожественные произведения.

Непродолжительный период 1934–1941 гг. в истории советской архитектуры интересен формированием уникального стилевого феномена, построенного на соединении конструктивистских, неоклассических приемов и стиля ар-деко, свободой интерпретации ордерных элементов, декоративной пластики и композиционных решений. Постконструктивизм в архитектуре Беларуси является яркой страницей художественного контекста XX в. Постконструктивистская стилистика межвоенного периода выразительно воплотилась в постройках Г. Якушко в Минске – жилом доме по пр. Независимости, здании школы по ул. Красноармейской и др. В жилом доме сочетание динамичной пространственной композиции и мощного модернизированного ордера создает яркий художественный образ.

Произведения периода неоклассики в советской архитектуре сегодня высоко оцениваются как уникальный художественно-стилевой и культурный феномен, построенный на переплетении художественной системы неоклассики и концептов коммунистической идеологии. Этот феномен интересен как уникальное явление мировой культуры, запечатлевшее один из периодов советской истории. Благодаря использованию советскими зодчими классических приемов ансамблевого проектирования, масштабных и пропорциональных соотношений классических построек, ордера и декоративной скульптурной пластики застройка периода формирует монументальные репрезентативные ансамбли, в которых сегодня читается дух конкретного периода советской истории и аллюзии исторических прообразов мирового зодчества. Вместе с тем при оценке художественного уровня построек этого периода грубый и брутальный характер интерпретации архитектурных элементов и декоративных деталей, отличающих их от построек прошлых эпох, не позволяет высоко оценить художественное достоинство многих возведенных в этот период объектов.

В 1960–1970-е гг., период индустриального домостроения в советской архитектуре, распространившего принципы типизации и унификации, в том числе и на область проектирования уникальных объектов, архитектура подошла к границе своего существования в качестве вида искусства. Низкое качество строительных работ, применяемых материалов, выполненных из типовых деталей скупых декоративных элементов снижало общий художественный уровень построек, формообразование которых развивалось в русле возрождения идей функционализма, освоения достижений мирового модернизма. Минимализм и лаконизм архитектурного языка, переносивших акцент на динамизм и пластичность объемно-пространственных композиций, выразительность компоновки объемов, создание эффекта перетекающих пространств, при условии низкого качества исполнения приводили к тому, что объекты оценивались скорее как утилитарные, нежели художественные. С временной дистанции, после десятилетий буйства постмодернистского китча и поисков внешней аттрактивности, стали более заметны художественные достоинства построек этого периода, которые выражаются в их уравновешенной гармонии, убедительных соотношениях частей и целого, жизненного содержания и художественной идеи, получивших соответствующий времени внешний образ. Мастера архитектуры продемонстрировали высокий профессионализм во владении доступными для них скупыми художественными средствами и понимании значений произведения архитектуры как средства жизнеобеспечения, как объекта, формирующего художественную форму города и части общей художественной концепции градостроительного развития (Г. Заборский, Н. Шпигельман, И. Есьман, В. Малышев, А. Духан, Л. Левин и др.). Сегодня стало очевидным, что многие из произведений этого периода обладают большими художественными достоинствами, нежели работы последних лет, в которых архитектурный язык утратил связь с глубинными смыслами архитектуры, стал бездумным жонглированием внешних приемов.

Новый этап в постижении архитектурных смыслов и их художественной интерпретации открыла эпоха постмодернизма. Концепции западного постмодернизма развивались как противодействие прямолинейной логике модернизма, его минималистской эстетике, отвергавшей связь с художественными принципами и стилевыми системами прошлых эпох. Смыслы постмодернистских произведений виделись в реабилитации категорий сложности, декоративизма, связи с историей, в актуализации маргинальных для классической эстетики

понятий иронии, абсурда, составивших парадигматическую основу изобразительного искусства начала и середины XX в. С появлением постмодернизма в архитектуру возвращаются такие художественные качества как разнообразие, аллюзивность, ассоциативность, символика. В художественных критериях постмодернистской архитектуры соединились утонченная элитарность и китч. В архитектуре постмодернизма диалог новационных и традиционалистских идей строится на соединении внешних черт исторической архитектуры и новых стратегий формообразования. Возрастающее значение идей, теоретизирования, саморефлексии авторов приводит к рождению концептуальной архитектуры, вписывающейся в общий контекст художественного концептуализма.

В архитектуре постсоветского пространства постмодернизм был рожден не противостоянием модернизму, который в советском зодчестве не состоялся, а подражанием западному постмодернизму и проявился в двух основных направлениях – контекстуализме и использовании приемов цитирования, стилизации, игрового жонглирования элементами разных эпох и стилей. Отсутствие концептуальной идеи в использовании тех или иных приемов в большинстве постмодернистских построек Беларуси свидетельствует о вторичности их образного решения, поверхностном освоении внешних приемов и невысоком художественном уровне. Ориентация на внешнюю броскость и аттрактивность, достигаемую эпатажными приемами смещения тектонической логики, сближает их с массовой культурой и китчем. Более глубокий уровень осмысления архитектурного произведения обращением к постмодернистским идеям характеризует творчество брестского архитектора А. Андреюка, произведения которого отсылают к разным пластам истории и местной культуры.

Проблема художественного уровня произведений архитектуры актуализируется в связи с распространением в 1980–1990-е гг. концепции контекстуальности, в соответствии с которой главная идея проектируемого в исторической среде архитектурного объекта направлена не на создание уникального художественного образа, а на имитацию внешними приемами стилистики окружающей застройки. Концепция контекстуальности, с энтузиазмом воспринятая в 1980-е гг. советскими зодчими и продолженная в архитектуре постсоветского пространства, уже после первых опытов ее реализации продемонстрировала свою ограниченность, в первую очередь в выражении художественных возможностей архитектуры современными средствами, в сдерживании поисков в формообразовании. Контекстуальный подход

охватывает область проектирования, ориентированную на сохранение ценностей сложившейся среды, в ущерб современному формообразованию и уникальности новых архитектурных объектов. Ценностные ориентиры, сформировавшиеся под воздействием концепции контекстуальности, позволяют считать художественно ценными не только уникальные объекты, но и целостные участки рядовой застройки, передающие уникальный колорит и атмосферу определенной эпохи и формирующие неповторимый образ города.

Односторонне понимаемая концепция контекстуальности с ее ориентацией на ценности массовой культуры способствует распространению китчевых образцов «контекстуальной» архитектуры, в которых схематичность используемых исторических элементов соединяется с вызывающей броскостью цветовых гамм, невниманием к детализировке и материалам, фактуре обработки поверхностей, что демонстрируют новые объекты в Верхнем городе в Минске, историческом центре Бреста.

При условии более сложной и многозначной трактовки категории контекстуальности этот принцип является источником новой образности, позволяющий достичь индивидуальности и художественной многозначности произведений, в которых артикулирована связь с историей города и «духом места» и акцент сделан на современные принципы формообразования. Примером такого отношения к контексту может служить творчество Б. Школьникова.

УДК 325.2(=161.3)(1-87)

В. Р. ШВАЙКО
(Мінск, УА «Рэспубліканскі інстытут
вышэйшай школы»)

БЕЛАРУСЫ Ў ПОЛЬШЧЫ Ў 1950–1980-я ГАДЫ: РОЛЯ БЕЛАРУСКАГА ГРАМАДСКА-КУЛЬТУРНАГА ТАВАРЫСТВА Ў ЗАХАВАННІ І РАЗВІЦЦІ НАЦЫЯНАЛЬНАЙ КУЛЬТУРЫ

Артыкул прысвечаны дзейнасці беларускай грамадскай арганізацыі ў Польшчы – Беларускага грамадска-культурнага таварыства. Прадстаўлена гісторыя і мэты яго стварэння, прааналізаваны дасягненні БГКТ у захаванні беларускай мовы, асветы, папулярызацыі народнай песні, беларускай паэзіі, у прамоцыі беларускай культуры

ў Польшчы. Галоўнай крыніцавай базай па тэме сталі матэрыялы штогодніка «Беларускі каляндар» за 1957–1990-я гады.

Беларускае грамадска-культурнае таварыства (БГКТ) з'яўляецца найстарэйшай беларускай арганізацыяй у Польшчы. Створанае ў сярэдзіне 1950-х гадоў, больш чым за паўвека свайго існавання яно перажыло як перыяды свайго росквіту, так і часы крызісу. БГКТ і на сённяшні дзень з'яўляецца адной з самых дзейных арганізацый беларускай нацыянальнай меншасці ў Польшчы, а перыяд 1950–1980-х гг. стаў найбольш плённым менавіта ў яе дзейнасці.

Заснаванне беларускай арганізацыі ў пасляваеннай Польшчы было звязана з дэмакратызацыяй грамадскага жыцця ў гэтай краіне ў сярэдзіне 1950-х гадоў. На хвалі палітычнай «адлігі» польскія ўлады прынялі рашэнне аб падтрымцы намаганняў па стварэнні і развіцці розных форм грамадска-культурнай дзейнасці нацыянальных меншасцяў (такі прававы статус мелі і маюць на сённяшні дзень беларусы ў Польшчы).

26 лютага 1956 года адбыўся першы з'езд БГКТ, у якім прынялі ўдзел больш за 400 удзельнікаў. На з'ездзе быў прыняты статут Беларускага грамадска-культурнага таварыства і выбрана Галоўнае праўленне ў складзе 45 асоб. Першым яго старшынёй быў абраны А. Давідзюк, намеснікам стаў Г. Валкавыцкі. На працягу гісторыі БГКТ яго Галоўнае праўленне ўзначальвалі: М. Давідзюк (1956–1958 гг.), У. Станкевіч (1958–1960 гг.), Л. Бялецкая (1960–1962 гг.), М. Дземяновіч (1962 г.), М. Хмялеўскі (1963–1966 гг., 1969–1972 гг.), В. Склубоўскі (1966–1969 гг.), М. Самоцік (1972–1983 гг.), А. Баршчэўскі (1984–1993 гг.), Я. Сычэўскі (з 1993 г. – па сённяшні час).

Можна з упэўненасцю сказаць, што са з'яўленнем Беларускага грамадска-культурнага таварыства, словы «беларус» і «беларускае» ўпершыню годна загучалі ў грамадскім і культурным жыцці Польшчы. На сённяшні дзень па-рознаму ацэньваецца факт ставарэння дадзенай арганізацыі. Можна гаварыць аб тым, што быў выкананы нейкі дзяржаўны заказ, можна сцвярджаць, што БГКТ стваралася, як «партыйны дадатак», але адно застаецца найважнейшым: упершыню ў навейшай гісторыі Польшчы была створана арганізацыя беларускай нацыянальнай меншасці, якая ўжо больш чым шэсцьдзесят год служыць на карысць беларускай культуры, вядзе працу па захаванню беларускіх традыцый, гісторыі, асветы.

Ад моманту стварэння і да 1958 года фінансавая дзейнасць БГКТ поўнасцю забяспечвалася дзяржавай. У гэты ж перыяд пры Таварыстве

пачалі ствараццa прамыслова-гаспадарчыя прадпрыемствы, даход ад іх працы накіроўваўся на пашырэнне дзейнасці БГКТ, пазней прадпрыемствы былі аб'яднаны ў прамысловае таварыства «Бэтэска», якое ў значнай меры забяспечвала фінансаванне культурна-асветніцкай дзейнасці БГКТ. На прадпрыемствах «Бэтескі» працавала каля 250 тысяч чалавек.

Праца БГКТ разгарнулася ў самых розных накірунках: дапамога калектывам мастацкай самадзейнасці і арганізацыя публічных мерапрыемстваў па прэзентацыі іх дзейнасці; падтрымка галіны асветы (пашырэнне сеткі беларускіх бібліятэк і клубаў, спрыянне пашырэнню навучання беларускай мове); папулярызацыя беларускай мовы і культуры праз радыёперадачы; асветніцкая дзейнасць (правядзенне тэматычных лекцый і гутарак на беларускай мове, агляд беларускіх фільмаў, прэсы і літаратуры); праца рэдакцыі тыднёвіка «Ніва»; арганізацыя гаспадарчай дзейнасці.

Значнае месца ў дзейнасці БГКТ займала падтрымка і развіццё беларускай асветы. На працягу многіх гадоў праз сваіх найбольш актыўных дзеячаў Таварыства праводзіла актыўную працу па прыцягненню дзяцей да вывучэння роднай мовы. Улічваючы аўтарытэт членаў БГКТ, гэтая праца ў 1950–1960-я гады прыносіла сур'ёзны плён. Праз аддзелы Таварыства беларускія школы атрымоўвалі вучэбную, метадычную, мастацкую літаратуру і перыядычныя выданні. Для настаўнікаў беларускіх школ наладжваліся спецыяльныя курсы.

Па ініцыятыве БГКТ у Польшчы была наладжана і трансляцыя беларускіх радыёперадач. У 1958 г. ў Беластоку пачаў сваю дзейнасць Радыёкамітэт беларускіх перадач пры «Польскім радыё», рэдактарам якога стаў М. Канапацкі. Першая беларускамоўная праграма «Беларускі магазін» выйшла ў эфір 13 чэрвеня 1958 г. Праграма транслiравалася 1–2 разы на тыдзень, доўжылася па 15 хвілін.

У 1950–1980-я гг. БГКТ праводзіла актыўную выдавецкую дзейнасць. Пачынаючы з 1957 г., Таварыства штогод выдавала «Беларускія календары», якія карысталіся вялікім попытам сярод жыхароў Беласточчыны. Першымі рэдактарамі выданняў былі М. Баравік, Г. Валкавыцкі, В. Швед, А. Баршчэўскі. Календары выходзілі накладам каля 6–7 тысяч экземпляраў, распаўсюджваліся, галоўным чынам, на Беласточчыне, але мелі чытачоў і ў іншых ваяводствах Польшчы і па-за яе межамі.

БГКТ цесна ўзаемадзейнічала з бібліятэкамі. У 1960-я гг., дзякуючы, у тым ліку, і намаганням Таварыства, на Беласточчыне існавала 59 беларускіх бібліятэк. Акрамя распаўсюджвання кніг,

іх супрацоўнікі займаліся і культурна-асветніцкай дзейнасцю: тут праводзіліся конкурсы мастацкага чытання, ладзіліся семінары, ставіліся гэтак званыя «літмантажы» з твораў беларускіх пісьменнікаў. Вялікая колькасць беларускіх кніг у бібліятэкі Беласточчыны паступала з Мінска праз Таварыства дружбы і культурных сувязяў з замежнымі краінамі.

У 1958 г. пры БГКТ быў створаны навуковы гурток. Адным з яго заснавальнікаў быў беларускі пісьменнік С. Яновіч. Першым плёнам гуртка стала выданне ў 1960 г. «Навуковага зборніка» ў спалучэнні з «Беларускім календаром» пад рэдакцыяй Г. Валкавыцкага. Тэматыка даследаванняў гурткоўцаў была даволі разнастайнай: беларуская гісторыя, этнаграфія, літаратуразнаўства, мовазнаўства, дыялекталогія і інш. Другі зборнік навуковых прац выйшаў у 1964 г., трэці быў выдадзены ў 1974 г. пад рэдакцыяй М. Кандрацюка сумесна БГКТ і Беластоцкім навуковым таварыствам. У 1960–1980-я гг. навуковы гурток БГКТ праводзіў навуковыя канферэнцыі па тэматыцы беларуска-польскіх культурных сувязяў пад агульнай назвай «Мост праз стагоддзі», а сярод членаў навуковага гуртка пры БГКТ адзначаны вядомыя навукоўцы Ю. Туронак, А. Баршчэўскі, М. Кандрацюк, Г. Багроўская, В. Белаказовіч і інш.

Важнай заслугай Беларускага грамадска-культурнага таварыства ў Польшчы з'уляецца падтрымка і папулярызацыя беларускіх самадзеных мастацкіх калектываў. Беларускі аматарскі рух, які напрацягу другой паловы XX стагоддзя стала развіваўся і мацнеў, на Беласточчыне і па сённяшні дзень з'яўляецца важным складнікам беларускага культурнага жыцця. БГКТ у сваёй дзейнасці гэтаму фенамену ў культурным жыцці Падлясся надзяляла і надзяляе вялікую ўвагу. Вызначылася гэта, па-першае, у арганізацыйнай падтрымцы самадзейных калектываў: БГКТ збірала, выдавала і перадавала ў калектывы рэпертуарную літаратуру, аказвала дапамогу ў накіраванні адукаваных спецыялістаў на працу з аматарамі, выдзяляла фінансавыя сродкі на пашыў касцюмаў. Па-другое, БГКТ з'яўлялася арганізатарам многіх аглядаў і конкурсаў, канцэртаў, у якіх удзельнічалі самадзейныя артысты. Па-трэцяе, пры Галоўным праўленні БГКТ на працягу ўсёй гісторыі яго існавання дзейнічалі аматарскія калектывы самага высокага мастацкага ўзроўню, якія заўсёды былі запатрабаваныя, і якія з'яўляліся своеасаблівымі ўзорамі беларускай мастацкай самадзейнасці.

Дзейнасць беларускіх самадзейных калектываў мела вялікае значэнне ў жыцці беларусаў Падлясся ў другой палове XX стагоддзя.

Праз аматарскі калектыў невялікая беларуская вёсачка мела магчымасць прэзентаваць сваю культуру і традыцыі, як нешта асобнае і непаўторнае на агульнай культурнай прасторы польскай дзяржавы. Калектыў з'яўляўся прамотарам вёскі і цэлага рэгіёну, прадметам гонару іх жыхароў, што было вельмі важнай падставай захавання адметнасці і замацавання нацыянальнай самасвядомасці. Стварэнне мастацкага калектыву далучала да яго дзейнасці на вёсцы вялікую колькасць аматараў, якія мелі магчымасць культурна ўзбагачацца. А арганізацыя канцэртаў, нават самых маленькіх, давала падставу вяскоўцам, якія, у адрозненне ад гараджан, не мелі пад бокам тэатраў ці канцэртных сцэн, не адчуваць сябе «на задворках» культурнага жыцця, а нават прымаць у ім непасрэдны ўдзел. Для жыхароў усходніх рэгіёнаў Польшчы такая акалічнасць была надзвычайна важнай.

Ужо ў 1959 г. пад эгідай БГКТ працавала каля 70 гурткоў мастацкай самадзейнасці, канцэрты якіх штогод наведвала больш за 20 тысяч гледачоў. У 1956 г. пры ГП БГКТ быў створаны 100-асабовы Калектыў песні і танца, а ў сакавіку 1960 г. – самадзейны эстрадны ансамбль «Лявоніха», які ўсе дзесяць год свайго існавання быў прыкладам фальклорнага эстраднага калектыву Беласточчыны. Канцэрты «Лявоніхі» суправаджаліся літаратурнымі чытаннямі, фотавыстаўкамі, выступленнямі тэатральных калектываў. Гэты беларускі эстрадны ансамбль вельмі хутка набыў шырокую папулярнасць і сярод польскай грамадскасці, а ў 1960-я гг. стаў сімвалам беларускай культуры ў Польшчы.

Цікавай і арыгінальнай формай прэзентацыі аматарскага руху на Беласточчыне сталі гэтак званыя «беларускія фэстыны» – своеасаблівая форма арганізацыі адпачынку вясковых жыхароў, пад час якіх выступаюць самадзейныя артысты, праводзяцца народныя і спартыўны гульні, адбываюцца выстаўкі-продажы беларускіх кніг, экспануюцца фотавыстаўкі і г. д. Першае такое народнае свята была праведзена ў 1961 г. ў вёсцы Рыбакі. З году ў год колькасць, а таксама папулярнасць беларускіх фэстынаў расла, а іх традыцыі працягваюцца і па сённяшні дзень. Найбольш яскравымі сярод сучасных беларускіх фэстынаў з'яўляюцца «Купалле» ў Белавежы, «Беларускія дажынкі», «Бандароўская гасцёўня», «Археалагічны фестываль у Чыжах» і шмат іншых.

Больш чым за паўстагоддзя сваёй гісторыі беларускі мастацкі аматарскі рух меў розныя формы: ад тэатральных гурткоў да эстрадных ансамбляў, удзельнічалі ў ім людзі розных узростаў і сацыяльных слаёў грамадства, набываў ён шырокія маштабы ў выглядзе фестываляў і меў камерныя формы, такія як фэстыны ў самых маленькіх беларускіх

вёсках Падлясся. Фактам застаецца і тое, што, пачынаючы ад сярэдзіны 1950-х гг. мінулага стагоддзя і па сённяшні час, беларускі мастацкі аматарскі рух жыве і стала развіваецца, што ён паранейшаму адыгрывае важную ролю ў працэсе захавання беларускай самасвядомасці, культуры і традыцый на Падляссі; праз дзейнасць беларускіх мастацкіх аматарскіх калектываў адбываецца прэзентацыя беларускай мовы і культуры, як у самой Польшчы, так і за яе межамі.

Росквіт грамадска-культурнай дзейнасці БГКТ прыйшоўся на 1960-я гг. Аднак, палітычная сітуацыя ў Польшчы ў наступныя дзесяцігоддзі не спрыяла плённай дзейнасці арганізацыі. У 1970-я гг. ў краіне змяніліся адносіны да нацыянальных меншасцяў: у чарговы раз пачалася рэалізацыя праграмы «этнічна аднालітнай дзяржавы». Беларускае грамадска-культурнае таварыства яскрава адчула гэтыя змены: 1970-я гг. можна вызначыць як перыяд стагнацыі ў яго дзейнасці. Напачатку дзесяцігоддзя была ліквідавана «Бэтэска». што фактычна паставіла дзейнасць БГКТ у поўную залежнасць ад дзяржавы. Напачатку 1970-х гг. былі зачынены Педагагічны ліцэй з беларускай мовай навучання ў Бельску і Рэгіянальны этнаграфічны беларускі музей у Белавежы, быў ліквідаваны эстрадны ансамбль БГКТ «Лявоніха»; сур’ёзныя змены адбыліся ў галіне асветы, што прывяло да значнага скарачэння колькасці школ з вывучэннем беларускай мовы. У гэты ж перыяд была праведзена рэарганізацыя самаго Таварыства: былі ліквідаваны павятовыя аддзелы, што значна пагоршыла дзейнасць арганізацыі ў правінцыі.

Сур’ёзныя негатыўныя наступствы для беларускай меншасці ў Польшчы мела і масавая міграцыя вясковага насельніцтва з вёскі ў горад. Новыя абставіны жыцця, разуменне неабходнасці быць лаяльным да дзяржавы, станавіліся падставай таго, што новае гарадское насельніцтва, забываючы пра свае этнічныя карані, паступова асімілявалася, дэкларавала сябе палякамі; беларуская мова выходзіла з ужытку, яе месца займала мова польская. Калі беларускае паходжанне станавілася перашкодай у прафесійнай ці грамадскай кар’еры, яно папросту «забывалася». Не палепшыла стану і эпоха «Салідарнасці» з яе яскрава выяўленай прапольскай і пракаталіцкай ідэалогіяй. Як сцвярджаюць польскія гісторыкі Я. Мірановіч і А. Латышонак, «беларус альбо праваслаўны (а гэтыя паняцці не раздзяляліся) у вачах беластоцкіх дзеячоў «Салідарнасці» былі часткай савецкага свету, супраць якога ўласна і паўстала «Салідарнасць».

БГКТ у дадзены перыяд перажыло дастаткова цяжкія часы: упершыню знізілася колькасць членаў арганізацыі, з’явілася пэўная

інертнасць у дзейнасці мясцовых аддзелаў і гурткоў; фінансавыя праблемы не дазвалялі на ранейшым узроўні праводзіць нават традыцыйныя мерапрымствы, стрымлівалі выдавецкую дзейнасць; змяншалася колькасць удзельнікаў аглядаў аматарскіх калектываў, значна скараціўся штат супрацоўнікаў.

Але, нягледзячы на праблемы, ішоў пошук выйсцяў з крызісу, з'яўляліся новыя формы дзейнасці па прэзентацыі беларускай культуры, ладзіліся конкурсы і святы, праводзіліся выстаўкі. Менавіта з 1970 года пачаў сваю гісторыю знакаміты агульнапольскі конкурс «Беларуская песня». У 1982 годзе прайшлі ўрачыстыя мерапрыемствы з нагоды 100-годдзя з дня нараджэння Я. Коласа і Я. Купалы, праводзіліся Дні беларускай песні і паэзіі, Дні беларускай літаратуры, у якіх прымалі ўдзел творчыя дэлегацыі з Беларусі.

Важнай вехай у развіцці БГКТ стаў 1980 год: адбыўся чаргове пленум Галоўнага праўлення, на якім быў прыняты шэраг важных пастаноў па пытаннях актывізацыі і мадэрнізацыі дзейнасці Таварыства. На 1982 год было запланавана правядзенне надзвычыйнага з'езду БГКТ, які павінен быў прыняць кардынальныя рашэнні па аднаўленні дзейнасці Таварыства. Але палітычны крызіс у краіне паглыбляўся. Падчас увядзення ў Польшчы ваеннага становішча дзейнасць БГКТ фактычна была скасавана, і толлькі ў лютым – сакавіку 1982 года яна была адноўлена. Першым мерапрыемствам стаў цэнтральны агляд фестывалю «Беларуская песня 1982». У другой палове 1980-х гадоў дзейнасць БГКТ пачала актывізавацца. Пры ГП БГКТ быў зноў створаны калектыў песні, якому ў 1998 годзе было нададзена знакамітае цяпер ў Польшчы імя «Крыніца». У 1986 годзе ў Беластоку, дзякуючы намаганням актыўнай дзяячкі БГКТ В. Ласкевіч, упершыню адбылося Свята беларускай культуры, якое да сённяшніх часоў з'яўляецца надзвычай папулярным беларускім мерапрыемствам у Польшчы.

Варта адзначыць, што і на сённяшні час Беларускае грамадска-культурнае таварыства актыўна працуе, пад яго эгідай праводзяцца шматлікія культурныя, асветныя і навуковыя мерапрыемствы,і сярод шэрагу арганізацый беларускай нацыянальная меншасці ў Польшчы, БГКТ займае годнае месца.

Спіс выкарыстаных крыніц і літаратуры

1 BTSK // Redaktor J. Wołkowycki. – Białystok, 1972. – 131 s.
2 Karpiuk, A. Białoruskie Towarzystwo Spoleczno-kulturalne w latach 1956–1970 / A. Karpiuk // Białoruskie Zeczyty Historyczne. – 1994. – № 1, – S. 85–109.

3 Karpiuk, A. Białoruskie Towarzystwo Spoleczno-kulturalne w latach siedemdzieiątych / A. Karpiuk // Białoruskie Zeczyty Historyczne. – 2004. – № 22. – S. 112–127.
4 Łatyszonek O. Historia Białorusi: od połowy XVIII do końca XX wieku / O. Łatyszonek, E. Mironowicz. – Białystok, 2002. – 330 s.
5 Беларускі каляндар 1964 / рэд. М. Лобач. – Беласток, 1964 – 152 с.
6 Беларускі каляндар 1966 / рэд. М. Хмялеўскі. – Беласток, 1966. – 320 с.
7 Беларускі каляндар 1970 / рэд. М. Гайдук. – Беласток, 1970. – 246 с.
8 Беларускі каляндар 1973 / рэд. Г. Валкавыцкі. – Беласток, 1973. – 272 с.
9 Беларускі каляндар 1974 / рэд. А. Баршчэўскі. – Беласток, 1974. – 176 с.
10 Беларускі каляндар 1982 / рэд. Г. Валкавыцкі. – Беласток, 1982. – 256 с.
11 Беларускі каляндар 1987/ рэд. Г. Валкавыцкі. – Беласток, 1987. – 254 с.
12 Беларускі каляндар 1989 / рэд. Н. Амельянюк. – Беласток, 1989. – 277 с.
13 Філіпік, Л. Пяць год дзейнасці БГКТ / Л. Філіпік, У. Юзвюк // Беларускі каляндар. – 1962. – С. 72–114.
14 Фіёнік, Д. 50 гадоў. Беларускае грамадска-культурнае таварыства (1956–2006) / Д. Фіёнік. – Białystok, 2006. – 159 с.
15 Хто ёсць хто сярод беларусаў свету. Энцыклапедычны даведнік. Частка 1. Беларусы і ўраджэнцы Беларусі ў памежных краінах / рэд. калегія: А. Мальдзіс [і інш.]. – Мінск, 2000. – 334 с.

УДК 94(476.2) «1930/1980»:084

О. Г. ЯЩЕНКО
(Гомель, УО «Гомельский государственный
университет имени Ф. Скорины»)

СЕМЕЙНЫЕ АЛЬБОМЫ КАК ИСТОЧНИК ПО ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЕ НАСЕЛЕНИЯ ГОМЕЛЬЩИНЫ (КОНЕЦ 1930-х – 1980-е ГОДЫ)

В статье охарактеризованы семейные альбомы жителей Гомельщины как исторический источник на основе многочисленных фотографий, выявленных и проанализированных автором. Выделены и описаны основные тематические группы фотографий, обозначены сохранность, степень достоверности, авторство и ценность фотоизображений в семейных альбомах для исследования истории и культуры населения региона в разные периоды (от предвоенных лет и послевоенного восстановления до «перестройки»).

Раскрытие источниковедческого аспекта истории и культуры советской эпохи в значительной мере связано с расширением круга материалов, которые относятся к визуальному ряду. Фотографии, собранные в семейных альбомах, несут в себе и огромную информационную нагрузку, и колоссальный эмоциональный заряд, что может быть эффективно использовано не только в сфере научных исследований, но и для объективного освещения и популяризации истории XX века. Сегодня в профессиональной среде актуализировалось обращение к документальной фотографии, в качестве примера приведем публикации по истории Минска [1–3], стало более частым акцентирование внимания на материалах из частных коллекций, однако такой мощный ресурс как фотографии из семейных альбомов еще не востребован в полной мере.

В 2015–2017 гг. автором проводился ряд исследований культурно-бытовых процессов в городах БССР на материалах семейных альбомов горожан и сельчан, что предполагало выявление новых фотодокументов, их обработку и интерпретацию. В 2017 г. к выявлению фотоисточников были привлечены студенты исторического факультета УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины», что позволило расширить базу источников. В общей сложности были проанализированы данные, происходящие из более 120 семей, отобраны и описаны более 800 фотографий. Хронологические рамки охватывают преимущественно период конца 1930-х годов – 1980-е годы, все фото были объединены в рамках более 20 тематических групп. В дополнение к работе с фото применялся метод интервьюирования. Целью данной работы является рассмотрение наиболее содержательно значимых и многочисленных фотоизображений, которые выступают в роли важных источников для реконструкции истории и культуры жителей Гомельщины в советский период.

К числу многочисленных можно отнести такие фотографии, которые запечатлели школьные годы, детские фото, портреты отдельных членов семьи и групповые фото, сюжеты о семейных праздниках, фотокарточки, привезенные из туристических и экскурсионных поездок, сделанные во время отдыха. Исключительно значимы фотографии, характеризующие период кануна и начала Великой Отечественной войны, редкие фронтовые фото. Ценны кадры из советской праздничной обрядности и трудовых будней, а также виды населенных пунктов и отдельных местностей Гомельщины, на фоне которых фотообъектив зафиксировал владельцев семейных альбомов, их родственников и друзей. Интерес представляют фотографии с изображением бытовых деталей жизни в советское время, особенно костюма и причесок.

Специфическую группу формируют фотодокументы по истории армейских будней молодых людей и фото из жизни военнослужащих и их семей, но эти материалы, как правило, выходят за географические границы Гомельщины. В семейных альбомах были обнаружены многочисленные, но однотипные фото свадебного обряда, которые очень важны для определенной родственной группы, но в исследовательских целях актуальны в основном для воссоздания свадебной моды, костюма, видов центральных площадей и улиц населенных пунктов, интерьеров Домов гражданских обрядов, где происходило бракосочетание, и в меньшей мере могут использоваться для решения других задач. Также многочисленны и однообразны виньетки с изображением учащихся разных средних, средних специальных и высших учебных заведений, их преимущество в возможности сконцентрировать внимание интервьюировавшихся жителей на истории жизни своих одноклассников и пр. для воссоздания атмосферы эпохи. В семейных альбомах редки, но все же встречаются фото, имеющие большое значение для фиксации сохранения национальных особенностей культуры белорусов, преимущественно в сельской местности.

Сегодня большую ценность представляют фотографии прошлых лет, на которых отражены сохранившиеся или уже утраченные общественные здания и объекты культуры, местности в пространстве городов или сельских населенных пунктов Гомеля и Гомельской области, изменившие до неузнаваемости свой облик. В числе колоритных примеров таких фотографий – виды Гомеля, Жлобина, Речицы и многих деревень. Ценность данных фото очень велика, так как они содействуют формированию объективного образа городов и сел региона в советские годы, расширяют и дополняют краеведческий блок знаний.

Фотографии предвоенных и военных лет имеют особую ценность и бережно хранятся в семейных альбомах. Ряд запечатленных на фото засняты перед отправкой на фронт, выявлены единичные фото, сделанные за несколько дней до начала войны. Группа фото о Великой Отечественной войне дополняется теми фотографиями, на которых изображениями отражены моменты отдания памяти павшим в борьбе с фашизмом за право на жизнь для себя и будущих поколений. Это фотографии, сделанные 9 Мая в момент возложения венков к памятникам погибшим в Гомеле и других городах, в экскурсионных поездках жителей Гомельщины в Хатынь, Брестскую крепость.

Важным сюжетом выступает тема труда. На старых фотографиях можно проследить историю ранее модных и почетных профессий, увидеть лица известных и рядовых тружеников. К числу ценных

источников принадлежат фото на освоении жителями Гомельщины целины, в поиске новых месторождений, на стройках и грузовых перевозках на длинных дорогах, в период сельскохозяйственных занятий.

Семейные фото на память – традиция подавляющего большинства советских людей. Было принято запечатлеть на фотографии в фотостудии или возле дома бабушку, дедушку в окружении внуков, зафиксировать момент взросления детей. Некоторые из представленных фотографий имеют свою семейную историю и в то же время отражают историю страны.

Сегодня в описаниях советского быта часто делается акцент на дефицит товаров и услуг, скудость материальной культуры, ограниченность и минимальный комфорт условий жизни в коммуналке и хрущевской квартире. Хотя многие понятия бытовой культуры прошлых десятилетий остались только в памяти старших поколений, но при этом некоторые предметы оказались случайно зафиксированы на представленных в альбомах фотографиях (автоматы для газированной воды, стеклянные бутылки для молока, ковры на стенах квартир, посуда). Эти и другие атрибуты советской действительности могут быть использованы для реконструкции истории повседневности, культурно-бытовых процессов.

Многочисленную группу фото формируют школьные фотографии. Фотографии, привезенные когда-то из пионерского лагеря, групповые снимки из школьного альбома, фото со школьными друзьями в классе или школьном дворе имеются практически во всех семьях. Первый или последний звонок, школьная линейка, фото в классе с ребятами или во время ученической экскурсии на природе, учебной практики дополняют серии старых фотографий. И хотя это очень распространенные фотоизображения, они весьма ценны как источник и в значительной степени пробуждают у интервьюируемых воспоминания о годах детства, юности, о крепкой дружбе, первых огорчениях и первых радостях от проникновения в мир знаний и вхождения во взрослую жизнь, что позволяет более глубоко проникнуть в мир информантов. В процессе исследования выявлены фото, помогающие восстановить историю учебных заведений Гомеля, Мозыря, Речицы, а также Минска в разные десятилетия.

На фото широко и разнообразно запечатлена сфера досуга. Приобщение к спорту было обязательным элементом воспитания молодежи в прошлом столетии, занятия в спортивных секциях и подвижные игры на спортивной площадке во дворе являлись типичной картинкой из жизни детей и молодых людей. Лыжные походы, футбольные

матчи, соревнования по волейболу и другим видам спорта – яркие впечатления от дней юности большинства представителей старших поколений также зафиксированы на фото.

Поход в цирк, театр, вышивка или чтение занимали большое место в жизни советских людей. На представленных фотографиях можно рассмотреть не только процесс создания рукотворных образцов или перелистывания страниц классической литературы, но и увлеченные лица молодежи, занятой любимым делом, типичные для своего времени наряды и скромную обстановку комнат и общежитий. Отдых на природе в богатой на красивые места Гомельщине принадлежит к радостным моментам воспоминаний о молодости, особенно в тех случаях, если эти воспоминания подкреплены фотографическими свидетельствами. Разливы Сожа и летняя жара, березовые рощи или замечательные пейзажи осенней поры манили на природу обитателей и шумных городов, и сельских жителей. Рыбалка и охота также были частью времяпрепровождения молодых людей в самых разных уголках Гомельщины, что и отражено на изученных фото.

Количественно большую группу составляют фото с изображением молодых людей разных лет с музыкальными инструментами (гитара, балалайка, баян). Также популярны в альбомах изображения, связанные с участием в самодеятельности (выступления на сцене перед сотнями зрителей, знакомых и незнакомых, многочисленные репетиции, общение в процессе постановки новых номеров пение, танцы и пр.). Поездки к целебным источникам, в санаторий или к морю, познавательные групповые экскурсии в Киев, Ленинград, по ленинским местам, в Карпаты или на Кавказ – это незабываемые для владельцев альбомов странички советского прошлого, о которых охотно рассказывают участники событий.

Молодежи во все времена неизменно присуще стремление к новому, освоение новых видов деятельности, новых технических изобретений. Некоторые из новинок прошлых лет – фотоаппараты и магнитофоны, проигрыватели пластинок и другие предметы изображены на изученных нами фото. Для их обладателей многие годы назад такие вещи являлись объектом гордости, свидетельством современного взгляда на мир и приобщенности к достижениям современной им культуры. Сегодня названные группы фотографий позволяют уточнить спектр бытовой и иной техники, которые были характерны для советской действительности.

Значительная подборка фото освещает историю транспорта прошлых лет: мотоциклы и мопеды старых моделей, грузовые и легковые

автомобили. Необходимые в сельском быту и удобные для использования в городской среде, велосипеды в далёкие времена одновременно выступали средством, объединявшим молодых людей по интересам. На фото на ландшафтах Полесья и Поднепровья еще в относительно недавнем прошлом можно увидеть и телеги, запряженные лошадьми, и жителей верхом, в момент выезда на поле, в лес, в соседний населенный пункт. Хотя фото с изображением велосипедов и автомобильным рядом численно преобладают, тем не менее, подобные фотосвидетельства также ценны для истории края.

Единичные фотографии в альбомах являются свидетельствами пребывания жителей Гомельщины за рубежом (Ливия, ЧССР). Это обстоятельство часто было обусловлено периодами установления активных контактов и дружбы СССР с рядом государств в мире. «Железный занавес» советской эпохи породил труднодоступность выезда за границу для рядовых граждан, массу стереотипов о заграничном комфорте, и лишь редкие счастливцы получали право заглянуть за полог советской действительности.

В целом, семейные альбомы, изученные нами, чаще всего представляют собой стандартные книги разных форматов, произведенные фабричным способом, выставлявшиеся на продажу в магазинах советского эпохи. Для закрепления фотографий были предусмотрены прорези, специальные уголки, продававшиеся отдельно, а также был предусмотрен способ приклеивания фото к картонному листу. В ряде семей фотографии, кроме альбомов, хранятся в несистематизированном виде в отдельных пакетах, коробках. В городах в отличие от сельской местности современный интерьер, как правило, не предусматривает широкого размещения многочисленных фотографий в единых больших блоках под стеклом. Такой способ хранения еще встречается у пожилых людей и в большинстве случаев в сельских домах. В отдельных случаях это наиболее яркие и эффектные подборки из истории семьи в современных рамках, хронологически близкие хозяевам дома фотографии их самих, детей или представителей близких поколений, гораздо реже – портреты родителей и т. п.

Сохранность фотоизображений в большинстве случаев очень хорошая, хорошая либо удовлетворительная, так как эти изображения представляют ценность для владельцев семейных альбомов, способствуют поддержанию межпоколенной связи, позволяют представителям старших поколений более авторитетно выглядеть в глазах детей и внуков. Следует отметить, что даже те фотографии, которые изначально были выполнены любителями не достаточно качественно,

тем не менее, бережно сохраняются, поскольку ценность для семьи в первую очередь определяется собственно самим состоявшимся событием. Крайне редки значительно испорченные фотографии (потертости, разрывы, случайная разрисовка поверх изображения, не имеющая отношения к фото). Нередки нарушения гладкости поверхности фотокарточки вследствие повышенной влажности или пересыхания при хранении, а также вследствие неумелого приклеивания фотографии (неподходящий по составу клей и пр.). Самым распространенным дефектом можно назвать блеклость, выгорание фото в связи с неправильным хранением (на открытом месте, под лучами солнца, из-за длительного размещения в рамке в интерьере), нарушения внешнего вида по причине некачественной фиксации фото в растворе и др. В большей степени названные дефекты встречаются на цветных фото. Черно-белые фотографии (довоенные, послевоенные, периода 1950-х гг.) во многих случаях выполнялись профессиональными фотографами и в фотоателье, поэтому могут иметь несколько измененную цветопередачу, но, как правило, они более четкие, контрастные, грамотно откадрированные, отпечатанные в соответствии с правилами, чем любительские фото второй половины 1960-х–1970-х гг. В этот период стали шире распространяться фотоаппараты разных марок, и к фотографированию в повседневной жизни приобщились любители, обучавшиеся самостоятельно или в фотокружках. Нужно подчеркнуть, что именно благодаря любительской фотосъемке в семейных альбомах сегодня хранятся многие великолепные сюжетные фото, исключительно ценные для воспроизведения истории повседневности, бытовой культуры.

Авторство фотографий не подлежит систематизации, т. к. в одних случаях фотографировали сами владельцы альбомов, а также известные им по именам соседи, однокурсники, сослуживцы, родственники, в других – приглашенные фотографы, мастера в фотоателье, имена которых не запоминали специально, случайные спутники, прохожие и т. д. Для создания изображений применялась разнообразная техника, это фотоаппараты разных марок, выпускавшиеся в СССР, реже – зарубежные, в некоторых семьях такие старые фотоаппараты хранятся до сих пор как память, хотя многие из них находятся в нерабочем состоянии. Представители молодых поколений редко называли марки фотоаппаратов, интервьюиремые старшего возраста, сами приобретавшие и достававшие эти фотоаппараты, безошибочно определяли модели и припоминали детали, связанные с их техническим обслуживанием.

Достоверность отражаемых событий также довольно высокая. Во-первых, сами фото несут значительную информационную и смысловую нагрузку, часто понятны без дополнительных пояснений. Во-вторых, важность запечатленного момента исключительно велика для самих портретируемых либо выхваченных объективом эпизодов, поэтому они охотно, эмоционально и тщательно характеризуют подобные фото. В-третьих, фотография включает ряд документальных подробностей (детали интерьера, костюма, прически, выражение лиц, осуществляемые действия, среда, фон и пр.), которые практически исключают преувеличение, фантазирование и другие варианты искажения действительности. Многие альбомы включают подписи под всеми или только самыми интересными фото.

Однако комментарии членов семьи не всегда точны и в отдельных случаях недостоверны. Это объясняется рядом факторов, например, рассказчик не присутствовал при фотографировании своих родственников и знакомых в далеком прошлом, изображенные уже ушли из жизни, живут далеко, владелец не всегда подробно информирован о событии и людях, не интересовался содержанием фотоизображения. Владелец альбома слишком увлекается описанием важного для него и его семьи события или жизни конкретного человека, и воодушевление не позволяет ему сохранить объективность. В ряде случаев пожилые люди или представители средних поколений уже не могут вспомнить более конкретные даты, фамилии и имена знакомых, друзей, с которыми они когда-то общались и сфотографировались. Подобная ситуация складывается в отношении детских фотографий, когда хозяева альбомов просто не фиксировали в детской памяти те или иные сюжеты.

Источниковедческую ценность имеют дополнительные сообщения владельцев альбомов о событиях, которые не только изображены на фотографиях, но и каким-либо образом, даже отдаленно связаны с ними. Эти экскурсы в историю семьи, города, села, конкретных современников, многочисленные уточнения деталей об отдельных вещах гардероба, предметах и пр. возникают в процессе общения, при совместном рассматривании фотокарточек, под влиянием нахлынувших эмоций. воспоминаний и часто представляют собой вполне самостоятельное тематическое направление для анализа.

К числу редких в хронологическом плане следует отнести фотографии довоенных лет, периода военного лихолетья. Относительно редко встречаются фото владельцев альбомов или их родственников, сделанные совместно с известными людьми края, республики

(артистами и пр.), как правило, это происходит в тех случаях. Когда таковые являются дальними родственниками или коллегами владельцев альбомов.

Материалы исследования проходят практическую апробацию в серии публикаций фотоизображений на страницах областной газеты «Гомельская праўда». В мае 2017 г. редакцией газеты совместно с УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины» был объявлен конкурс «Не забыть нам любимые лица, не забыть нам родные глаза…», на него в том числе были заявлены некоторые фотографии, представленные студентами исторического факультета ГГУ им. Ф. Скорины. Редакция газеты публикует некоторые из выявленных нами фотографий [4–7], которые ярко отражают относительно недавнее и очень далекое прошлое, погружают читателей в период молодости старших либо уже ушедших поколений, позволяют более объективно оценить повседневность советской молодежи. Таким образом, научное изучение темы о содержании семейных альбомов жителей Гомельщины находит реальное воплощение в актуализации исторической памяти, в процессе патриотического воспитания молодых людей и привлекает внимание общественности к проблемам сохранения историко-культурного наследия.

Список использованных источников и литературы

1 Кірычэнка, В. І. Мінск. 1960 – 1969. Дзесяціговы шлях сталіцы // В. І. Кірычэнка. – Минск : Беларусь, 2007. – 346 с.

2 Кірычэнка, В. Мінск. Гістарычны партрэт горада. 1953–1959 // В. Кірычэнка. – Минск : Беларусь, 2006. – 307 с.

3 Кірычэнка, В. І. Мінск. Гісторыя пасляваеннага аднаўлення. 1944–1952 // В. І. Кірычэнка. – Мінск : Беларусь, 2004. – 284 с.

4 Ященко, О. Г. Загляните в семейный альбом / О. Г. Ященко // Гомельская праўда. – 2017. – 19 кастр. – С. 25.

5 Ященко, О. Г. На картошке и субботниках / О. Г. Ященко // Гомельская праўда. – 2017. – 24 кастр. – С. 11.

6 Ященко, О. Г. Спорт – любимое занятие / О. Г. Ященко // Гомельская праўда. – 2017. – 2 ліст. – С. 10.

7 Ященко, О. Г. Праздник к нам приходит / О. Г. Ященко // Гомельская праўда. – 2017. – 11 ліст. – С. 7.

Звесткі аб аўтарах

Алексейченко Геннадий Александрович, заведующий кафедрой истории славян и специальных исторических дисциплин УО «Гомельский государственный университет им. Франциска Скорины», кандидат исторических наук, доцент.

Бабков Анатолий Михайлович, доцент кафедры всеобщей истории УО «Гомельский государственный университет им. Франциска Скорины», кандидат исторических наук, доцент.

Бароўская Вольга Мікалаеўна, кандыдат гістарычных навук, старшы навуковы супрацоўнік ДНУ «Інстытут гісторыі НАН Беларусі».

Буевич Татьяна Владимировна, заместитель директора учреждения «Государственный архив Витебской области».

Верамееў Сяргей Фёдаравіч, дацэнт кафедры гісторыі славян і спецыяльный гістарычных дысцыплін УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны», кандыдат гістарычных навук, доцент.

Грабянчук Ігар Васільевіч, прафесар кафедры сацыяльна-гуманітарных дысцыплін ДУА «Інстытут пагранічнай службы Рэспублікі Беларусь», кандыдат гістарычных навук, дацэнт.

Грищенко Ирина Адамовна, старший преподаватель кафедры социально-гуманитарных и правовых дисциплин УО «Гомельский государственный технический университет имени П. О. Сухого.

Грос Алена Пятроўна, навуковы супрацоўнік ДНУ «Інстытут гісторыі НАН Беларусі», кандыдат гістарычных навук.

Елизаров Сергей Александрович, профессор кафедры политологии и истории УО «Гомельский государственный технический университет имени П. О. Сухого», доктор исторических наук, профессор.

Зубко Ольга Евгеньевна, специалист центра международных связей и деятельности Винницкого национального аграрного университета (Украина), кандидат исторических наук.

Король Вадим Леонтьевич, аспирант УО «Гродненский государственный университет им. Янки Купалы».

Корсаков Дмитрий Геннадьевич, аспирант УО «Могилёвский Государственный университет имени А. А. Кулешова».

Кулевіч Інна Расціславаўна, дацэнт кафедры тэорыі і гісторыі права УА «БІП-Інстытут правазнаўства» (Гродзенскі філіял), кандыдат гістарычных навук.

Лешков Александр Викторович, старший преподаватель кафедры права и экономических теорий УО «Белорусский торгово-экономический университет потребительской кооперации».

Лебедев Андрей Дмитриевич, доцент кафедры истории Беларуси УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины», кандидат исторических наук, доцент.

Мартинович Сергей Викторович, главный хранитель фондов ГУ «Витебский районный историко-краеведческий музей», магистр педагогики.

Марченко Олег Валерьевич, доцент кафедры истории Беларуси УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины», кандидат исторических наук, доцент.

Мязга Мікалай Мікалаевіч, доктар гістарычных навук, дэкан гістарычнага факультэта УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны», дацэнт.

Міхедзька Валянцін Аляксеевіч, дацэнт кафедры гісторыі Беларусі УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны», кандыдат гістарычных навук, дацэнт.

Савіч Аляксандр Аляксандравіч, дацэнт кафедры гісторыі славянскіх народаў УА «Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна», кандыдат гістарычных навук, дацэнт.

Сидоренко Виталина Николаевна, старший преподаватель кафедры истории Беларуси УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины»

Трубчык Алена Генадзьеўна, навуковы супрацоўнік ДНУ «Інстытут гісторыі НАН Беларусі», кандыдат гістарычных навук.

Чаропка Станіслав Аляксандравіч, загадчык кафедры ўсеагульнай гісторыі УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны», кандыдат гістарычных навук, дацэнт.

Габрусь Тамара Віктараўна, вядучый навуковы супрацоўнік ДНУ «Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі», доктар мастацтвазнаўства.

Гардзей Вераніка Валер’еўна, малодшы навуковы супрацоўнік ДГКУ «Гомельскі палацава-паркавы ансамбль».

Гужалоўскі Аляксандр Аляксандравіч, прафесар кафедры этналогіі, музеялогіі і гісторыі мастацтваў УА «Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт», доктар гістарычных навук, прафесар.

Зеленкова Алла Ивановна, доцент кафедры истории славян и специальных исторических дисциплин УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины», кандидат исторических наук, доцент.

Корникова Наталья Викторовна, старший преподаватель кафедры истории Беларуси УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины».

Махоўская Ірына Станіславаўна, дацэнт кафедры этналогіі, музеалогіі і гісторыі мастацтваў УА «Беларускій дзяржаўны ўніверсітэт», кандыдат гістарычных навук, дацэнт.

Міхайлец Міхаіл Анатольевіч, дацэнт кафедры этналогіі, музеялогіі і гісторыі мастацтваў УА «Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт», кандыдат гістарычных навук, дацэнт.

Новогродский Тадеуш Антонович, заведующий кафедрой этнологии, музеологии и истории искусств УО «Белорусский государственный университет», доктор исторических наук, профессор.

Пичуков Виктор Петрович, доцент кафедры истории Беларуси УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины», кандидат исторических наук, доцент.

Пранабіс Вольга Аляксандраўна, навуковы супрацоўнік установы «Музей гісторыі горада Гомеля».

Самосюк Надежда Викторовна, старший преподаватель кафедры истории славянских народов УО «Брестский государственный университет имени А. С. Пушкина».

Старовойтов Михаил Иванович, доцент кафедры истории Беларуси УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины», кандидат исторических наук, доцент.

Христенко Оксана Александровна, научный сотрудник ГНУ «Институт истории НАН Беларуси».

Шамрук Алла Сергеевна, зав. сектором современной мировой архитектуры и дизайна ГНУ «Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы НАН Беларуси», доктор искусствоведения.

Швайко Валянціна Рыгораўна, кіраўнік Вучэбнага цэнтра безперапыннай прафесійнай адукацыі ДУ «Рэспубліканскі інстытут вышэйшай школы», кандыдат гістарычных навук, дацэнт.

Ященко Оксана Григорьевна, заведующий кафедрой истории Беларуси УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины, кандидат исторических наук, доцент.

ЗМЕСТ

Алексейченко Г. А. Муниципальная власть и пресса города Гомеля в начале XX века ... 3

Бабков А. М. Деятельность Минской подкомиссии по эвакуации в 1916–1917 годах ... 9

Бароўская В. М. Правядзенне польскім бокам разведвальна-падрыўнай і контрразведвальнай дзейнасці на тэрыторыі Беларусі ў 1919–1921 гадах ... 16

Буевич Т. В. «Общее собрание жильцов решило…»: история управления муниципализированным жилым фондом города Витебска в 1919–1924 годах ... 23

Верамееў С. Ф. Пытанні гісторыі хрысціянства на Беларусі ў працах Адама Станкевіча ... 30

Грабянчук І. В. Гістарыяграфія і архіўныя крыніцы па гісторыі Бабруйскай вобласці ... 36

Грос А. П. Да пытання аб удзеле грамадскіх аб'яднанняў Рэспублікі Беларусь у праектах міжнароднай тэхнічнай дапамогі ў другой палове 1990-х гадоў ... 42

Грищенко И. А. Антицерковная политика Советского государства в контексте коллективизации (на примере Гомельского региона) ... 48

Елизаров С. А. Гомельский губисполком в системе органов местной власти и управления (1919–1920) ... 55

Зубко О. Е. Белорус Григорий Ефременко – студент украинской сельскохозяйственной академии в Чехословакии ... 62

Король В. Л. Международные миротворческие связи белорусских епархий РПЦ в 1980-е годы ... 65

Корсаков Д. Г. Отделы всероссийских общественных организаций в белорусских губерниях Российской империи в начале XX века ... 71

Кулевіч І. Р. Змены ў ацэнках пытання абвяшчэння БНР у постсавецкай айчыннай гістарыяграфіі ... 77

Лешков А. В. Выборы 1990 года в Верховный Совет БССР и социальный портрет кандидатов в депутаты (на примере избирательных округов Гомеля) ... 83

Лебедев А. Д. Римско-католическая церковь в БССР в 1920-х годах: духовенство, костелы и верующие 89

Мартинович С. В. Китайские интернационалисты в борьбе за установление советской власти в Беларуси (1917–1920) 96

Марченко О. В. Мозырское подполье в годы Великой Отечественной войны 102

Мязга М. М. Некаторыя аспекты гісторыі Беларусі 1918–1939 гадоў у польскай гістарыяграфіі міжваеннага часу 109

Міхедзька В. А. «Польская праблема» і расійская адміністрацыя Паўночна-Заходняга краю ў пачатку XX стагоддзя 117

Савіч А. А. Гістарыяграфічныя аспекты супрацоўніцтва камуністаў і Бунда ў Заходняй Беларусі ў пачатку 1920-х гадоў 124

Сидоренко В. Н. Особенности изучения и публикации архивных документов по истории поляков БССР (1920–1930-е годы) 131

Трубчык А. Г. Баявыя дзеянні на тэрыторыі Беларусі на пачатковым этапе Польска-савецкай вайны (люты – верасень 1919 года) 141

Чаропка С. А. Літоўская армія 1812 года ў асобах 148

Габрусь Т. В. Мастацтвазнаўчая канцэпцыя паходжання традыцыйных драўляных званіц Беларусі 155

Гардзей В. В. Папулярызацыя традыцыйнай культуры Беларусі ў рамках Міжнароднага фестывалю харэаграфічнага мастацтва «Сожскі карагод» 161

Гужалоўскі А. А. Палітыка еўраінтэграцыі і музеі 168

Зеленкова А. И. Гомельский художник Сергей Ковровский (по воспоминаниям Н. Тарасикова) 176

Корникова Н. В. Спортивные увлечения интеллигенции Гомельщины в начале XXI века 182

Махоўская І. С. Мірскае гета ў вуснагістарычным наратыве жыхароў заходнебеларускага мястэчка ў кантэксце памяці пра Другую сусветную вайну 189

Міхайлец М. А. Раман Фларыяна Чарнышэвіча «Надбярэзінцы» як крыніца вывучэння культуры палякаў Усходняй Беларусі пачатку XX стагоддзя 196

Новогродский Т. А. История полевых этнологических исследований в Беларуси 202

Пичуков В. П. Чехи белорусского Восточного Полесья во второй половине XIX – первой трети XX века: формирование диаспоры 210

Пранабіс В. А. Этнаграфічны аспект у экспазіцыях музеяў гарадоў беларускага Палесся 217

Самосюк Н. В. Тенденции развития преподавания православия в школах Западной Беларуси межвоенного периода 224

Старовойтов М. И. Население городских поселений Гомельской и Полесской областей в 1920–1930-е годы: этносоциокультурный аспект 231

Христенко О. А. Духовно-просветительская деятельность Белорусской Православной Церкви в 1990-х – начале 2000-х годов: на примере организации работы с детьми и молодёжью 239

Шамрук А. С. Художественные процессы в архитектуре Беларуси XX века 246

Швайко В. Р. Беларусы ў Польшчы ў 1950–1980-я гады: роля беларускага грамадска-культурнага таварыства ў захаванні і развіцці нацыянальнай культуры 252

Ященко О. Г. Семейные альбомы как источник по истории и культуре населения Гомельщины (конец 1930-х – 1980-е годы) 259

Звесткі аб аўтарах 268

Навуковае выданне

БЕЛАРУСЬ У XIX–XXI СТАГОДДЗЯХ: ЭТНАКУЛЬТУРНЫЯ ТРАДЫЦЫІ І НАЦЫЯНАЛЬНА-ДЗЯРЖАЎНЫЯ ПРАЦЭСЫ

Зборнік навуковых артыкулаў

Падпісана да друку 13.12.2017. Фармат 60x84 1/16.
Папера афсетная. Рызаграфія. Ум. друк. арк. 16,04.
Ул.-выд. арк. 17,54. Тыраж 20 экз. Заказ 933.

Выдавец і паліграфічнае выкананне:
установа адукацыі
"Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны".
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вырабніка,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 3/1452 от 17.04.2017.
Спецыяльны дазвол (ліцэнзія) № 02330 / 450 ад 18.12.2013.
Вул. Савецкая, 104, 246019, Гомель.